

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

М. Ф. Головатий

ПОЛІТИЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

Рекомендовано

*Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів*

2-ге видання, доповнене

МАУП

Київ

ДП «Видавничий дім «Персонал»

2010

ББК 66.0я73
Г61

Рецензенти: *А. І. Кудряченко*, д-р політ. наук, проф.
І. П. Бідзюра, д-р політ. наук, проф.
А. Д. Пахарев, д-р політ. наук, проф.

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 11 від 24.12.08)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (лист № 1.4/18-Г-2961 від 31.12.08)

Головатий, М. Ф.

Г61 **Політичний менеджмент:** навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. Ф. Головатий. — 2-ге вид., допов. — К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. — 296 с. — Бібліогр.: с. 282–293.

ISBN 978-611-02-0000-4

Пропонований навчальний посібник охоплює порівняно новий навчальний курс дисципліни “Політичний менеджмент”, становлення якого нині відбувається. Містить основні теми, пов’язані з організацією та практичним здійсненням політичних дій, процесів, явищ, реалізацією політики взагалі.

Для студентів факультетів, де вивчаються політологія, соціологія, політична психологія, філософія політики, політичний менеджмент, а також аспірантів, політологів і політиків.

ББК 66.0я73

- © М. Ф. Головатий, 2005
- © М. Ф. Головатий, 2010, допов.
- © Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2010
- © ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010

ISBN 978-611-02-0000-4

ПЕРЕДМОВА

Сучасні суспільно-політичні процеси, особливо у країнах так званого трансформаційного, перехідного періоду, наочно демонструють складність відносин як між окремими суб'єктами політики, так і у сфері політики загалом. При цьому роль політичної науки та її складових — наукових дисциплін, що з нею перетинаються і є дотичними до неї, — значно зросла. Назріла потреба визначити й глибше опрацювати методологічні засади таких політичних наук, як кратологія, конфліктологія, прогностика, глобалістика, політичне маніпулювання, політична міфологія та ін. З-поміж них істотно вирізняється політичний менеджмент.

Політичний менеджмент — наука про закономірності, технології та своєрідне мистецтво політичної діяльності. Формування цієї наукової дисципліни має кілька аспектів.

По-перше, потребують спеціального розгляду, як істотні, політичні технології (індивідуальні й колективні — групові), що ґрунтуються на класичній політології, — вибори та референдуми. Поступове осмислення їх сутності та особливостей показало, що вони є доволі складними, багатовимірними сентенціями, які містять елементи педагогіки, психології, психофізіології, проте об'єднуючим завжди виступає організаційний, управлінський елемент. Інакше кажучи, політичні дії, явища, процеси є керованими, регульованими, їх можна у відповідний спосіб моделювати, зумовлюючи конкретними мотивами, цілями або прогнозом.

По-друге, якщо враховувати не лише управлінський аспект політичних технологій, усього політичного процесу, а й сутнісне значення психології у політиці, можна дійти висновку, що політична діяльність — це своєрідне мистецтво, творчість, а не суто раціоналізм чи практицизм.

Успіх у політиці залежить від багатьох обставин, передусім від самого політика — його здібностей, особистісних рис і якостей, підготовленості до політичної роботи. При цьому чи не найважливішого значення набуває наявність у політика певних суто практичних навичок, уміння працювати у політичній сфері. Тобто крім знання сутності політики, її особливостей, специфіки взаємодії у політичному процесі багатьох його суб'єктів, потрібно знати, як і завдяки чому можна досягти успіху в політичній діяльності. Йдеться як про загальні політичні технології (вивчення громадської думки, референдуми, виборчі кампанії тощо), так і про окремі, що є сукупністю цілеспрямованих дій, зорієнтованих на досягнення відповідного політичного результату, методом “переведення” об'єктивних законів у механізм управління, тобто про переклад абстрактної мови політичної науки на конкретну мову рішень, документів, нормативів, вказівок, які регламентують діяльність людей і стимулюють їх до найефективнішого досягнення зазначеної мети. Іншими словами, йдеться саме про політичний менеджмент як певну систему знань, використовувану для здійснення політики.

На сьогоднішній день практично немає такої організації, яка б цілісно, в комплексі навчала політичним технологіям, якщо не брати до уваги політологічні факультети й відділення вищих навчальних закладів та поодинокі семінари, тренінги, які проводять окремі громадські інституції й утворення, політичні партії, особливо напередодні великих політичних акцій, кампаній (насамперед виборчої). Сподіваємося, що й в Україні незабаром з'являться інститути політики, де готуватимуть політиків-професіоналів високого рівня, де окрім теорії навчатимуть і практики політики — тобто як професійно в реальному житті займатися політикою.

Політичні технології мають певний характер і особливості, механізми впливу на окремих громадян і весь загал. При цьому дуже важливо, хто і з якою метою їх використовує. З одного боку, йдеться про особу конкретного політика, його людські індивідуальні якості, рівень моралі, громадянської свідомості, відповідальності за свої вчинки не лише перед власною совістю, а й перед людьми, яких стосується його політична діяльність, а з іншого — про моральність його політичних дій і вчинків. Не можна спрощено сприймати і погоджуватися з твердженням, що політика — це брудна справа, бо за кожним політичним явищем стоїть конкретна особа чи особи.

Підготовці цього навчального посібника передувала копітка робота автора із зазначеної теми. Спершу була спроба розробити й узагальнити (описати) конкретні, вмотивовані дії та моделі поведінки політика в різних політичних умовах, які стосуються його спілкування з людьми, розв'язання конфліктних ситуацій, вирішення певних питань, участі в політичних акціях, діях, процесах (“Професія — політик”, 2000).

2001 року вперше в Україні було підготовлено і видано книгу “Політична психологія”, яку перевидано 2006 р. У цій праці зроблено спробу розкрити сутність феномена “політична психологія”, структуру, зміст, особливості та основні форми його виявлення.

У пропонованому посібнику узагальнено наробки автора, викладені у працях: “Мистецтво політичної діяльності” (2002), “Соціологія політики” (2003) та “Політичний менеджмент” (2005). У працях розглянуто основні моделі та механізми поведінки політика в різних політичних ситуаціях, проаналізовано зміст і характер найпоширеніших політичних технологій, висвітлено не лише актуальні проблеми взаємозв'язку політики з іншими сферами життя людини, суспільства, а й розглянуто політико-психологічні, організаційні засади функціонування основних суб'єктів і учасників політичних процесів. Ці праці у поєднанні, взаємозв'язку становили можливість підготувати навчального посібника з політичного менеджменту, який пропонується усім, хто пов'язаний з політикою або цікавиться нею як надзвичайно складним, багатоаспектним суспільним явищем.

МАУП

ПОЛІТИЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК НАУКОВА ДИСЦИПЛІНА І ПРАКТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

1.1. Управління як соціальний феномен

Щоб максимально точно визначити сутність поняття “політичний менеджмент”, варто бодай коротко проаналізувати такий логічний ряд: “управління”, “державне управління”, “менеджмент”, “політичне керівництво” і “політичний менеджмент”.

Управління. Загалом це специфічна соціальна функція, що виникає з потреб самого суспільства як складової саморегульованої системи і супроводжує всю історію його розвитку, набуваючи політичного змісту й відповідних державних норм в умовах його соціальної розшарованості [260, 117].

У загальному визначенні управління — це процес впливу суб’єкта на певну систему, що забезпечує її цілеспрямований розвиток, збереження або видозміну структури, підтримання або зміну режиму діяльності, реалізацію програм і цілей [252, 417].

Управління — свідома, цілеспрямована дія людей на суспільну систему загалом або окремі її ланки (сфери суспільного життя, галузі економіки, підприємства, колективи), що забезпечує їх оптимальне функціонування і розвиток на основі використання властивих суспільству об’єктивних закономірностей розвитку [233, 134]. Це соціальна функція, що виявляється у владно-організуючій діяльності, яка забезпечує узгодженість спільної праці та побуту людей для досягнення суспільно значущих цілей і завдань [260, 127].

Управління наявне всюди, де існують життя, різноманітна діяльність людей, груп, класів, великих соціальних спільнот.

Російські вчені (В. М. Іванов, Г. О. Котельников, Г. Д. Нікредін, В. І. Патрушев та ін.) визначають “управління, як функцію організаційних систем різної природи (технічних, біологічних, соціальних),

що забезпечують збереження їх структури, підтримку певного стану або переведення в інші стани відповідно до об'єктивних закономірностей існування цієї системи, реалізації програми або свідомо поставленої мети” [225, 233].

Управління у широкому розумінні — це **управління соціальне**. Властиве кожній суспільній системі і забезпечує збереження її цілісності, якісну специфіку, відтворення і розвиток.

Управлінська діяльність організується по-різному, однак основними її видами в умовах поділу праці є: лінійне, функціональне і лінійно-функціональне управління.

Лінійне управління — передбачає скеровуючий і координуючий вплив на об'єкт управління з боку керівника (дирекції).

Функціональне управління — пов'язане з поділом обов'язків з окремими структурами в межах організації (відділи, цехи тощо). Властиве великим структурам і його перевагами є більша ніж за лінійного управління гнучкість, мобільність, оперативність, компетентність тощо.

Лінійно-функціональне управління — це поєднання лінійного і функціонального управління. Найчастіше використовуване, бо поєднується насамперед перевагами і лінійного, і функціонального управління.

Вирішальне значення у будь-якому управлінні відіграє людський фактор, а тому управління персоналом є найважливішим. **Управління персоналом** — це процес планування, організації, керівництва, мотивації і контролю діяльності працівників у будь-якій сфері діяльності.

Загальні функції управління у сфері політики, політичного процесу фактично повністю повторюють (лише з деякими відмінностями) функції управління загалом. Розглянемо ці функції:

- **функція планування** — у політиці будь-який її суб'єкт, структура завжди визначають загальну мету, розробляють стратегію і тактику з тим, щоб скоординувати діяльність усіх учасників політичного процесу;
- **функція організації діяльності** — у політиці, як і в інших сферах створюється певна структура управління, визначається і встановлюється порядок взаємодії учасників політичних відносин і дій, розподіляються їхні повноваження;
- **функція координування** — забезпечує узгодженість дій суб'єктів політичного процесу (особливостей, груп, громадських об'єднань, політичних партій, рухів тощо);

- *функція регулювання* — забезпечує регулювання взаємодії суб'єктів політичного процесу, послідовності дій, акцій, заходів політичного характеру і змісту;
- *функція мотивації* — політична діяльність можлива і результативна за умови відповідного стимулювання, використання різних заохочень;
- *функція контролю* — без визначення і врахування реальних результатів, стану політичної діяльності, зіставлення досягнутого із запланованим, очікуваним політична діяльність втрачає сенс;
- *функція врахування діяльності* — визначення того, що ж реально зроблено, досягнуто;
- *функція прийняття рішень* — будь-яка діяльність, зокрема й політична, неможлива без рішень (рішення — це певний вибір, який постійно робить суб'єкт (учасник) політичного процесу).

Вищою, наймасштабнішою формою управління є державне управління.

Державне управління. З-поміж інших форм управління ця функція істотно вирізняється тим, що передусім забезпечує функціонування й розвиток суспільства як єдиного цілого.

Державне управління — організований процес керівництва, регулювання і контролю державних органів за розвитком галузей економіки і культури, інших сфер державного життя [243, 102].

Насамперед державне управління має забезпечити:

- ефективного використання усіх видів ресурсів суспільства задля його стабільного функціонування та поступального розвитку;
- розроблення та реалізацію стратегії суспільного розвитку;
- обстоювання основних прав і свобод людини, її соціальну підтримку та захист.

Більш точним можна вважати визначення поняття “державне управління”, дане українським вченим *В. Я. Малиновським*: “Державне управління — це вид діяльності держави, сутністю якого є здійснення управлінського організуючого впливу шляхом використання повноважень виконавчої влади через організацію виконання законів, здійснення управлінських функцій з метою комплексного соціально-економічного і культурного розвитку держави, її окремих територій, а також забезпечення реалізації державної політики у відповідних сферах суспільного життя, створення умов для реалізації громадянами їхніх прав і свобод” [138, 158].

Характерними ознаками державного управління є:

- *виконавчо-розпорядчий характер* — виконавча і розпорядча діяльність є важливими умовами функціонування державного управління;
- *підзаконність* — виконавчо-розпорядча діяльність можлива лише за умови, коли вона ведеться на основі конкретного нормативного акта — закону, рішення державного органу;
- *масштабність* — державно-управлінська діяльність у державі найоб'ємніша і зазвичай поширюється на всю її територію;
- *універсальність* — така діяльність здійснюється щоденно, безперервно, охоплюючи усі сфери суспільного життя і пов'язана з усіма рівнями управління — від центру до регіонів;
- *ієрархічність* — система органів виконавчої влади будується на їх чіткому поєднанні, залежності, підпорядкованості та субординації, що забезпечує ефективність функціонування усієї системи державної влади, в тому числі й в Україні;
- *організуючий характер* — найпершим завданням державного управління є створення умов і забезпечення спільної, колективної праці усіх державних структур й усіх членів суспільства.

Державне управління має свої **суб'єкти** — органи виконавчої влади (міністерства, державні комітети, інші центральні органи виконавчої влади, місцеві держадміністрації) і **об'єкти** — власне, усе суспільство. Це система, яка підпорядковується владній волі суб'єкта управління і виконує його рішення, тобто система, якою управляють [138, 161].

Організуючу функцію в державному управлінні виконує **право** як специфічний політико-юридичний засіб управління поведінкою людей в суспільстві, що є державно організованим.

Основні засади, характер, спрямованість державного управління зумовлює державна політика.

Державна політика. Це відносно стабільна, організована й цілеспрямована діяльність (бездіяльність) державних інституцій, здійснювана ними безпосередньо чи опосередковано щодо певної проблеми або сукупності проблем, що впливає на життя суспільства [241, 83].

Український дослідник *О. Валєвський* поняття “державна політика” виокремлює з політики і пояснює її як специфічну складову: “Державна політика — це дії органів державної влади з вирішення проблем, які найоптимальніше сприяють реалізації інтересів суспільства” [40, 9].

Вдалим, хоча й значно вужчим, є і таке визначення: державна політика — це відносно стабільна, організована та цілеспрямована діяльність уряду стосовно певної проблеми, яка здійснюється ним безпосередньо чи опосередковано і впливає на життя суспільства [210, 14].

Якщо акцентувати увагу на різних аспектах та особливостях державної політики, то можна отримати багато, доволі відмінних між собою визначень. Наприклад, державна політика — це: “те, що уряд вирішує робити або не робити” (*Томас Дай*); “політика як дороговказ у дія державних службовців” (*Леслі Пал*); “ставлення урядової структури до свого оточення” (*Роберт Айстон*); “тривала серія більш-менш відповідних дій та їх узгодження з метою прийняття конкретного рішення” (*Річард Роуз*); “сума урядових дій незалежно від того, йдеться про пряму діяльність уряду чи про його діяльність через агентів, які впливають на життя громадян” (*Гай Пітерс*); “державна політика — це політична діяльність держави, її органів” [210, 61]. Останнє визначення належить науковцям Української Академії державного управління при Президенті України, які водночас зазначають, що воно надто загальне, широке й абстрактне.

Отримати предметне уявлення про державну політику можна, відповідно класифікуючи чи моделюючи її. Наприклад, вирізняють державну політику:

- *поточну* (система заходів, дій, завдяки яким забезпечується щоденне, оперативне коригування, управління всіма процесами, відносинами, що відбуваються в державі, задля стабільного, максимально безконфліктного її існування);
- *довгострокову* (система заходів і дій, зорієнтованих у майбутнє, на перспективу).

Державну політику поділяють також на *внутрішню* (регулювання будь-яких процесів усередині держави) та *зовнішню* (відносини держави з іншими державами).

Розрізняють державну політику і за типологізацією [80, 16–22]:

- *екстракційна* або матеріальна (за Дж. Андерсоном) — спрямовується на пошуки людських, матеріальних та інших ресурсів у самому суспільстві для досягнення певних результатів, мети функціонування та розвитку;
- *символічна* (за Дж. Андерсоном) — своєрідна протилежність матеріальній політиці, метою якої є забезпечення цінностей не матеріальних, а духовних, тих, що насамперед формують активну громадянську позицію людини;

- *регулятивна* (за Дж. Андерсеном) — забезпечує існування суспільства за рахунок регулювання основних його структур;
- *дистрибутивна* — політика розподілу та перерозподілу матеріальних і нематеріальних цінностей у формі різних виплат, субсидій, забезпечення певного прожиткового мінімуму;
- *процедурна* — визначає, хто, як і що робитиме в суспільстві й відповідатиме за зроблене.

Головним завданням державної політики, яка формується і реалізується на демократичних засадах, має бути координація зусиль усіх соціальних інституцій, суб'єктів політики на такому реформованні, вдосконаленні суспільних відносин, які сприяли б максимальному підвищенню господарської та трудової активності населення у розв'язанні існуючих власних проблем, створенні умов для максимальної реалізації людиною свого потенціалу, здібностей і талантів. Далеко не всім державам вдається досягти цього.

Основні моделі державної політики.

Інституціональна модель. Державна політика розглядається як політика і діяльність відповідних політичних, соціальних інститутів, структур суспільства. Головні з них — президент, уряд, судові органи, місцеві адміністрації, органи місцевого самоврядування тощо. Іноді, сподіваючись, що певна зміна структур автоматично призведе до зміни сутності й особливостей державної політики, помилково вдаються до таких змін, мало дбаючи про основне — функції, особливості взаємодії цих структур. Цим, зокрема, можна пояснити й недостатню ефективність практичного здійснення в Україні відомої адміністративної реформи.

Процесуальна модель. Передбачає насамперед здійснення глибокого аналізу політичної діяльності державних і громадських структур, самих громадян, її відповідності стратегії державної політики. Йдеться про мотивації та поведінку виборців (електорату), соціальних груп (груп інтересів), законодавців, політичних партій, громадських об'єднань та організацій, президентів, суддів і судових органів.

Групова модель. Державну політику, яка відповідає цій моделі, можна розглядати як політику окремих суспільних груп, їх намагання визначити, задовольнити або врівноважити специфічні інтереси таких груп. При цьому, з одного боку, уряд (держава) намагається задовольнити інтереси зручних для нього груп, які не чинять тиску на державу, а з іншого — самі ці групи, перебуваючи в суперечці, боротьбі між собою, значною мірою сприяють тому, що уряд маніпулює державною політикою, робить її вигідною для себе.

Модель еліти. Вважається, що лише “еліта” реально визначає і формує державну політику, зумовлює її модифікацію і трансформацію, дієво впливає на утвердження і позицію маси, її політичну, суспільну поведінку.

Раціональна модель. Відповідає такій політиці держави, яка дає максимально позитивні результати для суспільства, тобто, за можливості, оптимально задовольняє інтереси всіх суб'єктів, соціальних груп, структур політичної системи суспільства.

За будь-якої державної політики як здобуваються, так і втрачаються відповідні цінності, особливо на зламі соціальних відносин у перехідних суспільствах, коли радикально змінюються цінності чи ціннісні орієнтири.

Інкренентальна (прирісна) модель. Передбачає, що з нарощенням позитивів логічно продовжується раніше здійснювана державна політика. Така модель є досить ефективною.

Види державної політики. За видами державну політику поділяють на процедурну, субстантивну, регулятивну, розподільну, перерозподільну, саморегулятивну, матеріальну і символічну. Проте ці різновиди є скоріше теоретично обґрунтованими моделями. У реальному житті державна політика поєднує, зазвичай, кілька перелічених ознак, моделей.

Існують відповідні *обов'язкові елементи* (процедури), дотримання яких дає можливість ефективно розробляти, визначати, а потім і реалізовувати державну політику. До них належать:

- глибокий аналіз реальної ефективності державної політики, пошук ціннісних переваг можливих додаткових елементів, дій, що дають змогу зробити таку політику дієвішою;
- правильний вибір існуючих альтернатив у здійсненні державної політики;
- пошук оптимальних механізмів для поліпшення практичної реалізації державної політики;
- вдосконалення прийняття управлінських рішень та прогнозування їх результативності;
- належне кадрове забезпечення державних управлінських структур на всіх рівнях державного будівництва.

Інструменти (механізми) здійснення державної політики. Основними з них є: законодавчі та нормативні акти, послуги, гроші, податки та інші економічні важелі, умовляння.

Законодавчі та нормативні акти. Найважливіший інструмент, який регулює життя людей у державі. Прийняття законів і актів є практично винятковою прерогативою уряду, держави загалом; приватні особи до цього доступу не мають.

Послуги. Держава і уряд є розпорядниками досить багатьох послуг — від оборони країни, захисту її території до таких, що стосуються відпочинку, дозвілля, оздоровлення тощо. Послуги є предметом політичної боротьби між громадянами, соціальними групами, структурами політичної системи суспільства у плані їх належності, пріоритетності, розмірів.

Гроші. Держава (уряд) — основний розпорядник і виконавець головного фінансового документа — бюджету, що також часто є предметом гострої політичної боротьби.

Податки та інші економічні важелі. Завдяки цим механізмам державної політики уряд може як отримувати, так і витратити гроші, що надходять у формі оподаткування. Саме за рахунок податків у державі забезпечується фінансування гуманітарної сфери (освіта, наука, культура, духовне життя), стимулюється різноманітна економічна, суспільно корисна діяльність. До інших економічних важелів належать система кредитування, страхування громадян і організацій тощо.

Умовляння. Уряд нерідко вдається до умовляння громадян, суспільних груп, окремих верств населення, суб'єктів соціально-економічної діяльності, а також займається їх критикою, звинуваченням тощо.

Принципове значення для усвідомлення сутності й особливостей, з одного боку, соціальних процесів, а з іншого — політичних має розуміння значення державного управління і політичного керівництва — їх єдності та відмінностей. Чи не вперше цю проблему ґрунтовно розглянула українська дослідниця В. Токовенко.

Державне управління, як зазначалося у Концепції адміністративної реформи в Україні, — це вид діяльності держави, що полягає у здійсненні нею управлінського, тобто організуючого впливу на ті сфери і галузі суспільного життя, які потребують певного втручання держави шляхом використання повноважень виконавчої влади [116, 52].

Основними суб'єктами державного управління є: органи виконавчої влади; їх структури та структури апарату інших гілок влади; органи управління державних підприємств, установ та організацій; напівдержавні органи (державно-приватні й державно-громадські).

Не всяке управління є державним, тому що в управлінні суспільними процесами беруть участь і недержавні органи й структури.

З-поміж багатьох особливостей реалізації державної політики розглянемо дві найістотніші.

Перша особливість. Мета державної політики — максимальний вплив на поведінку громадян. Це своєрідна політика ідентифікації населення з державою. За таких обставин щонайлегше керувати, забезпечувати повноту влади, а відтак, реалізовувати державну політику. Досягти такої ситуації держава намагається не лише за рахунок посиленої декларування своєї політики, а й прийняття “вигідних” для себе та обов’язкових для всіх законів, посиленої пропагандистської діяльності, певного контролю за інформацією та інформаційним простором. Проте жодній державі ніколи не вдавалося досягти одноступеня своїх громадян, про що свідчать референдуми, опитування громадської думки, різні соціологічні дослідження. Це неможливо насамперед і тому, що громадяни, окремі групи і навіть великі соціальні спільноти мають надто різні інтереси і потреби, умови для їх реального задоволення. За таких обставин, особливо в ситуації нестабільного розвитку суспільства, проблема його консолідації може бути досягнута виключно за рахунок формування і проголошення такої державної політики, яка б максимально відповідала інтересам і потребам якнайбільшої кількості громадян або тих соціальних груп, від діяльності яких найбільшою мірою залежить доля суспільно-політичних трансформацій і реформ у державі загалом. У цьому разі на порядку денному постає проблема пріоритетів у державній політиці як такої.

Друга особливість. Поступово, з накопиченням економічного потенціалу саме у вигляді надлишкового продукту, громадяни намагаються будь-що автономізувати себе, звільнитися від впливу з боку держави, від регламентації нею суспільного життя. Виникає суперечність, коли держава зацікавлена у тісній співпраці громадян, але вони у цьому фактично не зацікавлені. “Виручає” державу те, що виробничий процес потребує координації дій, завдяки чому, хоч і формально, їхні інтереси збігаються. Однак проблема “моє” і “наше” існує стільки, скільки існує людство.

Менеджмент. Поняття “менеджмент” (від англ. *management* — керування, організація) трактується доволі широко та об’ємно, оскільки його використання важко обмежити. Відтак “менеджмент” буквально означає “управління людьми”.

Основними визначеннями поняття “менеджмент” є:

- спосіб (манера) спілкування з людьми;
- мистецтво управління;
- специфічні особливості та адміністративні навички;
- орган управління (як певна адміністративна одиниця).

Крім того, “менеджмент” можна розглядати як:

- функцію;
- навчальну дисципліну;
- професію і галузь наукового дослідження.

Найповніше усвідомити сутність менеджменту можна уявляючи його зміст. З огляду на зазначене менеджмент — це:

- *процес управління*. Інтеграційний процес, на основі якого професійні спеціалісти — менеджери формують певні організації, структури і управляють ними;
- *наука і мистецтво управління*. Фактично з початку ХХ ст. менеджмент сформувався як окрема наука зі своїм категоріально-понятійним апаратом. В основі менеджменту як науки лежить багатоміждисциплінарна практика управління;
- *апарат управління*. Специфічний орган (апарат) управління сучасною організацією;
- *категорія людей*. Поняття “менеджмент” трактується, як певна, специфічна категорія людей (соціальний прошарок), які є керівниками різного рівня залежно від сфери і місця діяльності.

Науковці *В. П. Сладкевич, А. Д. Чернявський* вважають, що **менеджмент передбачає виконання таких основних управлінських функцій, як:**

- планування;
- організація;
- координація;
- мотивація;
- прийняття рішень;
- керівництво;
- облік і аналіз;
- контроль;
- регулювання та ін.

Менеджмент — це сукупність принципів, методів, засобів і форм управління. Тобто основу менеджменту як явища становить процес досягнення певного результату у будь-якій сфері людської діяльності.

Найчастіше менеджмент розглядають як засіб організації діяльності людей, колективів, підприємств і установ у виробничій сфері, хоча він існує скрізь, де відбуваються людські контакти, комунікації, діяльність, спрямовані на досягнення відповідних результатів.

З огляду на те, що сучасне суспільство має три основні взаємопов'язані сфери свого функціонування, традиційно виокремлюють і три основних види соціального управління [266, 296]:

- *соціально-політичний менеджмент* (адміністративно-державне управління);
- *соціально-економічний менеджмент* (управління матеріальним виробництвом);
- *соціально-культурний менеджмент* (управління духовним виробництвом).

У науковому значенні менеджмент — це також комплекс наукових дисциплін, які вивчають техніко-організаційні та соціальні аспекти управління.

Під поняттям “менеджмент” розуміють процес керування (управління) окремим працівником, соціальною групою, соціальною спільнотою і суспільством загалом.

Якщо говорити про менеджмент саме як про соціальне явище, управління людською спільнотою, то це процес досягнення мети соціальної організації за рахунок керівництва людьми [220].

Систематизувавши існуючі дефініції менеджменту, можна дати таке узагальнювальне визначення: *менеджмент* — це процес управління матеріальними та людськими ресурсами в інтересах їх ефективного використання з метою досягнення цілей управління суспільством, політичною, економічною або соціальною структурами, окремими спільнотами тощо.

Таке визначення поняття “менеджмент” є широким, об’ємним і означає: а) соціальний і економічний інститут, який впливає на підприємницьку діяльність, спосіб життя і сферу політики сучасного суспільства; б) сукупність осіб, які займаються управлінською діяльністю у виробничій і невиробничій сферах; в) наукову дисципліну, що вивчає техніко-організаційні та соціально-економічні аспекти управління суспільним виробництвом (управлінські структури, систему і механізми міжособистісних відносин, стимулювання і мотивацію трудової діяльності, організаційну поведінку) [267, 212].

Менеджмент як загальний принцип соціального управління модифікується відповідно до сфер суспільного життя і діяльності таким чином:

- *матеріальне виробництво* — соціально-економічний менеджмент;
- *духовне виробництво* — соціально-культурний менеджмент;
- *політична сфера* — соціально-політичний менеджмент.

1.2. Соціологія взаємовідношень людини і політики

Людина була і залишається найголовнішим суб'єктом і об'єктом політики. Згідно з висловом Протагора “людина є мірою усіх речей”, а відтак і “мірою політики” є людина з усіма її запитами, потребами, проблемами, ціннісними орієнтаціями.

Проблема “людина і політика” існує з того часу, коли людина, за Аристотелем, стала людиною політичною, тобто усвідомила, що її життя залежить не лише від неї самої, а й від того, як на неї впливають інші люди.

Серед перших і найґрунтовніших досліджень проблеми “людина і політика” були праці Конфуція, Платона і Аристотеля.

Конфуцію належить розробка патерналістської концепції держави. Він вважав, що існує нерівність людей стосовно їхнього політичного статусу, а держава — це велика патріархальна сім'я, влада в якій належить правителю-батьку. Громадяни у таких державах поділяються на старших (аристократи, чиновники) і молодших (прості люди). За таких обставин молодші громадяни мають повністю підкорятися старшим, а старші, особливо монарх, — робити все, аби молодші жили якнайкраще.

З концепції Конфуція випливає, що людина, особистість постає напіввідомим суб'єктом політики, якій належить другорядна роль у всіх суспільних процесах.

Нині в багатьох країнах, особливо високорозвинених і демократичних ідеї патерналістської держави практично непопулярні, навпаки, вони живуть і втілюються у тих країнах, що розвиваються, а також авторитарних і тоталітарних. У таких державах зазвичай вождя-диктатора представляють не просто як вождя, а саме як батька нації, який нібито є захисником усіх і вся, особливо бідних і нужденних. Фактично ж диктатура такого керівника держави найчастіше є відверто жорсткою.

Платон визначав концепцію людини в політиці як концепцію тоталітарної особистості. Ідеальною, за його твердженням, є держава, в якій налагоджено верховенство цілого (держави) над частиною

(індивідом). При цьому колективізм і однодумство у такій державі мають встановлювати мудрий цар та аристократія. Вони регламентують життя громадян і спостерігають за тим, щоб усі думали й діяли правильно та організовано. Зрозуміло, що за таких умов виключається свобода та автономність особистості, людина є простим об'єктом політичного впливу, маніпулювання.

Аристотелю належить антропологічне трактування влади. Людину він вважав політичним еством за її природою, оскільки вона не може жити інакше, як серед собі подібних, не спілкуючись з іншими людьми. Спочатку основу для спілкування людини становлять сім'я, поселення і вже пізніше — держава як вища форма спілкування. На думку Аристотеля, підґрунтям для держави є спілкування рівних і вільних громадян на відміну від сім'ї, де діти підкоряються батькам, чи раба, який належить своєму господареві. Рівність громадян у державі, за Аристотелем, не створює їхньої рівності з державою. Держава домінує над людиною, особистістю, оскільки саме держава спроможна реалізувати вищу мету — зробити індивіда органічною частинкою, невіддільною складовою великого суспільного, політичного об'єднання — держави.

Феномен **особистість і політика** не можна розглядати без більш-менш усталеного розуміння сутності особистості взагалі.

Особистість — це реальність (свідома людська особа), що має два основних напрями розвитку, або два напрями самореалізації.

Перший напрям — персоніфікація, тобто розвиток задля самовизначення, набуття тих рис і якостей, які вирізняють конкретну особу з-поміж інших.

Другий напрям — соціалізація, тобто набуття необхідних умов і можливостей для активного включення у суспільство і самореалізації своїх потенцій і можливостей.

Всебічно розвинена, цілісна особистість, звичайно, гармонізує ці напрями самореалізації, вважає їх взаємовпливовими та взаємозалежними.

Людина як особистість має певну автономію не лише свого існування, а й вибору, дотримання власних принципів, норм, зразків мислення і діяльності. Проте ця автономія постійно порушується, зазнає істотного тиску з боку інших людей, соціальних і політичних структур, влади. Це те саме, якби гравця примушували грати не в ту гру, яку він сам розуміє і сповідує, а в ту, якою її бачать і вважають потрібною інші.

Кожна людина, проводячи свою політику у суспільстві, водночас робить багато для того, щоб інші люди, спільнота будували і проводили свою політику у її власних інтересах, задовольняли її потреби.

Нарешті, участь людини в політиці, політичній діяльності завжди зумовлена конкретно-історичними, політичними, економічними, соціальними умовами. Так, **тоталітарний політичний режим формує і відповідну авторитарну особистість**, людину, для якої характерні конформізмом, пригнічені емоції і почуття, рабська відданість владі і зверхнє ставлення до тих, хто стоїть нижче за неї у соціальній ієрархії. Авторитарна особистість глибоко переконана в тому, що найвищі цінності притаманні саме тій соціальній групі, до якої вона сама належить. Зазвичай це особистість з прихованими справжніми рисами і якостями, з високим рівнем егоцентризму.

Висловлені загальнотеоретичні зауваження конче потрібні для того, щоб далі спробувати глибше проаналізувати феномен “людина і політика”.

Фактично на **сьогоднішній день взаємозв’язок людини і політики по-різному трактуються з позицій лібералізму, тоталітаризму, ідеологів християнства тощо**. Тому діалектика реальних зумовленостей і взаємозв’язок людини і політики потребує глибшого і предметнішого аналізу.

Лібералізм, первісне по суті, був своєрідною гуманістичною реакцією на політичну беззахисність особи у її взаєминах з державою. Саме він спробував, проголошуючи політичну нерівність усіх людей у суспільстві, відокремити індивіда від суспільства, держави.

Лібералізм вважає особу основним елементом політичної системи, наполягаючи при цьому на необхідності обмеження сфери дій і повноважень держави стосовно особи, людини. Звідси логічно висувається, що саме індивід має бути і є джерелом влади, а держава, відповідно, — результат певних домовленостей вільних людей стосовно спільного життя. Звідси ще один логічний висновок: держава має бути підконтрольною людям.

Загалом ліберальні ідеї щодо взаємовідношень людини і держави, а відтак людини і політики нині певною мірою популярні, особливо у західних країнах, проте вони не завжди практично підтверджують свою вагомість, коли йдеться про права і свободи людини як пріоритет демократичної побудови суспільства, відносин між громадянами та іншими суб’єктами політики, про розподіл влади, повагу до приватної власності тощо.

На протипагу лібералізму **тоталітаризм** як модель взаємовідношень влади й особистості виходить з положення переважання цілого над частиною, а також повного підпорядкування людини владі, державі. З позицій тоталітаризму людина практично не має права і потреби у свободі свого вибору, тобто вона фактично перед владою беззахисна. Історична практика останнього століття яскраво довела і підтвердила, до яких страхітливих результатів у знуцанні над людиною доводить тоталітаристська ідеологія і практика її реалізації.

Розглядаючи найпринциповіші аспекти проблеми “людина і політика”, варто виходити з основних положень про права людини. Не вдаючись у детальне розкриття цього питання, нагадаємо, що на думку *М. Бердяєва*, свобода людської особистості не може бути дана суспільством і не може за своїм джерелом і ознакою залежати від нього. Вона належить людині як духовній істоті. При цьому невід’ємні права людини, що встановлюють межі влади суспільства над людиною, визначаються не природою, а духом. Це так звані духовні, а не природні права, природа таких прав, як вважає М. Бердяєв, не встановлює.

Окремо можна **розглядати питання прав людини з точки зору природно-історичного, юридично-позитивістського, марксистського підходу.**

Особливу увагу потрібно акцентувати на такому принциповому моменті: Аристотель, обстоюючи пріоритет держави у відносинах “людина — держава”, водночас заперечував одержавлення суспільства, виступав проти тоталітарної уніфікації громадян. Він вважав, що людина, сім’я конче потребують певної автономії. Саме тому людина має бути політично активною, брати дієву участь у суспільно корисних справах. Проте така демократія не зробила і не зробить громадянина водночас вільним від сваволі державних правителів, не створила і не створить умов для його активної політичної діяльності.

Поняття людини як істоти політичної (за Аристотелем) з’явилося майже одночасно з поняттям “державна людина”. Такою людиною вважали того, хто вміє говорити, тобто вміє вільно і доступно висловлювати власну точку зору у процесі спілкування. Так, оратора, який за часів Аристотеля спробував би прочитати свою промову з паперу, народ міг би через неповагу закидати камінням. Державною людиною також не вважали і такого громадянина, навіть правителя, який задля здобуття популярності в народі звертався до “животів і гаманців” людей, влаштовував для завоювання авторитету банкети, займався

благодійництвом у формі роздачі речей, продуктів харчування тощо. Вважалося, що такі дії розбещують не тільки громадян, а й тих, хто це робить.

Проблему “людина і політика” важко усвідомлювати, не розуміючи основного змісту, якостей, структури, рівнів існування та функцій політики. Слід акцентувати увагу на найголовнішому.

Об’єктивно політика пронизує усі сфери існування суспільства, торкається безпосередньо або опосередковано впливає на зміст життя всіх громадян. І це цілком природно, бо людина тією чи іншою мірою залежна від інших людей, від взаємин з ними, від усього, що відбувається у суспільстві. Можна не бути політиком вищого ешелону влади, політиком середнього рівня і навіть просто соціально активним громадянином, але багато реальних змін у житті всього суспільства безпосередньо залежать від соціального статусу, поведінки, позиції рядового, окремого громадянина. Адже більшість людей саме такими і є, а велика, загальнонаціональна політика — то справа політичних лідерів, еліти, якій громадяни у певний спосіб делегують відповідні повноваження. І роблять це під час виборів, референдумів, опитувань громадської думки чи просто в процесі масових громадських, політичних акцій — маніфестацій, мітингів, пікетів тощо. Навіть доля держави може вирішуватися у такий спосіб, як висловляться і визначається більшість громадян країни, а не лише її лідери. Тобто **політичний процес залежить від поведінки, дій, позицій навіть окремо взятого громадянина,** а не лише від політика вищого рівня. Особливо помітно і відчутно це виявляється під час радикальних суспільно-політичних змін, перебудовчих процесів, коли виникає потреба мати, враховувати, образно кажучи, єдину інтегральну думку, точку зору нації, народу, всіх громадян країни стосовно будь-яких явищ, особливо загальнонаціонального, загальнодержавного рівня. Згадаймо події останніх років в Україні — референдум з питання про незалежність, соборність України, парламентські, президентські вибори, акції громадського протесту або підтримки.

Розглянемо конкретніше проблему громадянина як учасника політичного процесу.

Громадянин — це індивід, який належить до конкретної держави, перебуває під її владою і користується її заступництвом. Він характеризується такими якостями, як правослужняність, уміння поєднувати власні і суспільні (державні) інтереси, почуття обов’язку перед Батьківщиною. Вирізняють і розглядають у їх співвідношенні *природні*

(безумовні) і громадянські (умовні) права людини. Сутність, особливості таких взаємин визначено в Декларації прав людини і громадянина, в Загальній декларації прав людини.

Поняття громадянина в суспільних науках насамперед характеризує індивіда як політичну людину.

Окремі і дуже важливі права людина отримує з моменту свого народження. Це такі природні права, як право на життя, власність, соціальний захист, медичне обслуговування тощо. Інших прав людина набуває по досягненню певного віку — політичні, громадські, право на працю, на взяття шлюбу та ін. За отримані права, їх порушення громадянин несе відповідність перед суспільством, державою.

У реальному житті громадянин є не лише об'єктом політичного впливу з боку держави, а й одночасно виступає активним суб'єктом політичного процесу. Свого часу Платон, Аристотель вважали громадянином лише того, хто бере активну участь у законодавчій і судовій діяльності.

Політична позиція людини (індивіда) засвідчує його громадянськість, тобто сутність соціального особистісного інтересу до суспільно-політичних процесів, громадського життя. Громадянськість є показником політичної культури, політичної зрілості людини.

Участь громадянина у політичній діяльності, як і звичайний інтерес до політики, зумовлена багатьма обставинами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. До об'єктивних обставин належать реальний стан суспільних відносин, соціально-економічне, політичне становище у країні, а до суб'єктивних — рівень політичної культури, громадянської свідомості, підготовленості конкретних громадян до політичної діяльності. Проблема “людина і політика” — складна, неоднозначна і завжди актуальна, її варто розглядати обов'язково у контексті реального стану конкретного суспільства, відносин, які в ньому сформувалися, і політичних процесів, які в ньому відбуваються.

Перше. Незадовільний соціальний стан, соціальний захист не лише окремих громадян, а й великих соціальних груп, соціальних класів призводить до того, що рівень політичної активності представників таких груп далеко не однаковий. Згадаймо масштаби участі в процесах державотворення громадян України, особливо інтелігенції, ще три–п'ять років тому, а також соціальну, політичну активність шахтарів, учених, вчителів.

Глибоко проаналізувати причинно-наслідкові аспекти такої активності — завдання складне, цікаве й актуальне.

Друге. Саму собою політичну діяльність, участь у ній громадян не можна розглядати лише як проблему односторонню, тобто, як вона впливає на вирішення загальнодержавних проблем. Не менш важливо, що дає така діяльність безпосередньо особі, конкретній людині, як сприяє формуванню її громадянської позиції, впливає на суспільно корисну діяльність. Адже відомо, що рівень політичної активності громадян прямо залежить від їхньої політичної культури і водночас від рівня демократизму в суспільстві. Тобто важливо те, наскільки саме суспільство, держава зацікавлені і стимулюють суспільну активність людей, підтримують її. Це питання особливо актуальне для постсоціалістичних авторитарних, тоталітарних країн, де демократичні процеси лише починають розвиватися, а громадянське суспільство в його реальному стані щойно започатковується.

Розглядаючи проблему суспільної свідомості, політичної активності громадян, варто особливо враховувати не лише реалії сьогодення, а й історію, генезу, історичні джерела формування політичної свідомості конкретного народу. “Політизація сучасного світу, — зазначає український політолог *Б. Гаєвський*, — викликала до життя віками існуюче в народі (йдеться про народ України. — *М. Г.*) бажання безпосередньо брати участь у політичній діяльності, взяти на себе турботу про власний добробут, який створюється не лише засобами виробничої праці у сфері матеріального і духовного виробництва, а й з допомогою політики” [55, 3]. Такий стан справ справді характерний для України у її нинішній суспільно-політичній ситуації, для складних політичних процесів, що в ній відбуваються.

Виокремлюють три основних типи взаємозв'язків (взаємовідношень) людини і політики або ставлення людини до політики.

Перший тип пов'язаний із залученням людини в політику, коли вона займає більш-менш активну суспільно-політичну позицію, виявляє активну політичну поведінку. У такому разі людина намагається розв'язати власні проблеми через відповідний вплив на систему політичної влади, на політичні відносини, стосунки; фіксується висока громадянська свідомість і активність. Вона часто посилюється ще й тим, що людина шукає і знаходить однодумців, у результаті чого формуються великі соціальні групи, в основі діяльності яких лежить спільний, єдиний інтерес. За достатньо високого рівня активності саме з таких груп виростають громадські рухи, об'єднання, організації, політичні партії.

Другий тип — відчуження, або аномія, — характеризується розривом зв'язків людини з політичною владою. Людина зосереджується переважно на реалізації власних приватних інтересів. Різноманітні норми, що регулюють суспільне життя, у такій ситуації через різні обставини втрачають свій вплив на людину, яка піддає їх сумніву. За таких обставин люди дистанціюються від влади — не лише не довіряють їй, а й ігнорують рішення, розпорядження, вимоги влади тощо. Часто це призводить до зміни влади, її гілок, окремих політичних лідерів загальнонаціонального рівня.

Третій тип характеризує повне злиття людини і політичної структури, підпорядкування особистого життя її потребам, ритму змін. За такої ситуації індивідуальне життя людини розчинюється в політичному житті суспільства. В остаточному підсумку формується специфічний тип авторитарної особи, а влада почуває себе незалежно, впевнено і досить комфортно.

Українські вчені *В. Скуратівський* і *М. Шевченко* наголошують, що політика за своєю сутністю, особливостями спрямована на впорядкування функціонування та розвитку політичних систем. А тому зміст політичної діяльності, вважають вони, є тільки відтворювальною формою взаємодії суспільної людини з об'єктивним світом [232, 84–90].

Політика як відображення певних суспільних явищ неповторна, бо неповторними є і самі ці явища, і люди, які беруть в них участь. Тобто великий інтерес викликає питання особливостей політичної діяльності окремо взятої людини, поєднання загального й особливого у такій діяльності. При цьому на перший план виступають проблеми, пов'язані з мотивами, стимулами, що спонукають до політичної діяльності. Відтак, чому та чи інша людина цікавиться і бере участь у політичних діях і процесах — питання складне, не випадкове. Багато в чому воно пов'язане з прогнозуванням реальності, дієвості конкретного політичного рішення, його легітимності.

Аполітичність — це негативне або байдуже ставлення до політики, політичного життя. Причиною аполітичності є різне розуміння людьми сутності, призначення політики, її мети, умов, що спонукають або не спонукають цікавитися і займатися нею.

Якщо виходити із силового трактування політики, то аполітичність є активним або пасивним непідпорядкуванням владі. Тобто людина не поділяє стратегію, конкретні дії влади, байдужа до неї, а тому відкрито (або приховано) ігнорує її рішення, розпорядження, дії тощо.

Якщо розглядати політику у її функціональному вимірі, то аполітичність виявляється у формі ухилення учасника ієрархічної системи від сумлінного виконання своїх завдань (функцій). Часто така аполітичність має форму саботажу.

Аполітизм також може мати форму самоізоляції, негативного ставлення до особистої участі в політичному житті, діяльності. Таке визначення аполітизму існує тоді, коли його розглядають з позицій комунікаційного розуміння. Тобто особистість не потребує участі у політичному житті через те, що в неї достатньо або немає потреби спілкуватися з іншими людьми, їхньої участі у розв'язанні її власних проблем, задоволенні потреб.

Людина може бути повністю аполітичною. При цьому вона об'єктивно не має жодного стосунку до політики — ні інтелектуально, ні емоційно, а часто й свідомо уникає свого залучення в цю складну сферу суспільного життя. Зазвичай у будь-якому суспільстві таких людей небагато.

Психологічні особливості особистості об'єктивно тісно пов'язані з реальним станом суспільства, з його основними, і насамперед духовними домінантами. На цій основі і будуються **взаємини людини і держави**. Загалом можна виокремити чотири основні модифікації таких взаємин:

- **“добре мені, добре й державі”**. Стан, який характерний для демократичних суспільств; людина не боїться за своє сьогоднішнє, має гарну перспективу, може вільно і відкрито декларувати свої ідеї, точку зору, утвердження;
- **“погано мені, добре державі”**. Стан, який існує в авторитарних, тоталітарних суспільствах, де права людини фактично лише декларуються, але сама людина перебуває під постійним контролем, жорстко експлуатуються її талант, уміння, здібності, фізичний і духовний потенціал;
- **“погано мені, погано й державі”**. Ситуація взаємозалежності життя, стану окремої людини, народу і держави; характерна для нестабільних суспільств;
- **“добре мені, погано державі”**. Ситуація, коли громадянин максимально відмежовується від держави, одноособово вирішує власну долю. Врешті, колись погано може стати і громадянинові, а не лише державі.

Доволі часто політики звертаються до так званої громадської думки, апелюють до неї, пояснюють нею свої вчинки, прийняті рішення.

Громадська думка — досить умовне явище, оскільки об'єктивно вона не є певною механічною сумою точок зору відповідної кількості людей.

Громадська думка, за визначенням *Є. Вятра*, є історично зумовленим і змінним станом громадянської свідомості великих груп людей. Середині громадської думки, як надто хиткого, рухливого явища, йде постійна боротьба, відбуваються певні зміни орієнтирів, цінностей тощо.

Громадську думку неможливо уявити уніфікованою, оскільки її носіями виступають надто різні люди, соціальні групи, класи тощо. Тобто можна говорити про домінування тієї чи іншої або кількох громадських думок у відповідній ситуації чи періоді, а відтак умовна громадська думка є завжди плюралістичною за своїм характером.

Щоб визначити, наскільки плюралістичною і якою саме є громадська думка, слід конкретно аналізувати усі соціально-економічні та політичні умови, в яких ця думка існує.

Ступінь політичної активності, як і байдуже ставлення до політики, характер аполітизму окремої людини багато в чому залежить від її психологічного складу, готовності і вміння спілкуватися. Оскільки неучасть у політичному житті людини може спричинюватися особливостями її як особистості, самоаналізом та оцінкою інших, то аполітичність може бути результатом внутрішньої установки людини, впливу на неї ззовні, з боку інших людей, суб'єктів, органів влади.

У структурі політичного спілкування, як і ділового спілкування загалом, вирізняють три сторони: комунікативну, інтерактивну і перцептивну.

Комунікативна сторона спілкування — це обмін інформацією і її розуміння, яке здійснюється за рахунок мови, невербальних засобів (жести, міміка, пантоміміка), паралінгвістичних засобів (якість голосу, його діапазон, тональність), екстралінгвістичних засобів (паузи, сміх, темп мови, плач), просторово-часових засобів (дистанція, час).

Інтерактивна сторона спілкування — це взаємодія партнерів, між якими може бути співробітництво, протиборство, ухилення від взаємодії тощо.

Перцептивна сторона спілкування — це сприйняття одним партнером іншого партнера по спілкуванню. Воно залежить від особистісних якостей того, хто сприймає (або не сприймає) іншу людину, від його життєвого досвіду, ситуації, моральних установок тощо.

Політичне спілкування, як і інша діяльність, буває соціально-рольовим, діловим, інтимно-особистісним.

Як уже зазначалося, аполітизм — проблема складна і глибока. Прикладом цього є чи не найактуальніше питання відродження власного національного виробництва у сучасній Україні. І не просто його відродження, а відбудови на найвищому технологічному й організаційному рівнях. Для цього потрібні не лише висококваліфіковані, високопрофесійні спеціалісти, а саме фахівці з відповідною мотивацією, самодисципліною, організаторськими здібностями. Останні якості виховуються через формування національної самосвідомості кожного громадянина. Без цього вкрай важко буде не те що стимулювати виробництво, побудувати його на рівні передових технологічних процесів, а й просто відродити в національних межах.

На жаль, певна бездуховність, яка запанувала в українському суспільстві, часто набуває досить загрозливих форм, особливо у молодіжному середовищі. Самозадоволення, егоцентризм, агресивна байдужість, зневажливе ставлення до знань, науки, інтелекту, до людей розумової праці врешті може спричинити великі біди або й обернутися національною трагедією. Такі ситуації в історії добре відомі, а сподівання, що всі перелічені вади, зокрема молоді, як, до речі, і дорослих, зникнуть тоді, коли стабілізується соціально-економічне становище суспільства, даремні й нереальні. Без цілеспрямованого виховання соціально активного громадянина, формування у нього активної життєвої позиції нам аж ніяк не обійтися саме в період нестабільного розвитку країни. І тут серйозно постає проблема політичної культури окремого громадянина, а відтак і української нації, народу.

У так званій перехідний період конче важливою постає потреба створення засад для самодіяльності, саморозвитку і самореалізації громадян (насамперед, звичайно, дорослих), фізично і духовно здорових, працездатних. Стосовно ж молоді, то вона потребує передусім створення відповідних стартових умов для вступу у продуктивне життя, соціалізації, для розвитку й життєвого становлення у дорослішому віці. Отже, державні інституції, громадські структури, усі, хто переймається долею молодих, мають підтримувати інноваційну, творчу діяльність підлітків і молоді, її громадських організацій і об'єднань, різноманітних органів самоврядування. Саме це сприятиме формуванню в молоді активної громадянської позиції, відчуття своєї значущості для суспільства, високої політичної культури. І саме

з цих позицій має будуватися і реалізовуватися державна молодіжна політика в Україні та подібних їй державах.

Однак це зовсім не означає, що не потребують пильної уваги ціннісні орієнтації дорослого населення, тих громадян, в яких уже фактично сформувалися ідеали, ціннісні орієнтації, визначилися життєві плани.

Більшість цивілізованих народів нині живе в економічно сталих, політично демократичних суспільствах і користується природним правом на свободу людини, обмежену відповідними законами, спрямованими на незаперечення права на свободу інших людей. Однак є чимало народів, які позбавлені умов життя в демократичних цивілізованих суспільствах, особливо громадян тих країн, що розвиваються. Звичайно, руйнування колишніх тоталітарних держав не може не призвести до глибоких проблем або й кризових явищ у суспільстві, бо передбачити розвиток історичних подій не завжди здатна навіть найкраща соціальна теорія, найталановитіші науковці. А практика демонструє і перебудови таких суспільств ще більш суперечлива і неоднозначна, бо перебудовувати, вдосконалювати щось часто набагато складніше, ніж будувати, як кажуть, з нуля.

Відомо, що історико-політична свідомість є найсуперечливішою в різних соціальних групах населення, а також у різних етнографічних регіонах країни. Це яскраво засвідчує ситуація, що спостерігається в Україні впродовж останнього десятиліття. Вивчаючи проблему “людина і політика”, варто постійно мати на увазі цей та інші аспекти. Трактуювання цієї проблеми спирається на дві основні традиції.

Перша традиція пов’язана з наданням особі вирішальної ролі у розв’язанні найскладніших політичних проблем. Особливо помітною вона стала наприкінці XIX — на початку XX ст., коли велися гострі дискусії навколо ролі видатних письменників (Л. Толстого, А. Чехова, М. Горького та ін.), пролетарських, більшовицьких вождів (В. Леніна, Й. Сталіна, Л. Троцького та ін.) у питанні побудови соціального демократичного суспільства.

Друга традиція — протилежна і пов’язана вона зі значним пригніченням, приниженням або взагалі запереченням ролі особи в політиці.

Обидві традиції на межі крайнощів. Очевидно, істина — посередині. Адже багато здібних і талановитих політиків без відповідної підтримки ззовні мало чого варті. Підтримки тим самим простим народом, до якого вони часто апелюють, яким прикриваються, від якого їй очікують. Водночас правильним є й те, що середовище, суспільне

життя висуває, а політика впливає на формування і діяльність людини, в тому числі й у сфері самої політики. Цікавою, зокрема, є і точка зору американського політичного психолога *Ф. Грінстайна*: роль особи в політиці залежить від того, як середовище сприймає те, що вона йому пропонує. Заперечувати це доволі важко.

Не менш **актуальною є проблема індивідуальної і масової політичної свідомості**, особливостей їх формування та реального вияву у суспільному житті.

Розглядати сутність політичної свідомості як феномена можна лише за умови окреслення питання взаємозв'язку психіки і свідомості людини.

Найвищим рівнем розвитку психіки людини є свідомість як результат спільного способу буття людей, їх довготривалої трудової діяльності.

Свідомість людини характеризується такими особливостями і компонентами:

- знання про навколишню дійсність, природу, суспільство. Тобто рівень свідомості залежить безпосередньо від рівня знань і соціального досвіду людини. З інтенсивним розвитком людини потреба в знаннях стає дедалі гострішою;
- виокремлення людиною себе в предметному світі як суб'єкта пізнання. Пізнаючи себе, людина критичніше зіставляє, порівнює себе з іншими людьми. Процес самопізнання сприяє більш дієвій самореалізації особистості;
- цілеспрямованість, планування власної діяльності та поведінки, передбачення, прогнозування її результатів. Йдеться про той аспект свідомості, що пов'язаний із самоконтролем, коригуванням людиною своїх дій, їх удосконаленням;
- ставлення людини до об'єктивної дійсності, до інших людей, до самої себе. Це пов'язано із самооцінюванням, самокритикою, причому особливу роль тут відіграє саме емоційно-вольова сфера людини.

Свідомість людини не лише характеризується активністю, а й тісно пов'язана з нею. У процесі постійного відображення дійсності інформація, що надходить до мозку, не механічно віддзеркалюється, а обробляється свідомо — відповідно до мети, завдання та соціального досвіду людини.

Слід зауважити, що стан, рівень розвитку, виявлення свідомості у кожної людини різні і залежать від багатьох компонентів — знань,

наукового світогляду, ідейних і моральних засад та переконань, ставлення до себе та до інших людей тощо.

Специфічною людською формою духовнопрактичного відображення та фіксування відповідних об'єктивних процесів дійсності, світу людського буття на рівні явища є буденна свідомість. У житті основним принципом функціонування буденної свідомості є так званий здоровий глузд. Буденна свідомість виконує роль важливого компонента суспільно-історичної практики людей і відповідних їй форм суспільної та індивідуальної свідомості.

По суті, буденна свідомість, як і свідомість загалом, має суспільно-індивідуальну природу. Як форма духовно-практичного освоєння світу вона є суб'єктивним образом об'єктивно існуючого світу. Водночас, оскільки такий образ належить конкретному суб'єкту, він також відображає своєрідність, унікальність його життєвого досвіду і досвіду конкретних соціальних груп суспільства.

Психічне життя, свідомість і діяльність людини завжди тісно взаємопов'язані, зазнають взаємовпливу, корекції.

Розглянемо детальніше **феномен політичної свідомості**.

Відповідно до визначення, наведеного у політологічних словниках, **політична свідомість** — це опосередковане відображення політичного життя суспільства, сутністю якого є проблеми влади, формування, розвитку і задоволення інтересів та потреб політичних суб'єктів; сукупність поглядів, оцінок, установок, які, відображаючи політико-владні відносини, набувають відносної самостійності [56; 267].

До основних сфер політичної свідомості належать:

- політична наука (політичні теорії, концепції, гіпотези);
- політична ідеологія;
- політична психологія.

Виокремлюють різні рівні свідомості: особистості, групи, класу, партії тощо, але найскладнішим феноменом є індивідуальна і масова політична свідомість.

Особливості індивідуальної і масової політичної свідомості слід розглядати у контексті існування людських спільнот.

Вирізняють малі і великі соціальні групи й так звану масу.

Крім поділу груп на великі та малі існує також поділ на групи первинні і вторинні, формальні і неформальні, референтні та ін.

До **первинних груп** належать сім'я, сусідські та приятельські групи, яким властиві “тепліші” й емоційніші, ніж в інших групах, стосунки.

Вторинні групи — це формалізовані структурні спільноти, створені на офіційних засадах: колективи підприємств, установ, військові, поліцейські підрозділи тощо. У таких групах відносини більш формалізовані та зорганізовані.

У **формальних групах** стосунки між членами групи зумовлені офіційними нормами: законами, статутами, інструкціями, наказами, штатним розписом.

Неформальні групи — це групи, в яких контакти між людьми регулюються взаєминами симпатії, нормами, що склалися стихійно, або нормами неофіційних інститутів (дружба).

Референтні групи — це групи, з якими людина ідентифікує себе, вважаючи їх за певний зразок, еталон, взірець поведінки, критерій діяльності. З цією групою людина постійно порівнює свої вчинки, дії, статус, свідомість, смаки та ін. Ця група орієнтує людину на конкретний шлях соціалізації, вибір відповідних життєвих альтернатив. Люди завжди намагаються належати, увійти до референтної групи, оскільки саме завдяки цій групі вони оптимально самореалізуються, самовдосконалюються.

Під малою групою розуміють нечисленну спільноту людей, які перебувають у найбезпосереднішому психологічному контакті.

Незважаючи на те, що малі групи істотно різняться, їх найчастіше класифікують за такими ознаками: час існування; ступінь близькості контактів між членами групи; специфіка цілей, які ставить перед собою група; демографічні ознаки (вік членів групи, їхня стать, професія тощо).

Малими соціальними групами є сім'я, невеликий трудовий, хudoжній колектив, студентська, учнівська групи, тимчасові творчі колективи та ін. Кожна з таких груп утворюється на основі певних соціальних, духовних цінностей, інтересів, орієнтацій.

Суспільні відносини у малих групах мають форму безпосередніх особистих контактів. Малі групи орієнтовно налічують від 3 до 7 осіб.

Малі групи бувають первинні (сім'я, група друзів, сусіди) і вторинні (безпосередні контакти між членами групи відсутні). Їх можна також класифікувати як формальні та неформальні, де є фіксоване членство, і групи референтні (люди приймають норми таких груп, але реально в такі групи не включені).

Розрізняють два види великих соціальних груп: ті, що виникли стихійно, випадково (натовпи, публіка, аудиторія), і власне соціальні групи (класи, нації, жінки, молодь, професійні групи та ін.).

Специфічними регуляторами поведінки людей у великих соціальних групах, на відміну від малих, є звичаї, традиції, мораль.

Маса — це велика кількість людей, які певний час перебувають у безпосередньому контакті (наприклад, пікет, маніфестація, мітинг, демонстрація). Близькими до поняття “маса”, хоч і не тотожними йому, є поняття “натовп”, “юрба”, “публіка”. Водночас і масу, і натовп утворюють відчужені людські індивіди, які мають особисті інтереси, що не збігаються з інтересами інших людей. Отже, це “тимчасова спільнота” людей, об’єднання яких є випадковим, стихійним, короточасним.

Прагнення до збільшення, на думку *Е. Канетті*, — це перша й основна властивість маси. Вона захоплює всякого, хто перебуває у межах її досяжності. Природна маса — це відкрита маса, збільшення якої нічим не обмежене. *Е. Канетті* вважав, що вона не визнає будинків, дверей, замків, тобто все те, що зачинене, підозріле для неї. Відкрита маса існує доти, доки росте. Її розпад починається щойно вона перестає рости.

Чи не найдокладніше схарактеризував масу *Г. Лебон*. На його думку, маса нічого не робить навмисне; не здатна до довготривалого бажання; між бажанням і його здійсненням не допускає часового відкладання; не має поняття про неможливість чогось; схильна до крайнощів, не має жодних вагань, хвилювань; збуджується лише через надмірне роздратування; підвладна магії слова; ніколи не прагне істини; не може обійтися без вождя.

За всіх розбіжностей в індивідуальній психології маса, натовп всетаки тимчасово утворюють певну спільність, яка має щось на зразок “колективної душі”.

Маса, натовп небезпечні через те, що людина в них значною мірою втрачає власні риси і властивості, почуття відповідальності. Тут діє психологія непереборної сили, здатної на те, на що окрема особа самотійно, без маси ніколи не наважиться. За визначенням *Е. Канетті* і *З. Фрейда*, у масі, натовпі навіть інтелігентна людина стає варваром.

Розглядаючи масу, натовп як деструктивну, руйнівну силу, *Г. Лебон* зазначав, що натовп поділяється на два типи: гетерогенний (різнорідний) неvirазний, вуличний (зібрання людей у суді, театрі, парламенті) та гомогенний (однорідний) секти, класи, касти. На його думку, велику владу над натовпом мають божевільні, галюцинати, епілептики, яких натовп часто обирає своїми вождями. Однак таких вождів натовп і позбувається, міняє швидко. Ідеалом натовпу є

яскраво виражена бездарність, а не розумна та освічена людина. Освіченість, талант лідерів натовпу скоріше заважає, ніж допомагає.

Маса, натовп вірять словам і закликам лідерів, вождів і підкоряються їм, здебільшого імпульсивно, також підсвідомо, виконуючи їхні накази і тому спроможні часто на нелюдські дії та вчинки.

Психологію маси, натовпу активно використовують у політичній боротьбі опозиційні, деструктивні сили. Багато таких прикладів спостерігаємо в різних країнах, у тому числі й у посткомуністичній Україні. Найнебезпечніше при цьому те, що кожний член маси, натовпу цілковито впевнений у безкарності своїх дій. Ним керує енергія деструктивізму, свавілля, агресії, що становить елементарну загрозу як для інших людей, так і для суспільства загалом.

Маса має специфічні психологічні особливості. Розглянемо психологію масової свідомості.

Масова свідомість — один із видів суспільної свідомості, найбільш реальна форма її практичного існування та втілення. Це особливий, специфічний вид свідомості суспільства, властивий величезній кількості людей (“масі”, “масам”) [185, 166].

У ширшому визначенні феномен “масової політичної свідомості” характеризується як:

- один із специфічних видів суспільної свідомості, притаманний значній кількості людей (масам);
- сукупність політичних ідей, звичаїв, уявлень, норм, поглядів, стереотипів, що відображають ті чи інші сторони життя суспільства.

Масова політична свідомість має такі особливості: високий динамізм; суперечливість, спонтанність; залежність від багатьох факторів.

В “ідеалі” масова політична свідомість мала б дорівнювати сумі свідомостей окремих індивідів, соціальних груп, партій тощо. Однак об’єктивно це неможливо, а тому масова свідомість розглядається як збіг (поєднання або перехрещення) основних, найзначущіших компонентів певної кількості різноманітних (великих і малих) груп суспільства.

Масова свідомість має специфічні ознаки — якості, що відповідають певній масі людей у конкретний час. Інакше кажучи, у масовій свідомості сконцентровані знання, уявлення, цінності, норми, які поділяє певна сукупність індивідів. Вони формуються у процесі спілкування, спільного сприйняття соціально-політичної інформації, визначення ставлення до неї.

Поняття “маси”, як уже зазначалося, надто мінливе, ситуативне, а тому суб’єкт масової свідомості не є сталим, цілісним утворенням. Інакше кажучи, масову свідомість слід розглядати в контексті максимально визначеної “маси”, часу, ситуації, бо типологізувати її надто складно, а часом просто неможливо.

За усієї суперечливості й неузгодженості щодо типологізації масової свідомості все-таки можна виокремити такі основні її типи: *ліберально-технократичний, ліберально-реформістський, лібертаристський, традиціоналістський, неоконсервативний, радикал-лібертаристський, радикал-ескапістський, правопопулістський, радикал-демократичний, радикал-бунтарський, радикал-романтичний і радикал-соціалістичний.*

Феномен маси надто важливий, коли йдеться про втрату в ній індивідуальної власної індивідуальності. У масі людина забуває про власну відповідальність, необхідність зважати на погляди інших, рахуватися з ними. Вона сліпо підкоряється загальним інстинктам, що може мати непрогнозовані наслідки.

Людина, яка є частиною натовпу, практично втрачає індивідуальність, думає і діє під впливом своєрідної колективної психології, інстинктів, втрачаючи індивідуальну відповідальність. Це відбувається, очевидно, тому, що маса має певне, часто штучне віддзеркалення сили, агресивності, здатності щось радикально змінити. Тому людина в натовпі нерідко виявляє далеко не найкращі свої риси, демонструє поведінку, яка в інших обставинах, ситуації їй абсолютно невластива. Натовпом, як пише А. *Кравченко*, керують пристрасті скоріше погані, ніж хороші. Інакше кажучи, натовп — це простір почуттів, пристрастей, емоцій, самотність — простір розуму і зібраності [202, 184].

На думку окремих фахівців, сучасна людина — це здебільшого і є людина-маса. Вона має надто мало індивідуального, особливого, а ще точніше — не має певних можливостей для вияву цього особливого. Тому така людина видається своєрідною одновимірною.

Стихійне і свідоме утворення маси. Особливо небезпечною є ситуація, коли масу утворюють штучно, вдаючись до різних маніпуляцій, політичного популізму, фразеології тощо. Це неважко зробити, оскільки масова свідомість громадян усе ж малорухома, досить негнучка, важко піддається переорієнтації, зміні. Так, за даними різних опитувань громадської думки, проведених у 1999 р., респондентам було поставлене таке запитання: “Від яких особливостей масової свідомості слід позбавитися українцям насамперед?” Найбільшу

кількість відповідей становили такі: від апатії та байдужості до майбутнього своєї країни — 46 %; від побоювання змін — 26 %. Найімовірніше, звинувачення у байдужості до майбутнього своєї країни корелюються з тим, що, за даними іншого опитування, 32 % респондентів зазначили: вони не відчувають себе громадянами незалежної держави Україна, а 15 % не змогли відповісти на це запитання (День. — 1999. — Листоп.).

Екстремалізація масової політичної свідомості може виявлятися як у формі цілеспрямованої політичної діяльності організованих груп населення, так і у вигляді протестної поведінки. Деякі автори, розглядаючи феномен масової свідомості, вважають, що центральною проблемою тут є співвідношення політичної та національної самосвідомості. На їхню думку, в структурі політичної самосвідомості важливе місце посідає саме соціально-психологічний компонент, який домінує у процесі трансформації політичної самосвідомості в національну.

Стосовно маси (натовпу) можна говорити про масову, в тому числі масову політичну самосвідомість як своєрідне суб'єктивне відображення масовим суб'єктом політичного буття, політичних відносин і всіх пов'язаних з ними явищ [203, 28].

Психологія маси, натовпу в різні часи ефективно використовувалася з метою підтвердити беззастережну віру та поклоніння полководцям, вождям, монархам, виконання жаклих акцій, спрямованих на знищення сотень тисяч іновірців, людей інших поглядів, віри, рас (наприклад, за часів сталінізму, фашизму тощо).

Психологія маси, або масова психологія, має свої особливості і її не слід плутати, скажімо, із психологією народу або нації.

По-перше, масова поведінка не несе на собі жодного відбитку індивідуальності на відміну від специфіки в характері будь-якого народу.

По-друге, масова психологія не так суб'єктивна, як ситуативна. Вона має здатність розчиняти в собі все індивідуальне, особистісне.

По-третє, масова психологія надто підвладна таким закономірностям і механізмам, які впливають скоріше на почуття, емоції і безсвідомі реакції людини, ніж на її розум і свідомість.

Маса схильна до рапових, неусвідомлених дій за рахунок підвищеної емоційності, нестриманості, аферичності.

Психологія народу тим і відрізняється від психології маси, що народ має своє характерне обличчя, лише йому притаманну індиві-

дуальність, неповторність і унікальність, тоді як масова психологія, або психологія маси, — утворення неперсоніфіковане.

Оскільки психологія маси має багато форм вияву (соціокультурні, політичні, релігійні, національні, спортивні та інші рухи, масові виступи, масові переміщення людей внаслідок землетрусів, потопів, ураганів, масові соціальні катаклізми — голод, війни, міграції, великі аварії), то й політична психологія маси також має багато форм (мітинги, пікети, марші, маніфестації).

Політична психологія маси має величезне значення в політичній боротьбі. Відомо, наприклад, як уважно вивчали й враховували у революційній боротьбі психологію маси В. Ленін і його соратники по партії. Саме це дало змогу більшовикам підняти на боротьбу за владу сотні тисяч людей. При цьому В. Ленін уміло маніпулював масовою психологією в інтересах більшовиків, створеної ними партії і не помилився, побачивши в масах рушійну революційну силу. Інша річ, і це підтвердили події після жовтня 1917 р., що масова психологія далеко не завжди може бути творчою, спрямованою на позитивні зрушення в суспільстві. Ще Г. Плеханов, М. Бердяєв, І. Бунін та багато інших прогресивних діячів Росії застерігали про загрозу масової психології як деструктивної сили. І. Бунін, зокрема, зауважував, що революціям, у яких задіяні маси людей, властиві жадоба гри, лицедійство, позерство, балаганщина. В людині під час революцій, зазначав він, пробуджується мавпа.

На основі численних соціологічних досліджень можна зробити висновок, що масова свідомість громадян сучасної України постійно поляризується у двох основних аспектах: демократичному і авторитарному. За таких обставин для досягнення вищого рівня у розвитку свободи особистості основний зміст радикальних суспільних перетворень повинен полягати в тому, щоб новостворена національна держава увійшла в русло загальноцивілізованого розвитку та органічно включилася в систему економічних і політичних взаємозв'язків світового суспільства з метою подолання соціальної кризи в засвоєнні нової технологічної та інформаційної культури. При цьому вона не повинна, однак, втратити власну унікальність, неповторність. Просто вести суперечки, куди йти Україні — у Європу, Азію чи куди інде — справа невдячна і спрощена. Питання це складне і багатоаспектне. Та основне те, що масово-політична свідомість українства у перехідний період справді є нестабільною, рухливою. Значною мірою це спричинено несформованістю соціальних інститутів і відсутністю

концептуального бачення майбутнього розвитку держави, про що сьогодні активно пишуть історики, ведуть мову політики, з приводу чого сперечаються філософи. У такій ситуації соціально-політична свідомість може по-різному впливати і впливає на розвиток України. Часом, скажімо, політичні партії та окремі політики, не завжди враховуючи справжній стан речей, намагаються діяти відповідно до вимог громадської думки, вважаючи, що їхні вчинки відповідають нібито ustalеній системі суспільних відносин, вимогам життя. Реально ж ситуація часто протилежна.

У контексті проблеми “людина і політика” **істотне значення має питання ставлення громадян до держави.** Воно пов’язане з різним усвідомленням людьми сутності держави, її функцій, необхідності і сенсу існування людини і суспільств. Те саме стосується і громадських, політичних діячів.

Так, політики — прихильники патерналістської поведінки держави мріють про необхідність мати державу, спроможну виконувати роль своєрідного благодійника, що всіх обігріє, підтримає. Наскільки батьківська турбота держави про своїх громадян послаблюється, настільки вони й критикують державу, висувають до неї свої претензії. Свого часу, у тому числі і в колишньому СРСР, політика держави-благодійника була доволі поширеною, як і патерналістська політика КПРС стосовно громадян. Точніше, такий патерналізм широко проголошувався, декларовався, а практично особа в державі нівелювалася, її інтереси і потреби відступали на другий план порівняно з декларованими і нереальними інтересами колективними. Ідеологічно ж наполегливо проголошувався пріоритет колективного над індивідуальним, що досить негативно вплинуло на формування політичної, громадянської культури.

Слід зауважити, що зустрічаються серед громадян і політиків такі, які бачать у державі певного мудрого “батька”, доброго, щирого і довірливого настільки, що дозволяє своїм громадянам, чинити так, як вони самі вважають за потрібне й корисне і для себе, і для держави. Звичайно, це ідеалістичне підґрунтя такої політичної теорії взаємин держави й особи, оскільки про жодну соціальну гармонію тут не може йтися: дружні взаємини держави і особи забезпечуються не на основі колективного договору, а на конституційно-правових засадах, тобто на правовому рівні. Досягається ж такий результат тривалою і копіткою нормотворчою роботою.

Чимало громадян, політичних, громадських діячів стверджують, що державу слід максимально обмежити у її владі, впливі на громадян, на громадянське суспільство. Точніше кажучи, вони вбачають у державі винятково апарат насилля. Якщо мати на увазі свободу особистості, потребу забезпечити таку свободу у державі, то, безумовно, держава завжди значною мірою стосовно громадянина відіграє роль певного пригноблювача його інтересів.

Та хоч би про які теоретичні підходи йшлося стосовно держав так званого перехідного стану, до яких належить і Україна, можна зробити такий висновок: у нашій державі не так багато громадян, а особливо політиків, політичних і громадських діячів, які не лише глибоко усвідомлюють, а й працюють заради того, щоб держава стала своєрідним органом, який обслуговує людину і який громадянин, образно кажучи, наймають на службу для власного розвитку і самореалізації, для задоволення своїх численних запитів і потреб. Тут ідеться про політичну культуру, громадянську позицію особи. Така культура і позиція є тривалим соціально-політичним процесом і має здійснюватися як пріоритетна державна політика. До цієї справи прямо причетні засоби масової інформації, окремі політичні і громадські діячі, політичні лідери, еліта держави. Загалом проблему формування політичної культури нації, народу потрібно вивчати окремо, глибше і предметніше.

Важливо зазначити, що **ставлення окремих громадян, політиків до держави може бути свідоме і несвідоме, раціональне і нераціональне**. Іноді воно містить елементи того й того, тобто у чистому вигляді такого ставлення практично немає, і це цілком природно.

Раціональне ставлення характеризується достатньою послідовністю, певною узгодженістю між переконаннями чи цінностями особистості, з одного боку, і її реальними вчинками — з іншого. У практичній політиці це явище досить рідкісне, воно виникає як виняткове узгодження переконань і дій особи. Зазвичай людина у такій ситуації чудово вміє узгоджувати власні цілі й інтереси з державними й істотних суперечностей тут не виникає.

Ірраціональне ставлення людини до дійсності, до держави характеризується як суперечливе. Реально воно спричинюється до того, що громадяни очікують як певного месію саме харизматичного лідера, своєрідного рятівника країни, з появою якого, мовляв, усе піде на краще. Така ситуація особливо характерна для нестабільних суспільств, суспільств так званого перехідного трансформаційного пе-

ріоду. Зумовлена вона швидкою зміною, неврівноваженістю політико-економічної, соціальної ситуації в суспільстві. Якщо говорити про громадян України, то останніми роками більшість з них перебувають саме у такій ситуації.

Прихильники “сильного лідера” (“сильної руки”), звичайно, мають доволі спрощене уявлення про справді демократичну, громадянську державу. Така держава поступово дедалі більше своїх функцій передає безпосередньо громадським організаціям, об’єднанням, відповідним чином стимулюючи (у тому числі й фінансово) їх діяльність. Це і є шлях до створення справжнього громадянського суспільства як найбільш демократичного, прогресивного, гуманного. Для його побудови окрім відповідних законодавчих актів, що зумовлюють статус та діяльність громадських організацій і утворень взагалі, як мінімум потрібно принципово визначити і врегулювати відносини держави з тими самими громадськими організаціями. Окремі приклади такого врегулювання в історії посткомуністичної України вже маємо. Досить нагадати відому угоду між урядом України і профспілками або не менш відомий Конституційний договір, який свого часу відіграв помітну роль у стабілізації політичної ситуації в Україні. Однак таке явище недостатньо поширене. Згадані угоди зазвичай не бувають тривалими, постійно дієвими та ефективними.

У контексті взаємин політика з державою істотне значення має розвиток саме так званих цивілізаційних функцій держави і насамперед найдавнішої з них — господарсько-організаційної. Тому економіка і політика — тісно пов’язані сфери життя суспільства.

Ступінь політичної активності окремо взятої особистості істотно зумовлений наявністю в неї певних **політичних ідеалів, політичної свідомості та політичного мислення.**

Політичні ідеали насамперед розглядаються крізь призму уявлень про державу як ідеальну форму організації влади. Про ідеальну державу розмірковували *Геракліт Ефеський* (близько 544 — близько 483 рр. до н. е.), *Платон* (427–347 до н. е.), філософи й історики, які жили пізніше. Платон, зокрема, появу держави пояснював різноманітними людськими потребами. Аристотель поділяв держави на правильні й неправильні, тобто такі, що мають неправильні форми. Макіавеллі вважав, що государ, якщо він бажає зберегти свою владу, має навчитися відступати від добра тощо.

Найповніше і найглибше категорію “політичний ідеал” дослідили *І. Кант, Й. Фіхте, Г. Гегель, Ф. Шюллер.*

За твердженням І. Канта, ідеал — це уявлення окремої людини, адекватне певній ідеї. Кожен крок на шляху прогресу, на його думку, є кроком на шляху реалізації ідеалу.

Г. Гегель розумів ідеал як річ у собі, як єдність протилежностей, як процес, що постійно розвивається і змінюється в різних станах.

Видатний німецький філософ *Л. Фейєрбах* розглядав проблему ідеалу у зонайтіснішому зв'язку з розвитком людини, вважаючи, що держава розчинюється в людях.

Філософська, політична думка останніх десятиліть збагатилася ґрунтовними розробками проблеми політичних ідеалів у працях *В. Парето*, *Ф. Ніцше*, *Г. Маркузе*, *К. Ясперса* та багатьох інших видатних науковців. Вони здебільшого пов'язували політичний ідеал зі світоглядом людини, людей, народу, з ціннісними орієнтаціями, із загальною і політичною культурою. В ідеалі науковці бачили певний зразок, еталон, найвищу точку людських устремлінь. У цьому зв'язку виокремлюють такі функції політичного ідеалу:

- пізнавальну;
- мобілізуючу;
- організуючу;
- спрямовуючу.

Одним із складних і неоднозначних у політичній психології, або психології політики, є **питання свідомості** (термін “свідомість” походить від лат. *conscientia* (*con* — разом, спільно та *scientia* — знання).

У XVIII ст. категорія свідомості розглядалася і трактувалася як “співзнання”, у XIX ст. — як належність до певного “Я” та ін.

Окрім індивідуальної вирізняють свідомість суспільну як акумулювання сумарних ідей і цінностей, що служать суспільній інтеграції.

Суспільна свідомість, у свою чергу, має *політичну, правову, економічну, релігійну* та інші складові.

Узагальнено можна сказати, що **політична свідомість — це суб'єктивний образ політичної системи, політичного режиму або це певне опосередковане відображення політичного життя суспільства, сутністю якого є проблеми влади, формування, розвиток і задоволення інтересів та потреб політичних суб'єктів** [163, 46].

Існують такі **рівні політичної свідомості**:

- політико-психологічний, або емпірично-буденний (відчуття, настрої, наміри, воля, установки, переконання);

- науково-теоретичний, або політико-ідеологічний (цінності, ідеї, концепції, доктрини, теорії);
- політико-дієвий (на рівні доктрин: консервативної, реформістської та ін.).

Політична свідомість є відзеркаленням реалій буття, тобто вона тісно пов'язана з розвитком продуктивних сил, з особливостями політичної системи суспільства та суспільно-політичними відносинами, що існують у цій системі, станом освіти, науки, культури.

Як одна з найважливіших характеристик політичного життя суспільства політична свідомість має певні особливості, умови виникнення та шляхи формування. Передумовою формування такої свідомості є те, що людина у певний час починає усвідомлювати свою групову належність, групову ідентичність і водночас розуміє, що вона неспроможна реалізувати власні та групові інтереси без вступу в певні відносини з політичною владою.

Політична свідомість притаманна конкретній людині вже тоді, коли вона усвідомлює свій громадянський статус, громадянську позицію, а разом з ними і реальну потребу або й необхідність впливати на владу.

Для формування політичної свідомості також необхідні аналітично-критичне ставлення до навколишнього середовища, дійсності та осмислення їх, наявність у людини конкретних норм, цінностей, ідеалів, чітке усвідомлення власної мети та мети політичної сили, структури (групи, партії, об'єднання, організації тощо), до яких людина неформально належить, яким відає перевагу.

За змістом **політична свідомість включає в себе певні політичні ідеї, погляди, теорії, інтереси, настрої, почуття**, а за специфікою впливу вона активно впливає на інші форми суспільної свідомості, часто має досить високий ступінь відображення соціально-класових інтересів.

Розрізняють політичну свідомість масову, групову, індивідуальну, буденну і науково-теоретичну.

Перші три форми політичної свідомості пов'язані з її суб'єктами, а дві останні визначаються глибиною відображення дійсності.

Буденна свідомість формується на основі повсякденного життя людей, досвіду їхньої діяльності. Для неї характерні нестійкість, суперечливість, фрагментарність, відповідна емоційність, несистематизованість.

Науково-теоретична політична свідомість відрізняється від буденної тим, що ґрунтується на цілеспрямованому дослідженні, постійному аналізі політичного процесу. А тому вона більш систематизована, цілісна, здатна до прогнозування розвитку та змін.

Виокремлюють такі **основні типи політичної свідомості**: державну та недержавну.

Державний, або етатистський, тип політичної свідомості ґрунтується на позиції, що найвищими, найважливішими для окремої людини, всіх людей, народу є інтереси держави (*Н. Макіавеллі, Т. Гоббс*).

Недержавний, або анархістський, тип політичної свідомості, навпаки, виникає там, де політичну владу вважають злом, а державу експлуататором, ворогом свободи, тобто вважають, що без держави жити краще.

Основні функції політичної свідомості:

- *пізнавальна* — система знань про політичну дійсність загалом;
- *оцінювальна* — забезпечення і сприяння орієнтації у політичному житті на основі оцінювання політичних подій;
- *регулятивна* — орієнтування стосовно участі в політичному житті;
- *інтегруюча* — сприяння об'єднанню окремих особистостей, соціальних груп тощо, суб'єктів політичного процесу на основі спільних ідей, цінностей, установок;
- *прогностична* — передбачення особливостей розвитку політичних подій, політичного процесу;
- *нормативна* — створення загальноприйнятого образу майбутнього.

Між наукою та ідеологією існують істотні відмінності. Якщо основною метою науки є пошук абсолютної істини, то для ідеології основним є захист та обґрунтування інтересів певних соціальних сил. Звичайно, для останнього політики і політичні сили використовують результати наукової діяльності.

Наука є більш єдиною, цілісною, а ідеологія — більш урізноманітненою, диференційованою, оскільки політичні інтереси різних учасників політичного життя надто різняться. Існує широке розмаїття теорій, ідей, ідеалів, інтересів, цінностей, програм, символів — усього того, з чого, власне, і складається кожна окрема, конкретна ідеологія.

Як і більшість форм суспільної свідомості, політична свідомість має два рівні — *ідеологічний* і *психологічний*. **Політичну свідомість**

можна вважати сукупністю почуттів, усталених настроїв, традицій, ідей і певних теоретичних систем, які відображають найістотніші інтереси великих соціальних груп, їхнє ставлення одна до одної і до політичних інститутів суспільства.

Політична свідомість є не що інше, як сприйняття людиною частини життєвої реальності, яка безпосередньо пов'язана з політикою. Це суб'єктивний образ відповідної політичної системи.

Носіями політичної свідомості є багато суб'єктів: особистість, група, клас, нація, маса, суспільство. Свідомість кожного з них має певні особливості і потребує окремого наукового розгляду.

Структурно-політична свідомість містить такі аспекти:

- *політико-психологічний* — настрої, почуття, наміри, установки, мотиви, переконання, воля та ін.;
- *політико-ідеологічний* — цінності, ідеали, ідеї, доктрини, погляди, концепції, теорії;
- *політико-дієвий* — свідомість консервативна, ліберальна, радикальна, реформістська та ін.

Політична свідомість формується у процесі пізнання суб'єктом певних політико-владних відносин, існування політичних інтересів, установок, цінностей, а також у процесі політичного виховання, формування політичної культури суб'єкта політики.

Доволі складним психолого-соціальним феноменом є національна самосвідомість як багаторівневе, багатофункціональне явище. Варто зауважити, що усвідомлення насамперед себе самого є основою усвідомлення інших, а відтак національна самосвідомість є передумовою, основою свідомого бачення та розуміння всього, що оточує націю. Аналогічно, що більше нація знає про своїх сусідів, інші спільноти, то більше вона пізнає і саму себе. Виходячи з цього про націю можна говорити, з одного боку, як про спільноту, що має специфічні ознаки та особливості, а з другого — вона певною мірою набуває ознак, властивих іншим націям і народам.

Проблему свідомості потрібно розглядати у тісному взаємозв'язку з проблемою цінностей, ідеологій.

Оснoву свідомості, в тому числі й політичної, становлять знання, які засвоїла особа. Водночас свідомість — це не лише знання, а й відповідне ставлення до них і, що дуже важливо, активне їх використання на практиці в процесі самореалізації, соціальних перетворень. Про це потрібно пам'ятати і при визначенні та дослідженні феномена політичної свідомості.

У людини, яка має певні знання, формуються відповідні погляди, цілком конкретні, обґрунтовані судження.

У політичній діяльності, спілкуванні важливу роль і значення має не судження взагалі, а **судження аналітичне**. Істинність (вірогідність, правомірність) такого судження ґрунтується переважно на логічному аналізі подій і явищ. Д. Юм називав його “відношенням ідей”, а Г. Лейбніц “істиною розуму”.

Політична свідомість має два рівні, які тісно переплітаються і взаємодіють – **буденний (емпіричний)** і **теоретичний (науковий)**. Буденний рівень є результатом стихійного процесу духовного завоювання дійсності, а теоретичний передбачає більш-менш організовану духовну діяльність. До такої діяльності потрібно бути не лише схильним, а й певною мірою підготовленим. Тут уже йдеться про відповідні політичні технології, або інженерії.

На буденному (емпіричному) рівні політична свідомість постає у формі певних відчуттів, уявлень, переживань, ілюзій тощо. Усвідомлення політики на теоретичному (науковому) рівні передбачає глибоке пізнання сутності політичних явищ, свідоме їх використання у вирішенні конкретних політичних завдань, коригування політичних рішень і дій.

Оскільки **політична свідомість є вираженням інтересів людей**, кожна група людей, клас формують свій тип ідеології, зумовлений їхнім місцем у системі суспільного виробництва, закріпленого відносинами власності.

Наявність і взаємодія різних типів політичної свідомості набирає форм ідеологічного протиборства, їх розглядають не лише в політичній психології, а й у філософії політики, конфліктології, соціальній психології, політології та ін.

Як своєрідне відображення дійсності **політична свідомість має певну самостійність**, оскільки знання людини про ті чи інші процеси та явища не є простим їх відображенням, а результатом творчого осмислення, опрацювання, усвідомлення.

Суспільства, як і рухи, партії, об'єднання, групи, окремих громадян, не можна уявити без ідеології, тобто системи певних ідей, що їх об'єднують або роз'єднують.

Політичні ідеології є різновидом ідеологій, сукупністю певних ідей, норм, цінностей, символів, традицій, які об'єднують людей, спонукають їх до спільної політичної дії, боротьби.

За всіх розбіжностей високих ідей, мети різні ідеології об'єктивно вимушені співіснувати в суспільстві навіть в умовах політичної боротьби. У демократичних суспільствах гостро постає питання не лише співіснування, а й встановлення діалогу між політичними опонентами, що сповідують іноді навіть діаметрально протилежні ідеології.

Кожна ідеологія, хоча й декларує певні позитивні ідеї, мету, все-таки досить обмежена; ідеологіям притаманні такі помітні вади, як примітивізм, тенденційність, догматизм, надмірна системність [124, 73].

Серед політологів, окремих політиків спостерігається певна упередженість стосовно поняття “державна ідеологія”. Існує точка зору, що нібито такої ідеології взагалі немає. Водночас вона існує як своєрідна рамкова ідеологія державного будівництва.

Ідеології надто живучі, здатні оновлюватися, мімікрувати, пристосовуватися до конкретних суспільно-політичних умов. Яскравим свідченням цього є комуністична і соціалістична ідеології. Свого часу *М. Бердяєв* зазначав, що соціалізм власне не висунув і не запропонував жодних цінностей, окрім цінностей матеріального забезпечення, задоволення потреб [28, 25].

Причиною політичної поведінки є потреба влади, а отже, політична свідомість і політична поведінка взаємопов'язані, взаємозалежні.

Щоб стати фактором, який спричиняє дію, **потреба має трансформуватися в мету (цілі)**. Формою її вираження є політична ідея.

Ідеологію становить система поглядів та ідей, в яких усвідомлюється й оцінюється ставлення людей до дійсності та один до одного, а також міститься мета (програма) соціальної діяльності. Точніше — у **сучасній політології ідеологію трактують як систему цінностей людей, включених у політичну діяльність**.

Політичній дії немає не лише без знань, свідомості, а й без політичного мислення.

Оскільки мислення взагалі — це вища абстрактна форма пізнання людської об'єктивно існуючої реальності, то й політичне мислення пов'язане передусім з пізнанням реалій, що разом становлять політичне життя в усій його різноманітності.

Політичне мислення — це опосередковане й узагальнене відображення людиною (політиком) політичних явищ і процесів об'єктивної дійсності в їх історичних, часових зв'язках і відносинах.

Політичне мислення, як і будь-яке інше, щонайтісніше пов'язане з мовою — основним знаряддям формування та способом існування думки (думок).

Мислення, розумова діяльність людини також органічно і нерозривно пов'язані з реальною соціальною практикою, яка є джерелом розумової діяльності.

Політичне мислення уможливорює наукове пізнання всього, що зумовлює політику, її існування, пізнання сутності та особливостей політичних явищ і процесів. Воно дає змогу не лише пізнавати, а й передбачати, прогнозувати розвиток політичних подій, сприяє формуванню особистості, її навичок, здібностей, політичної культури.

Політичне мислення людини, політика, громадського діяча розвивається і формується у процесі безпосередньої активної пізнавальної і предметної соціальної діяльності, під впливом і на основі всього досягнутого людством за його історичний розвиток.

У психології, політичній психології активно дискутуються питання щодо типу політичного мислення як певного способу використання індивідом інформації для отримання певних результатів. Дехто з науковців підтримує погляд американського вченого *Ш. Розенберга*, який наголошує на існуванні трьох типів політичного мислення: послідовно-ситуаційного, лінійного та систематизованого.

Послідовно-ситуаційне мислення — увага акцентується на тому, що політична реальність є нібито певною послідовністю та узгодженістю подій, явищ, ситуацій. Людям (політикам) з таким типом мислення важко абстрагуватися, узагальнювати, відшукувати певні аналогії.

Лінійне політичне мислення — властиве тим, хто пов'язує певну політичну подію з якоюсь основою, а решту вважає похідними від першої. Таке мислення є досить аналітичним.

Систематизоване політичне мислення — притаманне тим, хто вважає, що політика ґрунтується на системі певних взаємин, явищ, процесів, подій.

Політичному мисленню властиві практично такі самі розумові дії та операції, як і будь-якому іншому, зокрема, аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, абстрагування, класифікація, систематизація.

Те саме стосується і форм мислення, оскільки результати процесу мислення (думки) існують у формі суджень, міркувань, умовиводів і понять.

Індивідуальні особливості політичного мислення зумовлені характером життя людини-політика, особливостями діяльності, типом нервової діяльності, співвідношенням першої та другої сигнальних систем.

Коротко схарактеризуємо основні індивідуальні особливості мислення.

Самостійність мислення. Таке мислення притаманне людям (у тому числі тим, хто займається політикою), які спроможні самостійно ставити перед собою і розв'язувати певні завдання без допомоги ззовні чи інших людей. Люди з таким мисленням досить активно й ефективно враховують і використовують крім власного досвід інших людей, творчо його опрацьовують, критично підходять до аналізу теорій та практики суспільного життя.

Критичність мислення. Люди з такою особливістю мислення не просто критично оцінюють усе, що знають, бачать, уміють і роблять вони самі та інші люди, вони не піддаються сліпо впливу думок, поглядів, спонукань інших людей. Зазвичай такі люди (політики) добре володіють мистецтвом визначення відмінності між “за” і “проти” і прийняттям виважених рішень. І перша, і друга особливість мислення, звичайно, формується з набуттям людиною не лише знань, а й відповідного життєвого досвіду, досвіду політичної діяльності.

Глибина мислення. Ця особливість мислення властива людям (політикам), які вміють глибоко проникати в сутнісні особливості тих чи інших сентенцій, явищ, процесів, подій, вміють відокремлювати основне від другорядного, стороннього; визначати причинно-наслідкові зв'язки та особливості розвитку суспільних явищ.

Гнучкість мислення. Така особливість мислення не є поширеною. Вона властива лише тим, хто вміє швидко змінювати думку, звільняючись від того, що вже закріпилося в них самих, у їхній свідомості в результаті життєвої практики. Політики, яким притаманна ця особливість, зокрема, швидко опановують різноманітні й особливо прогресивні політичні технології і досконало ними володіють. Уміння вибирати часто нетрадиційні, нестандартні прийоми та засоби розв'язання конкретних проблем допомагає таким політикам успішно адаптуватися до конкретної ситуації, діяти раціонально та ефективніше, ніж це роблять інші.

Широта мислення. Якщо людина (політик) спроможна охоплювати широке коло питань, пов'язувати їх, виокремлювати основне й другорядне і після цього приймати альтернативно-оптимальні рішення

ня, це означає, що вона мислить широко. Така якість найчастіше характерна для людей високоосвічених, ерудованих.

Швидкість мислення. Така якість притаманна людям (політикам), які вміють швидко розібратися у складних ситуаціях, приймаючи найбільш обмірковані, правильні, оптимальні рішення. Певною мірою швидкість мислення залежить і від психологічного стану людини, рухливості її нервових процесів, однак здебільшого люди набувають такої якості в результаті ґрунтовного навчання, тренування розумової діяльності.

Творчість мислення. Ця якість особливо потрібна людині, яка займається духовною, творчою політичною діяльністю, вона пов'язана насамперед з умінням мислити нестандартно, оригінально, досконало володіти знаннями і досвідом діяльності інших людей, приймаючи нестандартні, нетрадиційні рішення.

Зазначені індивідуальні особливості політичного мислення розвиваються і вдосконалюються лише в процесі постійної розумової та практичної політичної діяльності людини.

Будь-яка політична дія є результатом почуттєвого сприйняття, відповідного осмислення конкретних ситуацій, явищ, вчинків найрізноманітнішими суб'єктами політики.

Політик, аналізуючи політичні події, явища, процеси, постійно повинен розглядати їх не лише у сутнісному стані, а й стосовно психології окремих суб'єктів. Синтезуючи політичні явища, він ставить за мету визначити логіку їх розвитку, спрогнозувати перебіг подій, усвідомити, кому і якою мірою ті чи інші дії, вчинки потрібні й вигідні. Це означає, що політичне мислення неможливе без побудови логічних конструкцій, які часто з'являються на основі гіпотез.

Гіпотеза — це не просто емпіричний, особистісний прогноз людини стосовно будь-чого, а добре продумане передбачення, висловлене (викладене письмово) у наукових поняттях. Воно має передбачати мету, відповідну програму емпіричного пізнання або ж зв'язати окремі емпіричні знання в єдине ціле, або ж наперед пояснити якийсь факт чи групу фактів.

Науковою гіпотезою вважається тоді, коли вона підтверджується реальними фактами. А відтак гіпотеза залишається просто гіпотезою, доки вона не буде або підтверджена, або спростована.

Гіпотеза в політиці — явище поширене й необхідне, оскільки без гіпотези не можна прогнозувати розвиток політичних подій, явищ,

політичного процесу взагалі. Гіпотези рухають політичні процеси як суспільні, так і будь-які інші.

Своєрідною функцією процесу політичного мислення є **політична ідеалізація**. Для ідеальних побудов, прогнозів у політиці потрібні раціональні, виважені підстави. Інакше політична ідеалізація є елементарним фантазуванням, прожектерством.

У процесі політичного мислення політик повинен надзвичайно обережно використовувати різноманітні **аналогії**, оскільки такий шлях пошуку істини, прийняття політичного рішення часто виглядає як спрощений. Аналогія не може бути достатнім аргументом при прийнятті політичного рішення, бо ідеально схожих політичних процесів у житті, суспільній практиці майже не існує.

З огляду на те, що в політичній діяльності доволі поширеним є моделювання як розумове уявлення про щось більш-менш конкретне (програми партій, рухів, державні плани, економічні моделі тощо), то **політичне моделювання** є досить предметним і широко застосовується.

Розглянемо проблеми політичного мислення на таких прикладах.

Певною мірою всі люди однакові. Це найпомітніше тоді, коли вони належать до однієї раси, нації, культури. Однак між людьми є багато й такого, що робить кожного неповторним, особливим. Це — особистісна неповторність. Будь-які спроби нівелювати людей, зводити до певного шаблону, стандарту завжди можуть призвести до трагедій сотень тисяч громадян. Підтвердженням цього є колишні тоталітарні системи і технології комуністичного виховання, які завдали величезної шкоди насамперед звичайним людям, яких позбавляли особистісних рис, називаючи єдиною спільнотою — “радянським народом”.

Відомо багато концепцій особистості. Однак найчастіше психологи і психіатри використовують цей термін для позначення особливого стилю поведінки, через який особистість розкривається найвиразніше.

Індивідуальні відмінності людей найпомітніші в їхній зовнішності, темпераменті, манері поведінки, спілкуванні. Це плідно вивчав відомий український психолог *Г. Щокін*, який опублікував кілька спеціальних праць з візуальної психодіагностики. Такі відмінності істотно впливають на характер, особливості політичної, суспільно корисної діяльності. Саме тому в політиці широко використовують такі явища, як імідж, іміджмейкерство. Вони передбачають створен-

ня або довершення своєрідного портрета політика з метою подати його більш яскраво, вигідно, помітно. За основу створення кращого іміджу політика беруть найяскравіші риси, відмінності або створюють їх штучно.

Кожна людина як особистість має певний потенціал для розвитку. Найважливішим є духовний потенціал як результат усієї життєдіяльності людини — її праці, пізнання, спілкування. Інакше кажучи, крім конституційно-психологічних передумов формування індивідуальності, які людина певною мірою успадковує природно, генетично, існує більш суттєве, тобто те, що напрацьовується переважно цілеспрямовано й упродовж усього життя. Отже, неповторність, своєрідність людини — це поєднання генетичної і розвиненої неповторності, а духовно-психологічний потенціал не є і не може бути статичним.

У процесі політичної діяльності, як і будь-якої іншої, і особливо розумової, людина наштовхується на різноманітні соціально-психологічні бар'єри, намагається їх подолати. Насамперед це соціально-психологічні бар'єри діяльності та спілкування. Так, досягнення, набуття нових, ґрунтовніших знань потребує твердості, цілеспрямованості, працелюбності для засвоєння нової, складнішої інформації.

Отже, особливості, характер діяльності політика зумовлюються передусім тим, в якому суспільстві, за якого політичного режиму він живе, якою діяльністю, в тому числі й політичною, займається. Тобто проблему “людина — політика” не можна розглядати поза конкретним режимом, політичною системою.

1.3. Політичне керівництво і політичний менеджмент

Політичне (партійне) керівництво. З-поміж визначень поняття “політичне керівництво” найузагальненішим можна вважати запропоноване українським політологом *С. Г. Рябовим*. Політичне керівництво — це керівництво державою, діяльністю партій, громадських організацій, узгодження діяльності соціальних груп та інститутів, усіх членів суспільства.

Наведене визначення має досить загальний характер і його можна конкретизувати у такий спосіб. **Політичне керівництво** — це діяльність державних органів і посадових осіб, які посідають верховне, ієрархічно найвище місце у структурі держави і концентрують найвищі повноваження щодо прийняття державних рішень, найвищих кад-

рових призначень, розподілу фінансових та матеріальних суспільних ресурсів, а також використання силових та інформаційних структур держави [246, 25].

Сутність політичного керівництва зумовлена насамперед специфічними особливостями політики як суспільного явища:

- політика — боротьба за владу та її утримання;
- політика — найефективніший засіб (механізм) використання влади в інтересах будь-якого суб'єкта суспільно-політичного процесу;
- політика — відповідна система цінностей, установок та норм, які використовують з метою забезпечення влади.

Наведені тлумачення дають змогу сформулювати конкретніше уявлення про політику як теоретико-прикладний феномен, її особливості, відмінності від державного управління.

Політичне керівництво доволі часто плутають або ототожнюють з державним управлінням, хоча державне управління — це безпосередня діяльність тих державних органів і посадових осіб, які підпорядковані політичному керівництву. Інакше кажучи, політичне керівництво як соціальний феномен — поняття значно ширше за державне управління. Так, *В. Токвенко* зауважує, що політичне керівництво — це державне соціальне управління загальної компетенції, а державне управління (адміністрування) — державне соціальне управління спеціальної компетенції [246, 36].

Основні функції політичного керівництва на загальнодержавному рівні:

- визначення та виокремлення найважливіших суспільно-політичних проблем та їх пріоритетності (в державі це здійснюється на загальнонаціональному, загальнодержавному рівні);
- розроблення та прийняття найзагальніших політичних рішень (таких, що в ідеалі відповідають інтересам усіх соціальних груп суспільства, класів та ін.);
- визначення та виділення наявних суспільних ресурсів для розв'язання найскладніших соціально-економічних і духовних проблем більшості громадян;
- утворення різноманітних, зокрема й тимчасових, структур управління для реалізації рішень загальнодержавного масштабу і характеру;
- передання (делегування) повноважень та ресурсів відповідним структурам управління;

- контроль за діяльністю відповідних структур державного управління.

Аналогічно (лише в інших масштабах і можливостях) здійснюється політичне керівництво і на регіональному рівні.

Спільним для державного управління і партійного керівництва є те, що вони впливають на розв'язання суспільно-політичних проблем, функціонування суспільства загалом, хоча способи, механізми такого впливу істотно різняться.

В. Вільсон, М. Вебер, Б. Гурне та інші науковці-суспільствознавці, громадські діячі розрізняють політичне керівництво і державне управління, хоча багато хто такого розмежування не дотримується. “Ми говоримо про погану політику, — пише, зокрема, *О. Шабров*, — якщо її наслідком є втрата управління суспільством. Ми говоримо про ефективне управління, коли політичне життя втрачає свою гостроту і перестає привертати повсякденну увагу обивателя” [263, 9].

Маючи багато спільного, державне управління і партійне, політичне керівництво є, втім, відмінними різновидами управлінської діяльності.

Державне управління більшою мірою ґрунтується на нормах, регламентаціях і регламентах, інструкціях і положеннях, здійсненні функцій перевірки, контролю.

Партійне керівництво переважно розглядають як керівництво ідейне, цілісне, пов'язане з ідейно-пропагандистським, виховним впливом на громадян, на окремі суспільні групи, на суспільство загалом. І, що суттєво, якщо державне управління пов'язане з нижчими щаблями влади, то партійне керівництво стосується саме вищих її щаблів.

Для стабільного поступального розвитку країни потрібні такі умови: поєднання і взаємне збалансування державного управління і політичного керівництва, що досягається багатьма складовими — чіткістю функціонування політичної системи; встановленням механізму взаємодії та противаг усіх гілок влади; розвитком суспільної ініціативи та громадянського суспільства; ефективною кадровою політикою; досконалою управлінською культурою в усіх ланках управління і керівництва держави.

Викладене стосується насамперед державного управління, а конкретніше — управління державним сектором, оскільки саме тут останнім часом точаться дискусії щодо спільності та відмінності в системі державного управління “адміністрування” і “менеджменту”, пошуку

нових, ефективніших моделей управління. Зокрема, упродовж лише останнього десятиліття робилися спроби втілити в держуправлінні так званий менеджеріалізм (К. Полліт, 1990), нове державне управління (К. Худ, 1991), державне управління, що ґрунтується на ринкових відносинах (Лен, Розенбаум, 1992), тощо.

Політичне керівництво здійснюється переважно політичною елітою, яка від управлінців (бюрократії) відрізняється своїми функціями — вона безпосередньо не розв'язує тих чи інших питань. На управління державою політична еліта впливає своєю політичною волею, розробкою кардинальних, стратегічних напрямів і питань функціонування, розвитку держави. Відтак у психологічному сприйнятті суспільством політична еліта стоїть дещо вище, ніж державні управлінці, менеджери. У практичному соціальному бутті вона будь-що намагається посилювати, вдосконалювати контроль над бюрократією, бажаючи зробити її максимально підвладною, керованою. Відомо, що бюрократія є керованою саме в тоталітарних суспільствах. Зокрема, згадаймо роль, статус КППС і державних органів у колишньому СРСР.

Дієвими шляхами політичної еліти щодо керування бюрократією є постійні “чистки” управлінського корпусу, його заміна, скорочення, запровадження різноманітних форм звітності тощо. Саме завдяки цьому еліта робить бюрократію дієвим і слухняним механізмом у своїх руках.

У багатьох країнах, особливо в умовах певної соціальної нестабільності, формується так звана державно-політична еліта. В Україні, наприклад, вона з'явилася внаслідок компромісного злиття старої номенклатурної генерації політиків з політиками нової генерації — представниками національно-демократичної опозиції [211, 139].

Слід зауважити, що державні управлінці рутинніші, консервативніші за політичну еліту, швидше бюрократизуються. Вони також успішно мімікують, оперативню пристосовуються до нових суспільно-політичних умов життя суспільства, народу, функціонування держави, успішно відшуковуючи власні вигоди за будь-якої ситуації. Запобігти цьому може лише ефективна, науково обґрунтована і дієва кадрова політика. Як зазначає *Я. Матійчик*, це вкрай необхідно, бо, “досягнувши невинуватого великого впливу, бюрократія, переходячи із традиційних ділянок (зон) функціонування — забезпечення “процедури” та “експертизи”, починає розвиватися у вищій сфері суспільної діяльності — політиці” [175, 6]. Така ситуація є доволі по-

ширеною як в Україні, так і в більшості посттоталітарних держав, що підтверджує недоцільність змішування політичного керівництва і державного управління.

Політичний менеджмент. Поняття “політичний менеджмент” (як явище, процес) значно вужче поняття “політичне керівництво”, оскільки його основні засади полягають у тому, як наголошує український політолог *В. М. Бебик*, що маємо справу з практичнішим аспектом політики — безперервним розглядом, ухваленням, а головне — практичним втіленням політичних рішень, настанов тощо [24, 189]. Однак таке визначення політичного менеджменту дещо спрощене.

Відомий російський політолог *Д. В. Ольшанський* під політичним менеджментом розуміє “таку організацію і управління політичним процесом, які роблять політичний процес і, зокрема, діяльність політика (партії, організації) максимально ефективними в конкретних умовах” [158, 41].

На думку російського спеціаліста в галузі політичного менеджменту *Г. В. Пушкарьової*, політичний менеджмент — це один із видів управлінських відносин у політиці, який дає змогу вирішувати такі завдання, як зміцнення авторитету державного або політичного діяча, створення сприятливих умов для діяльності державного закладу чи політичної партії шляхом формування у масовій свідомості їх привабливого образу, електоральних переваг населення, створення політичних союзів і блоків, вплив на супротивників у політичних конфліктах тощо. Таке визначення поняття “політичний менеджмент” є об’ємним і повним.

Проте мабуть найважливішим слід вважати формулювання, за яким політичний менеджмент — це наука і мистецтво керування політичною поведінкою.

Доволі часто плутають і ототожнюють поняття “політичний менеджмент” і “політичний маркетинг”. Не треба забувати, що політичний маркетинг — це наявність певних теорій і методів, якими користуються в політиці, у політичних процесах і завдяки яким впливають на громадян і суб’єктів політики.

Політичний маркетинг — це засоби, а політичний менеджмент, більшою мірою — механізми функціонування, існування політичних процесів, впливу на політичну поведінку, дії, процеси, політику загалом.

Якщо йти за означеною вище логікою визначення поняття “політичний менеджмент”, то можна назвати і таку важливу його особ-

ливість, як всебічний вплив відповідних факторів і обставин на сутність, зміст і характер політичних явищ і процесів.

Політичний менеджмент — це будь-які дії, рух навколо політики. Він суттєво відрізняється від іншого менеджменту (виробничого, фінансового, інвестиційного, стратегічного тощо) тим, що здійснюється у такій специфічній формі, системі цінностей, координат, відносин, як політика. Він має розглядатися і досліджуватися як одна з невід’ємних складових політичної науки, основне завдання якої — пошук раціональних засад прийняття політичних рішень, розроблення практичних рекомендацій із соціального управління, усунення політичних конфліктів [266, 305].

Оскільки політика — це унікальний, складний комплекс і синтез найрізноманітніших типів та форм людської діяльності, то і політичний менеджмент — не менш складний і багатоаспектний феномен, що зумовлює, регулює політичне життя, політичну діяльність та взаємодію всіх суб’єктів політики.

Політичний менеджмент — це менеджмент у політичній сфері. Він пов’язаний з багатограним політичним життям, політичними відносинами, політичною діяльністю та політичним керівництвом.

Політичне життя — це частина суспільного життя, пов’язана з політичною владою і реалізацією соціальних інтересів, основним змістом якого є усвідомлена і цілеспрямована політична діяльність людей. Саме такими особливостями політичного життя детермінується характер політичного менеджменту, визначається його відмінність від інших видів менеджменту загалом.

Питання для самоконтролю

1. Сутність управління як соціального феномена.
2. Основні функції управління у політиці.
3. Державне управління та його відмінність від інших форм управління.
4. Державна політика та її класифікація.
5. Основні моделі державної політики.
6. Поділ державної політики за видами.
7. Основні інструменти (механізми) здійснення державної політики.
8. Концепція “людина і політика” у працях давніх філософів.
9. Теоретичні питання прав людини та їх трактування в науці.

10. Громадянин як учасник політичного процесу: спільне і особливе.
11. Основні типи взаємозв'язків (взаємовідношень) людини і політики.
12. Сутність і особливості аполітизму.
13. Громадська думка і особливості її формування.
14. Основні сторони (особливості) політичного спілкування.
15. Політична свідомість як суспільний феномен.
16. Особливості індивідуальної і масової політичної свідомості.
17. Маса і масова свідомість: основна специфіка.
18. Психологія народу, нації.
19. Громадянин і держава: особливості взаємин.
20. Сутність і особливості політичного ідеалу.
21. Наука та ідеологія: специфіка взаємодії.
22. Різновиди політичних ідеологій.
23. Політичне мислення як феномен.
24. Гіпотеза і моделювання в політиці.
25. Особливості визначення поняття “менеджмент”.
26. Види соціального управління.
27. Сутність і особливості політичного керівництва.
28. Основні функції політичного керівництва.
29. Спільні риси та відмінності між державним управлінням і партійним, політичним керівництвом.
30. Поняття “політичний менеджмент” і його специфіка.

Література

1. *Бєбик В. М.* Політологія: теорія, методологія, практика: Підручник. — К., 1997.
2. *Валєвський О. Л.* Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізм впровадження: Монографія. — К., 2001.
3. *Державна політика: аналіз та механізм її впровадження в Україні: Навч. посіб. / За заг. ред. В. А. Ребкала, В. В. Тертички.* — К., 2000.
4. *Кративєнський С. Э.* Социальная философия. — Волгоград, 1995.
5. *Ольшанський Д.* Политический PR. — СПб., 2003.

6. *Политика* и политическая культура в условиях становления и развития украинского общества: Материалы Всеукр. науч.-практ. конф. молодых ученых. — Одесса, 1999.
7. *Романов В.* Державна політика й реформи // Вісн. УАДУ. — 2001. — № 2. — Ч. 2. — С. 72–77.
8. *Романов В. Є. та ін.* Вступ до аналізу державної політики: Навч. посіб. / В. Романов, О. Рудік, Т. Брус. — К., 2001.
9. *Системи* высшего образования развивающихся стран: Каталог. — М., 1986.
10. *Словник* соціологічних і політологічних термінів / За заг. ред. В. І. Астахової та ін. — К., 1993.
11. *Тихомиров Ю. А.* Публичное право. — М., 1995.
12. *Токовенко В. В.* Політичне керівництво і державне управління: проблеми взаємовідносин та оптимізація взаємодії: Монографія. — К., 2001.
13. *Цвєтков В. В., Горбатенко В. П.* Демократія — Управління — Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства: Монографія. — К., 2001.
14. *Шабров О. В.* Политическое управление: проблема стабильности и развития. — М., 1997.
15. *Щёкин Г. В.* Социальная теория и кадровая политика. — К., 2000.
16. *Щёкин Г. В.* Теория социального управления и кадровой политики. — К., 2000.

МАУП

ПОЛІТИКА ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ВИД СУСПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І ВЗАЄМОДІЇ

2.1. Політика як діяльнісний феномен

Окремі науки (філософія, політологія, соціологія політики) визначають політику як соціальне явище, насамперед як певну суму ідей, цінностей. У контексті політичного менеджменту варто виокремити таку характерну ознаку (особливість) політики, як конкретний вид діяльності.

“Історія, — зазначали К. Маркс і Ф. Енгельс, — не що інше, як діяльність людини, що має свою мету” [139, 102]. Відтак і в політиці діяльнісний аспект є головним, визначальним. Звідси і бере початок так зване поведінкове (біхевіористичне) розуміння політики як специфічної діяльності, яку здійснює і якою керує людина.

Отже, стає зрозумілим існування таких визначень стосовно людини (особистості), як “людина політична”, “людина ідеологічна”. Це природно, оскільки людина — не лише біологічне, а й соціальне явище. Їй притаманна будь-яка форма діяльності, зокрема й у сфері політики, адже і сама собою політика — суто людське утворення. Людина потребує і спроможна брати участь у політиці, політичних процесах, отримуючи можливість реалізовувати (задовольняти) у такий спосіб власні інтереси, запити, потреби, переконання.

У політиці людина (на відміну від деяких інших видів діяльності) може реалізувати себе не так одноосібно, як спільно з іншими людьми, групами, інтереси яких збігаються з її особистими. Об’єднує людину з іншими людьми система поглядів та ідей, яка і є ідеологією.

Будь-яка ідея завдяки людині політичній не лише підтримує, а й продукує певну ідеологію, ідеологеми. Завдяки суспільно-політичній діяльності такі ідеологеми існують, розвиваються, утверджуються.

Деякі політологи запроваджують у вжиток й активно використовують поняття “символічна політика”. Така політика можлива за

наявності відповідних суспільно-політичних передумов у вигляді існуючих способів сприйняття інформації (специфіки суспільно-політичної комунікації) та організації простору політичної комунікації [226, 91].

В. Поленська виокремлює такі варіанти символічної політики [226, 91]:

- символічні ерзац-акції;
- символічне законодавство;
- символічна персоніфікація;
- символічна ідеологізація.

Отже, найправильнішим буде визначити політику як певну людську діяльність, зумовлену відповідними мотивами, цілями і результатами.

Російський політолог *Д. В. Ольшанський* визначив і обґрунтував два основних підходи до вивчення політики як специфічної діяльності [157, 32]:

- *інституціональний підхід* — досліджується діяльність спеціальних, здебільшого політичних інститутів, результат такої діяльності;
- *процесуальний підхід* — політична діяльність розглядається суто як специфічний процес.

Діяльнісний феномен політики зумовлений тим, що в основі будь-якої політичної дії, як і політичного процесу загалом, обов'язково перебуває суб'єкт такої політики.

Суб'єктом політики є особа, організація або суспільна група, які спроможні творити політику, тобто відносно самостійно брати участь у політичному житті відповідно до своїх інтересів, потреб, впливати на суспільну поведінку інших осіб та спричиняти важливі зміни у політичних відносинах.

Звідси і виникає суб'єктивність у політиці особи, яка зумовлена:

- об'єктивними умовами, що уможливають політичну діяльність;
- суб'єктивними здібностями особи до політичної діяльності (знання, вміння, мотивації, спонукання тощо).

Існує також суб'єктивність у політиці суспільної групи, класу, великої спільноти. Вони стають суб'єктами за наступних умов [163, 47]:

- наявність спільності та міцного надлокального зв'язку;
- єдність і загальне усвідомлення власного становища і спільних інтересів (почуття самотності, співдружності, взаємозалеж-

ності, ідентифікації особистості з цілим — групою, внутрішня солідарність);

- існування організації, тобто координація керівними центрами поведінки і дій окремих територіальних угруповань, течій, вікових і професійних категорій.

Серед багатьох концепцій суб'єктивності у політиці виокремлюють дві основні:

- *немарксистську*. У цій концепції домінує індивідуалістична точка зору, тобто реальним і єдиним суб'єктом політики (власне й історії) визнається індивідум, особистість. Звідси й особлива роль особистості в політиці, теорії видатних особистостей, заперечення ролі мас (стверджується лише наявність певної суми інтересів, осіб, які спільно жодною вирішальною ролі у суспільному процесі не відіграють). Іншими словами, діяльність маси характеризується переважно як некерована, стихійна, на яку вирішально впливають політики — особистості;
- *марксистську*. Вирішальне значення у політиці надається саме масам, а не особистостям.

Суб'єктивність індивідів і груп у політиці взаємозумовлена. З одного боку, вона залежить від інтересів і потреб великих груп, а з іншого — від усвідомлення особистістю (політиком) цих інтересів, його підтримки з боку таких груп.

Політолог *Артур Боднар* стверджує, що роль, яку виконують політики та ідеологи, залежить від великих соціальних груп, а саме [163, 49]:

- від довіреного їм суспільством (або самостійно завойованого, але визнаного суспільством, спільнотою) обсягу повноважень;
- від того, чи користуються політик, ідеолог певною суспільною підтримкою (матеріальною, організаційною, моральною);
- чи спроможна соціальна група контролювати діяльність політика.

Видатний політолог *Ж. Бодуен* доводить, що поняття “політична діяльність” з'явилося внаслідок певної диференціації різних типів діяльності саме у соціальній сфері [33, 76]. За такою логікою міркувань одним з найвдаліших визначень поняття “політична діяльність” вважається таке: “*Політична діяльність* — специфічний вид людської діяльності, спрямований на регулювання і збалансування інтересів та відносин між соціальними (національними) групами, політичними суб'єктами, що відображають їх інтереси, з одного боку, та між ними і

державними інституціями, з другого, досягнення в суспільстві злагоди та консенсусу” [62, 15].

За визначенням українських політологів **політична діяльність** є невід’ємною складовою загальної людської діяльності, специфічна сутність якої полягає в сукупності дій окремих індивідів і великих соціальних груп (класів, партій, суспільних організацій тощо), спрямованих на реалізацію їх політичних інтересів, насамперед завоювання, утримання і використання влади [182, 107].

А. Боднар трактує політичну діяльність як індивідуальну або колективну, спонтанну або організовану діяльність суспільних суб’єктів, що прямо чи опосередковано виходить з інтересів великих суспільних груп і цінностей, яких вони дотримуються [163, 106].

За структурою політична діяльність складається з:

- *об’єктів політичної діяльності*: політичної влади, політико-владних структур;
- *суб’єктів політичної діяльності*: політичних партій, суспільних рухів, політичних, громадських діячів, державних і політико-владних структур;
- *процесу політичної діяльності*: окремих політичних дій, акцій.

Політичну діяльність поділяють на:

- *теоретичну* (ідеологічна, законодавча, соціологічна, науково-організаційна, методична та інша діяльність, пов’язана з розробленням теоретичних засад політики);
- *практичну* (депутатська, урядова діяльність в органах місцевого самоврядування, в політичних партіях, громадських організаціях і об’єднаннях, в рухах, робота під час виборчих кампаній, проведення референдумів, опитувань громадської думки, участь у мітингах, демонстраціях, маршах протесту або підтримки, пікетуваннях тощо).

Політична діяльність має дві основні форми:

- політична діяльність, що здійснюється на громадських засадах;
- політична діяльність, що здійснюється на професійних засадах (депутатська діяльність, робота в апаратах політичних партій, рухів, організацій тощо).

Західна політологічна наука виокремлює три основні концепції (моделі) політичної діяльності [205, 31–36]:

- *елітарну концепцію (модель)*. Доводиться, що політична діяльність — це така діяльність, яка призначена насамперед для

еліти суспільства, а для народу вона вважається непотрібною, зайвою;

- *концепцію плюралізму еліт*. Прихильники цієї концепції обстоюють точку зору, що в суспільстві є не одна, а багато еліт, з-поміж яких виділяється панівна;
- *концепцію “моделей майбутнього державного управління”*. Мовляв, у майбутньому не існуватиме якоїсь однієї моделі державного управління, оскільки взаємодія між державним апаратом і суспільством є складною і досить суперечливою.

Мета політичної діяльності — зміцнення або послаблення, а то й зруйнування відносин між особами, соціальними групами, класами. Такі відносини мають характер співробітництва (взаємодії) або боротьби (зіткнення, протистояння).

Основою співробітництва або, навпаки, боротьби в процесі політичної діяльності є намагання зберегти або змінити (знищити) існуючий у державі суспільний порядок шляхом визнання або невизнання економічного, політичного, ідеологічного владарювання певного суспільного класу в цій державі.

Наслідками політичної діяльності є суспільні зміни, що відбуваються у таких сферах:

- відносин між суспільними класами (групами);
- відносин влади (між тими, хто керує, і тими, ким керують);
- відносин у межах влади (наприклад, застосування коаліційного способу здійснення влади, встановлення гласності у процесі прийняття рішень тощо);
- політичних відносин між індивідами і групами.

2.2. Політична взаємодія: основні детермінанти і характер

Політика — це явище, яке неможливе без спілкування, взаємодії, взаємовпливу. Її реалізація завжди відбувається за умови, коли один суб'єкт політики у певний спосіб впливає на інший. У такому процесі також одночасно можуть брати і найчастіше беруть участь багато суб'єктів (особи, групи, партії, організації, об'єднання та ін.).

Політична взаємодія — це певні відносини з приводу політики як такої та її окремих ознак (складових), наприклад влади. Українські політологи *В. Мирончук* і *В. Храмов* наголошують на необхідності розмежовувати суспільно-політичні відносини та відносини в політиці. Вони зауважують, що суспільно-політичні відносини — це та-

кий тип зв'язку сукупних учасників взаємодії, який стає політичною структурою суспільства. Його інституціональний носій — політична система суспільства, яка у своєму функціонуванні більшою або меншою мірою відчужується від конкретних індивідів [144, 116].

Політична взаємодія існує у двох основних формах:

- *неформальній* (без участі певних політичних інституцій — передусім між особами, групами);
- *формальній* (через політичні інститути — формальні структури або за їх допомогою).

У процесі формальної взаємодії громадяни делегують формальним організаціям свою волю, настанови з метою їх реалізації.

Політична взаємодія неможлива без існування громадської думки, певних політичних потреб, політичних міфів, політичних традицій та ритуалів.

Громадська думка. Це сукупність масових уявлень про світ, суспільство і різні його сфери, в яких відображено ставлення (оцінювання) великих соціальних груп, народу до актуальних явищ, що становлять суспільний інтерес [191, 165].

Громадська думка є історично зумовленим і змінним станом суспільної свідомості великих груп людей. Рухливе, змінне явище, в якому відбувається постійна боротьба, куди залучені найрізноманітніші суб'єкти політики, політичні, економічні, соціальні та інші сили.

У реальному житті громадська думка формується і розвивається або цілеспрямовано, під впливом на масову свідомість громадян політичних інститутів і соціальних установ (політичних партій, засобів масової інформації), або стихійно, під безпосереднім впливом життєвих обставин, конкретного досвіду і традицій.

У полі зору громадської думки зазвичай перебувають ті проблеми, події, явища і факти, які викликають загальний суспільний інтерес, відрізняються від інших своєю актуальністю, допускаючи, однак, різні точки зору, дискусії та спонукаючи до дискусій.

Політичні цінності. Цінності в загальному розумінні — це своєрідний об'єкт, що задовольняє потребу суб'єкта — індивіда, групи, верстви населення, етносу. Іншими словами, цінність є водночас і властивістю, і об'єктом, що має цю властивість.

Цінності мають матеріальну та ідеальну природу. Техногенно-природному та соціальному середовищам притаманні певні системи цінностей, які за субстанцією класифікуються на матеріальні й духовні; за суб'єктами потреб — на цінності людини, організації, об'єднання,

суспільства; за соціальними інституціями — на економічні, політичні, культурні, педагогічні, сімейно-родинні, релігійні тощо.

Розрізняють *цінності-блага* і *цінності-регламенти*. До перших належать такі потреби людини, як матеріальні ресурси, духовні продукти “споживання” та послуги, до других — потреби, що охоплюють моральні, правові та естетичні норми й ідеали, звичаї, традиції.

Цінності поділяють на такі, що санкціонуються і культивуються офіційно через широку мережу спеціальної системи засобів, наявних у державі, і такі, що існують на рівні буденної свідомості незалежно від тих, що культивуються офіційно. Найчастіше між такими цінностями існує значна неузгодженість, а то й глибокі суперечності.

Розглянемо окремо систему цінностей.

Система цінностей або окремі цінності поширюються і пропагуються через слова, символи, символіку. Йдеться про державну символіку, символіку партій, організацій, об’єднань, соціальних груп, національностей, національних меншин тощо.

Символи поєднують раціональну сутність і раціонально трактоване значення певної соціальної цінності з відповідним емоційним рівнем і гостротою її сприйняття та переживання.

Політичні цінності — це найвищі принципи, що забезпечують злагоду в суспільстві чи в окремих соціальних групах щодо основних цілей і проблем; віра у бажаний і кращий (або найкращий) тип політичної системи, у політичну мету і засоби досягнення такої мети та уявлення про них.

На основі політичних цінностей суб’єкти політичного процесу вибирають відповідний спосіб поведінки, а громадяни, нації спроможні навіть кардинально змінювати суспільну ситуацію і політичну систему суспільства. Так, у процесі принципових перебудовчих процесів у сучасній Україні замість хибної піраміди “соціалістичних” (“комуністичних”) політичних цінностей держава — суспільство — колектив — особа, стверджують *М. Михальченко* і *З. Самчук*, потрібно будувати нову демократичну піраміду: особа — колектив — держава — суспільство [146].

У складному політичному житті орієнтирами є саме політичні цінності, завдяки яким люди пізнають світ політики.

У національному суспільстві, як слушно зауважує відомий політолог *А. Боднар*, найвищою цінністю, що об’єднує його членів, є збереження цілісності та незалежності держави. Якщо виходити з наведеного, то можна стверджувати, що найвищою цінністю, спроможною

об'єднати весь український народ, є ідея національного державотворення. Досягнення цієї мети — складне завдання, яке потребує узгодження, або консенсусу, ідей і думок багатьох суб'єктів суспільно-політичного процесу.

Консенсус між державами необхідний тоді, коли йдеться про забезпечення миру і злагоди на світовому рівні. При цьому постає проблема групового прийняття рішення, з чим людство стикається постійно.

Політичні норми та політичні думки. Політичні цінності виявляються в політичних нормах.

Політична норма — правило досягнення політичних цінностей. Вони існують у трьох сферах соціальної дійсності: в нормативних висловлюваннях тих, хто при владі, і тих, хто підпорядкований владі; в соціальних відносинах, які зумовлюють правила функціонування певних політичних норм; у свідомості — як почуття або переживання політичних норм.

Не слід ототожнювати політичні норми та політичні принципи.

Розрізняють основні й операціональні політичні норми. Наприклад, у тоталітарному суспільстві принцип керівної ролі однієї з політичних партій є основною політичною нормою, а обов'язкова належність керівних кадрів у такому суспільстві (країні) до цієї партії є операціональною нормою.

На основі політичних цінностей суб'єкти політичного процесу вибирають відповідний спосіб поведінки.

Політичні думки у вузькому розумінні — один із напрямів суспільствознавства, а в широкому — конкретний продукт політичного мислення.

Політична думка — це активна, цілеспрямована, узагальнювальна ідеальна діяльність у формі різноманітних понять, категорій, теорій, доктрин з метою пізнання політичних зв'язків і відносин, форм і функцій власне політики і влади, політичних процесів та інститутів, політичної ідеології та культури, політичної стратегії і тактики, інших політичних явищ і цінностей, творення нових політичних ідей, прогнозування і моделювання політичного майбутнього [182, 362].

Політичні думки як феномен є предметом вивчення багатьох наук. Політична думка формує уявлення людей про суспільство, відносини з іншими людьми, індивіда та колективу, групи, держави, суспільства, а відтак вона є невіддільною складовою світогляду людини.

Якщо звернутися до історії, генези політичних думок, то можна виокремити певні системи політичних поглядів, а саме: матеріалістичні й ідеалістичні, світські й теологічні, революційні, консервативні, ліберальні та реакційні.

Політичні потреби. Ці потреби пов'язані з необхідністю реалізації в державній або суспільній діяльності, а також у діяльності окремих соціальних груп, класів, націй, держав відповідних політичних інтересів.

Потреба — це те, що детермінує відповідну активність, спонукає людину або групу людей до певної діяльності. Передбаченням результату задоволення потреби є мета.

Потреби поділяються на біогенні, психогенні та соціогенні. Соціогенні потреби мають чи не найскладніший механізм утворення і задоволення, оскільки залежать від знань суб'єкта потреби в певній галузі, рівня освіти, виховання, свідомості тощо.

Вирізняють потреби економічні, матеріальні, політичні, естетичні, етичні, психологічні, соціальні та суспільні.

Політичні міфи. У політиці, політичній діяльності доволі поширеними є міфи, міфотворчість.

Політичний міф — реально існуючі хибні уявлення про політичні відносини і дії, навмисно чи ненавмисно доповнені різними абстрактними вигадками, висновками, фантазією, легендою тощо.

Кожна країна, нація, народ мають власні, сформовані у певній ситуації національні міфи. З огляду на те, що політичні міфи ґрунтуються на перекрученому, містифікованому образі певної політичної, економічної чи іншої ситуації, вони досить швидко поширюються. Часто міфи підносять до рівня офіційної політики, підтримують, використовують як дієві засоби маніпулювання свідомістю людей.

Міфи широко використовують у політиці, адже за ними порівняно легко можна приховати справжню мету. Нерідко це вдається завдяки тому, що людям, яким адресовані міфи, зазвичай бракує вірогідної, об'єктивної інформації про явища, які неправильно інтерпретуються. До того ж багатьом властива досить низька політична культура, що є живильною основою для існування політичних міфів. Так, успішно поширюються міфи, пов'язані з “образом ворога”, “справжньою демократією”, міфи про заговори і золотий вік, про єдність і багато інших. Такі міфи у формі відповідної інформації простіше сприйняти на віру, ніж спробувати зрозуміти їх сутність.

Багато політиків широко використовують у своїй практичній діяльності міфи-обіцянки, зважаючи на те, що люди сприймуть їх як незаперечну інформацію.

Політичні міфи здебільшого персоніфіковані, пов'язані з конкретними людьми (особистостями). Тому їх як засіб маніпулювання людьми (а то й усім суспільством) використовують певний час і саме в тому обсязі, в якому вони у змозі впливати на свідомість тих, заради кого їх створюють.

Окремі міфи існують досить довго. Наприклад, міфи про любов підлеглих до свого вождя, короля, царя, лідера партії. Або міфи про великі змови, золоті віки, віру всього народу країни у певну ідею, ідеологію. Такі міфи ще донедавна успішно створювалися й поширювалися в країнах так званого соціалістичного табору, в колишньому СРСР. Вони активно підтримувалися ідеологічною пропагандою за допомогою вигадок-маніфестів на кшталт “Морального кодексу будівника комунізму” чи “Закону про боротьбу з пияцтвом і алкоголізмом”. А що вже говорити про численні міфи про “батьків народу”, “ідеалів нації”, “великих керманічів” тощо. У цьому разі творцями ілюзорних міфів були саме ті, кого насправді мало цікавили конкретна людина, нація, народ, “вождями” якого вони хотіли себе бачити і відчувати зовсім не заради долі свого народу.

Політичні традиції. Це звичаї і правила поведінки у політичному житті, що склалися історично і передаються від покоління до покоління. Іншими словами, поважання і дотримання певного політичного порядку, форм політичної дії, певна політична практика. Така практика є конкретно-історичною і притаманною певному народові, нації і невіддільна від них, їхнього способу і особливостей життя.

По суті, політичні традиції — найважливіший фактор формування політичної культури людини (особистості), соціальної групи, класу, політичної партії чи об'єднання, нації, народу.

Політичні традиції існують у формі звичаїв, певних принципів і норм поведінки, ритуалів та обрядів. Вирізняють *прогресивні, регресивні, консервативні, ліберальні* політичні традиції. Вони передаються різними способами: усно, письмово, зорово та інституціонально.

Помітним і обов'язковим явищем політики, політичних процесів є політичні ритуали.

Політичний ритуал (від лат. *ritualis* — обрядовий) — історично сформована або спеціально встановлена форма символічної поведінки суб'єктів політики, засіб наслідування і передання певних

цінностей, традицій досвіду, почуттів, зразків політичної поведінки [191, 178].

Варто зауважити, що сама собою політика явище ритуальне, оскільки в ній обов'язково наявні певні послідовні дії, демонстрації (збори, засідання, зустрічі, прийоми, вручення нагород, вшанування, маніфестації, пікети, страйки та інше, завжди здійснюються за відповідним сценарієм, планом, що, власне, і є своєрідним ритуалом) тощо.

Багато ритуалів пов'язані з різноманітними церемоніальними діями, мета яких — вшанувати державу, державний орган, посадову особу тощо. Наприклад, прийняття присяги, підняття і спускання державного прапора, урочиста зустріч визнаного державного, громадського, політичного діяча, відкриття пам'ятника, монумента.

Політичний ритуал надає політичному життю відповідного порядку, ритму, символізує певну послідовність дій, стабільність і відтак часто може перетворити звичайну подію на особливу, знакову.

Ритуал відіграє важливу роль у формуванні загальної та політичної культури громадян, у формуванні, особливо у молодого покоління, високих рис громадянськості та патріотизму.

Завдяки політичним ритуалам значною мірою існують політичні традиції, відбувається процес легітимації влади.

Проте нерідко на основі політичних ритуалів здійснюються спроби зберегти беззмістовну, а то й антинародну, далеко негуманістичну політику.

Окремої уваги заслуговує **проблема етики у політиці, політичній діяльності**. Виходимо з того, що будь-які політичні дії мають відповідний моральний, етичний аспект, відтінок, на основі чого є можливість визначати моральність політики. З точки зору науки в цьому випадку йдеться про політичну етику.

Політична етика (мораль) — це система етичних знань, норм і оцінок, що характеризують рівень моральності політики взагалі і політичних дій зокрема.

Основними складовими (принципами) політичної етики є: гуманізм, соціальна справедливість, демократизм, патріотизм, служіння людям (народу), досягнення миру і злагоди у суспільстві та ін.

Політична етика (мораль) історично мінлива, її не можна характеризувати однозначно.

З поняттям “політична етика” тісно пов'язане інше — “етика переконань”, яке було детально розроблене і пояснене *Максом Вебером*.

Це поняття науковець висував як протилежність етиці відповідальності. **Етика переконань характеризує основну політичну позицію**, прихильник і носій якої беззастережно й безкомпромісно керується відповідними нормами та ідеалами. На його думку на цьому ґрунтується розуміння “іраціональності світу”.

Взаємини, взаємовплив політики і моралі є надто складним феноменом насамперед тому, що навіть історично мораль виникла набагато раніше — в докласових суспільствах, виступаючи передусім як якість і характеристика відповідної поведінки індивіда щодо вимог і потреб загальних, колективних інтересів. І вже пізніше, коли моральних засад для регулювання суспільних відносин стало бракувати, з’являються політика, право. Їх роль у суспільному житті, формуванні стосунків між людьми зумовлена тим, що індивіди далеко не завжди визнають інтереси спільноти як загальноприйнятні, а то й обов’язкові.

Історично співвідношення моралі і політики здебільшого подавалося у двох площинах: єдності (Аристотель) і протилежності (Платон), хоча обидва підходи все ж надають перевагу підпорядкуванню моралі політиці.

Пізніше (Н. Макіавеллі) філософи, політичні діячі все помітніше відділяли мораль від політики, а мало виявилось і тих (Д. Дідро, Ж. Мельє, Ж.-Ж. Руссо), хто відверто засуджував аморальність політичної практики, що ґрунтувалася на несправедливості суспільно-політичної практики і стосунків між людьми. *Н. Макіавеллі*, зокрема, вважав, що політик не може керуватися моральними нормами тому, що політика — це сфера відносного, а мораль — галузь абсолютного.

Саме собою дотримання людьми відповідних моральних принципів вже є шляхом створення більш-менш безконфліктних відносин, а в сучасному світі, за умов великих і складних глобалізаційних, інформаційних процесів велике значення має і гуманізація політики, політичних процесів. Це закономірно, бо досягти подальшого суспільного процесу шляхом утиску, зменшення прав і свобод громадян, зменшення ролі гуманістичних принципів, моральних норм у житті, фактично неможливо.

Про роль і значення моралі у політиці варто говорити ще й тому, що **будь-яка політична дія завжди має реальні як позитивні, так і негативні наслідки**, впливає на суспільне життя багатьох людей.

Зрештою за останні десятиліття роль моралі в політиці найпомітніше виявилася у зв’язку з реальними загрозами збереження людства

взагалі: природні катаклізми; ріст і вдосконалення військових озброєнь; зростання тероризму і т. ін. Відтак морально-етичний аспект життя стає домінуючим з-поміж інших. Тобто зближення політики і моралі об'єктивно зумовлений процес, що потребує всепланетарної співтворчості. Висунення на передній план загальнолюдських цінностей та інтересів вимагає і від політики більшого морального очищення, ніж це мало місце ще у вчорашньому, XX столітті.

Особливого значення моральні засади політики набувають на загальнодержавному рівні, коли виникає потреба позитивно узгодити життя і діяльність людей, які мають різний соціальний статус, належать до окремих соціальних груп, та й потреба узгодження ідей, поглядів, прагнень також одночасно стає вкрай необхідною.

Політична етика має не лише свою специфіку, а й функції.

По-перше — це визначення якісних меж моральності політики, політичних процесів, політичної діяльності взагалі.

По-друге — теоретичне пояснення моральності у політиці.

По-третє — функція критичного ціннісного аналізу й обґрунтування тих чи інших моральних норм в політиці.

Загалом політична етика — це своєрідний комплекс політичної поведінки як окремої людини, так і великої групи, людської спільноти на рівні держави і навіть більше.

Політичну мораль ми усвідомлюємо (розуміємо) як систему принципів, цінностей, норм, правил поведінки, що дають можливість у той чи інший спосіб характеризувати **людські дії у політиці**. В цьому випадку завжди ведуть мову про **морально-політичну позицію** людини, групи і, навіть, народу, хоча визначати і характеризувати позицію останнього вкрай складно і важко.

Морально-політична позиція людини неможлива і детермінується (зумовлюється) морально-політичним вибором. Цей вибір людини робить на підставі великої кількості складових: знання, інформованості, рівня і особливостей утверджень і переконань, впливу інших людей, суб'єктів політики, зовнішніх факторів і т. ін.

Оскільки мораль взагалі є, з одного боку, формою суспільної свідомості, а з другого, одним із засобів соціального регулювання у суспільстві, то мораль не може не впливати на політику.

У реальній політиці, політичній діяльності з мораллю пов'язують багато людських чеснот: чесність, справедливість, порядність, мужність, доброту та інші, однак окремо такі чесноти зазвичай не існують і не пояснюють “моральність політики”. Повну картину та-

кої моральності можна відтворити й увявити лише в результаті комплексного поєднання і пошуку цих ознак у політиці. Зрозуміло й те, що такі чесноти автоматично не успадковуються (хоча і залежать від історичних традицій, культури), не запозичуються, а виховуються, формуються, видозмінюються.

За авторитарних, тоталітарних систем функціонування суспільств, звичайно, мораль і політика значною мірою штучно розмежовуються: мораль належить до специфічної, автономної форми культури, відводячи їй суто міжлюдські стосунки, а сфері політики віддають (як у колишньому СРСР) міжкласові, міжнаціональні та інші відносини між класами, національностями і національними меншинами. За таких обставин і підходів політика звільнялася від моралі і фактично багато в чому (гулаги, голодомори, репресії) була відверто аморальною, антилюдською.

Обов'язковим підґрунтям будь-якої діяльності людини є відповідний (за змістом, характером, специфікою вияву) рівень свідомості. Залежно від особливостей діяльності, її спрямованості йдеться про конкретну свідомість, зокрема в політиці, політичних діях і процесах, — про політичну свідомість.

Щоб уявити сутність феномена “політична свідомість”, варто мати на увазі ті основоположні складові, які притаманні людській свідомості взагалі.

Філософські словники поняття “свідомість” подають здебільшого як вищий рівень духовної активності людини як спеціального суб'єкта [255, 622].

Свідомість — це специфічна властивість високоорганізованої матерії (мозку), що виступає як усвідомлене буття, суб'єктивний образ об'єктивного світу.

Важливою складовою суспільного буття є політика, політичні відносини, **політична діяльність**. Така діяльність, окрім загальної свідомості людини, значною мірою зумовлюється, детермінується політичною свідомістю.

Політична свідомість — це опосередковане відображення політичного життя суспільства, сутністю якого є проблема влади, формування, розвиток і задоволення інтересів та потреб політичних суб'єктів: сукупність поглядів, оцінок, установок, які відображаючи політико-владні відносини, набувають відносної самостійності [184, 595].

Політична свідомість, з одного боку, є відображенням у духовному житті людей їхнього політичного буття (реальності), а з друго-

го — постає як невід’ємний, спонукальний атрибут політичних дій і вчинків, великих і складних процесів.

За багатьох обставин політична свідомість має складну і суперечливу структуру. За функціональним принципом класифікації в ній виокремлюють такі аспекти: політико-психологічний (почуття, настрої, наміри, мотиви, установки, переконання, воля та ін.); політико-ідеологічний (цінність, ідеал, ідея, концепція, доктрина, теорія, погляди тощо); політико-діловий (свідомість консервативна, реформістська, радикальна, ліберальна та ін.).

За суб’єктом політичну свідомість класифікують на політичну свідомість суспільства, нації, класу, групи, особистості; на політичну свідомість масову, а також громадську думку.

За ставленням до влади, владних структур розрізняють автократичну і демократичну політичну свідомість.

Гносеологічно розділяють політичну свідомість емпіричну і теоретичну, буденну і наукову.

До основних сфер політичної свідомості належать: політична наука — політичні теорії, концепції, гіпотези; політична ідеологія — політичні цінності, ідеали, доктрини, гасла, програми; політична психологія — політичні відчуття, думки, настрої, воля, спрямованість тощо.

Політична свідомість є відображенням реалій буття. Вона тісно пов’язана з розвитком продуктивних сил, з особливостями політичної системи суспільства та суспільно-політичними відносинами, що існують у цій системі, станом, освіти, культури. При цьому зауважимо, що політична свідомість може навіть випереджати реальну суспільну, соціальну практику, відповідно прогнозуючи, передбачаючи її можливий розвиток і за таких умов стає потужним стимулом соціального поступу, процесу. І, навпаки, політична свідомість, що об’єктивно обґрунтовує дійсність, подає її у хибному, а то й викривленому вигляді, спричиняє негативні політичні рішення і дії, спотворює, а то й помітно гальмує соціальний процес. Політик, політична сила, дії яких ґрунтуються на необ’єктивній, хибній політичній свідомості, діють безглуздо, всупереч реаліям суспільного буття, наносять величезних збитків і трагедій людині і суспільству.

Як одна з найважливіших характеристик політичного життя суспільства політична свідомість має певні особливості, умови виникнення та шляхи формування. Передумовою її формування є те, що людина починає усвідомлювати свою групову належність, групову

ідентичність і водночас те, що вона неспроможна реалізувати власні та групові інтереси без вступу в певні відносини з політичною владою, іншими суб'єктами політики. Ними є: інші індивіди, соціальні групи, класи, нації тощо. Відтак **йдеться про політику свідомості індивіда, групи, класу, нації, суспільства**. Політична свідомість притаманна конкретній людині вже тоді, коли вона усвідомлює свій громадянський статус, громадянську позицію, а разом з ними і реальну потребу, а то й необхідність впливати на владу. Для формування політичної свідомості вкрай потрібні аналітично-критичне ставлення до навколишнього середовища, дійсності та осмислення їх, наявність у людини конкретних норм, цінностей, ідеалів, чітке усвідомлення власної мети та мети політичної сили, структури (групи, партії, об'єднання, організації тощо), до якої людина неформально належить.

За змістом політична свідомість включає в себе певні політичні ідеї, погляди, теорії, інтереси, настрої, почуття, а за специфікою вияву вона активно впливає на інші форми суспільної свідомості, доволі часто має високий ступінь відображення соціально-класових інтересів.

Розрізняють політичну свідомість: **масову, групову, індивідуальну, буденну і науково-теоретичну**. Перші три форми пов'язані з її суб'єктами, а дві останні визначаються глибиною відображення дійсності.

Основними типами політичної свідомості є: **державна і недержавна**. Державний, або етатистський, тип ґрунтується на позиції, що найвищими, найважливішими є інтереси держави (*Н. Макіавеллі, Т. Гоббс*). Недержавний, або анархістський, тип політичної свідомості, навпаки, виникає там, де політичну владу вважають злом, а державу — експлуататором, ворогом свободи.

Політична свідомість є не лише системою за своїм характером і ознаками, вона має **багаторівневу структуру**. Основними з таких рівнів є:

- *повсякденний*. Це свідомість, що ґрунтується на буденному сприйнятті суспільного життя. Така свідомість є надто рухливою, мінливою, нестійкою, не дає умов і можливостей цілісного, максимально комплексного сприйняття і поцінування дійсності.

Повсякденну або буденну політичну свідомість беруть до уваги, коли фіксують і враховують такий феномен як "громадська думка" [192, 322].

Не варто “повсякденну політичну свідомість” ототожнювати з “масовою політичною свідомістю”, оскільки перша — це свідомість, що зумовлена конкретним часом (часовими параметрами), а друга — є своєрідною “сумою” (інтегральна характеристика) багатьох свідомостей;

- *емпіричний рівень політичної свідомості*. Це більш визначене і предметне виокремлення та характеристика політичної свідомості, хоча й воно надто близько стоїть до повсякденної політичної свідомості, маючи такі загальні ознаки, як спонтанність, імпульсивність, залежність від домінуючих на конкретний час настроїв, почуттів людей тощо;
- *теоретичний рівень політичної свідомості*. Вважається найвищим ступенем пізнання політичних реалій, які набувають більш-менш цілісного, комплексного, наукового осмислення і постає як уява про сукупність суспільно-політичних відносин. Теоретичний рівень політичної свідомості пов’язаний з виробленням, наявністю і закріпленням певних термінів, понять, категорій, які, у свою чергу, дають можливість сформулювати теорії, вчення, концепції, доктрини. За всіх складових теоретичний рівень дає найповнішу і найціліснішу комплексну уяву про політику і політичну реальність.

Основними функціями політичної свідомості є: *пізнавальна* — система знань про політичну дійсність загалом; *оцінювальна* — забезпечення і сприяння орієнтації у політичному житті на основі оцінювання політичних подій; *регулятивна* — орієнтування стосовно участі в політичному житті; *інтегруюча* — сприяння об’єднанню окремих соціальних груп, суб’єктів політичного процесу на основі спільних ідей, цінностей, установок; *прогностична* — передбачення особливостей розвитку політичного процесу, подій; *нормативна* — створення загальноприйнятого образу майбутнього.

Політична свідомість має два рівні — *ідеологічний* та *психологічний*. Вона формується у процесі пізнання суб’єктом певних політико-владних відносин, політичних інтересів, установок, цінностей, а також у процесі політичного виховання, формування політичної культури суб’єкта політики.

Є кілька типів політичної свідомості, серед яких найпомітніші:

- *демократичний*;
- *авторитарний*;
- *тоталітарний*.

До основних функцій політичної свідомості належать: пізнавальна, нормативно-регулятивна, інтегративна, прогностична.

Для реальної політичної діяльності більше значення, ніж політична свідомість, має політична самосвідомість.

Політична самосвідомість — це процес і результат напрацювання людиною відносно стійкої системи уяви про саму себе, соціальну систему, своє місце в ній і призначення. Відповідно до цього людина (особистість) свідомо будує свої відносини з іншими суб'єктами, в тому числі й у галузі політики, у політичній сфері. Такі відносини мають місце в суспільній (державній) системі, а також виходять поза її межі, коли йдеться про участь, вплив особистості на міжнародну політику і проблеми.

На основі порівняння певної ідентифікації, об'єднання поглядів і інтересів людей формується групова політична самосвідомість.

Політичний психолог *Д. Ольшанський* характеризує **три основних компоненти політичної самосвідомості**:

- *когнітивний*. Це політична самосвідомість у вузькому, буквальному розумінні, як набір основних раціональних знань про себе і своє місце в політиці. Володіючи певною інформацією про соціально-політичне середовище, яке її оточує, людина більш-менш чітко і свідомо уявляє і розуміє своє місце з-поміж інших людей, власну роль у тих процесах, що відбуваються навколо неї. Йдеться про індивідуальний, однак складний процес політичної соціалізації, який пов'язаний із засвоєнням політичних знань, формуванням ціннісних установок і орієнтацій;
- *емоційний компонент*. Це відповідне усвідомлення людиною свого політичного статусу, наявність у неї власної політичної самоповаги;
- *оцінювально-вольовий компонент*. Пов'язаний із бажанням, спробами людини підвищити свою політичну самооцінку, завоювати більшу політичну повагу, зміцнити авторитет, завоювати владу або зміцнити, посилити її [157, 67–69].

Політична самосвідомість — основа, базис політичного самовизначення і соціально-політичної активності та діяльності особистості.

Поширеним явищем у політичній діяльності є політичний популізм. Оскільки популізм взагалі — це апеляція з відповідними ідеями, поглядами до широкого людського загалу з метою їх поділу і підтримки, то **політичний популізм** — це прагнення політичними засобами схилити людину, групу, великий суспільний загал на бік

певного суб'єкта політики, завоювати політичний авторитет нездійсненими обіцянками, загравання з людьми у сфері політики.

Політичний популізм з успіхом використовується як засіб ефективного впливу на громадську думку, позицію людини, суб'єкта політики і політичного процесу за умов низького рівня освіти, правової, політичної культури громадян, суспільства, розвитку демократичних процесів, слабкого розвитку і функціонування громадянського суспільства. Він набуває також широкого поширення в добу соціальної нестабільності, принципових політичних криз, модернізацій, виступаючи дієвою зброєю для політичних демагогів, радикалістів. Часто політичний популізм є вдалим засобом приховати реальний політичний, соціальний стан, наявні проблеми, дистанціюватися, відійти від них, а то й зовсім уникнути розв'язання наявних проблем.

Політичний популізм апелює, звичайно, до буденної, масової свідомості і фактично виступає одним із різновидів демагогії, хоча остання поширена в науці, освіті, культурі, духовному житті і т. ін.

Популізм і популярність — явища взаємозв'язані, взаємозалежні, однак абсолютно нетотожні. Популярність, окрім всього іншого, має і відповідні морально-етичні засади і підґрунтя, хоча нерідко популярність (і в політиці також) здобувають саме за рахунок, або завдяки популізму.

Питання для самоконтролю

1. Особливості політики як діяльнісного феномена.
2. Сутність базових підходів до визначення політики як діяльності специфічного роду.
3. Суб'єкти в політиці: основні концепції та визначення.
4. Визначення поняття “політична діяльність”.
5. Структура та класифікація видів і форм політичної діяльності.
6. Мета та наслідки політичної діяльності.
7. Сутність політичної взаємодії та основні її форми.
8. Громадська думка.
9. Політичні цінності та їх сутність.
10. Політичні норми та політичні думки як феномени.
11. Сутність і особливості політичних потреб.
12. Політичні міфи.
13. Роль політичних традицій і ритуалів у політиці.

14. Політична етика як суспільний феномен.
15. Етика переконань та її пояснення.
16. Основні функції політичної етики.
17. Характерні особливості політичної свідомості.
18. Рівні політичної свідомості та її основні компоненти.
19. Політичний популізм як соціально-політичне явище.

Література

1. *Бурдые П.* Социология политики. — М., 1993.
2. *Головатий М. Ф.* Соціологія політики. — К., 2003.
3. *Михальченко М., Самчук З.* Україна доби межичасся: блиск і убозтво куртизанів. — Дрогобич, 1998.
4. *Основы политической элитологии* / Г. К. Ашин, А. В. Понедельков, В. Г. Игнатов, А. Н. Старостин. — М., 1999.
5. *Пейн Т.* Права людини / Пер. з англ. І. Вовчака. — Л., 2000.
6. *Політологічний* енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 1997.
7. *Политология: Учеб. пособие для вузов* / Сост. и отв. ред. А. А. Радугин. — М., 1997.
8. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави: Зб. наук. пр.* / За заг. ред. В. М. Литвина, М. М. Слюсаревського. — К., 2001. — Вип. 3.
9. *Себайн Д. Г., Торсан Т. Л.* Історія політичної думки. — К., 1997.
10. *Социальные технологии: Толковый словарь* / Отв. ред. В. Н. Иванов. — Москва; Белгород, 1995.

МАУП

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ ТА ОСНОВНІ ЙОГО ДЕТЕРМІНАНТИ

3.1. Політичне життя і політичний процес

Сутність політичного життя. Це одна з основних сфер суспільного життя, пов'язаного з діяльністю і відносинами індивідів та соціальних спільнот, створених ними політичних інститутів, а також з боротьбою за реалізацію певних інтересів.

Політичне життя характеризується величезною складністю, розмаїтістю, своєрідністю і неповторністю. Це витвір загалом всього життя суспільства — економічного, соціального, духовного, морального. Базисом для виникнення політичного життя були і є різні групи інтересів, насамперед майнових.

Сутність політичного життя в суспільстві становлять відповідні політичні відносини, основними з яких є:

- відносини політики і влади;
- політична участь (участь у політиці всіх її суб'єктів);
- політична система і режим (характер та особливості функціонування).

Політичні відносини існують скрізь, на що впливає влада, яка виникає й існує в результаті відповідного управління. Це економіка, суспільне життя, право, культура тощо. Тобто політичні відносини існують не лише в політиці, а й усіх сферах життя суспільства — економічній, політичній, соціальній, духовній тощо.

Основні складові політичного життя суспільства:

- політичні потреби та інтереси;
- політика;
- влада і владні відносини;
- політична участь (діяльність, поведінка);
- політична система суспільства;
- політичний режим.

Політика, за визначенням *М. Вебера*, охоплює усі види діяльності, пов'язаної із самостійним керівництвом, як то: валютну політику банків, політику профспілок під час страйків, освітню політику, політику міської або сільської громад, політику правління, керуючого корпорацією, врешті, навіть політику розумної дружини, яка намагається керувати своїм чоловіком, тощо.

Життя громадян, а понад усе — політичне, особливо складне саме в суспільстві перехідному, нестабільному, оскільки в ньому бракує сталого економічного розвитку, відрегульованої політичної системи, в якій основні структурні елементи (політичні інститути, політичні та правові норми, політичні відносини, політична свідомість та культура) були б повністю сформовані та більш-менш чітко взаємодіяли між собою.

Політичний процес. Доволі часто політичне життя звужено уявляється (подається) як певний політичний процес. Це не зовсім так. *Політичний процес* — форма функціонування політичної системи, суспільства, яка постійно еволюціонує у просторі, часі, тобто має конкретні характеристики, часові періоди.

Таке визначення політичного процесу, однак, є надто узагальненим, об'ємним. Це те саме, що уявляти його як сукупність окремих політичних дій та політичних кампаній. Потрібно внести певні уточнення щодо сутності політичного процесу загалом.

Політичний процес — це конкретна взаємодія суб'єктів політики, в результаті якої практично і забезпечується функціонування політичної системи суспільства загалом.

Основний зміст політичного процесу становить сукупність дій суб'єктів політики щодо реалізації їх політичних інтересів, переважно інтересів, пов'язаних зі здобуттям, утриманням, використанням влади та владних повноважень. Політичні інтереси пов'язані з відповідними політичними орієнтаціями людини і є виявом переважно її матеріальних і духовних потреб.

У політиці діють як інституалізовані, так і неінституалізовані суб'єкти політики. Саме їх спільна дія вибудовує політичний процес, зумовлює його зміст, характер, особливості.

Політичний процес істотно відрізняється від інших процесів (економічного, ідеологічного, духовно-культурного тощо) своїми основними якісними характеристиками. Як жодна інша політична сентенція, політичний процес є надто динамічним, рухливим і специфічним явищем, що зазнає певного моделювання, прогнозування

і управління (керування). Щодо змісту і характеру політичного процесу, то його зумовлюють насамперед суспільно-політичні відносини (їх зміст і рівень).

Основні підходи деяких науковців щодо визначення сутності політичного процесу:

- *Т. Парсонс*: політичний процес — це результат функціонування політичної системи;
- *Р. Дарендорф*: політичний процес як боротьба за суперництво між різними соціальними групами за владу;
- *Ч. Мерріам*: політичний процес як реалізація суб'єктами політики власних цілей;
- *Р. Доуз*: політичний процес і політика практично тотожні.

Політичний процес має такий режим існування (у логічній послідовності):

- функціонування;
- розвиток;
- занепад.

Політичний процес складається з таких видів:

- мирного і насильницького; революційного та еволюційного (за характером і особливостями зміни влади);
- відкритого і прихованого, або тіньового (виходячи з публічності, відкритості);
- стабільного й нестабільного (виходячи з рівня його сталості).

Розглядаючи проблему політичного процесу, постає потреба пояснити специфіку цього явища, аби певною мірою уникнути непорозумінь і неточностей.

Деякі філософи, соціологи, політологи намагаються довести та обґрунтувати думку, що за всіх розбіжностей між людьми, за всієї унікальності та неповторності окремої особистості людство — єдине. Так, американський спеціаліст з прав людини *Т. Пейн* пише: “Всі люди — одного рівня, а отже, всі люди народжуються рівними і мають рівне природне право. Їхнє життя та права визначені Творцем цього світу, а не попередніми поколіннями, які є тільки способом продовження минулого, і відповідно кожну народжену на світ дитину треба розглядати як створіння Боже” [168, 46]. Він водночас звертає увагу і на ту суттєву обставину, що “всі відомі світові релігії прямо стосуючись людини, ґрунтуються також на єдності та рівності людей. На небесах, у пеклі чи ще деінде, куди може потрапити людина після смерті, єдиною відмінністю між людьми

є добро і зло. Навіть більше, урядові закони змушені підкоритися цьому принципіві, оскільки оцінюються дії, а не особи, які чинять їх” [168, 47].

Такі точки зору змушують схилитися до думки, що політичний процес, попри численні його причини та особливості, все ж має ґрунтуватися на певних загальнолюдських, гуманістичних засадах. Їх диктує і вимагає загальне людське єство, існування якого спирається на такі загальнолюдські цінності і пріоритети, як Щастя, Справедливість, Добро, Краса, Честь тощо. Тисячоліття існування людства були постійним пошуком такого влаштування життя, яке будувалося б насамперед на перелічених цінностях і чеснотах.

У Декларації прав людини і громадянина, прийнятій національною асамблеєю Франції, записано: “1. Люди народжуються і залишаються вільними й рівними у правах. Громадянські відмінності можуть встановлюватися тільки з міркувань загальної суспільної користі. 2. Мета всіх політичних об’єднань — гарантувати природні та невід’ємні права людини. Такими правами є свобода, власність, безпека й опір пригнобленню. 3. Істотним джерелом суверенності є нація. Жоден індивід ані група людей не можуть бути наділені владою, яка явно не походить з цього джерела”.

Наведений приклад доводить, що в суспільному, політичному житті природні та штучно встановлені, детерміновані права часто залишаються не лише неузгодженими, а й суперечливими, а то й протилежними. Власне, політична боротьба саме цим великою мірою зумовлена і детермінується.

З огляду на означене можна дійти такого принципового висновку: ефективний, позитивно вивірений, спрямований на забезпечення природних і невід’ємних прав людини політичний процес в ідеалі може бути тільки в такому суспільстві, де це чітко усвідомлює якомога більша кількість активних суб’єктів політичного процесу. В такому разі говорять про політичний консенсус, тобто стратегічний збіг основних векторів діяльності суб’єктів політики. Певна річ, така політико-соціальна ситуація бажана, але надто рідкісна і притаманна, звичайно, суспільствам надзвичайно стабільним, демократично розвиненим, з високим рівнем політичної культури і свідомості більшості громадян. А загалом це та ідеальна ситуація, до якої завжди прагне людська спільнота заради бажаної спільної стабільності в інтересах усіх.

Підсумуємо розгляд феномена “політичний процес”.

У найзагальнішому плані політичний процес є “формою функціонування політичної системи суспільства, яка еволюціонує у просторі й часі” [182, 271]. В. Мирончук і В. Храмов під політичним процесом розуміють “єдність динамічного політичного поля і всієї множини структур політичної реальності, що постійно змінюються” [144, 263]. Тобто це своєрідна політична динаміка, мінлива реальність, специфічне політичне середовище, в якому перебувають і взаємодіють усі суб’єкти політики.

Основні типи політичного процесу [182, 265–283]:

а) локально-регіональні (найчастіше процеси, що відбуваються в окремій країні, на окремо взятій території); глобальні (процеси, що стосуються відносин між країнами, континентами); б) стабільні; кризові; в) легальні; тіньові.

Основними, домінуючими складниками політичного процесу є дискусії і дебати, оскільки саме вони дають можливість віддзеркалити, визначити, оприлюднити, порівняти політичні ідеї, думки, точки зору, пріоритети, пропозиції, шляхи розв’язання будь-яких проблем.

Політичному процесові, політичній дії в багатьох випадках притаманний інноваційний, пошуковий, творчий характер. Творчість у політиці — це пошук неординарних рішень і дій, що робить політичні процеси перспективними, дієвішими.

Творчість у політиці також означає вміння вибирати, максимального використовувати усі резерви політики з тим, щоб вона найбільшою мірою сприяла розв’язанню існуючих у суспільстві проблем.

Політику, політичний процес важко уявити без політичного розвитку. Такий розвиток можна розглядати у двох аспектах — як розвиток політичних відносин, подальше їх ускладнення і як складнішу модифікацію, тобто як розвиток суто політичної діяльності (політичні технології), її форм і видів. Це зумовлено тим, що політичний розвиток пов’язаний з конкретним історичним часом, ситуацією.

Водночас політичний розвиток пов’язаний з потенціалом відповідних учасників політичного процесу — людей, організацій, структур. Такі структури не є сталими, їх функції, специфіка діяльності видозмінюються відповідно до суспільних змін.

Отже, політичний процес є невід’ємним атрибутом політичного життя.

Основні складові політичного життя:

- політичні орієнтації суб’єктів політики і суспільних процесів;
- політична участь, поведінка і діяльність;
- політична боротьба.

У політичному процесі вирізняють окрему низку психологічних феноменів, що значною мірою впливають на поведінку його суб'єктів. Основними з-поміж них є [181, 19–22]:

- *установки*. Це соціально-економічний, політичний, емоційний досвід індивіда, групи, суспільства, отриманий з минулого досвіду і такий, що істотно впливає на ставлення до сучасних і майбутніх подій;
- *настрої*. Це переважний, домінуючий стан почуттів, умів осіб, груп, спільнот, які фіксують і відображають певне ставлення до суспільно-політичного життя, визначають його оцінку;
- *стереотипи*. Це відповідним чином стандартизовані образи соціальних чи політичних об'єктів. Вони формуються під впливом оточення, а також залежать від набутих знань, досвіду і є досить сталими, незмінними (не обов'язково негативними за своїм змістом і виявами);
- *менталітет* (ментальність). Це певна система елементів духовного життя і світосприйняття особи, групи, навіть великої спільноти, що зумовлює їхню поведінку, діяльність.

3.2. Політичні інтереси, орієнтації та політичний вибір

Політичний інтерес. Основною рушійною силою будь-якої поведінки, діяльності, як і всього життя людини, а відтак — групи, спільноти є інтерес (інтереси). Аналогічно і до політичної діяльності люди залучаються лише за умови, коли мають до цього певний інтерес. Більшість інтересів людини не є політичними, проте є такі, які мають політичний характер або й цілком є політичними. Передусім це виявляється тоді, коли предметом, основою інтересу є влада, необхідність, бажання оволодіти нею, набуті її або ж коли для реалізації, задоволення політичного інтересу конче потрібна саме влада.

Політичний інтерес — спрямованість дій суб'єктів політики на постановку й досягнення політичної мети залежно від можливості вирішення того чи іншого політичного завдання [2, 29].

Політичний інтерес є основою політичного життя, основним спонукальним мотивом до дії, до досягнення визначеної у політиці мети, досягнення бажаного, очікуваного результату.

У радянській літературі він характеризувався виключно як класовий, розроблений та внесений у політичну, суспільну сфери лише Комуністичною партією. Звідси брало свій початок марксистсько-

ленінське вчення про виняткову роль і призначення класу пролетарів і про диктатуру пролетаріату загалом як вкрай звужений інтерес одного класу.

Класифікувати політичні інтереси можна у такий спосіб:

- *загальнодержавні, загальнонаціональні*. Найчастіше виразником таких інтересів на основі потреб та інтересів усієї нації (переважно в однонаціональних державах), усього народу виступає держава, державна влада. Визначення сутності загальнодержавного інтересу — явище надто складне і найчастіше відбувається шляхом масового опитування громадян, проведення всенародних референдумів;
- *політичні інтереси різних політичних груп* (партій, рухів, парламентських фракцій, об'єднань, товариств, організацій тощо). У цьому разі гостро постає проблема зіставлення, узгодження таких інтересів з метою збереження загального миру, спокою і злагоді в суспільстві. Практично завжди досягти такого результату в ідеалі абсолютно неможливо, але для загальної стратегії політичного розвитку країни конче потрібно досягти того, що в політиці називають консенсусом;
- *політичний інтерес у міжнародних відносинах*. Це інтерес, що стосується двох і більше держав. Його наявність потребує не лише узгодженості позицій, а й надто делікатних підходів і форм узгодження таких інтересів, які часто можуть бути досить різними, а то й протилежними, суперечливими.

Політичний інтерес за багатьох обставин є метою діяльності, формує певні стратегію і тактику суб'єкта політики щодо досягнення мети, яка в політиці саме владою і є.

Політичний інтерес формує політичну мету, засоби її досягнення, зумовлює і політичне рішення.

Політичне рішення може бути легітимним і нелегітимним. Легітимним воно є тоді, коли приймається згідно з дотриманням норм законів, чітким використанням суб'єктом рішення своїх повноважень, і навпаки.

Політичні інтереси людей значною мірою визначаються тим, до якої соціальної групи, класу вони належать, яким є їхнє соціально-економічне матеріальне становище, соціальний статус, можливості тощо. На формування політичних інтересів істотно впливають як внутрішні фактори суспільного буття, оточення, так і діяльність окремих політиків, політичних структур — суб'єктів політики.

Політичні орієнтації та політичний вибір. Кожне суспільство характеризується властивою лише йому системою та ієрархією цінностей, які не лише зумовлюють життя окремої людини, а й спроможні трансформувати розрізнене населення в народ з усіма розвиненими ознаками цивілізованості.

Цінності — це життєво значущі предмети, природні утворення і продукти людської діяльності. Розрізняють два види цінностей, що пов'язані: з вітальними потребами (насамперед забезпечення біологічного, фізичного життя); з вищими, духовними потребами.

Цінності також поділяються на такі, що офіційно санкціонуються і культивуються за рахунок і через систему засобів, які є в розпорядженні держави, і такі, що існують незалежно від офіційно пропагованих, тобто на рівні буденної свідомості.

Нинішній стан ціннісного світу, зокрема українського загалу, надто неоднозначний, складний і багато в чому суперечливий. Він характеризується, з одного боку, кризою старої ідеології, крахом застарілих цінностей, масовою відмовою від радянських символів, а з іншого — перегрудуванням носіїв цієї ідеології. Замість монолітної, гомогенної культури, яка домінувала раніше, виникає багато співіснуючих культурно-ціннісних світів, різноманітних ціннісних систем. Тобто в українському соціумі немає нині ціннісного консенсусу, а навпаки, ціннісне поле надто розмаїте, тут відбувається складна “гра” корпоративних, групових, індивідуальних інтересів.

За таких умов дослідження проблеми формування та вияву ціннісних орієнтацій громадян, особливо в нестабільних, перехідних суспільствах, видається надзвичайно актуальними як у науковому, так і в практичному, прикладному аспекті.

Вибір кожною окремою людиною позиції та відповідної лінії поведінки у суспільно-політичному житті залежить від загальної та політичної орієнтації.

Сутність політичної орієнтації. *Політична орієнтація* — це уявлення людини про відповідну її потребам мету політичної діяльності, а також про засоби досягнення мети.

Люди по-різному ставляться до політики. Одні зацікавлені в ній і беруть активну участь у її практичній реалізації, другі — індіферентні до неї, треті — взагалі байдужі, зовсім її не сприймають і не цікавляться нею.

Інтерес, безпосереднє ставлення людини до політики зумовлені багатьма чинниками (вік, стать, соціальний, сімейний стан, кланові,

групові, національні традиції, інформованість, рівень освіти, культури, інтелекту та ін.). Загалом можна погодитися з такою типологією політичних ролей:

- рядові громадяни (об'єкт політики, політичних процесів);
- рядові члени суспільства, які побічно залучені до політичної практики як члени профспілок, виробничих колективів тощо;
- громадяни, які входять до виборного органу, а також є активними членами певної політичної організації;
- громадський, політичний діяч, який досить активно займається практичною політичною діяльністю;
- професійний політик (для якого політична діяльність є домінуючою у житті);
- політичний лідер як остання інстанція (загальнодержавний, загальнонаціональний лідер).

Беручи участь у політиці, людина переважно керується двома мотивами: *альтруїстичним* (удосконалити суспільне життя усіх, зробити його кращим) і *егоїстичним* (здобути владу, популярність, розбагатіти). Більшість політиків демонструють перше і намагаються приховати друге, особливо на початку політичної діяльності.

Мотиви детермінують, визначають мету і програму політичної діяльності. І мета, і програма також можуть бути помітно вираженіми альтруїстичними або егоїстичними.

Мотивувальним чинником політичної діяльності є потреба або потреби у самовираженні, самореалізації, визнанні, свободі, самозабезпеченні, владі, звеличенні та ін. Зазвичай потреби тісно взаємопов'язані і взаємозалежні. Щоб зрозуміти справжню мету політичної діяльності будь-якого суб'єкта політики, передбачити її результат, потрібно уважно проаналізувати характер та особливості потреб, які спонукали його до такої діяльності.

Політична орієнтація є складним соціально-психологічним утворенням. З одного боку, маємо певні словесно оформлені ідеї та цінності, а з іншого — несвідомі або не зовсім усвідомлені мотиви і переваги, які людина переживає на емоційному рівні.

Політичний вибір. Політична орієнтація зумовлює політичний вибір. Робити вибір важко, оскільки він залежить не лише від сформованості особи, рівня її інформованості, освіченості, соціалізації, політичної культури, а й від особливостей суспільних відносин, рівня демократизації суспільства.

Вибір може бути *груповим* та *індивідуальним*. Груповий — часто здійснюється автоматично, під впливом групи, особливо на етапі ранньої соціалізації особи в разі її низької політичної культури. Індивідуальний — властивий людині з високим рівнем соціально-психологічного, духовного розвитку, з високою громадянсько-політичною свідомістю та активністю.

Груповий вибір, як і групові політичні орієнтації, їх швидка зміна найчастіше спостерігаються в нестабільних суспільствах, на перехідних етапах їх розвитку та існування. Вибір політичної орієнтації далеко не завжди є визначеним і остаточним. Це динамічний процес, який нерідко супроводжується сумнівами або пов'язаний з цілковитою дезорієнтацією людини (особистості).

Виокремлюють чотири основних підходи до детермінації політичного вибору: ситуаційний, соціологічний, маніпулятивний та індивідуально-психологічний.

Ситуаційний підхід ґрунтується на тому, що будь-яка політична орієнтація є не що інше, як реакція на конкретно-історичну ситуацію, з якою людина стикається.

Соціологічний підхід спрямований на аналіз взаємозалежності між індивідуальним і груповим політичним вибором відповідно до тих соціально-політичних обставин, ситуації, що склалися в суспільстві, в яких перебувають конкретні соціальні групи або окремі особи.

Маніпулятивний підхід зазвичай обґрунтовують тим, що люди нібито роблять відповідний вибір у результаті психолого-політичної “обробки” ззовні, внаслідок впливу на них, а то й просто маніпуляцій. При цьому активно використовуються різноманітні політичні, психологічні комунікації та технології як засіб своєрідного психологічного, політичного впливу.

В умовах інтенсивного розвитку, вдосконалення засобів масової інформації, підвищення ролі засобів зв'язку з громадськістю в політичному житті людей маніпулятивний підхід відіграє неабияку роль у виборі та формуванні громадської думки взагалі, особливо у нестабільних суспільствах з недостатньо розвиненими демократичними засадами.

Індивідуально-психологічний підхід ґрунтується на тому, що в основу вибору покладено особистісні психологічні якості і риси. Саме вони — природжені чи набуті — впливають передусім на вибір людини, на суспільно-політичну позицію особи загалом. Уперше цю

думку висловив основоположник неофрейдизму *Т. Адорно*, який обстоював ідею “авторитарної особистості”. Так, на підставі спеціальних досліджень він дійшов висновку, що авторитарну особу вирізняють з-поміж інших не лише відповідні соціально-політичні чи етнонаціональні орієнтації та установки, а й характерологічні особистісні риси та якості. Такій особистості, що цілком логічно, він протиставляв демократичну або ліберальну особистість.

Частково проблему індивідуально-психологічного підходу в політичному виборі було також розроблено не менш відомим представником неофрейдизму *Е. Фроммом*, соціальними психологами, політологами, спеціалістами інших галузей знань.

Вибір політичної орієнтації — не одноразова, одномоментна дія. Фактично такий вибір людина робить постійно, дещо його змінюючи, коригуючи. Крім того, цей вибір може бути стабільно-еволюційним або дискретним, коли індивід втрачає здатність вибору або різко змінює його під впливом певних соціально-економічних суспільних умов чи особистих психологічних змін.

У процесі вибору індивід певною мірою ідентифікує себе з окремою особою або групою осіб. Політичні переваги зазвичай складаються внаслідок макрогрупової, або “середовищної”, ідентифікації. Наприклад, людина може ідентифікувати себе з великими власниками, бізнесменами, управлінцями, середнім класом тощо. Такі ідентифікації спостерігаються, якщо людина психологічно близька до тієї групи, якій вона симпатизує, ставиться прихильно.

Характерними виявами згаданих групових психологічних ідентифікацій є ідентифікації на національному ґрунті, оскільки перш ніж визнати себе представником будь-якої соціальної групи, людина відчуває себе представником певної національності — українцем, росіянином, поляком тощо. Звідси і випливає, що національна чи національно-державна орієнтація відображає відповідну систему політичних уподобань і переваг. Головним рушієм такої орієнтації є прагнення націй, етносів до незалежності, усунення загрози незалежності (реальної чи позірної), позбавлення міжнаціональних конфліктів, культурної експансії, імміграційних процесів та ін.

Політичний вибір, як і будь-який інший, здійснюється на основі певних цінностей. Вибір може бути зроблений під впливом, скажімо, цінностей певної релігії, соціальної групи. Або може бути і суто прагматичним, в основу якого покладено вузькоособистісні цілі та інтереси, а для багатьох людей — і вузькоєгоїстичні.

Відомий український соціолог *Є. Головаха* вважає, що сучасному українському суспільству притаманні три типи особистостей.

Перший тип — особистість, розчинена у суспільстві, яка не виокремилась із системи традиційних суспільних зв'язків і природно за своїла колективістську ідеологію.

Другий тип — особистість, відчужена від суспільства, як базисний тип, що відповідає періоду поступового занепаду тоталітарної ідеології і характеризується подвійною системою цінностей.

Третій тип (переважаючий, “перехідний”) — людина з виразною амбівалентністю ставлення до перспективи подальшого демократичного перетворення суспільства. Вона постійно вагається, перебуває в ситуації вибору між певними альтернативами, сумнівається у своїх рішеннях, схильностях, симпатіях тощо.

Політична орієнтація має певний механізм, за яким функціонує. Тобто існують фактори, від яких залежить така орієнтація. Виокремлюють:

- *загальну політичну орієнтацію*. Це цілісне сприйняття, оцінка людиною політики, яка може коливатися в межах від абсолютної аполітичності до надто високої зацікавленості в політиці, політичній активності. Йдеться, наприклад, про абсолютне сприйняття або, навпаки, заперечення існуючого політичного режиму;
- *конкретну політичну орієнтацію*. У цьому разі демонстрацією такої орієнтації є конкретні політичні дії, реальна участь людини в будь-яких політичних акціях.

На окрему увагу заслуговують і про що варто вести мову — політична спрямованість політичної орієнтації (об'єкт), причини і фактори, що її зумовлюють, взаємозв'язок та взаємовплив політичної орієнтації та політичної культури загалом, врешті — самостійність характеру політичної орієнтації.

3.3. Громадська думка, політична свідомість і політична культура громадян

Громадська думка. У політиці часто апелюють до громадської думки як до вагомого аргументу, сентенції найвищого суспільного авторитету і цінностей.

Громадська думка — це: а) один із виявів масової суспільно-політичної свідомості, що відображає ставлення народу чи певної його час-

тини до влади; б) історично зумовлений і змінний стан громадянської свідомості великих груп людей (*Є. Вятр*); в) сукупна, надособистісна позиція, точка зору певної структурно означеної спільноти людей на конкретні події, проблеми, рішення державних, політичних, суспільних інституцій [182, 75–76].

За усієї “прозорості” поняття “громадська думка” — явище досить умовне, оскільки об’єктивно вона не є певною механічною сумою точок зору відповідної кількості людей. Люди по-різному розуміють сутність певних політичних явищ, подій, вкладають у них своє бачення, відповідно їх ідентифікуючи. Тобто громадська думка передусім є досить мінливим, непостійним явищем, що змінюється у просторі й часі.

Глибокий аналіз феномена “громадська думка” зробили *А. Л. Лоуелл* (“Громадська думка і народний уряд”), *У. Ліпман* (“Громадська думка”) та інші вчені. Так, *А. Л. Лоуелл* вважав, що громадська думка є базисною структурою поглядів, прийнятою в цілому і сприйнятою певною спільнотою. Він доводив, що у суспільстві, де існують принципи розбіжності думок, не може бути ні громадської думки, ні народного уряду.

У. Ліпман вважав громадську думку своєрідним комплексом стереотипів, у межах яких і керуючись якими люди діють в окремих групах.

Основні функції громадської думки такі:

- експресивна;
- контрольна;
- консультативна;
- директивна.

Громадська думка може бути моністичною чи плюралістичною, прогресивною чи консервативною.

Прогресивна громадська думка пов’язана з позитивними, поступальними змінами у суспільстві, а консервативна — навпаки, оскільки консерватизм з огляду на важливі, вагомі й досить складні суспільно-політичні процеси у країні та за її межами зумовлений тим, що громадяни пов’язують ці процеси безпосередньо із задоволенням або незадоволенням власних інтересів, потреб, сподівань.

Інститут громадської думки є обов’язковим і постійним чинником моделювання, організації діяльності всіх елементів і структур політичної системи суспільства, соціальних інститутів, органів влади тощо. Громадська думка має велике значення для процесу підготовки

і прийняття загальнодержавних рішень, законодавчих, нормативних актів, урядових рішень, сприяє демократизації суспільного життя, ширшому залученню громадян до суспільно-політичної діяльності.

Складність і неоднозначність феномена “громадська думка” полягає в тому, що вона містить і певні суперечності, невідповідності реальному соціальному стану свідомості громадян, особливо у тих випадках, коли таку думку намагаються сформувати штучно, на замовлення і догоду певним політичним силам. Громадська думка завжди відображає певний моральний стан суспільства, рівень його демократичності.

Політична свідомість. Рівень, ефективність політичної діяльності, дії будь-якого суб’єкта політики безпосередньо залежить від його політичної свідомості.

Політична свідомість — опосередковане відображення політичного життя суспільства, сутністю якого є проблема влади, формування, розвитку і задоволення інтересів та потреб політичних суб’єктів; сукупність поглядів, оцінок, установок, які, відображаючи політико-владні відносини, набувають певної самостійності.

Як суспільне явище, політична свідомість має досить складну й суперечливу структуру. За функціональним принципом класифікації у політичній свідомості вирізняють три основні аспекти:

- *політико-психологічний* (почуття, настрої, наміри, мотиви, установки, переконання, воля тощо);
- *політико-ідеологічний* (цінність, ідеал, ідея, концепція, доктрина, теорія, погляди тощо);
- *політико-дієвий* (свідомість консервативна, реформістська, радикальна, ліберальна тощо).

Основні класифікації політичної свідомості:

- а) *за суб’єктом (виявом)* — свідомість особистості, групи, класу, нації, суспільства (масова свідомість);
- б) *за ставленням до влади, владних структур* — автократична, демократична.

Гносеологічно політичну свідомість можна поділити на:

- *емпіричну і теоретичну;*
- *буденну і наукову.*

До основних сфер політичної свідомості належать:

- *політична думка* (політичні теорії, концепції, гіпотези);
- *політична ідеологія* (політичні цінності, ідеали, доктрини, гасла, програми);

- *політична психологія* (політичні відчуття, думки, настрої, воля, спрямованість).

Політична свідомість завжди є віддзеркаленням реалій буття. Вона тісно пов'язана з розвитком продуктивних сил, з особливостями політичної системи суспільства та суспільно-політичними відносинами, що існують у цій системі, станом освіти, культури.

Як одна з найважливіших характеристик політичного життя суспільства політична свідомість має певні особливості, умови виникнення та шляхи формування. Передумовою для її формування є те, що людина починає усвідомлювати свою групову належність і групову ідентичність, а водночас і те, що вона неспроможна реалізувати власні та групові інтереси без вступу в певні відносини з політичною владою.

У реальному житті політична свідомість притаманна кожній конкретній людині тоді, коли вона усвідомлює свій громадянський статус, громадянську позицію, а разом з ними і реальну потребу, а то й необхідність впливати на владу, боротися за неї. Для формування політичної свідомості потрібні аналітично-критичне ставлення до навколишнього середовища, дійсності та осмислення їх, наявність у людини конкретних норм, цінностей, ідеалів, чітке усвідомлення власної мети та мети політичної сили, структури (групи, партії, об'єднання, організації тощо), до якої людина неформально належить.

За змістом політична свідомість охоплює певні політичні ідеї, погляди, теорії, інтереси, настрої, почуття, а за специфікою вияву вона активно впливає на інші форми суспільної свідомості, нерідко має досить високий ступінь відображення соціально-класових інтересів.

Політичну свідомість поділяють на такі види: 1) масову; 2) групову; 3) індивідуальну; 4) буденну; 5) науково-теоретичну.

Перші три види пов'язані з її суб'єктами, а два останні — визначаються глибиною відображення дійсності.

Основні типи політичної свідомості:

- *державний (етатистський)* — ґрунтується на твердженні, що найвищими, найважливішими є інтереси держави (*Н. Макіавеллі, Т. Гоббс*).
- *недержавний, або анархістський*, виникає там, де політичну владу вважають злом, а державу — експлуататором, ворогом свободи.

До основних функцій політичної свідомості належать:

- *пізнавальна* — система знань про політичну дійсність загалом;

- *оцінювальна* — забезпечення і сприяння орієнтації у політичному житті на основі оцінювання політичних подій;
- *регулятивна* — орієнтування щодо участі в політичному житті;
- *інтегруюча* — сприяння об'єднанню окремих соціальних груп, суб'єктів політичного процесу на основі спільних ідей, цінностей, установок;
- *прогностична* — передбачення особливостей розвитку політичного процесу, подій;
- *нормативна* — створення загальноприйнятого образу майбутнього.

Політична свідомість має *два основних рівні*: ідеологічний; психологічний.

Отже, підсумовуючи наведене, можна дійти таких висновків:

1. Політична свідомість є сукупністю почуттів, усталених настроїв, традицій, ідей і певних теоретичних систем, які відображають найістотніші інтереси великих соціальних груп, їхнє ставлення одна до одної і до політичних інститутів суспільства.

2. Політична свідомість — сприйняття людиною частини життєвої реальності, яка безпосередньо пов'язана з політикою. Це суб'єктивний образ відповідної політичної системи. Вона формується у процесі пізнання суб'єктом певних політико-владних відносин, політичних інтересів, установок, цінностей, а також у процесі політичного виховання, формування політичної культури суб'єкта політики.

Політична культура. Як жодне інше суспільне явище, політична культура має багато визначень. У цьому разі виникає потреба характеризувати поняття “політична культура”, максимально наближуючись до поняття політичного менеджменту, його найважливіших особливостей.

Політична культура — це: а) зумовлений історичними, соціально-економічними і політичними умовами якісний склад політичного життя суспільства, що відображає рівень засвоєння суб'єктом — суспільством, групою, особою — відповідних політичних відносин, способів діяльності, норм і цінностей, ступінь соціокультурного розвитку людини та ступінь її активності у перетворенні політичної, соціальної дійсності; б) сукупність індивідуальних позицій та орієнтацій учасників системи, політичного процесу; суб'єктивна сфера, що лежить в основі політичних дій і надає їм відповідного значення.

Те, що називають нині політичною культурою, свого часу було предметом особливої і пильної уваги *Платона, Аристотеля,*

III. *Монтеск'є, Н. Макіавеллі, К. Маркса, К. Мангейма* та багатьох інших учених.

Як наукова категорія “політична культура” стала систематично вживатися в 50-х роках ХХ ст. Передвісником цього терміна був термін “національний характер”, який трактувався як комплекс політичних, моральних, культурних та інших уявлень, притаманних окремій нації, закріплених в її національній культурі й традиціях. Після 60-х років такі відомі політологи, як *С. Верба, Г. Алмонд, Т. Парсонс, Р. Такер* ближче пов'язують сутність політичної культури з традиціями, історичною пам'яттю, мотиваціями, цінностями, символами тощо.

Основні підходи щодо визначення поняття “політична культура”:

- 1) розгляд політичної культури як системи цінностей соціуму та його громадян, системи політичних інститутів і відповідних способів колективної та індивідуальної політичної діяльності;
- 2) це певна сукупність переконань, поглядів, орієнтацій та зразків поведінки;
- 3) є процесом формування та реалізації певних сил таких соціальних суб'єктів, як класи, групи, особи у процесі їхньої суспільно-політичної діяльності;
- 4) це об'єктивне відображення і реалізація у процесі протиборства докорінних класових інтересів, політичних принципів і гасел, які проголошуються політичними партіями, окремими політиками, державою;
- 5) є системою переконань, ідей, уявлень, установок, моделей поведінки, що склалися історично.

За таких різних трактувань поняття “політична культура” важко простежити наявність єдиних або часто повторюваних елементів, що її утворюють. Найімовірніше, слід вважати, що значною мірою всі ці елементи можна зарахувати до феномена “політична культура”.

Типи політичної культури. Існує кілька видів типології, а ще більше типів політичної культури. Так, американські політологи, зокрема *С. Верба*, виокремлюють три її типи: патріархальну, підданську та активістську.

Патріархальна — характеризується відсутністю інтересу до політичного життя, розподілу і чіткого визначення політичних ролей у суспільстві.

Підданська — пов'язана з досить сильною орієнтацією на політичну систему, її діяльність, функціонування.

Активістська — характеризується помітним інтересом громадян до діяльності держави, різних суб'єктів політичного процесу, їхньою високою громадсько-політичною активністю.

Для визначення змісту поняття “політична культура” спрощено можна виокремити два основних підходи, які, проте, часто об'єднують в єдине ціле.

Згідно з першим підходом політичну культуру розглядають як сукупність (систему) певних політичних знань, переконань, духовних цінностей, принципів і способів політичної діяльності, політичного досвіду і традицій, а також відповідних політичних інститутів. Відповідно до другого підходу в ній вбачають процес, спосіб, конкретні форми реалізації сутнісних сил людини, її знань, суспільно-політичних переконань. За структурою політична культура є поєднанням політичної свідомості та політичних знань, які, у свою чергу, мають власну структуру та особливості.

Політична культура охоплює такі основні аспекти, що її зумовлюють і характеризують:

- знання загалом та особливо знання політики, фактів, інтерес до них, зацікавленість у них;
- оцінювання певних політичних явищ, оцінні судження стосовно того, як має здійснюватися (функціонувати, існувати) влада;
- емоційна сторона певних політичних позицій (наприклад, патріотизм, любов до батьківщини);
- визнання у певному суспільстві відповідних зразків політичної поведінки, що визначають, як можна або як не слід діяти.

Політична культура є суттєвою і важливою підсистемою у глобальній культурі загалом. Вона тісно пов'язана з усіма її складовими — економічною, релігійною, правовою, організаційною та іншими культурами.

Суб'єктами політичної культури є: індивіди, мала, середня або велика групи; регіон; держава; нація; партія; клас тощо.

Об'єкт політичної культури — політична система суспільства та її компоненти (політичний режим, соціальні інститути; організації; об'єднання; політичні партії тощо).

Політична культура — багатомірне явище, що має своє коріння, історичні та психологічні засади й особливості. Вона є складовою політичної системи. При цьому політична культура впродовж певного історичного періоду модифікує політичну систему, реально впли-

ваючи на її зміну. Тобто її завжди можна визначати і характеризувати відповідно до рівня розвитку політичного життя.

Вирізняють політичну культуру суспільства, суспільної групи та окремої особи. Соціальні та психологічні особливості формування кожної з них мають певні відмінності. Так, індивідуальна політична культура, окрім знань, емоційного сприйняття дійсності, багато в чому зумовлена психологічними особливостями людини.

Головними характеристиками політичної культури є її динамічність, поліфункціональність, різнорівневність. Щодо різнорівневності, то загалом можна погодитися з ученими, які виокремлюють у середньому *чотири рівні такої культури*:

- номінальні політичні знання та вміння їх використовувати у повсякденній суспільно корисній діяльності;
- наявність глибоких суспільно-політичних знань, умінь їх реалізовувати в конкретній і активній політичній діяльності;
- політична культура, притаманна політичному діячеві великого регіону чи національного масштабу;
- політична культура людини, для якої політична діяльність фактично є професійною (президент, глава уряду, спікер, народний депутат, член уряду, лідер партії, об'єднання тощо).

Види політичної культури:

- політична культура депутатської, парламентської діяльності;
- політична культура діяльності громадських організацій, політичних партій, груп, об'єднань громадян;
- політична культура електоральної політичної діяльності або діяльності громадян під час виборів, референдумів, опитувань громадської думки, плебісцитів тощо.

Функції політичної культури:

- *пізнавальна* (озброює людей знаннями, потрібними для діяльності у будь-якій, але переважно в політичній сфері. Це дає змогу людині (особистості, громадянину) самовдосконалюватися, саморозвиватися, формувати активну, життєву, громадянську позицію. Фактично ця функція є основоположною, значною мірою такою, що зумовлює реалізацію інших);
- *ідентифікаційна* (полягає у тлумаченні потреб людини з огляду на її групову (соціальну, етнічну, конфесійну) належність та відповідну участь в обстоюванні інтересів цієї спільноти);
- *орієнтаційна* (характеризує прагнення людини до змістовного відображення політичних подій і явищ при реалізації прав і свобод у конкретній соціальній, політичній системі);

- *виховна* (сприяючи інтелектуальному розвитку людини, політична культура формує стійкий інтерес і зацікавленість у суспільно корисній, суспільно-політичній роботі. Такий інтерес є найактивнішим збудником підвищення політичної активності людини);
- *регулююча* (виявляється у прямому чи опосередкованому впливі на поведінку людини, організації, оцінюванні існуючих суб'єктів політики, політичного процесу і прийнятті певних рішень);
- *комунікативна* (завдяки політичній культурі напрацьовані у суспільстві досвід, традиції передаються від покоління до покоління);
- *інтегруюча* (за будь-яких обставин і умов є базисною основою суспільства, його політичної системи, сприяє консолідації громадян, політичних сил, створюючи у такий спосіб засади для підтримки існуючого політичного режиму, системи влади);
- *соціалізацій* (сприяє відповідному засвоєнню норм — регуляторів суспільно-політичного життя. Йдеться про правові, соціальні та психічні норми політичної поведінки, системи цінностей політичної культури, властиві конкретному суспільству).

Політичну культуру можна класифікувати на *демократичну* і *автократичну*.

У демократичній політичній культурі виокремлюють два основні види: консервативно-ліберальний і ліберально-демократичний.

В автократичній політичній культурі також вирізняють два види культури — авторитарну (яка не підтримує і не заохочує окрему людину і різні суспільні сили до активності в суспільно-політичній діяльності) і тоталітарну (якщо існує культ вождів і лідерів, їхня роль штучно підтримується і пропагується). Взаємозв'язок політики і культури взагалі складний і неоднозначний. Політика може деформувати культуру, негативно впливати на її розвиток, як це було, зокрема, в колишніх країнах соціалістичного табору наприкінці ХХ ст. Тоді диктат політики над культурою мав надто велике значення. Розглядаючи це питання, слід пам'ятати, що спершу виникає культура як така, а потім, при поділі суспільства на класи, за умови ефективного соціального розшарування, формується його політична організація, виникає політика, формується політична культура. Оскільки політика і культура певною мірою рівноправні, то між ними існують тісна взаємодія, взаємовплив, взаємозалежність.

Принципового значення набула проблема особливостей формування політичної культури громадян з урахуванням специфіки їхньої ментальності. Особливо це стосується національних держав з великою і суперечливою історією, держав, в яких домінує один, корінний етнос. Тобто політична культура — явище цілком конкретне для окремо взятих соціуму, нації, народу. Відомо, наприклад, що невід’ємними складовими політичної культури є сформовані багатьма поколіннями окремого народу політичні традиції, норми політичних відносин і практики, ідеї, концепції, переконання, які і регулюють взаємини між різними суб’єктами політичного процесу. Сталості й стабільності цим особливостям надають соціально-економічні, суспільно-історичні, національно-культурні та інші чинники, які визначають життя конкретного етносу. Саме тому політична культура має своєрідну подвійну природу: з одного боку, вона комунікаційна, а з іншого — символічна (за Лопцманом). У цьому разі йдеться про визначальну роль у політичній культурі менталітету нації, що утворила власну державність. Так, ментальність українців має кілька системотворчих ознак: українцям властива інтровертність у сприйнятті всього, що їх оточує, тобто відповідна зосередженість на фактах і проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу; кордоцентричність, яка виявляється в сентиментальності, емпатії, яскраво вираженій любові до природи, культуротворчості та естетизмі життя. Крім того, українцям притаманні анархічний індивідуалізм, перевага чуттєвого над волею та інтелектом. Тому природно, що як народів українцям властиві такі риси політичної культури: демократизм, волелюбність, толерантність, миролюбність, а водночас схильність до анархізму, бунтів і міжособної боротьби, намагання поставити особистісні інтереси над загальнодержавними. Загалом, коли йдеться про особливості політичної культури українців, то багато вчених схиляються до того, що за психологічним складом вони є народом західного, європейського типу, тоді як, скажімо, росіяни — східного, азіатського.

Такий погляд на ментальність українців не є, однак, єдиним, сталим. Багато фахівців акцентують увагу на комплексах “меншовартості”, “селянської психології” українства, “некласичності” української ментальності та ін. Розмаїтість ознак і характеристик ментальності, що спостерігається в науці, зокрема в політології, етнопсихології, етнополітології, зумовлена багатьма об’єктивними, історичними обставинами — постійною боротьбою України за волю і незалежність,

розташуванням України між різними державами — політичними полюсами, багаторічним перебуванням України та її народу під гнітом інших держав, коли тотально нищилися українська культура і духовність, а свідомість заповнювалася чужими цінностями, традиціями, нормами тощо.

На свідомість громадян України наприкінці ХХ ст. істотно вплинули глобальні події, що розділили світосприймання кожного на “до” і “після”. Передусім це Чорнобильська катастрофа, розпад російсько-радянської імперії — колишнього СРСР, крах таких міфів тоталітарного суспільства, як “нова радянська людина”, “загальна рівність та братство”, “торжество пролетарського інтернаціоналізму” тощо. Кожний громадянин України опинився у такій ситуації перед неминучою необхідністю вибирати подальший шлях: повернутися до патерналістської моделі, в якій за нас робить вибір якийсь старший брат, інша держава, чи зробити рішучий крок до самостійного вибору своєї життєвої магістралі.

Своєрідним виміром політичної культури є політична активність.

Політична активність — найважливіша характеристика життєвої позиції особи. Вона охоплює діяльність, спрямовану на реформування суспільства, існуючих суспільних відносин.

За всіх розбіжностей у визначеннях людей (індивідів) поділяють на окремі групи:

- *гіперактивні* (люди, для яких політична діяльність практично є професійною діяльністю — депутати, державні службовці, професійні політики, журналісти, політичні оглядачі);
- *активні індивіди* (члени політичних партій, організацій, організатори окремих політичних, суспільних акцій);
- *широкі маси населення* (люди, громадяни, які займаються політикою досить рідко, час від часу);
- *гіперпасивні* (люди, громадяни, які ні прямо, ні опосередковано політикою не займаються і майже не цікавляться нею).

З-поміж численних факторів, що спонукають до заняття політикою, можна назвати такі:

- умови, рівень, характер життя;
- внутрішньо-духовний стан людини;
- рівень політичної свідомості окремої людини;
- творчий потенціал особистості;
- прагнення особистості до влади;
- здатність людини до вчинків.

Відтак політичне життя має власні, лише йому притаманні особливості, ознаки, характеристики, без аналізу і врахування яких політична діяльність ніколи не дасть бажаних та очікуваних результатів.

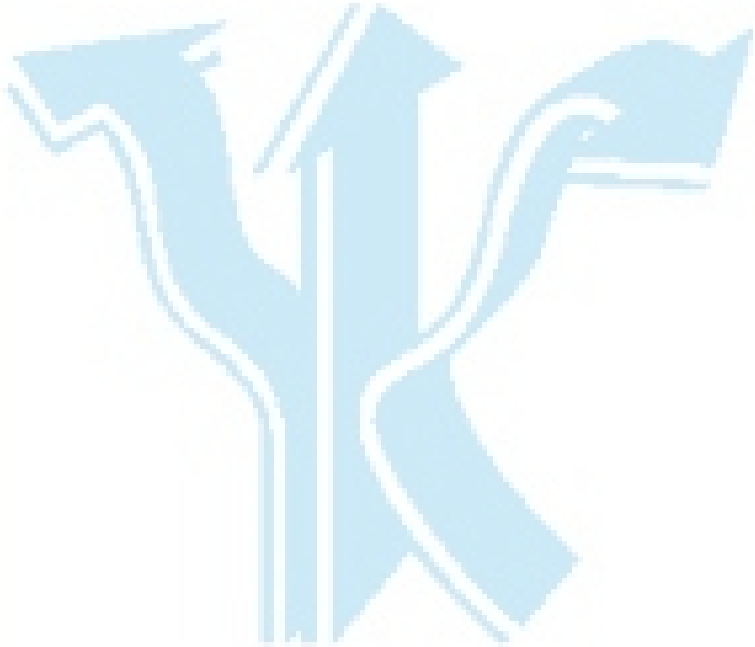
Питання для самоконтролю

1. Політичне життя: загальна характеристика та окремі особливості.
2. Основні складові політичного життя.
3. Визначення поняття “політичний процес”.
4. Класифікація (види) політичних процесів.
5. Основні типи політичних процесів.
6. Психологічні феномени політичного процесу.
7. Сутність феномена “політичний інтерес”.
8. Класифікація політичних інтересів.
9. Цінності та ціннісний світ людини.
10. Типологія політичних ролей людини у процесі політичної орієнтації.
11. Політична орієнтація і політичний вибір.
12. Основні підходи до детермінації політичного вибору.
13. Політична орієнтація та її класифікація.
14. Сутність поняття “громадська думка”.
15. Основні функції громадської думки.
16. Політична свідомість як суспільний феномен.
17. Класифікація та різновиди політичної свідомості.
18. Схарактеризуйте основні функції політичної культури.
19. Політична культура: основні методологічні підходи до визначення змісту поняття.
20. Основні аспекти політичної культури.
21. Об’єкт та основні рівні політичної культури.
22. Політична культура демократична та автократична: сутність відмінностей.
23. Відмінність політичної культури українців з-поміж інших етносів, народів.

Література

1. *Абизов В. Є., Кремень В. Г.* Політичне рішення: механізм прийняття. — К., 1995.

2. *Бурдые П.* Социология политики. — М., 1993.
3. *Головатий М. Ф.* Соціологія політики. — К., 2003.
4. *Пейн Т.* Права людини / Пер. з англ. І. Совчака. — Л., 2000.
5. *Політична психологія: Конспект лекцій для навч. модуля / Уклад.: М. М. Лагунова, М. І. Пірен, В. А. Ребкало.* — К., 2002.
6. *Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.* — К., 1997.

МАУП

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ, ПОВЕДІНКА ТА ДІЯЛЬНІСТЬ

Влада здебільшого реалізується через спілкування, політичну участь, поведінку та політичну діяльність.

Спілкування — це відносини, взаємодія двох чи більше сторін, спрямована на досягнення певної мети. А що інтереси людей — різні, то різними є і їхні цілі. В ідеалі у державі мають створюватися такі умови, щоб потреби практично кожного громадянина могли бути розв'язаними, а інтереси — задоволеними. Такі суспільства часто називають суспільствами соціальної злагоди і суспільного добробуту.

Спілкування характеризується:

- змістом (з якою метою відбувається спілкування);
- структурою (форма спілкування);
- характером (конкретні дії як складові спілкування).

Означене повною мірою зумовлює і спілкування в політиці, політичних процесах. Тут, однак, велике значення надається тим аспектам та особливостям, що зумовлюють політичну участь і політичну соціалізацію суб'єкта політики.

4.1. Політична участь та політична соціалізація

Політика — явище складне й багатоаспектне. Щоб усвідомити її сутність, треба передусім з'ясувати, що таке “участь у політиці”, або політична участь.

Політична участь. Політичні процеси абсолютно неможливі без відповідної участі в них різноманітних суб'єктів цього процесу. Таку участь називають політичною.

Політична участь — втягнення (залучення) членів соціально-політичної спільноти в існуючі в ній політичні відносини і структуру влади. Конкретніше політичну участь розглядають як участь громадян у певних справах держави.

Розглянемо найпоширеніші концепції, що пояснюють причини політичної участі.

Згідно з *теорією раціонального вибору*, більшість людей схильна до раціональної поведінки (не слід ототожнювати з логічною поведінкою). Прихильники такого погляду вважають, що людина намагається в усьому, а отже, й у політиці, досягти максимального результату за рахунок оптимальних, часто найменших затрат і зусиль.

Адепти теорії так званої *мічиганської моделі*, на протипагу теорії раціонального вибору, дотримуються погляду, що в політичній діяльності домінує партійна ідентифікація людини, яка є результатом або похідною від політичної соціалізації.

Представники *психологічної школи* доводять, що домінуючими в політичній участі й діяльності є мотиви та установки людини. А тому важливо вивчати взаємозв'язок, взаємовплив установок особистості на її поведінку, конкретні дії.

На думку прихильників *інституціонального підходу* до визначення особливостей політичної участі, остання залежить не від конкретних психологічних характеристик особи, її соціального статусу, рівня освіти, а від можливостей громадян (виборців) впливати на уряд, владу.

Вирізняють політичну участь активну і пасивну, індивідуальну і колективну, добровільну і примусову, традиційну і новаторську, легітимну і нелегітимну. Рівень політичної участі, її масштаби є показниками ступеня демократичного розвитку суспільства, рівня загальної та політичної культури його громадян, найрізноманітніших суб'єктів політики.

Існують дві основні форми участі громадян у політичному житті: *безпосередня* (участь (волевиявлення) у референдумах, виборах) і *опосередкована* (участь у діяльності різних партій, об'єднань, груп, спілок).

Політична участь реалізується через відповідну політичну поведінку, діяльність, тому потрібно визначити психологічні особливості взаємозв'язку особи і політики.

Соціальні, політичні науки розглядають особу як соціальний індивід, свого роду первинний, неподільний елемент політичної системи, як окрему людину, яка має політичні права і свободи й несе персональну відповідальність за акти своєї поведінки у політичній сфері [176, 293].

Психіка і поведінка людини є продуктами біологічних і соціальних процесів. Слід зауважити, що в переважній більшості сучасних суспільств люди вибирають ті мотиви й цінності, мету і засоби, ту лінію поведінки, якими вони керуються саме в суспільно-політичному житті.

Д. В. Ольшанський політичну поведінку визначає як процес взаємодії політичних суб'єктів з політикою і вважає її найвищою стадією людської поведінки, що має місце в політиці — найважливішій сфері організації людської діяльності [157, 93].

Найвищим рівнем політичної поведінки є вчинок. Саме у вчинках виявляється і формується особистість людини, особливо політика.

Особа водночас є об'єктом і суб'єктом політики. З одного боку, навіть у супереч бажанню, тією чи іншою мірою людина перебуває під впливом політики, політичних процесів, а з іншого — являючись носієм певних політичних якостей вона залучається до конкретного політичного процесу як представник держави, нації, народу, соціальної групи.

Для кожної людини властиве індивідуальне ставлення до політики. Її участь у політичних процесах залежить від особистісних характеристик, а також від конкретних матеріальних, соціально-культурних, політико-правових умов. Так, малоосвічена, з низькою політичною культурою людина найчастіше є простим об'єктом політичного впливу, маніпулювання з боку інших. У суспільствах з високорозвиненими демократичними засадами і нормами безпосередню участь у політичних процесах беруть значно більше людей, ніж у суспільствах з низьким рівнем демократії.

Політична соціалізація. Реальним учасником політичного життя людина стає завдяки політичній соціалізації як своєрідного процесу політичного дозрівання особи, знаходження власного політичного “Я” як за рахунок засвоєння політичного досвіду, практики своїх попередників, так і саморозвитку, самореалізації.

Виокремлюють два основних періоди політичної соціалізації людини. Перший період охоплює дитячі та юнацькі роки, другий — активне доросле життя і діяльність.

Політична соціалізація зумовлена конкретно-історичними чинниками суспільства, характером політичного життя.

Політична соціалізація — засвоєння особою певного соціального і політичного досвіду, нагромадженого суспільством і сконцентрованого в культурних традиціях, цінностях, нормах статусної та рольової поведінки.

Результатом політичної соціалізації є вміння людини: а) орієнтуватися в суспільно-політичному просторі; б) брати участь у розв'язанні соціально-політичних та інших проблем, пов'язаних з управлінням справами суспільства і держави.

Раніше основний акцент у процесі соціалізації особистості робився на засвоєнні людиною інформації, певних норм і цінностей, а згодом — на самостійному аналітичному підході до засвоєння інформації, на її переробці, вмінні використовувати таку інформацію у практичній діяльності. При цьому велике значення надається тому, наскільки соціалізація особи сприяє її поведінковій діяльності у процесі виборів, референдумів, іншого способу визначення громадської думки при прийнятті рішень, що стосуються політики.

Механізм, канали політичної соціалізації в кожному суспільстві існують свої. Вони пов'язані з переданням особі певних традицій, залучення до домінуючої політичної культури. При цьому існують і так звані універсальні, суспільно значущі інститути політичної соціалізації, до яких належить сім'я, система освіти, засоби масової інформації, державні, партійні, громадські організації, окремі політичні події та акції.

Роль, значення, спрямованість та ефективність дій різних інститутів політичної соціалізації особи залежать від багатьох обставин: особливостей політичної системи в конкретній країні, її стабільності; правового поля; рівня демократизації; стану розвитку громадянського суспільства тощо.

У процесі політичної соціалізації людина опановує певні соціальні, політичні ролі, апробує їх через діяльність, змінює власну поведінку.

Ефективність політичної соціалізації, її глибина (предметність) залежать від віку людини, набутих знань, практичного життєвого досвіду, сприйняття політичного життя, об'єктивної, критичної оцінки дійсності тощо.

Політична соціалізація як процес залучення особи до політичного життя містить такі елементи:

- політичні інтереси;
- політичні потреби;
- політичні знання;
- політичні утвердження;
- політичні емоції;
- політичну волю;

- політичну активність;
- політичну діяльність.

Виокремлюють первинну і вторинну політичну соціалізацію особи.

Первинна політична соціалізація переважно пов'язана із набуттям знань, зокрема в галузі суспільних, політичних наук, із засвоєнням певних норм, цінностей.

Вторинна політична соціалізація відбувається тоді, коли людина здатна самостійно продукувати різноманітні норми й цінності, формуючи власну (індивідуальну) політичну культуру (субкультуру).

Політична соціалізація, як і соціалізація особистості загалом, неможлива не лише без відповідних суспільних, соціальних умов, а й насамперед без свободи особистості.

Свобода людини — багатопланове явище, що передбачає переважно економічну, політичну, духовну, гносеологічну свободу, кожна з яких має свій характер та особливості.

Свобода економічна — це не просто свобода від експлуатації, а свобода і можливість вибору прийняття економічних рішень (ким, де, в якому статусі, за яких умов тощо людина бажає і може працювати). Йдеться про суб'єктивний момент економічної свободи.

Свобода політична — відповідний політичний комфорт, який створює умови для користування максимумом громадянських, політичних прав і свобод для активної участі окремо взятого громадянина в управлінні державними і суспільними справами. Політична свобода можлива лише за відповідного рівня демократії.

Свобода духовна — свобода вибору ідей, ідеалів, ідеології, світогляду. Таку свободу нерідко називають “свободою совісті”. Духовно вільною може бути лише людина певного рівня знань, культури, зокрема культури політичної.

Свобода гносеологічна — здатність людини діяти настільки широко і масштабно, наскільки вона спроможна пізнавати все, що її оточує — світ природи і соціальний світ.

Свободу особистості потрібно розглядати у тісному взаємозв'язку з її відповідальністю, без єдності якої прогресивний суспільний розвиток людської спільноти є нереальним.

Існують такі форми політичної участі людини в політичному житті суспільства:

- узгодження свого життя, діяльності з органами влади відповідно до основних конституційно-правових норм;
- участь у виборчих кампаніях, референдумах, формуванні представницьких органів різних рівнів — від місцевих до центральних;
- участь у демонстраціях, мітингах, пікетуваннях, інших масових політичних акціях;
- участь у діяльності політичних партій, громадських об'єднань, в інших організованих формах політичного процесу;
- безпосередня політична діяльність у формах і на посадах, пов'язаних з виконанням функцій представника влади, депутатського корпусу тощо;
- політична діяльність, яка фактично є для людини основним заняттям, джерелом її існування (державні діячі, лідери політичних партій, об'єднань, теоретики-ідеологи та ін.).

Своєрідність і особливості політичного процесу завжди зумовлені відповідною політичною поведінкою, діяльністю його учасників, суб'єктів. У свою чергу, політична діяльність визначається власне природою політики — встановленням відповідних політичних відносин між суб'єктами політики, які мають не лише однакові, а й протилежні потреби й інтереси, судження і напрями активності.

У сукупності політична поведінка різних суб'єктів є тією взаємодією, яку і називають політичними відносинами.

4.2. Політичні відносини та політичне мислення

Політичні відносини — основа політичного життя, його зміст і особливості. Такі відносини мають два основних виміри — *внутрішній* і *зовнішній*. Зовнішній вимір часто помилково називають або асоціюють з міжнародними відносинами, проте це не одне й те саме.

Внутрішні політичні відносини відіграють головну роль у житті країни. Це відносини між усіма, хто прямо чи опосередковано причетний до політики. Саме вони не лише зумовлюють життя держави, народу, а й визначають зовнішню політику, яка завжди пов'язана з інтересами нації, народу, держави, тобто формується і реалізується залежно від загальнонаціональних інтересів. Політичні відносини реалізуються відповідно до політичного інтересу (інтересів) і через певну політичну поведінку та діяльність.

Політичні відносини, політична діяльність неможливі без певних норм і процедур, а також без відповідних політичних інститутів.

Політичний інститут (*political institution*) — організація, установа, орган у сфері політичного життя [258, 281].

До політичних інститутів зараховують державні органи (парламент, уряд, суд), різноманітні структури, що здійснюють представництво інтересів (політичні партії, групи інтересів, лобізм), способи обрання посадових осіб (виборчі системи) тощо.

Політичні відносини мають відповідні особливості і характеристики. Вони виникають й існують за активної участі свідомості і виявляються через відповідні вчинки, процеси. Вирізняють дві форми існування політичних відносин: політичну діяльність і політичну організацію. Якщо в політичній діяльності відбивається динамізм політичних відносин, їх залежність від зусиль конкретних учасників політичного процесу, то політична організація відображає відповідну структурованість політичних відносин, їх сформованість на основі відповідних норм і правил. Останній аспект політики нерідко ще називають інституціональним.

Політична участь не лише забезпечує реалізацію інтересів і потреб громадянина в процесі політичної діяльності, а водночас є дієвим засобом політичної соціалізації, формування політичної культури, громадянської позиції особи.

У процесі політичної діяльності політик, громадський діяч неодмінно вступає у певні контакти, відносини з державою, владою та іншими політиками, засвоює ідеологію, бере участь у політиці. Ці відносини багато в чому визначаються тим, наскільки політик знає їх сутність, особливості функціонування, володіє прийомами або технологіями політичної діяльності. Скажімо, потрібно добре усвідомити, що таке держава, коли і як вона виникає, які її функції, щоб впливати на реорганізацію держави, здійснення реформи політичної системи держави тощо. Те саме стосується і політичних режимів, оскільки політикові доводиться жити і діяти в умовах існування конкретного політичного режиму, політичних партій, громадських об'єднань, інших суб'єктів політики.

Нині до політики, в широкому розумінні цього явища, залучена переважна більшість пересічних громадян України, що засвідчує їхнє неабайдуже ставлення до того, що відбувається в державі. Так, останніми роками в Україні спостерігається доволі висока активність громадян під час виборчих кампаній, опитувань громадської думки,

інших суспільно-політичних акцій, що є помітною ознакою демократичного, поступального розвитку суспільства.

Становлення України як суверенної, соборної, демократичної держави — процес складний, довготривалий і далеко неоднозначний. Кардинальні зміни відбуваються в усіх без винятку сферах життя нашого суспільства, але найпомітніші з них ті, що стосуються свідомості громадян, їхньої життєвої позиції, участі у державотворчих процесах.

Такі позитивні кроки багато в чому зумовлені розвитком соціально-політичних процесів, формуванням нової генерації політичних, державних, громадських діячів, підвищенням соціальної активності дедалі більшої кількості наших співвітчизників. Іншими словами, нині потрібні люди не лише небайдужі до того, що відбувається у державі загалом, а й активні учасники конструктивних економічних, політичних, духовних процесів, люди, які певною мірою, а ще ліпше — досконало, володіють політичними технологіями.

Політичне мислення. Сутність і характер політичних відносин зумовлює політична поведінка будь-якого суб'єкта політики. Перш ніж характеризувати особливості та типи політичної поведінки, коротко визначимо роль у цьому процесі політичного мислення та політичної психології.

Політичне мислення — опосередковане та узагальнене відображення людиною (політиком) політичних явищ і процесів об'єктивної дійсності в їх історичних, часових зв'язках і відносинах.

Політичне мислення пов'язане передусім з пізнанням реалій, що разом становлять політичне життя в усій його різноманітності. Як і будь-яке інше, воно щонайтісніше пов'язане з мовою — основним знаряддям формування та способом існування думки (думок).

Політичне мислення уможливує наукове пізнання всього, що зумовлює політику, її існування, пізнання сутності та особливостей політичних явищ і процесів, дає змогу не лише пізнавати, а й передбачати, прогнозувати розвиток політичних подій, сприяє формуванню особистості, її навичок, здібностей, політичної культури. Таке мислення політика розвивається і формується під час безпосередньої активної пізнавальної діяльності, під впливом і на основі всього досягнутого людством у процесі його історичного розвитку.

У психології, політичній психології активно дискутуються питання щодо типу політичного мислення як певного способу використання індивідом інформації для отримання певних результатів.

Американський вчений *Ш. Розенберг*, наприклад, виокремлює три типи політичного мислення: послідовно-ситуаційне, лінійне та систематизоване.

Послідовно-ситуаційне мислення акцентує увагу на тому, що політична реальність — це нібито певна послідовність та узгодженість подій, явищ, ситуацій. Людям (політикам) з таким типом мислення важко абстрагуватися, узагальнювати, відшукувати певні аналогії.

Лінійне мислення властиве тим, хто пов'язує певну політичну подію з якоюсь основою, а решту вважає похідними від першої. Таке мислення є досить аналітичним.

Систематизоване політичне мислення притаманне тим, хто вважає, що політика будується на системі певних взаємин, явищ, процесів, подій.

Політичному мисленню властиві практично такі самі розумові дії і операції, як і будь-якому іншому, зокрема аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, абстрагування, класифікація, систематизація. Те саме стосується і форм мислення, оскільки результати процесу мислення (думки) існують у формі суджень, міркувань, умовиводів і понять.

В останні два десятиліття XX ст. дедалі активніше почали говорити про нове політичне мислення. Його виникнення насамперед можна пояснити інтенсивним розвитком у світі саме демократичних процесів, суттєвою демократизацією суспільного життя взагалі.

Як складна політична соціальна сентенція нове політичне мислення ґрунтується на усвідомленні того, що вижити в цьому світі, за великим рахунком, людство має можливість лише за умови консолідації, єднання, згуртування сил, розв'язання спільними зусиллями так званих глобальних проблем людства, проблем війни, екологічного стану, проблеми СНІДу, наркоманії, тероризму тощо.

Вирізняють традиційне і нове політичне мислення.

Традиційне політичне мислення ґрунтується на усвідомленні того, що кожна країна може вижити самостійно, без підтримки й допомоги інших країн.

Основні ознаки традиційного політичного мислення:

- примат класових, групових, національних інтересів над інтересами насамперед особи;
- експлуататорське ставлення до природи, навколишнього середовища як таких, що мають цілком слугувати людині, суспільству;

- намагання силовими методами розв'язати окремі проблеми, в тому числі й міждержавні відносини (війна розглядається як допустимий і нормальний засіб для розв'язання політичних проблем);
- недопустимість інакодумства, недовіра — як основна форма спілкування між класами, народами, країнами;
- турбота про безпеку власної країни — найголовніше.

Нове політичне мислення, навпаки, стверджує, що прогрес людського розвитку ґрунтується на колективізмі, єдності країн і народів у їхньому стратегічному плані.

Основні ознаки нового політичного мислення:

- постійний примат загальнолюдських цінностей та інтересів над іншими;
- дбайливе ставлення до природи, навколишнього середовища, турбота про їх раціональне використання та відновлення;
- розв'язання будь-яких політичних проблем через збалансування інтересів, дискусії, домовленості, консенсус, виключення війн з життя суспільства;
- терпиме, поважливе й довірливе ставлення до політичних опонентів, максимальна деідеологізація міжнародних відносин;
- загальна безпека країн і народів.

Індивідуальні особливості політичного мислення зумовлені характером життя людини-політика, особливостями діяльності, типом нервової діяльності, співвідношенням першої та другої сигнальних систем. Основними індивідуальними особливостями політичного мислення є самостійність, критичність, глибина, гнучкість, широта, швидкість, творчість. Зазначені індивідуальні особливості такого мислення розвиваються і вдосконалюються лише в процесі постійної розумової та практичної діяльності людини.

Будь-яка політична дія є результатом почуттєвого сприйняття, відповідного осмислення конкретних ситуацій, явищ, вчинків найрізноманітніших суб'єктів політики. Аналізуючи політичні події, явища, процеси, політик має постійно розглядати їх не лише за сутністю, а й стосовно психології окремих суб'єктів. Синтезуючи політичні явища, він також ставить за мету визначити логіку їхнього розвитку, спрогнозувати перебіг подій, усвідомити, кому і якою мірою певні дії потрібні й вигідні.

У політичному мисленні своєрідно виявляються абстрагування та конкретизація, оскільки будь-які дії мають бути перекладені на мову

політики з огляду на політичні ідеї, цілі, погляди, позиції, інтереси. Політичний аналіз передбачає, по-перше, вивчення взаємодії структур, що діють у політиці, а по-друге — встановлення зв'язків і особливостей, розвиток і використання яких можуть забезпечити найбільший ефект у політиці.

Своєрідною функцією процесу політичного мислення є політична ідеалізація. Для ідеальних побудов і прогнозів у політиці потрібні раціональні, виважені підстави, фундамент для таких прогнозів. За інших обставин політична ідеалізація є елементарним фантазуванням, прожектерством. Політик має обережно використовувати й різноманітні аналогії у процесі політичного мислення, оскільки такий шлях пошуку істини, прийняття політичного рішення спрощений, не результативний. Аналогія не може бути достатнім аргументом у прийнятті політичного рішення, оскільки ідеально схожих політичних процесів практично не існує.

Політичне моделювання. У політичній діяльності доволі поширеним є моделювання як мислене уявлення про щось більш-менш конкретне (програми партій, рухів, державні плани, економічні моделі тощо). Політичне моделювання досить предметне і широко застосовується в політичній діяльності. У процесі цієї діяльності, як і будь-якої іншої розумової діяльності, людина нашокується на різноманітні соціально-психологічні бар'єри, намагається їх подолати. Насамперед це соціально-психологічні бар'єри діяльності та спілкування. Так, досягнення, набуття нових, ґрунтовніших знань потребує твердості, цілеспрямованості, працелюбності, щоб примусити себе засвоїти нову, складнішу інформацію.

Розглянемо політичну поведінку детальніше.

4.3. Політична поведінка та її особливості

Типи та форми політичної поведінки. Виокремлюють два основних типи політичної поведінки: закритий і відкритий.

Для *закритого типу* характерна політична бездіяльність, або так звана нульова політична активність. Причина такої бездіяльності полягає в тому, що окремі люди реально не можуть займатися політичною діяльністю, не мають для цього відповідних можливостей.

Зрештою, на перешкоді політичній діяльності можуть стати і апатія (відсутність інтересу до політичної діяльності), і аномія, тобто такий стан психіки людини, коли вона відчуває, що фактично політичне

життя проходить повз неї. Участь у політичній діяльності залежить також від матеріальних, соціально-культурних і політико-правових умов, що існують у суспільстві. Політична бездіяльність — складне й неоднозначне явище, значною мірою зумовлене особистісними рисами і характеристиками людини.

Для *відкритого типу* здебільшого властива вмотивована, цілеспрямована, раціональна, відповідно психологічно й емоційно зумовлена політична діяльність.

Великого значення у контексті політичної психології набувають психологічні складові політичної поведінки людей, а отже, й політиків. Загалом психологи вирізняють три форми вияву активності людини: інстинктивну, навичкову та розумову. Відповідно до цієї класифікації розглядають і різновиди політичної поведінки. Фактично в політиці виявляються усі людські інстинкти: самозбереження, жорстокість, агресія, насилля, солідарність та ін.

Під *політичними навичками* мають на увазі певні вміння, звички, стереотипи. Однак слід пам'ятати, що навички не завжди сприяють позитивній діяльності політика. Так, старі навички гальмують його діяльність у нових умовах. Втім, будь-яка політична система вкрай зацікавлена, щоб населення, пересічні громадяни, а не лише професійні політики, мали певні політичні навички.

Головна ознака розумової політичної поведінки — цілеспрямованість. Її забезпечують за рахунок усіляких програм, ідеологічних схем, концепцій, акцій, кампаній тощо.

Механізм політичної поведінки. Він неоднозначний і складний. Незалежно від власного бажання кожний політик певною мірою виконує багато функцій, основними з яких (згідно з їх суспільним, політичним значенням) є:

- об'єднання суспільства, громадян навколо певних цінностей, інтересів, мети і завдань. Особливо яскраво ця функція простежується в діяльності політиків — лідерів політичних партій, об'єднань;
- пошук і прийняття оптимальних політичних рішень. Реалізація такої функції потребує певних аналітичних навичок, уміння порівнювати, вибирати найефективніші рішення. Це значною мірою залежить від певного політичного чуття, вміння передбачати, прогнозувати, а то й ризикувати заради досягнення очікуваного результату;

- захист громадян від виявів беззаконня, самоуправства бюрократії, підтримання громадського порядку. Ця функція, як жодна інша, експлуатується найчастіше, нерідко стаючи знаряддям дешевого популізму;
- зміцнення політичних зв'язків з масами. Без цього політик швидко відчужується від своїх прихильників;
- ініціювання, оновлення та генерування оптимізму і соціальної енергії мас, мобілізація їх на реалізацію певних цілей і завдань. Ця функція широко використовується політиками-популістами, трибунами, майстрами проголошення гучних промов, людьми, що добре володіють словом і пером.

Політична участь і політичне функціонування. Політичний процес охоплює загалом ці види діяльності.

Політична участь насамперед має на меті формування у процесі політичної діяльності певних позицій, вимог, настроїв, а політичне функціонування — це професійна політична діяльність, мета якої — розробити правові норми, управляти різними політичними інститутами.

Складним феноменом політичної участі є *масова стихійна поведінка*. Ще у другій половині XIX ст. сформувалися практично дві соціально-психологічні школи, які досліджували й досліджують цей феномен: німецька школа “психології народів” (Г. Штейнталь, М. Лазурус, В. Вундт та ін.) та франко-італійська школа “психології мас” (Г. Лебон, Г. Тард, Ш. Сігеле, В. Парето та ін.). У Росії свого часу феномен масових явищ досліджували М. Михайловський (суб’єктивна соціологія), О. Чижевський (геліопсихологія), В. Бехтерев (колективна рефлексологія) та інші фахівці.

Фактично під масовою стихійною поведінкою розуміють різні форми поведінки натовпу (великих груп людей), циркуляцію чуток, паніки та інших масових явищ. Така поведінка зумовлена відповідною масовою свідомістю, яка до того ж є похідною від економічного базису суспільства, має системний характер, виявляється на трьох основних рівнях — індивідуальному (окрема людина), груповому (малі і великі групи) і цілісному (загальносуспільному).

Крім того, масова свідомість має такі особливості, як високий динамізм, суперечливість і спонтанність, залежність від багатьох факторів. Вона зумовлює характер і особливості таких якостей, як масова думка, настрої, поведінка.

Масова свідомість є характерною для такого різновиду соціально-го організму, як натовп. Причому важливо, що саме в натовпі, через анонімність, індивідуальність людини її особливості, неповторність стають непомітними і нереалізованими. В таких умовах поведінка окремої людини, усього натовпу мінлива, непрогнозована, ризикована і навіть загрозлива. Така поведінка практично не буває свідомою, оскільки натовп механічно утворюється і механічно діє, керуючись емоціями, психічними порухами, різноманітними провокаціями. Часто він діє під впливом крайньої поведінки окремих осіб, груп людей, одного або кількох лідерів, піддаючись на найрізноманітніші провокації.

Психологи вирізняють кілька типів натовпу.

Оказіональний натовп (від лат. *occasionalis* — випадковий) — це велика кількість людей (зівак), які зібралися, скажімо, через зацікавлення до вуличних подій.

Конвенційний натовп (від англ. *convention* — умовність) — натовп, який утворюється з приводу передбачуваної, очікуваної події (мітинг, збори, концерт на вулиці, футбольний матч тощо). Інтерес людей у такому натовпі цілеспрямованіший, ніж за попередніх обставин.

Експресивний натовп (від англ. *expression* — вираз) — це натовп, який час від часу демонструє певну емоцію (радість, захоплення, незгоду, протест тощо).

Екстатичний натовп (від грец. *extasis*) — екстремальна система експресивного натовпу, коли, наприклад, люди дійшли екстазу, рвуть на собі одяг, б'ють самі себе або й один одного і т. ін.

Діючий натовп (від лат. *active*) — найскладніше і найнебезпечніше явище, оскільки такий натовп під впливом емоцій, закликів, дій окремих людей активно діє. Це може бути натовп повстанців, бунтівників, людей, охоплених панікою, тощо.

У політиці беруть участь громадяни різного віку, професійних уподобань, статі.

Досить часто предметом дискусій є участь у політиці, політичних процесах жінок. Здавалося б, це безпредметна дискусія, але все залежить від багатьох суб'єктивних і об'єктивних обставин, що зумовлюють політичну участь людини будь-якої статі.

Конституція України проголошує рівність чоловіків і жінок в економічній, громадсько-політичній, культурній діяльності (ст. 24), закріплює рівне право доступу до державної служби (ст. 38). Реальна ж українська дійсність є дещо іншою. Якщо в народногосподарському

комплексі чоловіків і жінок зайнято практично однаково, то в управлінській діяльності їх співвідношення становить 6 до 94 на користь чоловіків, а за представництвом у вищих структурах влади (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України) наша держава прирівнюється до малорозвинених країн, де кількість жінок у парламентах не перевищує 10 %. Так, у Верховній Раді України нині лише 8 % жінок від загальної кількості народних обранців.

У деяких країнах (Данія, Норвегія, Франція та ін.) запроваджено квоти на жіноче представництво у вищих органах державної влади. У багатьох країнах Західної Європи, США громадськість намагається встановити так звану політику рівних можливостей. Щодо України, то певним зрушенням у гендерній політиці можна назвати хіба що Указ Президента України від 25 квітня 2001 р. про підвищення соціального статусу жінок в Україні.

Особливості політичної поведінки. Політичні дії, акції, процеси характеризуються і зумовлені політичною поведінкою її суб'єктів, активністю такої поведінки. Стабільна, конструктивна політична поведінка особи, звичайно, спостерігається у стабільних суспільствах. Однак стабільна політична поведінка не означає, що вона активна, радше навпаки: громадяни ходять на вибори, беруть участь у референдумах як політично слухняні особи — і не більше. Їм бракує потреби брати активну участь у діяльності громадських об'єднань, рухах, політичних партіях тощо, оскільки в їхньому житті є багато інших гострих проблем.

У нестабільних суспільствах, де відбуваються істотні соціально-економічні, політичні, духовні зміни і трансформації, доволі поширеними є або *висока політична активність* громадян, або — *глибока апатія*. Перше спостерігається напередодні або на початку радикальних політичних змін, коли громадяни покладають на очікувані перетворення величезні сподівання. Друге, навпаки, пов'язане з тим, що люди втрачають віру в дієвість, ефективність певних перетворень, коли їхні очікування не справджуються. У таких випадках зазвичай різко знижується інтерес до політики як сфери життя суспільства загалом.

Політична апатія часто безпосередньо збігається із соціальною апатією як крайньою формою соціальної пасивності, абсолютного неприйняття будь-яких форм політичної, соціальної участі.

Політична поведінка, як і соціальна поведінка людей, груп, спільнот, може швидко видозмінюватися. Це залежить від того, як зміню-

ються їхні цінності, інтереси, вік, сфера діяльності, соціальні відносини у суспільстві і навіть соціальна система самого суспільства. Тобто стабільність політичної поведінки — явище умовне, рухливе, змінне.

Істотним показником рівня, стану політичного життя, його особливостей у суспільстві загалом є *масова політична поведінка*. Це комплексне явище, що відображає сукупну поведінку всіх суб'єктів суспільного життя, політичних процесів.

Масова політична поведінка — результат багатьох складових, але найважливішою є політична свідомість насамперед широких верств населення, громадян країни.

Важливими критеріями (ознаками) масової політичної поведінки є рівень активності громадян у розв'язанні суспільних проблем; участь громадян у виборах, референдумах, різних громадсько-політичних акціях (мітинги, маніфестації, страйки, пікети, демонстрації); членство в партіях, громадських об'єднаннях, організаціях тощо.

Масова політична поведінка — об'єкт постійного впливу, коригування і маніпулювання з боку всіх суб'єктів суспільно-політичного процесу — окремих політиків, політичних груп, партій, громадських організацій, засобів масової інформації. Змінити таку поведінку або відповідно її спрямувати завжди намагаються шляхом формування, зміни політичної свідомості.

З феноменом “масова поведінка” тісно пов'язані й взаємодіють “масова психологія”, “психологія натовпу”. Чи не тому політичну активність і політичну поведінку часто трактують як соціальну активність, що реалізується у сфері політичної діяльності [227, 10].

Форми політичної поведінки мають свої особливості, специфіку. Так, *психологія натовпу* — тимчасовий психологічний стан людей, які через відповідні причини опинилися разом, скажімо, на демонстрації, страйку, пікеті тощо. За визначенням *Г. Леона*, для натовпу властиві такі специфічні ознаки, як імпульсивність, мінливість, легковірність, піддатливість впливу і навіть гіпнозу, односторонність почуттів, нетерпимість, консерватизм і авторитарність. У цьому зв'язку гостро постає проблема людини, особистості в натовпі, оскільки нерідко людина в ньому елементарно втрачає свої особистісні риси, статус, переконання і позицію. Такий стан загрозливий, оскільки натовп доволі часто є випадковим, ситуаційним зібранням людей, між якими немає глибоких і принципово суттєвих міжособистісних зв'язків і контактів.

Помилковим, навіть шкідливим є однобічне оцінювання масових рухів, масової психології. Загальновідомо, що саме таке оцінювання

домінувало в поглядах *К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, Г. Плеханова, А. Грамші* та інших прибічників теорії класової боротьби, коли масові виступи, особливо “низів”, характеризувалися тільки як наслідок високого рівня класової свідомості. *В. Ленін*, зокрема, з великою часткою оптимізму говорив про психологію мас — робітників, селян, інтелігенції, і не лише відстежував, а й готував разом зі своїми однодумцями масові виступи проти самодержавства. На його думку, саме широкі народні маси під керівництвом партії як керуючої і спрямовуючої сили є справжніми локомотивами історії, рушійною силою революційного процесу. Зрештою, так воно й сталося. Проте і під час здійснення революції 1917 року, і в роки побудови так званого соціалізму з більшою силою виявилися аномальні риси й ознаки натовпу, масової свідомості, як-то: безрозсудність, жадоба гри, лицедійства, крові. Більшовики насамперед використали психологічну схильність мас не до творення, розбудови суспільства, суспільних відносин, а до їхнього знищення, руйнування. За великим рахунком, аномальні риси масової психології є об’єктивним результатом низького рівня загальної та політичної культури мас.

Без політичної поведінки суб’єктів немає політики, не може бути політичних відносин і політичної діяльності.

Політичні відносини між людьми багато в чому зумовлені існуючими відносинами. При цьому “поведінка людини в суспільстві значною мірою має інституціональний характер, тобто регулюється соціальними нормами” [259, 189].

Крім формальної соціальної поведінки, зумовленої дієвими і закріпленими в суспільстві загальними вимогами до всіх громадян, існує ще й так звана неформальна поведінка громадян, для якої конкретними соціальними нормами слугують звичаї, традиції, які можуть і не збігатися з офіційно існуючою системою нормативного регулювання. Наприклад, при одруженні в окремих народів Кавказу право першої шлюбної ночі належить найбагатшій людині, шаману, чаклуну та ін.

Жоден суб’єкт політики не може існувати поза політичною діяльністю.

Політична діяльність — складова людської діяльності, специфічна особливість якої полягає в спрямованості на реалізацію політичних інтересів суб’єктів політики і насамперед на завоювання, утримання та реалізацію влади.

Політичну діяльність за всіх обставин можна зарахувати до духовного виробництва. Як і інші форми діяльності, вона відповідним чином організована, інституалізована і професійно закріплена за окремою групою людей (ідеологами, політиками), багато з яких спеціально підготовлені до такої діяльності.

Політична діяльність, як і будь-яка інша, має велику частку творчості, а здебільшого вона практично і є творчістю, оскільки ґрунтується на різноманітних взаємозв'язках людей.

Політична діяльність — діяльність керована, оскільки існує об'єкт управління (відносини, в які вступають учасники політичних процесів, політичної діяльності) і суб'єкт управління (установи, структури духовного виробництва — партії, громадські об'єднання, рухи тощо).

До структури політичної діяльності входять її об'єкти і суб'єкти. Об'єктом є політична влада, політико-владні структури, суб'єктом — політичні партії, рухи, об'єднання, громадські організації, політики, громадські, партійні, державні діячі тощо.

Залежно від багатьох складових існують різні *рівні політичної активності особи*:

- член суспільства, який має мінімальні політичні погляди, мінімальну активність;
- член суспільства, який бере активну участь у політичному житті;
- член політичної, громадської організації;
- громадський, державний політичний діяч;
- професійний політик;
- політичний лідер.

На характер, особливості політичної діяльності впливають об'єктивні та суб'єктивні детермінанти. До об'єктивних належать запити, потреби, інтереси, а до суб'єктивних — політична культура, політична свідомість суб'єктів політичного процесу.

Вирізняють політичну діяльність *теоретичну* і *практичну*. Теоретична — це законотворча, ідеологічна, соціологічна, науково-організаційна, методична діяльність. Практична — урядова, депутатська діяльність, робота в органах місцевого самоврядування, політичних партіях, суспільно-політичних рухах, об'єднаннях, участь у референдумах, виборах, мітингах, опитуваннях громадської думки, маршах протесту тощо.

Політичну діяльність здійснюють на громадських або професійних засадах.

Політичною діяльністю *на громадських засадах* вважають таку, за яку той, хто безпосередньо займається нею, не отримує матеріальної чи іншої винагороди і до того ж виконує її поза основною професійною діяльністю.

До політичної діяльності *на професійних засадах* зараховують депутатську діяльність, роботу на посадах і в робочих апаратах політичних партій, громадсько-політичних об'єднань тощо. Така діяльність найчастіше пов'язана з матеріальною винагородою.

Істотне значення для вмотивованої та продуктивної діяльності політика будь-якого рівня має його соціально-психологічна готовність до такої діяльності. У структурі готовності психологи розрізняють кілька взаємозумовлених та взаємопов'язаних компонентів: мотиваційний, когнітивний, операційний та особистісний.

Крім того, політична діяльність, особливо її ефективність, тісно пов'язана з тим, як узгоджуються між собою “Я-реальне” і “Я-ідеальне”. У першому випадку йдеться про те, яким реально є політик, а в другому — яким він себе уявляє, яким його бачать інші. Відомо, що багатьом людям властиве надмірне завищення особистих якостей, перебільшення можливостей.

Політична діяльність, як і будь-яка інша, також передбачає цілеспрямовану і певним чином мотивовану активність людини в конкретний період, час. При цьому для політичної діяльності важливу роль відіграє психологічна готовність людини до такої діяльності, тобто сукупність усього необхідного для успішного вирішення певного завдання, проблеми. *Психологічна готовність* є своєрідним стартовим моментом у будь-якій діяльності, в тому числі й політичній.

Для політика багато обставин можуть стати стартовими у конкретній діяльності, дії. Це, зокрема, глибоке знання та розуміння сутності, необхідності того, заради чого він діє, спонукання до такої дії з боку інших людей, суто душевний порив тощо. У будь-якому разі політик починає діяти тоді, коли має психологічну установку на досягнення бажаного і очікуваного результату. Важливо, щоб він мав установку не на діяльність взагалі, а саме на інноваційну діяльність, тобто таку, що матиме однозначно вагоміші та суттєвіші результати.

За багатьма характеристиками та особливостями політична діяльність така сама індивідуальна, як індивідуальна будь-яка інша діяльність людини. Йдеться про індивідуальний стиль політичної

діяльності не як набір окремих якостей, а як цілєзумовлену систему взаємопов'язаних дій, завдяки яким досягається певний результат.

Індивідуальний стиль діяльності, у тому числі політичної, зумовлений і забезпечується насамперед властивостями нервової системи людини.

Не слід плутати поняття “індивідуальна політична діяльність” та “індивідуалізована політична діяльність”.

Індивідуалізована політична діяльність — явище рідкісне. Практично завжди політик має однодумців, політичну силу (групу людей, об'єднання, організацію, партію). Зрештою, політична діяльність може здійснюватися за допомогою і неорганізованих сил — ситуативної групи, маси, натовпу. Політик спілкується з ними, використовує їх тоді, коли це відповідає його власним інтересам або інтересам формального об'єднання (організації, партії), до якого він належить і волю якого реалізує.

Кожна людина є представником певної держави, нації, класу, соціального прошарку. Саме у статусі носія специфічних якостей конкретної спільноти вона залучається до певного виду суспільних відносин. Це також відбувається завдяки певній політичній поведінці.

Поняття “політична діяльність”, як і поняття “політика” загалом, трактується неоднозначно й широко. Як у жодній іншій науці тут наявні й позначаються відносини між різними суб'єктами політики, діяльність яких зводиться до одного — завоювання та використання влади у певних політичних інтересах.

Політична діяльність — це сукупність дій суспільних груп (класів, соціальних прошарків, націй тощо) щодо реалізації політичних інтересів з приводу завоювання, використання та утримання влади [161, 103].

Мотиви детермінують, визначають мету і програму політичної діяльності. І мета, і програма також можуть бути помітно вираженими альтруїстичними або егоїстичними.

Типи політичної поведінки. У політичній діяльності вирізняють кілька типів політичної поведінки людини: конформізм, політичну індиферентність, політичний активізм.

Конформізм — це політична поведінка людини, що пов'язана з орієнтацією на чужу думку, погляд, підтримку будь-якої позиції. Така поведінка є відповідним пристосуванням, політичною лояльністю, позицією на зразок “як усі, так і я”. Людей, які дотримуються такої політичної позиції активно використовують політики-маніпулято-

ри, авантюристи, всі, хто у своїй діяльності вдається до дешевого популізму.

Індиферентність — байдуже ставлення до політики, відчуженість від неї. Люди цього типу вважають, що їхня участь у політиці безперспективна, непотрібна, бо вона, мовляв, мало що або й нічого не дасть.

Політичний активізм — притаманний тим, кого реальний стан не лише в політиці, а й у суспільстві загалом абсолютно не влаштовує. Люди з таким типом політичної поведінки активно залучаються до політичного, суспільного життя, глибоко переконані, що саме завдяки їхній особистій участі стан справ у суспільстві зміниться на краще. Саме з таких громадян формуються справжні політичні лідери: традиційні (“як робили до нас, так робимо і ми”); легальні, або бюрократичні (лідерство посади, а не реальних дій); харизматичні (лідерство, як кажуть, від Бога, як історична необхідність).

Важливим стимулом для політичної діяльності будь-якого суб'єкта політичного процесу, починаючи з окремої особи, є політичні ідеї, ідеали, якими такий суб'єкт керується, або навпаки — заперечує, протестує проти їх існування, сповідування іншими.

Політичні ідеї, які засвоює людина, з часом перетворюються, становлять певну систему переконань людини, спонукають її до дій з метою досягнення зумовленої цими ідеями мети. Така мета не обов'язково повинна узгоджуватися з цілями інших людей, нації, народу. Іноді вона буває навіть і діаметрально їм протилежною, що позбавляє націю, народ можливості об'єднатися з метою вирішення загальних проблем і завдань.

Політична діяльність зумовлена здебільшого політичною активністю.

Політична активність — важлива характеристика життєвої позиції особи, сутність якої полягає в діяльності соціальних груп та індивідів, спрямованій на певне вдосконалення або зміну соціально-економічного, політичного порядку в суспільстві, державі.

Основу (як спонукальний мотив) політичної активності становить *політичний інтерес*.

За рівнем, обсягом політичної активності людей (особистостей) поділяють на чотири групи:

- 1) *гіперактивні* — це люди, для яких політична діяльність є практично професійним заняттям, дає їм основні засоби для існування (депутати, лідери політичних партій та об'єднань, керів-

ники державних, урядових установ, держслужбовці, провідні діячі засобів масової інформації тощо);

- 2) *активні індивіди* — до них належать достатньо активні члени партій, громадських організацій і об'єднань, активісти громадського руху, безпосередні організатори певних суспільно-політичних акцій (збори, маніфестації, страйки, пікети, виборчі кампанії);
- 3) *широкі маси населення* — це найбільша частина громадян, які займаються політикою (причетні до неї) зрідка, або час від часу. Наприклад, громадянин упродовж тривалого часу лише раз взяв участь у виборах (як виборець) чи у референдумі (опитування громадської думки);
- 4) *гіперпасивні* — це громадяни, які за жодних умов і обставин не беруть участі в політичних діях і акціях ні прямо, ні опосередковано. Найчастіше вони ігнорують навіть таке звичайне громадянське право і обов'язок, як участь у виборах. Таку позицію (ситуацію) *М. Вебер* схарактеризував як дефіцит “етики відповідальності”.

Політична активність особистості, її рівень залежать від багатьох обставин і причин, серед яких домінують:

- *рівень суспільно-політичного, економічного життя громадян.* Зазвичай виводять залежність такого характеру: що вищий рівень життя громадян, то більшим є їхній інтерес і зацікавленість у суспільному, політичному житті. За таких обставин, звичайно, високий ступінь довіри до існуючої влади, її окремих гілок, загальнодержавних, загальнонаціональних, політичних, державних, громадських діячів;
- *рівень внутрішньодуховного розвитку людини* (загальна освіченість, культура, в тому числі політична культура особи, громадянська самосвідомість);
- *рівень творчого, інноваційного потенціалу особи* (зарядженість на дію, діяльність, вчинки);
- *рівень практичної підготовленості до суспільно-політичної, громадської діяльності*, наявність життєвого і практичного досвіду.

Існує і таке поняття, як “рівень політичної діяльності”.

Рівень **політичної діяльності** безпосередньо пов'язаний (зумовлений) з рівнем всебічного цивілізаційного розвитку суспільства. Залежність тут однозначна — чим вищий такий розвиток суспільства,

тим нижчими є рівень політичної діяльності та потреба в ній, і навпаки: високий рівень політичної діяльності характерний для суспільств з низьким рівнем цивілізаційного розвитку (нестабільний, перехідний стан суспільств, неструктуровані суспільства, з недостатнім рівнем модернізації).

Залежно від характеру поведінки учасників політичного процесу поділяють на лідерів, активістів, послідовників, лідерів громадської думки тощо.

Лідери очолюють політичний рух завдяки підготовленості, авторитету, соціальному статусу тощо.

Активісти виступають посередниками між лідерами і тими, хто йде за ними, підтримує їх. Фактично вони впливають на рядових учасників політичних дій і процесів, дещо змінюють стратегію і тактику політичного дійства, а головне — активно допомагають лідерам у їхній діяльності.

Послідовники мають різний ступінь політичної, соціальної активності, вони загалом підтримують ідеї лідерів, але з певних причин не досить чітко усвідомлюють навіть власні інтереси у політичній боротьбі й тому менш активні, ніж активісти.

Лідери громадської думки не так організаторською, організаційною діяльністю, як інтелектуальною (особливо в засобах масової інформації) підсилюють емоційне, психологічне напруження навколо політичних проблем, до яких привернуто увагу багатьох людей.

Отже, проаналізувавши проблеми політичної участі та поведінки, можна дійти певних висновків.

Лідерство — феномен надто неоднозначний. Лідером можна стати далеко не завжди, навіть маючи відповідні якості, риси, талант тощо. Так, на думку відомого українського політолога *Д. Видріна*, “лідером можна стати, або певним чином випадково-інтуїтивно вгадавши інтереси широких верств, які своїм духовним укладом збігаються з їхніми потребами, або цілеспрямовано — визначивши, дослідивши ці інтереси” [46, 40]. Зрозуміло, що останній шлях складніший, потребує великої роботи політика, зокрема й над самим собою.

Лідером можна стати і бути, сповідуючи, експлуатуючи далеко не позитив, не гуманні засади розвитку людської спільноти. Наведемо конкретний приклад.

Аналізуючи революційні події у Росії, *П. Струве* свого часу довів, здавалося б, парадоксальний факт: ватажок, політичний лідер доволі часто паразитує на ідеї руйнування, вдало враховуючи, що маса лег-

ше сприймає її, ніж ідею творення. За його визначенням, вожаками революції в Росії виявилася велика кількість слабких, бездарних, безликих, морально нищих людей, які висунулися у вожді не завдяки власній видатній особистості, а саме тому, що через свою безликість вони без кінця догоджали натовпу й улещували його. На жаль, П. Струве був абсолютно правий. В усякому разі подальші голодомори, гулаги, масові політичні репресії з боку тих, що “університетів не закінчували”, підтвердили цей сумний висновок великого російського реформатора.

Прикро, але такі приклади знаходимо і в історії останніх десятиліть у власній країні.

Найпоширеніша типологія політичного лідерства:

- *за стилем лідерства (діяльності)* — авторитарне, демократичне;
- *за ступенем легітимності* — формальне, неформальне;
- *за класифікацією М. Вебера* — патріархальне, бюрократичне, харизматичне.

У політиці загалом можна мати традиційний, харизматичний формальний і неформальний авторитети.

Традиційний політичний авторитет виявляється тоді, коли він ґрунтується на постійному переданні не лише влади (від батька до сина, чоловіком — дружині тощо), а й традицій, норм, цінностей, пов’язаних з цією владою (династичні, родові традиції, правила).

Харизматичний політичний авторитет виникає й існує виключно завдяки винятковим особистісним людським якостям його носія, його вмінню доводити усім незаперечність, богообраність і доконечну соціальну потребу й вагу власної влади.

Формальний політичний авторитет — авторитет кодифікований, закріплений певними нормами, узаконений правовою системою суспільства. Він існує як обов’язок, штучна норма, хоча об’єктивно суспільством, громадянами не сприймається.

Неформальний політичний авторитет. Він притаманний традиційно і неформальному політичному лідеру. Це авторитет, що створюється незалежно від місця лідера (громадського, політичного діяча) в ієрархії керівництва. Більше того, такий авторитет зазвичай мало пов’язаний і з офіційним визнанням його носія з боку вищих, авторитетних інстанцій у певній організаційній структурі. Інша справа, що неформальний авторитет однаково важко і завойовувати, й утримувати.

Нерідко образ політичного лідера завдяки спеціальній пропаганді виконує специфічну роль релігійного символу і продовжує активно впливати на свідомість громадян навіть тоді, коли лідера вже нема. Яскравим прикладом означеного є Ленін. Після його смерті, як відомо, політбюро РКП(б) ухвалило спеціальне рішення про збереження тіла вождя задля того, щоб народні маси мали можливість і надалі бачити його, не втрачали віри у безсмертя ленінських ідей, аби й надалі спрацьовувала інтенсивна комуністична пропаганда під гаслами: “Ленін завжди з нами!”, “Ленін жив, Ленін живий, Ленін житиме!”, “В кожному з нас є маленька частинка від великих діянь Леніна” та ін. Ще за життя Леніна його близький сподвижник по партії Г. Зінов’єв називав вождя “апостолом соціалістичної революції”, а його книгу “Що робити?” характеризував не інакше, як Євангеліє революціонера. Г. Плеханов називав цю книжку “катехізисом для наших практиків” (більшовиків). Навіть Л. Троцький у 1923 р. писав: “Маркс — пророк із скрижалями, а Ленін — найвидатніший виконавець його заповітів” [202, 11–12]. Схожий механізм впливу на психіку людей застосовувала пропаганда десятками років у Німеччині (Бісмарк, Гітлер), Китаї (Мао Цзедун), Болгарії (Димитров) та інших країнах.

Портрети Леніна, Сталіна, Гітлера, Мао Цзедун, інших політичних діячів свого часу були обов’язковим атрибутом кожної домівки, організації, установи. Їх виставляли на найпочесніших місцях, біля святих ікон, образів, у червоних кутках. І це природно, адже будь-якому культу обов’язково приписується мотив, ореол святості, вічності, безсмертя. Для утвердження, збереження таких мотивів стосовно окремих історичних осіб активно залучалися і залучаються й офіційні релігії окремих країн.

Політичні лідери часто стають також політичними, національними символами. Про них створюють легенди, повчальні історії, вони стають героями фольклору, класичних творів літератури і мистецтва.

Основні риси політичного лідера:

- здатність виражати і відповідно обстоювати погляди певної групи;
- наявність власної політичної програми;
- висока ерудиція, освітня підготовка;
- політична воля;
- політична культура;
- здатність поєднувати теорію і практику, робити політичні прогнози;

- вміння організувати діяльність інших людей;
- популярність;
- висока моральність, такт;
- доступність, комунікабельність, ораторські здібності та ін.

Український дослідник *В. Токовенко* основними згрупованими якостями сучасного політика слушно вважає такі:

- *аналітичні* (спроможність і вміння бачити політичні проблеми, аналізувати їх, продукувати ідеї та шляхи їх втілення в життя);
- *вольові* (здатність приймати рішення і досягати їх реалізації);
- *комунікативні* (вміння контактувати, співпрацювати з іншими людьми).

Визначальною якістю політичного лідерства є авторитет.

Авторитет (від лат. *auctoritas* — влада) — знання або вплив, які можуть мати люди, речі, що не потребують постійного підтвердження цього значення, доведення його на практиці [255, 10].

Залежно від галузі або сфери, про яку йдеться, можна говорити про авторитет науковий, релігійний, політичний тощо.

Політичні лідери посідають чільне місце серед політичної еліти. Оскільки в політичних науках проблему політичної еліти розглянуто досить широко й детально, можна обмежитися кількома важливими зауваженнями та поясненнями принципового характеру.

Політична еліта. Теорію еліти, в тому числі й правлячої еліти, вперше найчіткіше сформулювали на межі XIV–XX ст. італійські філософи *Вільфредо Парето* і *Гаetano Моска*. Вони довели, що в будь-якому суспільстві наявна певна група людей, які безпосередньо є правлячою силою.

Існують специфічні, оригінальні підходи до проблеми політичної еліти. Розглянемо деякі з них.

Перший підхід. Згідно з теорією еліт, у суспільстві реальну політику здійснюють управлінці (бюрократи), а безпосередньо така політика впливає на широкі маси. При цьому еліта постійно поповнюється, рекрутується із соціально-економічних страт. Якщо таке рекрутування (поповнення, зміна еліти) відбувається надто швидко, в суспільстві доволі ймовірні гострі кризи і навіть революції, що шкодить поступовому його еволюційному розвитку.

Другий підхід. Відомий американський правознавець *Роберт Мітчел* у своїй монографії “Political Parties” (1949 р.) обґрунтував погляд на еліту як наслідок так званого залізного закону олігархії, коли всі-

ма урядами і політичними організаціями керує невелика група людей. На його думку, партійне керівництво, бізнес-еліта постійно змінюються, усуваються, перебудовуються. При цьому політична й економічна еліти є найважливішими в суспільстві. Вони перебувають у постійній взаємодії, борються між собою і навіть міняються місцями у своєму суспільному значенні та ролі. Можливо, з огляду саме на особливості функціонування американського суспільства інший американський вчений *Ксандра Кейден* стверджує, що суперелітою, яка вирішально впливає на всю політику в державі, є саме економічна еліта.

Третій підхід. Часте вживання терміна “владна”, або “правляча”, еліта означає невелику групу людей, які домінують над іншими завдяки можливостям планувати, розробляти, ухвалювати рішення, здійснювати контроль над взаєминами і процесом використання влади. Звичайно, “правляча еліта” має кращий доступ не лише до влади, а й до тих засобів, важелів, механізмів, що таку владу забезпечують, наприклад, до засобів масової інформації. “Правляча еліта” існує і діє насамперед за рахунок відповідного законодавчого закріплення та фінансово-матеріальних можливостей.

Четвертий підхід. Проблема “правлячої еліти” в тому, що їй завжди бракує ідеології домінування, тобто такої, яка б в ідеалі була ідеологією всіх і всі б її підтримували. Пошук такої ідеології особливо ускладнюється в умовах політичного плюралізму, соціальної нестабільності. В Україні, зокрема, пошуки такої ідеології ведуться впродовж усіх років розбудови самостійної держави. Різними були і є як назви, так і сутність очікуваної ідеології: “ідеологія державності” (Л. Кравчук), “ідея соціальної безпеки” (В. Горбулін), “православне світосприймання” (Д. Табачник), “союз українського інтелекту і українського капіталу” (І. Драч) та ін.

П'ятий підхід. У разі помітного розвитку взаємин між елітою і масами спостерігається також, з одного боку, втрата інтересу маси до суспільно-політичного життя, до державної політики, а з іншого — державна політика фактично відображає й обстоює цінності не народу, маси, а правлячої політичної, економічної еліти. Чим потужніша, активніша еліта, тим менше вона залежить і підпорядковується масам.

Попри певну пасивність мас не варто стверджувати, що “маси нічого не вирішують”, а “демократичні інститути — вибори, політичні партії — важливі лише як символічні цінності” [211, 61]. Усе залежить від того, як і якою мірою еліта (еліти) використовують свої можливості впливу на маси, їхня участь у суспільно-політичному житті.

Індивідуальні якості людей. Людам властиві індивідуальні риси, якості, тобто індивідуальні відмінності. Такі відмінності вивчає диференційна психологія, а виявляються вони у процесі навчання, вияву емоцій, реакцій, мотивацій та інших аспектів поведінки.

Індивідуальні відмінності формуються внаслідок тривалої та складної взаємодії спадковості індивіда з його середовищем. Іншими словами, з одного боку, генетично людина успадковує окремі ознаки, а з іншого — середовище, яке діє на неї ще до народження, змушує відповідно реагувати на подразники різноманітного походження. Такі процеси нерідко взаємопов'язані, але не детерміновані жорстко. Наприклад, можна успадкувати від батьків певний талант, але втратити його потім з різних причин — через хворобу, бездіяльність тощо. Або можна не мати природженої схильності до політичної, суспільно корисної діяльності, але завдяки тривалій і копіткій роботі над собою досягти певних успіхів на цій ниві. Природжені задатки й здібності є певною мірою успадкованими якостями, однак без подальшого розвитку, вдосконалення вони мало чого варті.

Істотне значення мають здібності й у процесі політичної діяльності (як і будь-якої іншої). Під здібностями розуміють індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої; особливості, що забезпечують успішне виконання будь-якої діяльності або кількох видів діяльності; не лише наявні знання, навички, вміння, а й те, що сприяє найкращому їх набуттю.

Здібності, на відміну від анатомо-фізіологічних особливостей людини, завжди є результатом її відповідного розвитку. Природженими є, скоріше, не здібності, а задатки — як джерела їх розвитку. Адже відомо: генієм можна стати лише завдяки копіткій праці.

Отже, здібності не виникають і не існують поза певною діяльністю, вони виявляються лише у процесі діяльності, ще більше — розвиваються і вдосконалюються.

До основних здібностей людини належать здібності до навчання, праці, суспільної, духовної діяльності. У комплексі всі здібності становлять природу конкретної людини, однак сама природа є продуктом поступового розвитку і самовдосконалення.

Для визначення особливостей, характеру політичної діяльності конкретної людини окрім психологічних характеристик слід враховувати таку динамічну характеристику психічної діяльності особистості, як **темперамент**. Коли йдеться про темперамент, то маються на увазі імпульсивність і темп психічної діяльності. Навіть близнюки

мають певні відмінності, основою яких є психологічний стан. У політичній діяльності це має надзвичайно велике значення, як і те, що для темпераменту людини особливо важливі вразливість та імпульсивність.

Часто кажуть про неповторність помітної, обдарованої особи. Така неповторність — це *стиль* людини, те, що найяскравіше вирізняє її з-поміж інших. Кажуть, стиль людини — це людина. Музику М. Огінського неважко відрізнити від музики П. Чайковського, а політику Л. Кравчука від політики П. Симоненка, і не лише за політичними орієнтаціями останніх, а й за тим особистим, що становить стиль діяльності (зокрема і політичної) кожного з них.

Стиль зумовлює індивідуальність життєвого шляху людини. Проте його слід розуміти не як якусь одну якість людини або їх набір, а саме як цілеспрямовану систему дій, тісно пов'язаних між собою, і завдяки яким кожна людина принципово відрізняється від інших людей, досягаючи певних результатів у власній діяльності.

Індивідуальність стилю зумовлюється переважно властивостями нервової системи людини.

Загально визнаними формальними ознаками індивідуального стилю філософи вважають такі:

- досить стійку систему прийомів і способів діяльності конкретної людини;
- наявність яскраво виражених особистих якостей людини;
- уміння та здатність особи щонайкраще пристосуватися до об'єктивних вимог.

Отже, *індивідуальний стиль* — це комплекс, єдність усіх ознак діяльності людини, зумовлених її особливостями.

4.4. Політичні рішення

Політичне рішення — невід'ємна складова політичного процесу і результат будь-яких попередніх дій.

Політичне рішення — процес, у якому елементи структури, розвиваючись послідовно, передають накопичену інформацію та вироблені команди один одному. Політичне рішення є елементом політичного процесу і не може перебувати в статичному стані [2, 15].

Прийняття політичних рішень завжди зумовлене різноманітними інтересами, як-то: національними інтересами або інтересами народу; інтересами класів, соціальних груп, партій, інших організацій; осо-

бистісними інтересами та інтересами різних сил поза межами країни. При цьому загальнонаціональні інтереси можуть бути і є визначальними лише в стабільному суспільстві, де такі інтереси визначені й визнаються більшістю елементів і структур політичної системи.

Підготовка і прийняття політичного рішення — процес реалізації політичної мети на основі обробки нагромадженої інформації.

Класифікація політичних рішень. Політичні рішення класифікують за різними критеріями, за їх спрямованістю на розв'язання конкретної проблеми:

- *рішення правильне* — проблема розв'язується в напрямі наближення до мети;
- *рішення нейтральне* — проблема залишається на тому самому рівні;
- *рішення неправильне* — проблема загострюється, загальна політична ситуація погіршується.

Політичні рішення кваліфікують як **правові** та **неправові**. У першому випадку це рішення, прийняті згідно з демократичними засадами Конституції, законами та розпорядчими актами, що діють у державі, у другому — прийняті всупереч їм.

Політичні рішення кваліфікують також на основі **суб'єктно-об'єктних відносин**. При цьому суб'єкт влади може під час прийняття рішення одночасно бути і його об'єктом. Так, Верховна Рада України приймає певні рішення щодо організації власної діяльності, що цілком природно і необхідно.

Політичні рішення класифікують **за змістом**, тобто залежно від того, наскільки прийняті рішення охоплюють політичні відносини.

Залежно від поставленої мети вирізняють політичні рішення:

- постановчі;
- регулятивні;
- контрольні;
- організаційні.

Можна кваліфікувати політичні рішення як:

- *значущі*. Ці рішення найчастіше загальнодержавного, загальнонаціонального значення і ваги, які стосуються інтересів більшості соціальних груп, класів, суб'єктів політики;
- *чергові*. Такі рішення приймаються зазвичай у стабільних суспільствах задля підтримки, регулювання владних відносин, насамперед щодо правлячих політичних сил, груп, блоків. Найчастіше такі рішення передбачають внесення певних (не дуже

істотних) змін до законів, інших нормативних актів, що посилюють стабільність у державі;

- *нейтральні*. Такі рішення часто називають косметичними, які лише задовольняють громадську думку, обслуговують внутрішньополітичні, незначні проблеми і питання. Вирішального, істотного значення для функціонування держави, правлячої політичної влади вони, звичайно, не мають.

Залежно від терміну, на який розрахована їх дія, політичні рішення можуть бути:

- *тривалої дії*. Скажімо, прийняття міжпарламентських угод, встановлення мораторіїв на кілька років;
- *безперервної дії*. Такими рішеннями є Конституції, основоположні законодавчі акти, наприклад Закон України “Про громадянство”;
- *короткотривалої дії*. Це своєрідні політичні рішення разової дії, для здійснення певних акцій, заходів (наприклад, збори, маніфестації).

Політичні рішення можна класифікувати і на такі:

- *стратегічні*. Рішення, розраховані на досить тривалий час і задля досягнення перспективної мети. Наприклад, забезпечити перемогу на виборах, радикально поліпшити соціальний стан громадян чи певних соціальних груп тощо;
- *тактичні*. Такі рішення здебільшого є складовими стратегічних політичних рішень, моделюють їх як елементи стратегічних рішень.

За тією самою часовою стратегією політичні рішення поділяють також на:

- *прогностичні*. Такі рішення мають своєрідний випереджальний характер, спроєктовані в майбутнє, готуються і приймаються на глибокому науковому рівні, де істотне значення мають політична інтуїція, довгостроковий розрахунок з прогнозуванням можливого очікуваного результату;
- *своєчасні*. Зміст і характер політичних рішень максимально відповідають потребам сьогодення, реальної суспільно-політичної ситуації, яка регулюється, і є максимально ефективними. Рішення такого характеру свідчить про вмиле і вдале використання влади тим, хто таке рішення провів і зреалізував у межах свого ресурсу, потенціалу;

- *пізні*. Це рішення, які запізнюються у часі та в стані суспільно-політичних відносин. Їх приймають тоді, коли проблема або зникла, або ще більше загострилася, або взагалі стала принципово іншою. Пізні політичні рішення виникають через надмірну динаміку політичних процесів і подій, їх мінливість.

Політичні рішення можна поділяти на **програмовані** та **непрограмовані**, або на **традиційні** та **нетрадиційні**. Другі, на відміну від перших, характеризуються певною новизною, оригінальністю підходів і шляхів до розв'язання політичних проблем.

За ступенем значущості розрізняють **значні політичні рішення**, або **кардинальні, чергові** (що принципово, радикально стану справ не змінюють) і **нейтральні**. Останні найчастіше приймаються з другорядних суспільно-політичних питань, наприклад, утворення різних дорадчих органів, тимчасових комісій, робочих груп.

Процес розроблення та прийняття політичних рішень. Існує кілька рівнів підготовки політичних рішень залежно від рівнів функціонування влади, її суб'єктів. Такими рівнями є:

- *макрорівень*. Йдеться про центральні органи (інститути) влади: в Україні – Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Конституційний Суд, основні міністерства і відомства, що утворюють уряд;
- *мезорівень*. Це рішення регіональних (обласних, міських) органів влади, загальнонаціональних політичних партій, об'єднань, тобто тих, хто впливає на великі групи людей;
- *мікрорівень*. Це політичні рішення, які стосуються невеликих груп людей і незначного територіального поширення.

Ці три рівні політичних рішень не існують відокремлено, ізолювано один від одного. Навпаки, вони взаємозалежні, взаємовпливові. Скажімо, політичне рішення, прийняте на макрорівні, своєю дієвістю, практичною спрямованістю багато в чому залежить від того, як воно буде зреалізоване на мезо- та мікрорівні. Існує і зворотна залежність. В обох випадках суб'єкт підготовки і прийняття політичного рішення має прогнозувати, як це рішення спрацьовуватиме на тих рівнях, на які воно розраховане.

Дієвість (об'єктивна необхідність) прийняття конкретного політичного рішення значною мірою залежить від того, наскільки досконалою була технологія його розроблення, прийняття та оприлюднення.

Для розроблення та прийняття політичних рішень потрібна інформація. Статистичні, фактологічні, наукові та інші дані, що відтворюють в усій повноті характер, стан ситуації, об'єктів і суб'єктів політичного процесу, дають змогу визначити особливості, спрямованість і зміст майбутнього політичного рішення. Збирають і обробляють інформацію ті, хто розробляє проект політичного рішення, залучаючи до цього спеціальні структури і установи — наукові, соціологічні, статистичні та ін. Існують і відповідні вимоги до інформації, основними з яких є: якість (відповідність інформації проблемі); економність (мінімальні обсяги для цілісного сприйняття того, що пояснює, доводить інформація); логічність; чітка підпорядкованість і взаємозв'язок фактів і даних [2, 27–28].

Технології прийняття політичних рішень значною мірою зумовлені характером політичного режиму. В авторитарних, тоталітарних політичних режимах рішення будь-якого рівня намагаються приймати закрито, таємно, вузьким колом людей, незважаючи на політичних супротивників, опозицію. У демократичних режимах — навпаки, шляхом чітко визначених процедур, вдаючись до компромісів, узгоджень, консенсусів. Хоч цей процес значно складніший, але дає змогу позбавити суспільство зайвих соціальних, політичних конфліктів, забезпечує стабільніший його розвиток.

Ступінь ефективності, дієвості політичного рішення істотно залежить від того, наскільки воно інноваційне, пов'язане з новітніми науковими досягненнями, соціальними технологіями, реальною практикою суспільного життя.

Інновація — це нова цінність, яку політики беруть на озброєння і намагаються використати у своїй діяльності.

Політик повинен дбати насамперед про те, аби реалізувати інновацію, а не просто заявити про неї, задекларувати. Так, нерідко у процесі різноманітних виборчих кампаній, конкурсів, суперечок за статус і місце в політиці або й у суспільстві загалом політик лише подає, характеризуючи як позитивні, вигідні, з перевагами певні інновації. Проте у процесі практичної суспільної, політичної діяльності йому бракує саме вміння втілити інновацію в реальне життя. У такому разі політик різко втрачає авторитет і популярність.

З огляду на те, що у світовій практиці управління суспільними процесами щораз більше утверджується інноваційний метод освоєння соціального оточення, деякі російські науковці, зокрема *В. Іванов* і *В. Патрушев*, активно досліджують проблему розробки і впровад-

ження в управлінську діяльність інноваційних соціальних технологій. Сутність таких технологій, на їхню думку, “можна розуміти як інноваційну систему методів виявлення і використання прихованих потенціалів соціальних систем, отримання суспільно корисного результату за найменших затрат” [94, 5]. Це стосується політичної сфери, політичної діяльності і політичного процесу. Згадані науковці за сферами життєдіяльності людей поділяють технології на економічні, політичні, духовно-культурні, управлінські, а за діяльністю людей — на промислово-трудова, аграрні, навчальні, впроваджувальні, сімейно-побутові та ін. [94, 53].

Процес прийняття рішень у політиці можна класифікувати за суб'єктами політичної діяльності, змістом і часом його прийняття.

За суб'єктом політичної діяльності рішення мають характер указів, розпоряджень президента країни, іншої вищої державної посадової особи, рішень парламенту країни, вищого органу виконавчої, судової влади, рішень політичних партій, громадських об'єднань.

За змістом політичні рішення поділяють на ті, що сприяють досягненню раціональних політичних цілей, а також на такі, що приймаються як самоціль, у контексті політичної кон'юнктури. *О. Валевський*, зокрема, до останніх зараховує “численні рішення, що приймаються радикальними угрупованнями як лівого, так і правого спрямування”, а також “низку постанов Верховної Ради, які приймаються в атмосфері конфліктного розвитку подій” [40, 48–49]. У будь-якому разі йдеться про політичні рішення, які або не мають чітко визначеного суб'єкта їх виконання, або коли практично немає предметного забезпечення їх виконання і контролю.

За часовим виміром політичні рішення поділяють на:

- *стратегічні* (різноманітні концепції, програми, розраховані на досить тривалий час);
- *тактичні* (розраховані на дотримання впродовж певного часу балансу політичних сил, наприклад, змішана виборча система);
- *кон'юнктурні* (тимчасова реклама, оприлюднення певних політичних дій, задоволення корпоративних інтересів).

Технологія прийняття і реалізації політичного рішення. Розглянемо цю технологію докладніше, з урахуванням окремих складових цього процесу, тобто як політичну технологію, включаючи аналіз елементів психологічного характеру.

Процес прийняття політичного рішення передбачає кілька етапів, а саме:

- підготовчий — добір інформації, її аналіз;
- розробка проекту рішення (проекту програми);
- затвердження рішення і прийняття його до виконання;
- реалізація прийнятого рішення;
- автономне існування результатів прийнятого рішення, поширення його наслідків.

Ефективне проходження названих етапів, а також забезпечення прийняття рішення, адекватного дійсності, ситуації, залежить від двох складових: компетентності тих, хто готує політичне рішення, та якнайповнішого розуміння й урахування громадської думки, суспільно-політичної ситуації.

Перший етап — аналіз суспільно-політичних відносин у тій сфері, якої воно стосується. Спершу постає потреба у своєрідній перевірці реальності таких відносин, тобто з'ясування того, чи не є вони псевдовідносинами.

Далі серед багатьох подій і явищ потрібно визначити тенденційні, їх сутність та особливості. При цьому виникає проблема доступу до окремих джерел інформації, що ускладнює об'єктивне пізнання багатьох суб'єктів і складових політичного процесу. Як відомо, в умовах тоталітаризму великі державні структури, особливо силові, були абсолютно недоступні для будь-якого вивчення й аналізу ззовні навіть неупередженими людьми і структурами.

Другий етап — розроблення проекту політичного рішення однією особою або групою осіб. У разі колективної розробки політичного рішення існує більше можливостей для творчості, спроб знайти серед альтернативних поглядів такий, що задовольняє інтереси більшості. Особливо важливо колективно працювати над розробкою рішень, що стосуються інтересів великої групи людей, — конституцій, меморандумів, програм і заяв політичних партій, об'єднань, груп тощо. На цьому етапі набуває важливості визначення перспективи рішення, тобто прогностичний аналіз дієвості, результативності рішення, якою мірою воно сприятиме розв'язанню проблем, що існують у суспільстві, між окремими суб'єктами політичного процесу.

Третій етап — затвердження політичного рішення і прийняття його до виконання. Іноді це пов'язано з гострою, безкомпромісною політичною боротьбою, хоч у парламентах, окремих політичних партіях розроблено певний механізм, порядок розгляду і прийняття

рішень. Особливо складним цей процес є у країнах зі слабкими демократичними засадами і традиціями, де немає чіткого поділу і механізмів противаг різних гілок влади, не структуровано політичні партії, об'єднання. Усе це нерідко призводить до прийняття нелегітимних рішень і не створює відповідних умов для їх реалізації.

Легітимність рішень — це насамперед їх дотримання, відповідність чинним законам. Водночас легітимність багато в чому зумовлена тим, як сприймають громадяни ідею, зміст політичного рішення. Це створює умови для легітимності, а отже, реально забезпечує виконання прийнятого рішення. Що меншою мірою є легітимними закони, політичні рішення, то більше вони сприяють виникненню різних “груп тиску”, лобістських груп, викликають незгоду з боку окремих політиків, політичних сил. У демократичних суспільствах лобіювання певних рішень, законів набуло цивілізованих, демократичних форм, а тому стимулює ефективніше виконання прийнятого рішення, приносить процес його дії. Вирізняють такі форми лобіювання: офіційні виступи в парламентах, на з'їздах, інших зібраннях політичних партій, організацій, об'єднань, рухів, у засобах масової інформації, організація потоку листів, телеграм, дзвінків тощо.

Четвертий етап — реалізація ухваленого політичного рішення. Цей процес складний, часто довготривалий і суперечливий, оскільки пов'язаний з відповідними змінами у розвитку соціально-політичної, економічної та іншої ситуації. Після прийняття певного політичного рішення зазвичай виникає ситуація багатовекторності у розвитку політичного процесу, яка не завжди прогнозована. Це потребує від усіх причетних до розробки і прийняття такого рішення повсякденних зусиль для його реалізації, а не виключено — і доповнення до рішення або радикального його доопрацювання, вдосконалення.

Кожний політичний документ, рішення, а понад усе — політичні концепції, програми, можуть бути по-справжньому дієвими, результативними, якщо при їх формуванні й створенні дотримувалися певних принципів [171, 19–25]:

- *пошук та обґрунтування екстраординарної мети* (єдиної для всіх або об'єднуючої більшості, такої, до чого намагається йти більшість);
- *аккумуляційний принцип* (відображення інтересів і потреб більшості);
- *інноваційний принцип* (наявність запропонованих нових ідей, програмних засад, пропозицій);

- *мобілізаційний принцип* (умови та засоби, що дають змогу певним чином не лише об'єднати, а й мобілізувати зусилля максимально більшої кількості учасників політичного процесу);
- *принцип конкретності та ясності* (відсутність загальних положень, абстрактних, нереальних завдань і намірів).

П'ятий етап — поширення наслідків рішення. У процесі політичної діяльності не лише приймаються відповідні політичні рішення, а й загалом здійснюється політичне керівництво будь-якими діями, зокрема загальнонаціонального, загальнодержавного значення.

Політичне керівництво — важлива ознака і умова політичної діяльності. При цьому завданнями людини, яка його здійснює, тобто політичного організатора, лідера, є:

- сформулювати, обґрунтувати і довести до своїх колег, партнерів, соратників головну мету політичної боротьби, діяльності;
- довести до народу, громадян методи, завдяки яким можна досягти означеної мети;
- сформувати у своїх соратників, партнерів, однодумців упевненість, переконання в тому, що задекларованої мети можна досягти;
- бути прикладом для інших у політичній діяльності, створюючи одночасно максимально сприятливі умови для своєї команди щодо можливості працювати вільно і творчо.

Питання для самоконтролю

1. Визначення поняття “спілкування” та його характер.
2. Політична участь, найпоширеніші її визначення та школи.
3. Основні форми участі громадян у політичному житті.
4. Політична соціалізація.
5. Основні елементи політичної соціалізації.
6. Свобода людини та її особливості.
7. Форми політичної участі людини у політичному житті.
8. Політичні відносини.
9. Визначення поняття “політична поведінка”.
10. Політичне мислення, його сутність і зміст.
11. Закритий і відкритий типи політичної поведінки.
12. Сутність масової стихійної поведінки.
13. Основні типи натовпу та їх характеристика.

14. Специфічні особливості масової психології та психології на-товпу.
15. Рівні політичної активності особи.
16. Сутність соціально-психологічної готовності особи до політичної діяльності.
17. Основні типи політичної діяльності людини та їх характерис-тика.
18. Сутність і особливості феномена “політична активність”.
19. Поділ людей за рівнем їхньої політичної активності.
20. Обставини і причини, що зумовлюють рівень політичної ак-тивності.
21. Поділ учасників політичного процесу залежно від характеру їхньої поведінки.
22. Основні види політичного авторитету.
23. Авторитет у політиці: сутність та особливості.
24. Основні підходи до визначення сутності поняття “політична еліта”.
25. Політичні рішення та їх класифікація.
26. Основні рівні прийняття політичних рішень.
27. Технології прийняття політичних рішень.
28. Фактори, що зумовлюють дієвість, результативність політич-них рішень.
29. Особливості політичного керівництва.

Література

1. *Бєбик В. М.* Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, техноло-гії, маркетинг: Навч.-метод. посіб. — К., 2001.
2. *Блондель Ж.* Политическое лидерство. Путь к всеобъемлюще-му анализу. — М., 1992.
3. *Вьдрин Д. М.* Очерки практической политологии. — К., 1991.
4. *Головатий М. Ф.* Мистецтво політичної діяльності. — К., 2002.
5. *Головатий М. Ф.* Політична психологія. — К., 2001.
6. *Головатий М. Ф.* Професія — політик. — К., 2000.
7. *Матвеев Р. Ф.* Теоретическая и практическая политология. — М., 1994.
8. *Ольшанский Д.* Политическая психология. — СПб., 2002.
9. *Основи політичної науки: Курс лекцій / За ред. Б. Кухти. — Ч. 3: Політична свідомість і культура / Б. Кухта, Л. Кліманська, А. Романюк та ін. — Л., 1998.*

10. *Основы* политической элитологии / Г. К. Ашин, А. В. Понедельков, В. Г. Игнатов, А. Н. Старостин. — М., 1999.
11. *Политическая* социология. — Ростов н/Д, 1997.
12. *Політологічний* енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 1997.
13. *Проблеми* політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави: Зб. наук. пр. / За заг. ред. В. М. Литвина та М. М. Слюсаревського. — К., 2001. — Вип. 3.
14. *Социологический* энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / Ред.-коорд. акад. РАН Г. В. Осипов. — М., 1998.

МАУП

ПОЛІТИЧНА БОРотьБА ЯК ОСНОВНИЙ ЗАСІБ ЗДОБУТТЯ І УТРИМАННЯ ВЛАДИ

Як і в будь-якій сфері суспільного буття, у політичній також спостерігається певне змагання, конкуренція, зіставлення та навіть зіткнення ідей, точок зору, позицій.

Політична конкуренція — це процес, під час якого здійснюється спроба досягти успіху в політичній діяльності шляхом усунення або випередження суперників, які намагаються досягти аналогічної мети.

Здавалося б політична конкуренція в остаточному підсумку мала б привести не лише до кращого врегулювання політичних процесів, формування владних структур, досконалішого вибору загальнонаціональних, політичних лідерів, а й сприяти вдалішій структуризації суспільств, поліпшенню управління ними. Проте політична конкуренція лише сприяє формуванню та утвердженню суб'єкта влади, особливо в нестабільних суспільствах так званого перехідного стану. Тому найчастіше відбувається не політична конкуренція, а саме політична боротьба.

Політична боротьба є надто складною і специфічною формою політичної взаємодії. У різних формах вона наявна в політиці завжди, оскільки крім співробітництва, співпраці, взаємодії суб'єкти політики, політичного процесу доволі часто вдаються до збереження власних позицій, статусу, владних повноважень шляхом усунення (у будь-якій формі), утиску, зменшення впливу і соціального статусу своїх супротивників.

5.1. Соціологія політичної боротьби та окремі її доктрини

Якщо розглядати філософське розуміння “боротьби” як поняття динамічного світогляду, то **політична боротьба** — явище об'єктивно історичне, без якого суспільний розвиток неможливий. Нагадаємо,

що *Геракліт* вважав боротьбу “мірилом усіх речей”, *Гегель* — суттю діалектичного руху, *Дарвін* вбачав у боротьбі основу існування всього живого, а *Ясперс* навіть стверджує, що в межах комунікації “боротьба сповнена духом любові”.

Політична боротьба — поширене явище політичного життя, виявом якого є зіткнення інтересів різних політичних сил у прагненні кожної з них досягти певної політичної мети [182, 40–41].

Основою політичної боротьби, її спонукальним джерелом є інтереси окремих осіб, груп, класів, соціальних спільнот — суб’єктів конкретних політичних відносин, а об’єктом — відносини власності, оскільки інтереси людей забезпечуються за її рахунок і через неї.

Об’єктом політичної боротьби є насамперед відносини влади, вплив на неї за рахунок прийняття суб’єктами політики відповідних політичних рішень, здійснення певних політичних дій.

Політична боротьба найчастіше має характер виборчого процесу або масового збройного конфлікту — революції, громадянської війни, страйку, збройного повстання.

Основні види політичної боротьби:

- *боротьба як стимул до розвитку і діяльності*. Найтипівішим прикладом є постійна боротьба за вплив на маси, більший авторитет у їхніх очах, між різноманітними політичними партіями, громадськими об’єднаннями, рухами;
- *боротьба з метою послаблення, винищення*. Йдеться про боротьбу антагоністичних політичних груп, партій, організацій, коли це стосується таких принципових моментів, як, наприклад, оволодіння державною, регіональною владою. Для такої боротьби утворюються певні об’єднання політичних сил, коаліції, а ведеться вона у гострих і безкомпромісних формах, наприклад громадянської війни;
- *боротьба, що якісно змінює не лише взаємодію суб’єктів політичного процесу, а й усю суспільно-політичну ситуацію в країні, соціумі*. Це вже завоювання влади на загальнонаціональному, загальнодержавному рівні.

Форми політичної боротьби:

- *політико-ідеологічна* — боротьба ідей, концепцій, програм. Частіше вона продовжується (як значне загострення, протистояння позицій) у практично-політичній боротьбі;
- *практично-політична* — боротьба, що характеризується певними технологіями, акціями (політичні ігри, тиск, компроміс, вибори, демонстрації, військові сутички, повстання тощо).

Політична боротьба, особливо її результати, значною мірою залежить від того, які й у який спосіб ресурси використовують сторони, що борються.

Основні ресурси політичної боротьби:

- *матеріальні* (люди, економіко-матеріальні можливості, технічні засоби та оснащення, воєнізовані, збройні сили тощо);
- *інформаційні* (знання, різноманітні інформаційні дані різних видів і джерел);
- *організаційні* (органи та організації, структури, що ведуть боротьбу між собою за владу, їхній кадровий склад — кількісний, якісний).

З-поміж політичних ідеологій, доктрин, що найбільше апелюють до політичної боротьби, можна назвати соціалізм, комунізм, націоналізм, фашизм, націонал-соціалізм, екстремізм, анархо-синдикалізм, расизм. Три останні є найвиразнішими апеляторами до рішучої політичної боротьби. Розглянемо їх сутність детальніше.

Екстремізм. Екстремізм (від лат. *extremus* — крайній) — схильність в ідеології та політиці до крайніх поглядів і засобів у досягненні певних цілей.

Прихильники екстремізму вважають, що потрібно силою ліквідувати існуючі суспільні структури та інституції. Екстремізм пропагує сліпу покору, виконання навіть тих наказів, які суперечать здоровому глузду.

У своїй діяльності екстремісти широко послуговуються гучними гаслами, відкритою демагогією, організують заворушення, вчиняють провокації, ведуть партизанські війни.

Екстремізм відкидає будь-які альтернативи, намагається неодмінно нав'язати свою систему поглядів у різних сферах життя, політиці, економіці, військовій справі тощо.

Передумовами, що породжують екстремізм, є різноманітні соціально-економічні явища — кризи, зниження життєвого рівня окремих верств населення, деформації, руйнування політичних структур тощо.

Вирізняють такі форми екстремізму: національний, релігійний, політичний, екологічний.

Національний екстремізм виступає і діє насамперед або переважно з позицій захисту інтересів “своєї” нації, її історії, культури, традицій, мови. Право інших націй на такі дії він категорично відкидає.

Релігійний екстремізм ґрунтується здебільшого на нетерпимості до представників інших релігійних конфесій, напрямів, на протистоянні їм.

Політичний екстремізм ставить за мету насамперед знищення існуючих державних структур і встановлення диктатури тоталітарного порядку лівого або правого спрямування.

Екологічний екстремізм виступає проти науково-технічного прогресу, закликає до закриття несприятливих в екологічному плані підприємств, доводячи, що вони псують навколишнє природне середовище.

Загалом екстремізм поділяють на лівий і правий.

Лівий екстремізм апелює переважно до марксистсько-ленінського вчення, доводячи, що саме він є найпопулярнішим борцем за справу робітничого класу. Такий екстремізм перебільшує роль особи у керівництві державою, нерідко наділяючи керівника рисами харизматичного лідера. Лівоекстремістська ідеологія, наприклад, втілювалася в СРСР (1917–1953 рр.), в КНР (1956–1976 рр.), у Республіці Кампучія (1975–1979 рр.).

Праві екстремісти бачать вади існуючого суспільства у падінні моралі, відсутності належного порядку, наявності “масової культури”, споживацтва, егоїзму, гострих соціальних, економічних проблем.

За всіх відмінностей спільним для всіх форм екстремізму є протистояння демократії, а часто і нацизм, шовінізм, вороже ставлення до інших доктрин, хоча в реальній політичній практиці часто важко знайти між ними помітну відмінність.

На сучасному етапі екстремізм набув такого значного поширення, що становить глобальну загрозу для існування людства.

Анархо-синдикалізм. Анархо-синдикалізм, або революційний синдикалізм, — течія в робітничому русі, яка ставить за мету знищення капіталістичного ладу шляхом революційної боротьби синдикатів (французька назва профспілок) [186, 21–22].

Враховуючи, що головною функцією буржуазної держави є захист привілейованих прошарків суспільства, прихильники анархо-синдикалізму вважають, що саме боротьба з нею є головним важелем у розвалі капіталістичного ладу. Стверджують, що для об'єднання робітничого класу набагато важливішим є економічне підґрунтя, ніж політичне.

Анархо-синдикалізм виступає проти парламентської діяльності, зокрема політичних партій, бо вона обов'язково призводить до комп-

ромісів, поступок. Не підтримує він і такі форми боротьби й протесту, як революція, а обстоює форму прямого тиску на працедавців, підприємців через об'єднання робітників у профспілковий рух, демонстрації, саботаж. Саме за рахунок такої прямої дії, на думку прихильників ідей анархо-синдикалізму, можна створити кращі умови для життя робітничого класу в межах існуючого суспільного ладу. Переходу ж капіталістичної власності від власників до профспілок може сприяти загальний (загальнонаціональний) страйк, після чого саме профспілки візьмуть, на їхню думку, на себе організацію виробництва і розподіл продуктів на соціалістичних принципах і умовах.

Фактично джерелом існування анархо-синдикалізму є наявність у робітничому середовищі дрібнобуржуазного світогляду та ідей.

Расизм. Расизм (фр. *racisme*, від італ. *razza* — раса, природа) — це [188]:

- а) сукупність антинаукових концепцій, основу яких становить положення про фізичну і психічну нерівноцінність людських рас, про вирішальний вплив расових ознак на історію суспільства, про одвічний поділ людей на “вищі” та “нижчі” раси, з яких перші нібито покликані до панування, а другі приречені лише бути об'єктом експлуатації;
- б) політика, що ґрунтується на расистських теоріях.

Головними расами є європеїдна, монголоїдна і негроїдна. Кожна з них має свої особливості — біологічні, психологічні, генетичні та ін. Власне тому в середині XIX ст. перші расистські теорії і базувалися на твердженні, що саме раси є суб'єктами історії, а тому будь-яке змішування рас неприпустиме.

Расистські погляди і теорії активно слугували політиці колонізації, призвели до винищення цілих народів в Америці, Азії, Австралії, Океанії, а під час Другої світової війни спричинили страшні геноциди проти багатьох націй і національностей.

Біологічні дослідження останньої чверті XX ст. яскраво засвідчили, що расові відмінності людей не є вирішальними, а тому і не можуть бути причиною певного їх розподілу.

Нині расизм визначається в документах ООН як явище, що суперечить правам людини. У світі закономірно точиться гостра боротьба за подолання расизму в будь-яких його формах і виявах.

Доктрина “держави добробуту”. Фактично це своєрідна “золота середина” між ліберальною і соціалістичною ідеями, теорія, яку часто ще називають доктриною “конвергенції”.

В економіці прихильники такої доктрини закликають відмовитися як від ринкових механізмів, так і від моделі соціалістичної (планової) економіки і практики господарювання.

5.2. Основні засоби політичної боротьби

Основними засобами політичної боротьби є: політичні конфлікти, опозиційна діяльність, політичне насилля та політичний терор.

Політичні конфлікти. З-поміж усіх форм політичної боротьби найчастіше зустрічаються і найширше використовуються політичні конфлікти.

Розглянемо питання природи та особливостей політичних конфліктів.

Конфлікт загалом є надто поширеним явищем у людському житті. Немає людей, які абсолютно уникали б конфліктів, не були хоч якоюсь мірою їхніми учасниками, а свідками й поготів. Де є людина, там є і конфлікт.

Термін “конфлікт” походить від латинського *conflictus* — зіткнення і практично у незмінному вигляді входить в інші мови (*conflict* — англ., *konflikt* — нім., *conflit* — фр.). У російській мові його використовують з XIX ст. Ще у першій третині XX ст. термін “конфлікт” з’явився в Енциклопедичному словнику Російського бібліографічного інституту “ГРАНТ” (1924–1934 рр.) у такому визначенні: “Конфлікт — зіткнення, суперечка, зокрема, розбіжність у точках зору між урядами і народними представниками” [136].

Конфлікт — це зіткнення інтересів, поглядів, дій. Його можна типологізувати за:

- *суб’єктами* (особи, групи, партії, об’єднання, органи, держави та ін.);
- *рівнем конфліктних відносин* (особливості та ступінь гостроти конфлікту);
- *об’єктом* (навколо чого, задля чого існує конфлікт).

Конфлікт політичного характеру — це зіткнення проблемних або таких, що не збігаються, інтересів, дій, поглядів окремих осіб, представників політичних партій і громадських організацій, об’єднань, етнічних, соціальних груп, держав та їхніх органів.

Із наведених визначень поняття “конфлікт”, зрозуміло, що воно не може належати жодній окремій галузі науки і практики. За даними О. Анцупова і О. Шипілова, конфлікти вивчають, як мінімум, одинад-

цять галузей знань (психологію, політологію, соціологію, філософію, історію, педагогіку, мистецтвознавство, правознавство, соціобіологію, математику, військові науки). І кожна з цих та інших наук використовує свої поняття конфлікту — воєнний, правовий, регіональний, художній, етнічний, міжнаціональний та ін.

Зрозуміло, що кожна наука наділяє (наповнює) поняття “конфлікт” власним змістом. Скажімо, економісти часто ототожнюють конфлікт з конкуренцією, психологи — з певними труднощами, напруженістю, соціологи — з поняттями “дебати”, “опозиція” та ін.

Інтерес до розробки загальної концепції конфлікту виник насамперед у соціології. Найвідомішими у цій галузі є праці *Г. Спенсера*, *М. Вебера*, *Л. Гумпловича*. Ці та інші автори розглядали конфлікт як основний стимул соціального розвитку.

Згодом, з появою праць *Р. Дарендорф* (Німеччина), *Л. Козера* (США), сформувалась окрема галузь знань — соціологія конфлікту. Психологічні аспекти конфлікту ґрунтовно розробили *К. Томас*, *Д. Раппорт*, *Р. Доз*, *Л. Томпсон* та інші науковці.

Нині існує окрема, специфічна наука — **конфліктологія**. Так, відомий російський вчений *А. Здравомислов* зауважує, що конфлікт — важлива сторона взаємодії людей у суспільстві, свого роду клітинка соціального буття. Це форма відносин між потенційними або активними суб'єктами соціальної дії, мотивація яких зумовлена цінностями і нормами, інтересами і потребами, що протистоять одні одним.

Досліджуючи конфлікт, варто пам'ятати, що існують різні підходи до визначення його сутності. Скажімо, уявлення про конфлікт як інтрапсихічний феномен пов'язаний із суперечностями у самій людині, особистості. Так, *К. Холл* і *Г. Ліндсей* зазначають, що, по суті, всі теоретики особистості будь-якої віри і переконань вважають, що в особі діють протилежні тенденції, які можуть заходити у конфлікт. Така думка не є новою. Ще *З. Фрейд* вважав, що людина постійно перебуває у стані внутрішнього і зовнішнього конфлікту з тими, хто її оточує, і зі світом загалом. Йдеться про так звані внутрішні конфлікти людини. Про них, зокрема, багато писав *К. Хорні* та інші вчені.

Цікавими є погляди на конфлікт представників так званої гуманістичної психології, які вважають, що оскільки людська природа визначається не тим, що робить людина, а тим, як вона усвідомлює своє буття, її природа ніколи не може бути визначена повністю. Тобто, на думку гуманістичних психологів, конфлікт не є явищем неминучим. Проте *Р. Мей*, наприклад, стверджує, що “...цілковита цілісність люд-

ської особистості не лише неможлива, а й небажана... Особистість динамічна, а не статична, її стихія — творчість, а не скініння. Наша мета — новий, конструктивний перерозподіл напруження, а не абсолютна гармонія. Повне усунення конфліктів веде до застою, наше завдання — перетворити деструктивні конфлікти на конструктивні” [137, 30].

Конфлікт — це об’єктивне, закономірне явище, що постійно супроводжує людину, потребує від неї певних сил, уміння переборювати труднощі, надає життєвого досвіду в боротьбі з ними. Інша справа — характер, особливості конфліктів, специфіка їх розвитку, результати розв’язання, тобто наслідки.

Найважливіші складові конфліктів: сторони, що конфліктують; зона розбіжностей між конфліктуючими сторонами; мотиви конфлікту; дії. Конфлікти розрізняють за суб’єктами, рівнем конфліктних відносин, об’єктом.

Конфлікти можуть виникати навмисно (з чіткої ініціативи) і на основі існуючих суперечностей.

Розрізняють такі види суперечностей:

- що сформувалися внаслідок соціально-економічного і матеріально-побутового становища людей;
- зумовлені неприйняттям політики тих, хто реально має владу.

Звичайно, не всі суперечності, в тому числі й політичні, спричинюють конфлікти. Щоб виник конфлікт, суперечності мають бути кимось усвідомлені, а поведінка відповідно мотивована.

Окремі дослідники об’єктивне існування конфліктів пояснюють тривалою нерівноправністю становища, в якому перебувають соціальні групи суспільства.

Конфлікти поділяють також на рольові та соціальні.

Рольовий конфлікт — це внутрішній конфлікт особистості, пов’язаний з необхідністю людини попеременно, а то й одночасно виконувати різноманітні ролі. Наприклад, протягом дня чоловік може виконувати ролі батька, сина, керівника, підлеглого, пішохода, водія, коханця та ін. Звичайно, такий калейдоскоп соціальних ролей змушує людину мобілізувати власні фізичні й психологічні сили і можливості.

Соціальні конфлікти — пов’язані із зіткненням інтересів людей і можуть призводити до серйозних суперечностей. Водночас вони мають не лише дезінтегруючі, руйнівні наслідки, а й сприяють стабілізації, інноваційній діяльності.

Розмежуюють їх за соціальним рівнем сторін, що конфліктують, поділяючи їх на загальносоціальні, або макрорівневі (класові, етнічні, соціально-професійні), міжгрупові (між формальними та неформальними підрозділами в організаціях), міжособові, внутрішньоособистісні, або рольові, та ін.

Людина постійно перебуває у різноманітних конфліктах – внутрішньоособистісних, міжособових, групових, службових, політичних, міжнаціональних, міжнародних тощо. Отже, завжди існує потреба у врегулюванні конфліктів, особливо в нестабільних суспільствах. І хоча протилежностями конфлікту є злагода, єднання, згуртованість, мир, конфлікти – норма життя людини.

Психологія конфліктів значною мірою розвивається на базі психології особистості, осіб, причетних до конкретного конфлікту. Оскільки конфлікти завжди пов'язані із зіткненням інтересів і поглядів людей, то в їх зародженні, розвитку, розв'язанні важливу роль відіграє психологічний фактор [112, 17].

Упродовж останніх десятиліть інтенсивного розвитку набула *конфліктологія* – самостійна наукова дисципліна, що має комплексний характер і тісно пов'язана з різними галузями наукового знання: філософією, соціологією, історією, економікою, культурологією, правознавством, педагогікою, політологією, психологією, математикою, військовою наукою та ін.

Оскільки конфліктологія вивчає конфлікти і шукає засоби їх регулювання, вона має багато спільного з політичною психологією хоча б тому, що політичних конфліктів людству не бракувало за будь-яких часів.

У процесі розвитку будь-якого суспільства, людства загалом неминучими є соціальні конфлікти саме як процеси розвитку відносин, наслідки дій людей і прагнення протилежних цілей.

Конфлікти можуть бути зумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. Серед соціальних конфліктів виокремлюють насамперед політичні та економічні.

Мабуть, не існує в політології такої проблеми, до якої виявляли б інтерес так багато вчених, як до політичних конфліктів. Їх вивчали і вивчають Р. Дарендорф, К. Боулдінг, Л. Козер, Р. Макк, Р. Снайдер, К. Кучер, Г. Зіммель, К. Маркс, Р. Преторіус, Е. Дюркгейм, Дж. Рекс, Т. Парсонс, В. Овчинникова, А. Здравомислов, В. Семенов, А. Романюк, Ю. Запрудський, В. Іванов та ін. Така увага до феномена “полі-

тичний конфлікт” свідчить про його складність, багатогранність і неоднозначність.

Політичний конфлікт є насамперед формою взаємин окремих осіб, партій, політичних груп, громадських об’єднань, класів, держав, окремих політиків, громадських діячів з приводу відносин влади. Отже, політичний конфлікт — це специфічний вид відносин, основу яких становлять відповідні політичні інтереси суб’єктів політики, політичного процесу та застосовуються певні політичні методи для розв’язання таких відносин.

Загалом існують три основних типи політичних конфліктів [174, 14–20]:

- *конфлікт інтересів* (найперше — економіка);
- *конфлікт цінностей* (свобода, рівність, демократія, автономія, справедливість тощо);
- *конфлікт ідентифікації* (пов’язаний з ототожненням своєї діяльності, шляху розвитку, моделі та ін.).

Основні типи політичних конфліктів можна поділити детальніше на:

- внутрішньополітичні;
- зовнішньополітичні (міжнародні);
- міждержавні;
- міжетнічні;
- між військово-політичними союзами (коаліціями);
- міжкласові;
- усередині військово-політичних союзів (коаліцій);
- внутрішньопартійні;
- міжрегіональні;
- внутрішньоелітарні;
- міжрелігійні;
- між міжнародними політичними організаціями;
- міжособові.

До найпоширеніших методів розв’язання політичних конфліктів належать:

- “уникнення”;
- відкладення;
- зближення позицій протилежних сторін за допомогою посередника;
- третейський розгляд або арбітраж;

- переговори конфліктуючих сторін на основі наявного балансу інтересів.

Перш ніж розв'язувати конфлікт, спробувати перемогти в ньому або уникнути його, конфлікт аналізують. Аналіз конфлікту передбачає:

- визначення рівня напруженості, що виникла;
- оцінювання реальних сил окремих сторін конфлікту;
- визначення основних причин конфлікту;
- пошук безпосереднього джерела, приводу для конфлікту;
- визначення сутності ідеологічних, екологічних, політичних, інших вимог (якщо такі є) конфліктуючих сторін.

Предметом політичного конфлікту завжди була і є влада. Нас оточують предмети, складний світ предметів. Влада діє на цей світ предметів, а через вплив на них впливає і на людей, на відносини, що склалися між ними.

Влада постійно намагається встановити певні норми суспільного життя і постійно здійснює контроль над дотриманням цих норм.

Залежно від особливостей суспільства і влади конфлікти характеризують, поділяють і типологізують.

На думку *Ф. Хайєка* та інших відомих політологів, фактично розглядають дві основні модифікації конфліктів — конфлікти авторитарної (тоталітарної) і демократичної влади.

Конфлікти авторитарної влади — це своєрідний “рух без світлофорів”, коли влада бере на себе повну відповідальність за все, що відбувається в суспільстві, позбавляючи людей свободи і творчості [103].

Конфлікти демократичної влади притаманні “суспільству світлофорів”. У ньому водії (громадяни) “самі обирають маршрут, тобто визначають мету і засоби своєї предметної діяльності відповідно до своїх інтересів” [112, 213–218].

Саме принципи демократії та лібералізму роблять владу гнучкішою, стійкішою і гуманнішою, хоча, як відомо, демократія багатьма філософами визнавалася і визнається також далеко не ідеальною формою правління, владарювання, влаштування, організації життя. Кажуть так: демократія не забезпечує раю, але й не дає перемогти пеклу. Що вже саме собою є значущим.

Політичний конфлікт можна також розрізнити як такий, що стосується всього політичного простору (наприклад, між гілками вла-

ди), і як конфлікт усередині владних структур, коли сторони воюють за перерозподіл влади або розширення владних повноважень.

Політичний конфлікт — це надмірне загострення взаємин сторін у політиці або їх зіткнення, що пов'язане з відмінностями їхнього становища у суспільстві. Джерелом політичних конфліктів зазвичай є: конкуренція, суперництво, антагонізм, ворожість у сферах економіки, політики, політичних інтересів.

Незалежно від характеру всі політичні конфлікти певною мірою стосуються влади, владних інтересів. Так, чи можна, наприклад, вважати суто економічним конфлікт в Україні з питання приватизації землі? Найбільшою мірою це політичний конфлікт, оскільки власність на землю — це політична власність, політична проблема.

Одним із показників можливого політичного конфлікту, а то й політичної кризи є політична напруженість. Їй властиве поширення серед широких верств населення настроїв невдоволення існуючим становищем у певних сферах життя або існуючим соціальним устроєм загалом. Така ситуація в суспільстві спостерігається напередодні системної кризи, коли активізується діяльність політичних партій, громадських організацій, відбуваються мітинги, маніфестації, організуються пікети, посилюється міграція тощо. Це можуть бути передумови системної або несистемної, локальної, регіональної чи іншої кризи.

У суспільстві завжди існують системні та несистемні політичні конфлікти.

Системні конфлікти стосуються базових підвалин та принципів існування суспільства. Здебільшого ці конфлікти відіграють дезінтегруючу роль.

Несистемні конфлікти основних підвалин суспільства не стосуються і дезінтегруючої ролі не відіграють.

Політологи розрізняють три основних типи політичних конфліктів: інтересів, цінностей, ідентифікації.

Конфлікти інтересів, звичайно, спостерігаються у високорозвинутих, стабільних країнах, де час від часу перерозподіляються власність, капітали тощо. Вважають, що розв'язувати такі конфлікти легше, ніж інші.

Конфлікти цінностей, або *ціннісні конфлікти*, навпаки, характерні для держав нестабільних, з нестійким державним устроєм. Ці конфлікти розвиваються навколо таких цінностей, як свобода, рівність, автономія, справедливість тощо.

Конфлікт ідентифікації настає тоді, коли суб'єкт політичного процесу намагається ототожнювати себе з відповідною соціальною групою. Такий політичний конфлікт був, зокрема, в Росії під час штурму Білого дому, коли різні соціальні групи намагалися довести, яка з них найдемократичніша, "найнародніша".

Доволі поширеними є політичні конфлікти між різними гілками влади, партіями, рухами, громадськими об'єднаннями, окремими політичними лідерами, між фракціями і групами у парламентах, апаратами уряду і президента, між місцевою і центральною владами, між різними класами, соціальними групами. Це природно і особливо характерно для нестабільних суспільств, що перебувають у так званому перехідному стані від однієї системи соціально-економічних, політичних відносин до іншої, оскільки саме в них надто помітно виявляються відмінності і навіть різка протилежність інтересів і потреб усіх соціальних і політичних суб'єктів.

Залежно від кількості учасників (сторін) політичні конфлікти можуть бути *двосторонніми* (двоскладовими) і *багатосторонніми* (багатоскладовими).

Політичні конфлікти поділяють також на *антагоністичні* та *неантагоністичні, явні та приховані* (латентні).

Як і будь-які інші, політичні конфлікти за рівнем розвитку поділяють на внутрішньоособистісні, міжособові, індивідуально-групові, внутрішньогрупові, міжгрупові, організаційні, класові, міжнаціональні, міждержавні.

Внутрішньоособистісні конфлікти — це конфлікти між "хочу!", "повинен!" і "розумно!" [112, 95]. Людина завжди є носієм певної свідомості, поглядів, які не є, однак, сталими. Вони змінюються під впливом найрізноманітніших обставин. При цьому нормальний розвиток особистості пов'язаний із розумінням відмінності між реальною та ідеальною метою, внаслідок чого і виникає внутрішній конфлікт. Він особливо характерний для політичних діячів високого рівня, які орієнтуються не лише на сьогоденну, реальну мету, а й на так звану велику або ідеальну, намагаючись якомога швидше утвердитися.

Внутрішньоособистісні конфлікти зазвичай спричиняють і міжособові, оскільки людина, не знаходячи відповіді на питання, що її хвилюють, не дістаючи схвалення і підтримки своєї позиції іншими, намагається досягти цього саме за рахунок міжособових конфліктів.

Міжособові конфлікти в політиці мають певні особливості. У житті кожної людини таких конфліктів багато. Вони характеризуються,

з одного боку, змістом, тобто тим, що становить предмет різних поглядів конфліктуючих сторін. У політиці найголовніше — політичні погляди, оцінки, ідеали, ідеології. З іншого боку, конфлікт має психологічну основу, пов'язану з особливостями конфліктуючих особистостей, суб'єктів конфлікту. Це визначає манеру, стиль поведінки конфліктуючих сторін.

Міжособові конфлікти нерідко переростають у групові, коли конфліктуючі сторони у різний спосіб доповнюються прихильниками, однодумцями. У політиці таке явище особливо поширене.

Міжорганізаційні конфлікти в політиці виникають як зіткнення окремих партій, громадських організацій, об'єднань, великих груп. Останні мають доленосне значення для цілих націй, народів, оскільки у великі групи люди об'єднуються на основі спільного соціального стану, місця проживання, спільних інтересів, громадянства чи підданства, національності тощо.

Політичний конфлікт, як і будь-який інший, може бути інтегруючим і дезінтегруючим, або системним і несистемним. Системні конфлікти стосуються базових засад суспільства, принципів, на яких воно ґрунтується й існує, і є дезінтегруючими. Несистемні конфлікти таких засад не стосуються, а тому є інтегруючими.

Стратегія поведінки. У процесі політичного конфлікту його учасники вибирають відповідну стратегію поведінки, намагаючись при цьому максимально відстояти, задовольнити свої інтереси. Типовими стратегіями такої поведінки є конкуренція, співробітництво, ухилення, пристосування. При цьому конкуренція і співробітництво вважаються активними діями, а ухилення і пристосування — пасивними.

Політологи, зокрема *Г. Зіммель*, дійшли висновку, що гострішим є політичний конфлікт, то згуртованішими групи, сторони, які конфліктують. Власне, без такої згуртованості взагалі марно сподіватися на перемогу в конфлікті. Логічно й те, що пом'якшення гостроти конфлікту зменшує і його інтегруючу функцію в суспільстві.

Розвиток конфлікту фактично один і той самий: передконфліктна ситуація, власне конфлікт (інцидент), ескаляція конфлікту (коли відбуваються певні його акти), кульмінація (найбільше загострення конфлікту), завершення конфлікту.

Будь-який конфлікт може існувати лише тому, що люди витрачають енергію на підтримку його існування. Багаття конфлікту, образно висловлюючись, горить тому, що люди підкидають у нього "дрова" — віддають йому час, душевні сили, здоров'я, а іноді й усе життя [112,

41]. Іншими словами, найпростіше і найлегше позбутися конфліктів — не породжувати їх. Однак це практично неможливо, оскільки в зоні конфліктів перебувають надто важливі для людей цінності та інтереси.

Існують два основних варіанти розкриття (оприлюднення) сутності політичних конфліктів — гласний і негласний.

Гласне розкриття сутності політичних конфліктів передбачає відкриття їх висвітлення через пресу, радіо, телебачення, мітинги, зібрання, засідання парламенту тощо.

Такий варіант розкриття політичних конфліктів властивий демократичному суспільству. Гласно розв'язуються конфлікти під час обміну думками, дискусій, вивчення громадської думки та ін.

Негласне розкриття сутності політичного конфлікту відбувається таємно, коаліційно, на рівні групи, і тому, звичайно, конфлікт залишається нерозв'язаним, суперечності неусуненими, згоди між сторонами, що конфліктують, не досягнуто. Тимчасово зменшується тільки гострота конфлікту.

За всіх особливостей і специфічних умов розв'язання кожного конкретного конфлікту можна виокремити деякі найзагальніші складові технології запобігання політичному конфлікту та його розв'язання. Розглянемо їх.

1. Для запобігання політичному конфлікту потрібно мати якомога більше інформації про об'єктивні умови, в яких політичний конфлікт може виникнути. Інформацію збирають багатьма методами, в тому числі застосовуючи різноманітні соціологічні, експертні опитування, референдуми тощо. При цьому особливого значення набуває вивчення осіб, задіяних у конфлікті, мотивів і аргументів, якими вони керуються у політичній діяльності та поведінці.

2. Вирішальне значення для запобігання політичному конфлікту має розробка спеціальної програми дій з метою попередження, недопущення переростання конфліктної ситуації у конфлікт. Розробляє таку програму сторона, не зацікавлена у можливому конфлікті. При цьому продумуються і плануються першочергові та подальші дії, що можуть (прогностично) усунути основні причини конфліктної ситуації (мається на увазі нейтралізація соціально-економічної бази конфлікту). Багато в чому політична конфліктна ситуація може виникати за наявності політичного лідера як конфліктної особистості.

3. Запобігти політичному конфлікту можуть реальні дії щодо його недопущення.

Коли конфліктна ситуація переростає в політичний конфлікт, постає проблема його розв'язання. У цьому разі використовують політичні технології, практично аналогічні тим, які застосовують для запобігання конфлікту, але виникає складна центральна проблема — як знайти вихід із ситуації, що склалася.

Практика політичного життя свідчить, що політичні конфлікти можна розв'язати переважно двома способами — *силовим* і *переговорним*. Звичайно, другий спосіб складніший і потребує великої практичної підготовки тих, хто готує, організовує, веде переговорний процес, але саме цей спосіб найбільш перспективний і плідний.

Розрізняють два основних методи ведення переговорів — *позиційний торг* і *принципові переговори*, або *переговори по суті*.

Переговори як позиційний торг характеризуються спробою розв'язати конфлікт, досягти домовленості шляхом певних поступок сторін. Такі переговори здебільшого малоефективні й до розв'язання конфлікту фактично не приводять.

Принципові переговори, або ***переговори по суті*** є складнішими і результативнішими. Вони потребують розмежування між учасниками переговорів і предметом переговорів, зосередження на інтересах, а не на позиціях сторін, окреслення кола можливостей перед тим, як вирішувати, що робити. У результаті таких переговорів найчастіше сторонам вдається зберегти особисту позицію, власні погляди. В ідеальному варіанті підсумок таких переговорів виглядає як “перемога — перемога”.

Практично кожний учасник політичного конфлікту, якщо він зацікавлений у його припиненні, має замислитися і поставити перед собою три запитання (завдання): а) як запобігти конфліктові, зробити так, щоб його уникнути; б) як поводити себе під час конфлікту, щоб максимально перешкодити його загостренню; в) як завершити конфлікт із щонайменшими втратами для себе. Це своєрідні етапи розвитку, перебігу конфлікту, які передбачають і своєрідні дії конфліктуючих сторін.

Отже, треба знати, що таке політичний конфлікт, як він виникає, розвивається, як слід поводитися на стадіях зародження конфлікту (в конфліктній ситуації), щоб запобігти самому конфлікту, у процесі його розвитку, якщо конфлікт розпочався, після розв'язання конфлікту.

Існують три способи дій, у результаті яких сторони, що конфліктують, можуть спробувати вийти з політичного конфлікту, розв'язати його, а саме: насилля, роз'єднання і примирення.

Насилля. До нього найчастіше вдається сильна сторона конфлікту. Такі дії подібні до хлопчачої бійки, коли правоту намагаються довести кулаками. Крім фізичної сили з метою насильства можуть використовуватися адміністративна, службова і моральна сили. З погляду моралі девіз “сильний завжди правий” свідчить про торжество глупства. Кожний, хто вдається до насильства як засобу розв’язання конфлікту, сподівається завершити боротьбу якомога скоріше і результативніше саме на власну користь, хоча перемога у конфлікті за рахунок сили доволі часто видається неефективною, позірною.

У політичних конфліктах нерідко насильство здійснюють з використанням зброї, вдаючись до воєнних дій. Який це дає результат, можна легко зробити висновок, спостерігаючи, зокрема, за відомими подіями у Чечні.

Роз’єднання. До цього способу вдаються, коли намагаються розірвати або й зовсім розривають свої стосунки з конфліктуючою стороною (наприклад розірвання шлюбу). До роз’єднання можуть вдаватися обидві сторони конфлікту або й більше його учасників. Такий спосіб розв’язання політичного конфлікту досить ефективний. Конфлікт, звичайно, припиняється, проте конфліктуючі сторони використовують його зрідка. Це пояснюється тим, що конфліктуючі сторони втрачають контакти, без яких їм важко продовжувати політичну діяльність, а швидко поновити такі контакти часто досить важко, а то й зовсім неможливо.

Примирення. Це ефективний спосіб розв’язання політичного конфлікту, який, проте, використовують не так вже й часто. Примирення може бути позірним, нестійким, нетривалим. Примирення частіше досягається під час переговорів, але іноді може відбутися “само собою”, коли конфліктуючі сторони втомлюються від боротьби, обопільно втрачають до неї інтерес, а то й слабшають.

Зрештою, політичний конфлікт може припинитися в разі втручання третьої особи (сторони), яку запрошують для цього конфліктуючі сторони (одна або обидві) або ж, маючи власний інтерес, така сторона з’являється сама собою, з власної ініціативи.

Досить рідко вдається досягти повного, остаточного розв’язання конфлікту, оскільки це залежить від ступеня задоволення сторін, досягнення ними консенсусу. Це цілком закономірно, оскільки для сучасних суспільств характерна величезна диференціація інтересів, які до того ж змінюються, переплітаються, заходять у суперечність.

Опозиція. Як і конфлікти, у політиці надто складним явищем є опозиція. У кожній країні відповідно до її політичної системи, конкретної суспільно-політичної ситуації є реальна, правляча більшість, яка визначає стратегію суспільного розвитку, формує виконавчу владу, бере на себе найбільшу відповідальність за існуючий стан справ, і є меншість, або опозиція. Це складне й неоднозначне явище соціального і політичного характеру.

Опозиція (від лат. *oppositio* – протиставлення) – протидія, опір певній політиці, політичній лінії, політичній дії; організація, партія, група, особа, які виступають проти панівної думки, уряду, системи, влади, конституції, політичної системи загалом.

Обов'язковою умовою опозиційності, наявності організованої опозиції є свобода думок, точок зору, поглядів, діяльність у суспільстві найрізноманітніших громадських об'єднань і організацій, незалежних і нікому не підконтрольних засобів масової інформації. Іншими словами, цивілізована опозиція справді можлива лише в демократичному, правовому суспільстві.

Оскільки однополюсна точка зору, позиція у демократичному суспільстві практично неможлива, то розмаїття таких поглядів і позицій саме й забезпечується за рахунок існування цивілізованої опозиції, що, у свою чергу, є запорукою балансу різних гілок влади, різних політичних сил. Це зазначали англійський дослідник *Д. Белінбрук* (XVIII ст.), німецький політолог *Г. Оберройтер* та інші відомі філософи й політологи.

У суспільстві постійно виникає потреба єдності більшості й опозиції у головному – стратегії суспільного розвитку. Водночас об'єктивно може різнитися, не збігатися їхня тактика щодо такого розвитку. Саме останнє є рушійною силою в пошуку правильних рішень, дій, оскільки завжди існує альтернатива будь-якому явищу, проблемі розвитку, рішенню. Інша справа, що така боротьба ідей, точок зору, позицій має вестись цивілізовано, в межах законності прийнятих норм співжиття, які існують у суспільстві. Реально така ситуація практично неможлива, хоча надто бажана.

Наявність опозиції, яка до того ж діє відповідно до певного статусу, багато в чому попереджує, унеможливорює радикальні вияви і виступи навіть тих сил, яких абсолютно не влаштовує дія більшості, легітимної влади. Тобто суспільству загалом не загрожують руйнівні процеси, анархія, диктатура, тоталітаризм.

У демократичних суспільствах опозиція має всі умови для завоювання прихильників своєї позиції навіть поза межами значних політичних подій — виборів, референдумів тощо.

Основні способи поділу опозицій:

- *згідно з їх ставленням до влади* — лояльні та нелояльні;
- *за місцем існування і дії* — парламентські та непарламентські;
- *за способом дії* — системні та ситуаційно-орієнтовані.

У різних країнах залежно від їх політичної системи, особливостей наявних конфліктів створюються й існують різні умови для існування опозиції.

У державах авторитарних і особливо тоталітарних опозиція офіційно не визнається, з нею точиться відверта і часто навіть жорстока боротьба. Опозицію тут вважають ворогом влади і навіть нації, народу. Щось подібне було і спостерігається в Україні й нині.

У державах із президентською формою правління (наприклад у США) роль опозиції часто виконує Конгрес.

У країнах із парламентською формою правління існують правляча більшість і меншість, яка до управління державою не допускається. Саме така меншість і утворює організовану, цілеспрямовану у своїй діяльності опозицію.

Парламентська опозиція, зазвичай, найбільш дієздатна, міцна, оскільки має можливість істотно впливати на формування законодавчої бази, діяльність уряду, окремих його структур. Крім того, така опозиція має можливості для конструктивної розробки альтернативної політики і програм з метою не лише критикувати, “підштовхувати” до активних дій реальну владу, а й забезпечувати баланс влад. Потужні, добре зорганізовані опозиції не лише вміло тиснуть на реальну владу, впливають на вибір і розстановку політичних, державних діячів, а й формують так звані тіньові уряди. Для політичного процесу в позитивному плані це має досить велике значення.

Щоб опозиція діяла ефективно в інтересах держави та її громадян одночасно, мають бути наявні такі передумови:

- законодавче закріплення у державі права на свободу слова, об’єднань, зібрань, поглядів;
- врахування права парламентської меншості при ухваленні законів, відповідних нормативних актів;
- дотримання самою опозицією конституційних і правових вимог, парламентських процедур;

- відповідальність політичних сил (партій, об'єднань, груп), які утворили опозицію, за свою діяльність.

Опозицію часто утворюють кілька або навіть одна політична партія. Тому в разі провалу чи непопулярності їх політичного курсу вони об'єктивно мають поступитися місцем конструктивній опозиції, що бере на себе відповідальність за запропонований нею політичний курс.

Відомий політолог *Жан-Марі Денкен* вважає, що в політиці, політичному процесі поряд з політичними партіями, опозиціями суттєвого значення набуває діяльність так званих *груп тиску*. Він детально розглянув і запропонував свою модифікацію таких груп, виокремлюючи організовані групи, групи прихильників, автономні групи, групи, що здійснюють ефективний тиск.

Крім того, вчений вирізняє групи, що захищають матеріальні інтереси, профспілки найманих працівників, підприємницькі організації, комерційні та сільськогосподарські організації, групи, які захищають моральні інтереси людей, церкву (як структуру, що часто відіграє роль групи тиску), спеціалізовані політичні організації, політичні клуби.

Опозиція, її статус, місце і роль у конкретних політичних процесах також об'єктивно зумовлені та конкретні. Те саме можна сказати і про опозицію в Україні, де вона здебільшого оперує словами і гаслами на кшталт “ганьба”, “геть”, а не впливає конструктивно на державотворчі процеси.

Опозиція в Україні веде досить активну боротьбу з реальною владою і заради влади. Щоб сповна зрозуміти реальну ситуацію з опозицією в нашій державі, потрібно уточнити, чим насправді вона є, які механізми (джерела) її існування; чи має опозиція перспективу, і якщо має, то яку.

У демократичних суспільствах опозиція — це сукупність сил, які сконсолідувалися у парламенті, аби протистояти більшості у розробці, прийнятті та реалізації політичних рішень. Фактично така ситуація склалася із самого початку проголошення незалежності України і в парламенті України, тобто у Верховній Раді. Проте й на сьогоднішній день в Україні бракує легітимно юридичних підстав для цивілізованого існування опозиції, у державі немає процедурних і субстанційних інститутів, які б стежили за тим, аби опозиція справді виконувала свою конструктивну, політико-соціальну роль, а саме: підштовхувала, спонукала правлячу силу, владу до плідніших дій в інтересах не просто держави, а й народу, усіх громадян України. За таких обставин і на

18-му році розбудови самостійної держави ми маємо не опозицію з певною програмою, конструктивним курсом, а спрощену, примітивну опозиційність, мета якої, якщо не взяти владу цілковито, то бодай, урвати її шматочок. І бажано, щоб цей шматочок був якомога більший. Про стратегічні, конструктивні наміри у діяльності такої опозиції практично не йдеться.

Українську опозицію найчастіше вважають лівою й абсолютно ідентифікують з КПУ або СПУ чи іншими партіями лівої орієнтації. Це не зовсім так. Інша справа, що ліва опозиція нині має найчіткіше ідеологічне забарвлення, є найбільш системною і найчастіше критикує владу. Цю опозицію важко назвати конструктивною, бо її позиція, вимоги та дії не так спрямовані на позитив, як відчутно ставлять політичну владу під загрозу. Яка ж реальна, легітимна влада шануватиме таку опозицію, поділятиме з нею владу, коли маємо зазіхання не на щось другорядне, а на кардинальну зміну політичного курсу в країні? Такі дії можна класифікувати і як антиконституційні.

У демократичних суспільствах опозиція посідає місце саме в парламенті. Партії в таких суспільствах створюються здебільшого до початку виборів, а після їх закінчення фактично майже припиняють активну діяльність. Часто їх так і називають — партії виборчого процесу. В Україні опозиція в парламенті є, але джерела її існування розміщуються далеко за межами вищого законодавчого органу країни. Розмаїта, зніційована різними політичними силами — партіями, об'єднаннями, групами — опозиція перенесена з українського парламенту в структури виконавчої влади, а відтак і в регіони. Опозиція в нашій державі набула також ознак корпоративності, сформувалася як кон'юнктурно-ситуаційна, далека від бажаної реальності та конструктивізму. Тобто спрацьовує така опозиція на угоду конкретній політичній силі та відповідно до конкретної суспільно-політичної ситуації, вдало змінюючись, мімікруючи, пристосовуючись. Виходячи за межі парламенту, вона мозаїчно розсипається по всій Україні фактично у формі дієвих і неконтрольованих законом і громадськістю груп тиску на владу. Такі групи модифікуються як підприємницькі (там, де є нафта, газ, енергія, сировина); комерційні; сільсько-господарські; групи тиску, що стосуються моральних, конфесійних симпатій та інтересів громадян, позицій держави; регіональні групи тиску; військові групи тиску; молодіжні групи тиску та ін.

Означеними та іншими групами тиску послуговуються різноманітні політичні сили досить потужно й активно у боротьбі за владу

під час серйозних загальнонаціональних політичних подій, кампаній і особливо референдумів, виборів тощо. Їхніми ініціаторами і творцями є насамперед політичні партії, об'єднання, рухи, часто профспілки і навіть окремі громадські діячі, політики.

Опозиція в Україні існує передусім на рівні еліти, яка доволі успішно рекрутує рядових громадян до таких груп тиску через давно відомі форми — колективні заяви, пікети, демонстрації, страйки. Використовується для цього все — від обіцянок до різноманітних матеріальних заохочень. Основа — спекуляція на соціально-економічних проблемах і негараздах. І робиться це на очах більшості тих самих громадян, які розуміють, що не можна жадати від держави того, чого немає і не може бути об'єктивно — матеріального, духовного.

Лобізм. Широко використовується в політичній боротьбі, діяльності.

Лобізм (англ. *lobby* — кулуари) — а) діяльність соціальних груп, які обстоюють свої особливі політичні інтереси; б) групи тиску на органи законодавчої і виконавчої влади [182, 183].

Лобізм — це специфічний інститут політичної системи, механізм впливу приватних і суспільних організацій (“груп тиску”) на процес прийняття рішень органами державної влади з питань внутрішньої та зовнішньої політики [2, 43].

Основними методами лобізму є: виступи (на конгресах, засіданнях уряду, в пресі тощо); розробка та внесення (пропозиції) альтернативних проєктів, рішень, інших документів; організація, здійснення певних акцій (пропагандистських, протестних та ін.); фінансування (фінансова допомога, підкуп, підтримка виборчих кампаній, інших акцій).

Революція. Є одним із найскладніших політичних явищ.

Революція (від лат. *revolutio* — поворот, переворот) — якісні зміни у розвитку будь-якого явища або процесу в природі й у різних сферах життя суспільства [192, 241].

В історії політичної думки існує багато підходів щодо обґрунтування феномена “революція” як явища політичного. Основними з них є такі:

- *революція* — це спосіб забезпечення циркуляції еліт (В. Парето);
- *революція* — це перехід від суспільно-економічної формації, що віджила себе, до більш перспективної, прогресивної (марксизм-ленінізм);

- *революція* — це неефективне явище, що має свої недоліки (прибічники концепції “соціології революції”);
- *революція* — це ситуація, яка має для суспільства радикально “очищувальний” характер (прихильники “ліворадикальної” концепції революції);
- *революція* — це криза процесу модернізації (С. Хантінгтон);
- революція — це вихід системи зі стану рівноваги (Ч. Джонсон).

Історичні типи політичних революцій:

- *рабовласницький* (відбувається заміна неpolitичної влади авторитету в суспільстві політичною, державною владою);
- *феодальний* (заміна рабовласницького політичного ладу феодальним);
- *буржуазний* (заміна феодального політичного ладу буржуазним);
- *соціалістичний* (заміна буржуазного політичного ладу соціалістичним);
- *перехідний* (поєднує риси політичних революцій будь-яких основних типів).

Залежно від сфер суспільства, де відбуваються революції, їх типологізують як:

- соціальні;
- політичні;
- культурні;
- наукові;
- промислові (індустріальні) та ін.

Залежно від рушійних сил, що беруть участь у революціях, їх поділяють на:

- селянські;
- буржуазні;
- пролетарські;
- народні.

Відповідно до засобів і методів, що в них використовуються, розрізняють такі революції:

- мирні
- немирні.

Мирні революції зазвичай відбуваються у формі парламентських, стихійних переворотів, до чого призводить переважання певних класових сил. Яскравим прикладом такої революції була Лютнева революція 1917 року в Росії.

Немирні революції здійснюються в результаті збройних повстань, партизанської війни тощо.

Вирізняють ще й таку специфічну форму революції, як послідовно здійснювані, глибокі реформи, що з часом змінюють політичну обстановку в державі або можуть навіть призвести до кардинальних якостей змін у розвитку суспільства взагалі.

Політична революція — суспільний рух і переворот, мета яких — повалення старого режиму шляхом насильницького завоювання політичної влади, а потім здійснення докорінних змін політичного життя суспільства.

Практично всі політичні революції у період їх підготовки і навіть здійснення ставлять за мету утвердити демократичну владу, тобто владу народу, але часто такі революції відкривають шлях до влади і недемократичним політичним режимам. Вважається, що насильницькі революції не можуть сприяти виникненню високої, досконалої демократії. Шлях до неї — тривалий еволюційний процес.

Війни. *Громадянська війна* — найгостріша з форм політичної боротьби, що становить насамперед збройну сутичку між класами і соціальними групами, партиями, націями. У процесі громадянської війни точиться боротьба за досягнення певних політичних цілей, головною з яких практично є досягнення повноти державної влади.

Громадянські війни мають економічну основу (різний матеріальний стан, рівень і умови життя окремих верств населення); соціально-політичну основу (суперечність між інтересами різних верств населення стосовно певних соціальних і політичних завдань, які потрібно вирішувати у суспільстві).

Типи і форми громадянської війни. Це і повстання рабів (Спартак), і селянські, партизанські війни. Практично громадянські війни можуть зачіпати як особисті інтереси громадян, так і колективні, групові інтереси, а відтак призводити до політичного розколу суспільства.

На відміну від війн, воєнних сутичок під час громадянських війн до розв'язання соціально-політичних проблем і суперечностей залучаються найширші маси населення. Часто, як це було і в Росії, і в Україні (1918–1920 рр.), та багатьох інших країнах, громадянські війни характеризуються великою жорстокістю, кровопролиттям, людськими жертвами.

Крайньою формою конфлікту між народами, державами є війна.

Вирізняють такі *форми війни*: між різними родами, племенами, етносами, країнами, народами, імперіями, коаліціями держав; локальні війни, регіональні та світові; обмежені, загальні, абсолютні, тотальні та ін.

За твердженням *К. фон Клаузевіца*, війну вважають продовженням політики іншими засобами, хоча власне політика з початком і в процесі війни не зникає абсолютно. У війні супротивники більш-менш відкрито протистоять один одному. “Війна, — пише *К. Гаджієв*, — колективний акт, який відрізняється за своєю природою від індивідуальних актів насилля, в яких беруть участь мінімум дві особи, таких, як, наприклад, звичайна війна двох осіб або дуель. Іншими словами, війна є актом взаємодії не між двома конкретними особами, а між двома або більше державами” [53, 443].

Тварині для задоволення своїх суто біологічних потреб достатньо здобути їжу, тепло, територію для полювання, розмноження. Людині ж окрім біологічних потреб завжди необхідне визнання іншими її сили, авторитету, переваг, потрібна влада над іншими, їх підпорядкованість. На ній позначаються дія свідомості, психологічні стимули.

Відтак війну можна вважати явищем, що випливає з природи, ества людини, вважати саме людською потребою. І водночас її найбільшим лихом і горем.

Війни породжуються не лише матеріальними, економічними, соціальними, династичними, релігійними чи іншими факторами. Вони є також результатом психічних, психологічних станів людей, їхньою внутрішньою невдоволеністю чимось, засобом реалізації інтересів і потреб. Агресивність учасників військового конфлікту, війни, як відомо, багато в чому зумовлена агресивністю їхніх конкретних ідеологів, організаторів. Оскільки кожна з воюючих сторін, учасників війни у певний спосіб зазіхає на цінності, інтереси іншої сторони, війни завжди мають відповідний ідеологічний характер.

Для існування війни потрібні не лише сторони, що протистоять одна одній, а й ворог (реальний, уявний). Без нього війна неможлива, оскільки саме під впливом образу ворога формується психологічна установка на підкорення, а то й знищення протилежної сторони, здійснюються героїчні вчинки та подвиги.

Далеко не кожна війна може сприяти розв’язанню існуючих конфліктів. Нерідко війна ще більше поглиблює суперечності між воюючими сторонами, загострює і без того серйозні конфлікти. Мало того, в нинішню ядерну епоху війна фактично не є продовженням політики, що веде до врегулювання конфлікту, оскільки закінчення війни не є завершенням нині ядерного протистояння держав, зникненням військово-промислових комплексів тощо.

На жаль, сучасна епоха об'єктивно не може стати епохою суцільного миру, порозуміння і злагоди між країнами і народами.

Політичне маніпулювання. Політична боротьба здійснюється з використанням найрізноманітніших прийомів, найскладнішими і найефективнішими з яких є маніпуляції, міфи та насилля.

Маніпуляція — вид психологічного впливу, досконале здійснення якого призводить до прихованого спонукання в іншій людині намірів, що не збігаються з її актуально існуючими бажаннями.

Політичне маніпулювання — система засобів ідеологічного і духовно-психологічного впливу на масову свідомість з метою нав'язати певні ідеї, цінності; цілеспрямований вплив на громадську думку і політичну поведінку для спрямування їх у заданому напрямі [182, 191].

Політологи політичне маніпулювання досліджують у двох напрямках — апологетичному та соціально-критичному.

Згідно з *апологетичним напрямом* політичне маніпулювання розглядається як важливий засіб управління свідомістю мас.

За *соціально-критичним напрямом* політичне маніпулювання кваліфікується як принципово нове сприйняття соціальної дійсності [Там само].

Обидва напрями мають сенс, особливо в умовах принципово нової ролі засобів масової інформації у формуванні масової свідомості.

Технологія політичного маніпулювання, за визначенням *В. Амеліна*, здійснюється завдяки впровадженню у свідомість під виглядом об'єктивної інформації несправжнього, але бажаного для окремих груп людей змісту; впливу на больові точки суспільної свідомості, які спричиняють страх, тривогу, ненависть; реалізації певних прихованих цілей, досягнення яких комунікант пов'язує з підтримкою громадською думкою своєї позиції.

Вирізняють політичні маніпуляції двох видів — міжособові та масові. І ті й ті мають відповідну мету і технології, завдяки яким нерідко досягається мета.

Для здійснення *міжособових маніпуляцій* важливо знати тип і особливості особистості, оскільки саме з їх урахуванням чиниться вплив на людину (особистість), а для того, щоб маніпулювати групою людей, особливо великою, потрібно досконально знати її загальні характеристики, вразливі місця.

Історія знає достатньо маніпуляторів — психологічно сильних або навіть неординарних особистостей, які вміло впливали не на одиниці, а на великі групи людей завдяки особистісним якостям, вміло вико-

ристаним технологіям обробки громадської думки у власних або групових, корпоративних інтересах. Наполеон, А. Гітлер, В. Черчілль, Й. Сталін, В. Ленін, М. Горбачов та десятки інших політиків досконало володіли технологією формування громадської думки за рахунок як власних рис, якостей, здібностей та умінь, так і своїх підлеглих, а також за допомогою різноманітних засобів масової інформації.

Політичні маніпуляції найбільше і найчастіше використовуються з метою досягнення влади, її реалізації та утримання. Мета будь-якого маніпулятора чи групи маніпуляторів — підпорядкувати власній волі іншу людину чи групу людей.

Маніпуляції в політиці — не що інше, як спекуляція на людських емоціях і почуттях. Звідси — релігійні війни, глибокі національні сутинки і конфлікти, фанатизм, екстремізм, тероризм та інші явища, основою яких є передусім вторгнення в глибинні почуття не лише окремих людей, а й великих соціальних груп, цілих народів і націй.

У політичній маніпуляції використовують все: виразну мову жестів (М. Горбачов); окремі характерні звички (сигара В. Черчілля, люлька Й. Сталіна); красномовну, на рівні акторства, риторику (Ф. Кастро) тощо. Однак найсильніше і найрезультативніше політичне маніпулювання здійснюється через мас-медіа — пресу, радіо, телебачення, рекламу та інші інформаційні засоби.

Завдяки засобам масової інформації створюються й ефективно використовуються як елементи політичного маніпулювання різноманітні іміджі, образи, умовні формули і штампи, стереотипи поведінки, подаються заздалегідь заготовлені відповіді на запитання, що хвилюють багатьох людей. Маніпулятивний арсенал засобів масової інформації добре відомий: навмисне перекручування реального стану речей шляхом замовчування одних фактів і нав'язування інших; публікація нереальних (брехливих) повідомлень; пробудження в аудиторії негативних емоцій за допомогою візуальних засобів або словесних образів тощо [261, 69].

Політичне маніпулювання має багато спільного з політичною демагогією як формою свідомого обдурювання широких мас, спекуляції на реально існуючих труднощах та проблемах, потребах і сподіваннях громадян. Політичний демагог використовує такі засоби, як перекручування дійсності, популізм, підтасовування фактів, виголошування безвідповідальних заяв, обіцянок, облудні присягання, визначення винних, ворогів, боротьба з якими нібито поліпшить існуюче становище, тощо.

Політичний демагог — найчастіше ще й користолюбець, авантюрист, а то й просто брехун, людина безвідповідальна і нечесна.

Політична демагогія традиційно найпоширеніша в період соціально-економічної нестабільності в суспільстві (“ловити рибу” легше в каламутній воді).

Політичні міфи. Міфи у політичних процесах є досить поширеними. *Міф* — розповідь як символічне відображення деяких подій, що існували в окремих народів у певний час, найчастіше, на початку їхньої історії.

Крім того, завжди існувала, а також існує й нині певна міфологізація відомих понять, завдяки чому явища, покладені в їх основу як реально неосвоєні та непізнані, мають бути подані як схвально сприйнятлі. Наприклад, держава, народ, влада тощо.

Існує кілька визначень поняття “політичний міф”. Розглянемо найпоширеніші з них:

- *політичний міф* — це реакція на неможливість раціонально пояснити радикальні зміни, що відбуваються [191, 158–159];
- *політичний міф* — це символічна мовна форма політичної культури, що має фактично ті самі цілі, що й ритуал. Міф — це драматичне, символічно сконструйоване зображення реальності, яке люди сприймають на віру [163, 253].

У політичні міфи люди вірять, оскільки це дає змогу зрозуміти невідоме або віддалене минуле. Їх використовують і з метою мобілізації значної кількості людей на певні дії, скажімо, на підтримку непопулярних політичних рішень політичних діячів і навіть антинародних політичних режимів.

Типи політичних міфів: основні, або провідні; за структурою “ми і вони”; героїчні; псевдоміфи [163, 252–257].

Основні, або провідні, міфи дають змогу в той чи той спосіб формувати, спрямовувати колективну, загальнонародну свідомість. До них належать міфи про окремі нації (наприклад, про великі переваги американської нації), держави, політичні устрої, режими, форми правління. Так, є чимало міфів про унікальність окремих державних, громадських діячів, президентських форм правління чи народовладдя.

Міфи за структурою “ми і вони” створюють і використовують виключно з метою виокремлення певних структур, їх порівняння. Наприклад, політичні партії, громадські об’єднання, групи тиску надто часто використовують міфи “ми і вони” під час виборів, референ-

думів, опитувань громадської думки з єдиною метою — подати себе у вирашному вигляді, кращій ситуації, ніж їхні супротивники.

Героїчні міфи пов'язані насамперед з конкретними людьми — політичними, державними діячами, лідерами, непересічними особистостями, пропонуються загалу взірцями для наслідування.

Псевдоміфи — це міфи сучасної, тимчасової, короткотривалої дії. Скажімо, в період виборів надто багато політиків формують і поширюють думку, що “лише вони і тільки вони спроможні вивести країну з кризи”, “покінчити з казнокрадством, корупцією і тіньовою економікою”, “вирішити проблему безробіття” тощо.

Конструюють міфи суб'єкти політичного процесу, а поширюються вони фактично всіма засобами інформації. При цьому слід пам'ятати, що психологічні міфи надто сприйнятливі людьми і потребують немало зусиль для їх спростування, деміфологізації.

Життя кожної людини, всього людського загалу регламентується відповідними законами, нормами, правилами поведінки як писаними, так і неписаними. Серед них є такі, яких слід дотримуватися всім, оскільки від цього залежить комфортність, моральний стан усіх або багатьох людей (наприклад, елементарне — перехід вулиці на зелене світло). Проте є й такі правила і норми, дотримуватись яких люди вимушені, бо цього потребують чи вимагають інші, які примушують діяти саме так, а не в інший спосіб.

Політичне насилля. У політиці, політичній боротьбі, діяльності часто використовуються далекі від моральних форми і методи впливу на інших людей. Серед них поширеним є *політичне насилля* як форма отримання, збереження, зміцнення влади, панівного становища класом, суспільною групою, окремим політичним лідером.

На відміну від фізичного, економічного, військового або психологічного політичне насилля має системний, загальний характер, оскільки існуюча політична система майже завжди намагається будь-що зберегти владу, створену політичну систему від розпаду.

Масштаби використання політичного насилля зумовлені типом політичного режиму. І хоча до насилля вдаються за всіх режимів, найдієвіше та особливо активно його використовують тоталітарний та авторитарний режими. Зауважимо, що будь-який політичний режим намагається хоча б якоюсь мірою або й повністю обґрунтувати, виправдати, легалізувати насилля.

Політичне насилля буває прямим і прихованим.

Пряме політичне насилля здійснюється через застосування сили (війна, військовий терор, політичні репресії), а *приховане* — без застосування сили, але шляхом духовного, психологічного тиску, економічної блокади, політичного та іншого втручання.

У політиці політичне насилля зумовлене різноплановістю, несумісністю інтересів різних суб'єктів політики, політичного процесу. Якщо гуманнішими, цивілізованішими способами подолати наявні неузгодження, суперечності не вдається, тоді протилежні сторони вдаються до політичного насилля. Такою є логіка політичного життя.

Політичне насилля класифікують за ступенем жорстокості, за способом обґрунтування, за ставленням до актів насилля суспільства та ін.

За суб'єктом політичне насилля буває *індивідуальним* і *колективним*.

Крім того, політичне насилля поділяють на такі види:

- індивідуальне структуроване;
- індивідуальне неструктуроване;
- колективне структуроване;
- колективне неструктуроване.

Структуроване політичне насилля використовують за умови більш-менш чітко встановлених правил його здійснення, тоді як *неструктуроване* більш хаотичне, чиниться поза будь-якими правилами. Класичним прикладом структурованого політичного насилля є відносини між феодалом і його підлеглими.

Прикладів *індивідуального структурованого* політичного насилля багато, особливо там, де окремі політики, лідери політичних партій, громадських організацій, окремих соціальних груп надмірно перебирають на себе владу.

Колективне структуроване політичне насилля здебільшого здійснюється організованими і сильними інститутами — армією, поліцією, жандармерією, міліцією тощо. Характерно, що воно при цьому не просто легітимізується, а й санкціонується державою, її органами. Часто сама держава виступає організатором політичного насилля. Армія, як і поліція, міліція, спецпідрозділи, майже завжди має державну символіку. Та й ієрархія підпорядкування в цих органах тримається аж ніяк не на демократичних засадах, що зумовлено переважно їх функціями.

Єдиним, мабуть, що може виправдати колективне структуроване насилля, є те, що воно покликане підтримувати стабільність державних інститутів, держави загалом.

Колективне неструктуроване насилля, навпаки, ставить за мету розхитати стабільність державних органів, а отже, стабільність держави. Це бунти, страйки, повстання, масові безладдя, учасники яких ідентифікують себе не з державою, як за структурованого колективного насилля, а з народом або з певною його частиною. Психологічно це виправдано, оскільки тоді можна виправдати найнегідніші, аморальні дії і вчинки.

Характерно, що неструктуроване колективне насилля спочатку відбувається як хаотичне, спонтанне, кимось спровоковане, але згодом, особливо після певних політичних перемог, воно поступово структурується, набуває чітко окресленого продержавного забарвлення. Так, революційна армія з часом стає регулярною, поліція, міліція — народними та ін.

Окремого розгляду потребують такі форми політичного насилля, як *тероризм, масові вбивства, репресії, геноцид*. Їх антигуманна, аморальна сутність загальновідома, продемонстрована тисячами найрізноманітніших прикладів.

Політичне насилля притаманне нестабільним, авторитарним, тоталітарним суспільствам і значно меншою мірою — демократичним. Це можна пояснити тим, що демократичні режими відкидають політичне насилля як засіб розв'язання будь-яких проблем, оскільки люди з високим рівнем свідомості завжди можуть знайти або ж бодай намагаються знайти спільну мову.

В умовах авторитарного, тоталітарного режиму вважається, що люди просто не здатні діяти раціонально, сумлінно, з користю для себе та інших. Вони, мовляв, від природи несвідомі, тупі, агресивні, а тому над ними потрібно владарювати, підкоряти більшість волі меншості.

Іноді за будь-яких політичних режимів політичне насилля виправдовують тим, що хтось (партія, організація, група) вважає себе месією. Наприклад, більшовики, комуністи, націонал-демократи вказують “правильний” шлях, яким мають іти всі, діяти так, як діють ті, хто не лише виправдовує, а й чинить насильство.

За демократичного режиму, на відміну від інших політичних режимів, насилля зведено до нуля, оскільки життя суспільства організоване на основі чітких правових і моральних норм. Проте це не оз-

начає, що в такому суспільстві абсолютно немає або не може бути політичного насилля, адже ідеального співвідношення інтересів, їх узгодження досягти фактично неможливо.

Варто пам'ятати і те, що здобути владу без насильства майже нікому і ніколи не вдавалося. Тому питання правомірного політичного насильства, його можливості, форм завжди було й залишається актуальним. Мало того, політичне насильство часто є цілком виправданим. Яскравий приклад цього — боротьба з тоталітарним режимом, який у власних інтересах щонайпотужніше використав політичне насилля проти мільйонів власних громадян, не просто принижуючи, підкоряючи їх, а й позбавляючи життя.

Насилля є виправданим методом політичної боротьби і діяльності в окремих випадках, але його потрібно поставити у досить жорсткі юридичні і моральні рамки, оскільки таке насилля за будь-яких умов породжує атмосферу страху, нестабільність, принижує, дегуманізує особистість, робить її об'єктом політичних маніпуляцій.

Насилля може здійснюватися як згори (влада, держава, еліти, окремі політики — керівники держави), так і знизу (громадяни, соціальні групи).

Насилля згори найчастіше має на меті збереження і відновлення відносин владарювання і підпорядкування. У такому насиллі зацікавлені ті, хто має реальну владу.

Класичними зразками політичного *насилля знизу* є боротьба широких мас за свої права, свободу у будь-якому суспільстві.

Отже, політичне насилля — невіддільний атрибут політичного життя, однак воно завжди конкретне й адресне.

Наведені форми та особливості політичної боротьби становлять таке складне явище, як *політичне життя*. У високорозвинених, демократичних суспільствах метою політичного життя є максимально можливе надання політичній боротьбі цивілізованих, конституційних форм і методів, коли створюються умови для максимально добровільного, свідомого вибору кожною людиною, іншими суб'єктами політичного процесу свого життєвого шляху, способу і форми поведінки. Результатом політичної боротьби є політичне панування, або гегемонія.

Політичне панування — це такі відносини між політичними силами, суб'єктами політичного процесу (лідерами, партіями, рухами), коли одна (один) з них має вирішальний вплив на інших за рахунок системи своїх інтересів, цінностей, безпосередньої практичної діяльності.

Політичне панування організаційно закріплюється та оформлюється у відповідній формі влади, яка забезпечує потім зв'язки між суб'єктами влади та її об'єктом.

Для свого панування влада створює, формує відповідний управлінський апарат, механізм дії, систему наказів, контролю за їх виконанням. При цьому політичне панування може створювати пільгові умови для існування або більшості, або лише верхівки суспільства, як переважно буває в авторитарних, тоталітарних суспільствах.

Політичний терор. Крайньою, позначеною надзвичайними заходами та засобами, формою політичної боротьби є політичний терор.

Терор політичний (від лат. *terror* – страх, жак) – опозиційна діяльність екстремістських організацій або окремих осіб із систематичним або поодиноким використанням насилля (або його загрози) з метою залякування будь-кого (уряду, партії, населення, групи тощо).

Основними причинами політичного терору, як і терору взагалі, є кризові ситуації, їх загострення, неспроможність суспільства, влади врегулювати існуючі конфлікти, розв'язати наявні суспільно-політичні проблеми. Основу тероризму становить конфлікт, а терор – “найкоротший”, найжорстокіший шлях до його розв'язання.

Суб'єктами політичного терору є окрема особа, група, організація, держава.

Усталеної класифікації політичного терору немає. Його класифікують як: державний, недержавний (В. П. Ємельянов); внутрішній і зовнішній; соціальний, національний, світоглядний, сектантський, кримінальний, релігійний, культурний тощо.

Класифікують політичний терор і за такими критеріями:

- *за територією виникнення та існування* (транснаціональний, тотальний, селективний, локальний);
- *за рівнем організації актів насилля* (державний, тероризм опозиційних груп і сил, системний внутрішньодержавний, індивідуально-груповий);
- *за елементами вияву* (суб'єкти, мотиви, цілі, засоби, методи, об'єкти, зміст, наслідки).

Відповідно до ідеологічних орієнтацій вирізняють політичний терор правий (неофашистський, правоавторитарний) та лівий (революційний, анархістський, троцькістський).

Класифікують також політичний терор як: метод політичної боротьби у мирний і воєнний час; індивідуальний, організований і терор як політика держави; як метод внутрішньополітичної боротьби і терористичні акції міжнародного характеру.

Основні ознаки політичного терору: насильство (зокрема масове); системність актів насилля (сталінські табори, розстріли, голодомори тощо); цілеспрямованість на досягнення мети.

Центральним елементом політичного терору є терористичний акт: захоплення заручників; викрадення, поранення або і вбивство політичних, громадських, державних діячів; захоплення зброї, техніки, приміщень; звільнення засуджених чи тих, хто перебуває під слідством; погрози, шантаж тощо.

Політичний терор може здійснюватися стосовно окремої людини, групи людей (національної, расової, етнічної, релігійної), держави тощо.

Засобами боротьби з політичним терором є: оперативно-пошукові, розвідувальні, інформаційні, соціально-економічні, психологічні, фізичні та ін.

Питання для самоконтролю

1. Політична боротьба як об'єктивно історичне явище.
2. Основні види та форми політичної боротьби.
3. Основні ресурси політичної боротьби.
4. Визначення та характеристика екстремізму, його різновидів.
5. “Анархо-синдикалізм” або “революційний соціалізм”.
6. Природа політичних конфліктів.
7. Класифікація політичних конфліктів та основні їх типи.
8. “Системні” та “несистемні” політичні конфлікти.
9. Відмінності політичних конфліктів (інтереси, цінності, ідентифікація).
10. Визначення конфліктів: внутрішньоособистісних, міжособових, індивідуально-групових, внутрішньогрупових, міжгрупових, організаційних, класових, міжнаціональних і міждержавних.
11. Технології та особливості розв'язання політичних конфліктів.
12. Способи запобігання політичним конфліктам.
13. Сутність опозиції як політичного явища, засобу політичної боротьби.
14. Поділ опозиції на види.
15. Особливості політичної опозиції в сучасній Україні.
16. Лобізм як засіб політичної боротьби за владу, її утримання.
17. Революція як політичне явище: сутність і особливості.
18. Громадянська війна — одна з найгостріших форм політичної боротьби.

19. Війна як крайня форма політичного конфлікту.
20. Політичні маніпуляції — дієва форма політичної боротьби.
21. Політичні міфи та основні їх типи.
22. Політичне насилля: визначення сутності та класифікація.
23. Сутність та особливості політичного терору як засобу політичної боротьби.

Література

1. *Абизов В. Є., Кремень В. Г.* Політичне рішення: механізм прийняття. — К., 1995.
2. *Амелин В. Н.* Социология политики. — М., 1992.
3. *Гаджиев К. С.* Политическая философия / Отделение экон. РАН. — М., 1999.
4. *Конфликтология* / Под ред. А. С. Кармина. — СПб., 1999.
5. *Ложкин Г. В., Повякель Н. И.* Практическая психология конфликта: Учеб. пособие. — 2-е изд., стереотип. — К., 2002.
6. *Максименко С. Д.* Общая психология. — М., 1999.
7. *Овчинников В. С.* Политические конфликты и кризисные ситуации // Социал.-полит. науки. — 1990. — № 10.
8. *Основи політичної науки: Курс лекцій* / Б. Кухта, Л. Кліманська, А. Романюк та ін.; За ред. Б. Кухти. — Ч. 3. Політична свідомість і культура. — Л., 1998.
9. *Пойченко А. М., Ребкало В. А., Хворостяний О. І.* Конфлікт у політичному житті сучасної України: теорія і технологія розв'язання: Навч. посіб. — К., 1997.
10. *Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.* — К., 1997.
11. *Політологія: Етнологія: Соціологія: Доп. та повідомл. III Міжнар. конгр. українців.* — Х., 1996.
12. *Политология: Курс лекций* / Под ред. Н. М. Марченко. — М., 1997.
13. *Политология: Словарь-справочник* / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000.
14. *Політологія у схемах, таблицях, визначеннях: Навч. посіб. / І. С. Дзюбка, І. Г. Оніщенко та ін.* — К., 1999.
15. *Цуладзе А. М.* Политические манипуляции, или Покорение толпы. — М., 1999.

ЯК ЗДОБУВАТИ ПРИХИЛЬНИКІВ, АБО ІМІДЖ ПОЛІТИКА

Усе, за що громадяни симпатизують або не симпатизують тому чи іншому політику, становить його образ або, як кажуть, імідж. Такий імідж є не лише природженим, а й певною мірою сформованим, створеним.

6.1. Політичний імідж як соціальний феномен

Досить часто спрощено плутають терміни “образ” та “імідж”, роблячи “імідж” своєрідною калькою від “образу”. Така точка зору є хибною, оскільки між цими соціальними явищами є досить помітна відмінність, а саме: образ формується переважно природним шляхом, тоді як імідж значною мірою є штучним утворенням. Особливо це помітно в політиці. Природжені якості та риси утворюють природний образ політика, тоді як імідж є результатом певної роботи над його створенням, коли до того ж використовуються відповідні технології, основа яких — напрацьовані стереотипи.

Політичний імідж — об’єктивний образ суб’єкта політики, що існує у масовій свідомості. Це узагальнене визначення поняття, хоча стосовно політичного іміджу маємо загалом чотири найчастіше використовувані підходи до визначення його сутності, а саме:

- *антропологічний* — набір конкретних якостей, зовнішніх рис, що асоціюються з конкретною людиною;
- *онтологічний* — образ особистості, що сформувався й існує у свідомості значної кількості людей;
- *ціннісний* — цілеспрямовано створений образ політичного лідера за рахунок усвідомлення різних його якостей;
- *етичний* — образ політика, створений за рахунок його моральних якостей і рис, що імпонують представникам електорату або не сприймаються ними.

Існує безліч типологізацій політичного іміджу. Так, український політолог *В. Бебик* у сучасній Україні виокремлює три основних типи політичного іміджу [25]:

- “*свій хлопець*” — тип політичного лідера, який усіма можливими способами доводить, що він практично нічим не відрізняється від звичайних громадян (біографія, уподобання, інтереси, умови життя тощо);
- “*аристократ*” — такий політик доводить, що треба спробувати відірватися від буденності, влаштувати своє життя комфортніше, що справжню політику роблять лідери, еліта, яка розуміє потреби мас;
- “*знавець*” — політик, який будь-що намагається пояснити і довести всім, що саме він найкраще знає і спроможний розв’язати найгостріші соціальні проблеми.

Оскільки кожна людина є абсолютно неповторною, своєрідною, то в процесі формування та подання іміджу конкретного політика максимально робиться усе, аби відтінити, представити усе краще, що є в нього, і навпаки — затінити, а то й приховати все невідгане, невдале, негативне. Змінюється навіть зовнішність, що, як відомо, є природженою і зробити це можна лише штучними методами і засобами.

Досить часто політик, політичний лідер не є таким, як здається, а скоріше намагається стати або бути схожим з образом, який сформувався у масовій свідомості, тобто, так би мовити, персоніфікується. Допомагають йому в цьому фахівці — іміджмейкери, з огляду на те, що в індивідуальному іміджі політика однією з вирішальних ознак є зовнішність. Якщо вона виграшна, можна спокійно працювати над політичною програмою, іншими важелями впливу на людей, державу, а коли такої зовнішності бракує, то лідера всіляко намагаються зробити красивішим, привабливішим або ж працюють над іншими якостями його портрета.

Громадяни насамперед запам’ятовують у лідера очі, погляд, обличчя загалом, зачіску, вуса, бороду, лисину, посмішку, одяг тощо. Однак цього ще недостатньо для успіху в політиці. До цих зовнішніх ознак додаються і такі: доброта, впевненість у собі, людяність, розум, досвідченість, сила, порядність, рішучість та інші позитивні або різноманітні негативні риси та ознаки.

Зважаючи на велике значення не лише зовнішності, а й інших якостей політика, можна спробувати на підставі численних дослід-

жень скласти своєрідний портрет ідеального політика, зокрема в Україні. Це політик:

- чоловічої статі, приблизно сорока років, трохи вищий середнього зросту, гарно виголений, підтягнутий, врівноважений, усміхнений;
- інтелектуально розвинений, освічений;
- чесний, нічим помітно не заплямований;
- добрий, людяний, відкликається на чуже горе і проблеми;
- відданий народові;
- гарний оратор;
- доступний для спілкування з простими людьми;
- енергійний, працьовитий, вміє досягати своєї мети.

Іміджмейкери радять політикові дотримуватися у спілкуванні з електоратом, громадянами кількох основних принципів:

- 1) будь-що поставати перед громадянами у кращому образі, по добі, ніж він є насправді;
- 2) максимально приховувати або не демонструвати на людях ті риси та якості, які характеризують його не з найкращого боку;
- 3) робити все, щоб громадяни (електорат) самі домалювали ті його позитивні риси, що реально відсутні або слабо виражені.

Політику варто самому звертати увагу на зовнішні характеристики іміджу передусім тому, що їх легко помітити й оцінити, тоді як, скажімо, його програмні засади можуть по-справжньому оцінити лише достатньо інформовані і підготовлені люди (виборці, електорат).

6.2. Складові формування іміджу політика

Розглянемо основні складові, які в сумі формують імідж політика як складний і часто суперечливий його портрет, як єдність природжених і набутих якостей, знань, умінь і досвіду займатися політичною діяльністю.

Політик та його електорат. Кожний політик має знати і зважати на те, що ефективність його діяльності багато в чому визначається насамперед знанням особливостей не тільки своїх прихильників загалом (електорату, близького оточення, колег), а й малих груп (сім'я, друзі) та окремих соціальних прошарків суспільства, які в Україні загалом ще не визначилися чітко навіть на теоретичному рівні. Спробу систематизованого поділу російського суспільства зробила відомий російський соціолог *Т. Заславська*, яка виокремлює в ньому такі прошарки:

- *верхній* — представники реальної влади, елітні, субелітні групи, які посідають помітні позиції в управлінні державою, в економіці, силових структурах;
- *середній* — переважно підприємці, бюрократи середньої ланки, найкваліфікованіші спеціалісти;
- *базовий* — основна частина інтелігенції, службовці з технічного персоналу, працівники масових професій, велика частина селянства;
- *нижній* — літні, малоосвічені люди, обділені здоров'ям, біженці, безробітні.

Крім того, російський соціолог виокремлює ще й так званий не-соціальний прошарок, називаючи його “соціальним дном” (злочинці, наркомани, бомжі, алкоголіки).

Будь-який політик може досягти успіху у своїй діяльності за умови відповідної підтримки з боку певних соціальних груп. Важливою умовою взаємних симпатій між політиком і громадянами, які належать до таких груп, є відповідна взаємоідентифікація. Спрощено це можна висловити так: “Він такий самий, як ми” (електорат про політика), “Вони такі самі, як і я” (політик про своїх симпатиків).

Ідентифікація — це своєрідне перехрестя, на якому людина має зробити свій вибір: куди йти, як іти, з ким іти (особа, група людей тощо). Характерно, що після зробленого вибору вона не завершується, а може поглиблюватися, деталізуватися тощо.

Як вважає *Е. Еріксон*, існує і так звана масова патологія ідентичності, коли індивіди ідентифікують себе з усім суспільством чи навіть з цілими системами (європейська демократія, лібералізм та ін.).

Щоб ефективно працювати самому, вміло організовувати роботу підлеглих, колег, впливати на їхню поведінку і діяльність, політик має бодай деякою мірою орієнтуватися в соціальній психології. Це наука, яка вивчає закономірності поведінки і діяльності людей залежно від їхньої належності до соціальних груп, а також від психологічних характеристик цих груп.

Як відомо, більшість психологів, зокрема *Б. Ананьєв, І. Кон, К. Платонов, М. Каган, А. Леонтьєв*, серед усіх видів діяльності людини насамперед виокремлювали два — роботу і спілкування.

Не вдаючись до детального розгляду всіх аспектів соціальної психології, акцентуємо увагу на тих, які найбільше сприяють успіху політика в його діяльності. Це особливості спілкування загалом і міжосо-

бистісного зокрема; закономірності ділового спілкування; соціальна психологія груп; соціальна психологія особистості та ін.

Чому саме такого характеру знання і підготовка потрібні політикові, проілюструємо на прикладі. У процесі діяльності кожний політик неодмінно має численні зустрічі та ділові бесіди з громадянами, керівниками, іншими політиками. Та далеко не кожний знає і враховує те, що успіх у діловій бесіді зумовлений багатьма складовими. Це підготовчий етап бесіди (відпрацювання плану бесіди, визначення питань, які обговорюватимуться, підготовка документів, матеріалів, проєктів можливих рішень тощо). Далі — сценарій власне бесіди: її початок, основна частина, аргументи і докази, пропозиції, знання і врахування інтересів співрозмовника. Насамкінець — завершення бесіди, аналіз її результатів.

Політик, який не враховує характеру соціальних груп, що існують у суспільстві, не має власного електорату, який йому симпатизує, на який він спирається, з яким спілкується, інтереси і потреби якого враховує у своїй повсякденній діяльності, ніколи не підніметься вище від примітивного популізму. Тобто не стане справжнім політиком, здатним самореалізуватись як у власних, так і в громадських інтересах.

Політик дбає про розв'язання проблем усього народу, при цьому він вибирає ту соціальну групу або кілька груп, які він найкраще знає, до яких причетний і сам, на підтримку яких сподівається. Навколо нього гуртуються також громадяни (електорат), що стають не лише його палкими прихильниками, а й помічниками, друзями, соратниками.

Щоб знайти спільну мову зі своїм електоратом, найкраще порозумітися, політик має знати його потреби. За всієї різноманітності стосовно конкретної людини такі потреби можна поділити на матеріальні й духовні; індивідуальні й суспільні; корінні, стратегічні, тривалі, повсякденні й етапні; здорові й нездорові. Не вдаючись до глибшої характеристики будь-яких з них, зауважимо, що такі потреби не є сталими. Це потребує від політика постійного їх вивчення і врахування у повсякденній діяльності, не кажучи вже про такі важливі політико-суспільні події, як вибори, референдуми тощо.

Політик неодмінно має враховувати, що кожний громадянин сприймає політику, а відтак і діяльність окремого політика досить суб'єктивно, бо політика для нього — лише один з аспектів його життя. До того ж громадяни здебільшого критично ставляться до всього, що діється у політичній сфері. Отже, політик має бути не просто ви-

важеним у своїй діяльності, а й постійно ставити собі запитання — що й чому громадянам не подобається, які причини викликають у них незадоволення як окремими діями політиків, так і конкретними політичними процесами.

Час від часу політичний лідер має відповідати на такі запитання: “Чому мені симпатизують соратники та електорат, який мене підтримує?”, “Наскільки мобільною є маса, яка підтримує мене?”, “Якою мірою я як лідер залежу від свого електорату або більшої його частини?” та ін. Це дасть змогу прискіпливіше поглянути на себе, свій авторитет, імідж, на власне оточення. І не тільки поглянути, а й за потреби змінити себе на краще.

Політик і політична партія: діалектика відносин. Одним із найважливіших інститутів політичної системи будь-якого суспільства є політичні партії. Без них не існує справжньої демократії, без них важко уявити життя і діяльність практично кожного політика.

Наявність різних політичних партій, зокрема в Україні, підтверджує той незаперечний факт, що за своєю природою, інтересами, запитаними, потребами, а особливо за ідейними уподобаннями та орієнтирами люди як особистості абсолютно різні. Мало того, як свідчить історія, будь-яка спроба якоїсь однієї партії вирішувати все обертається трагедіями для людей. Отже, партії є носіями політичного плюралізму, необхідного атрибуту демократії.

Люди, професійні політики об'єднуються у партії, керуючись власними груповими, корпоративними, ідеологічними інтересами, намагаючись у такий спосіб через партію реалізувати ці інтереси, якомога повніше самореалізуватися як особистості.

Якщо додати те, що партії відрізняються від інших об'єднань саме тим, що кожна з них у певний спосіб хоче здійснювати політичну владу, то стає зрозумілим, що політикові не обійтися без конкретної партії або просто без відповідних відносин з однією чи кількома партіями.

Відповідним чином встановлюються зв'язки між політиками і політичними партіями. З одного боку, політик має поділяти ідеологію, ідеї своїх однопартійців і тієї партії, до якої він належить, виконувати програму, рішення своєї партії, дотримуватися її статутних вимог. А з іншого — він має власні переконання, зокрема ідейні погляди, власну думку. Важливо, щоб певні розбіжності, які, природно, виникають між політичною партією і політиком, усувалися, узгоджувалися демократично, у формі дискусій, цивілізованої критики і самокритики. У разі

загострення таких розбіжностей і неможливості їх усунення політик має вирішити, чи варто йому перебувати у цій політичній партії, чи не шкодить це не лише йому особисто, а й іншим, загальному стану справ у партії, врешті, стану справ у суспільстві.

Багато політиків гіперболізують роль і значення політичних партій у житті суспільства, очікують від них виконання функцій, не властивих партіям. Варто нагадати, що в багатьох країнах, особливо на Заході, політичні партії помітно втратили свій ідеологічний, класовий характер і фактично використовуються лише як засіб мобілізації голосів на виборах за певного кандидата.

Загалом політичні партії відіграють роль посередника між громадськістю та органами державної влади. Вони акумулюють і відображають в ідейно-політичних установках інтереси певних класів і соціальних груп, переносять у сферу політики обговорення і вирішення їх найрізноманітніших питань і проблем.

Діяльність політика — члена, активіста, лідера певної політичної партії — багато в чому зумовлена особливостями, вимогами та характером діяльності тієї політичної партії, до якої він належить. Політичним кредо, яке обґрунтовує мету, основні засади і характер діяльності партії як на віддалену, так і ближчу перспективу, є її програма. Вона має бути максимальною загальною, стратегічно вивіреною з тим, щоб діяти тривалий час і водночас бути відкритою для можливих змін у політичному житті, розвитку суспільства.

Партійна програма, з одного боку, має відповідно впливати на громадськість, прихильників партії, тобто виконувати своєрідну рекламну функцію, а з іншого — формувати і забезпечувати внутрішню побудову, устрій партії. Крім того, кожна партія своєю програмою визначає, чим вона відрізняється від інших партій.

Найважливішими складовими партійної програми є закріплені в ній політичні вимоги, які містять обов'язкові положення щодо діяльності, поведінки кожного члена партії. Саме через ці положення члени партії ототожнюють себе (або ні) з партією, визначають, співвідносять свої дії та вчинки з вимогами програми в межах внутрішньопартійної демократії. Крім того, політичні вимоги — це ті елементи, які є основним предметом конкуренції між партіями.

Кожний політик зобов'язаний знати і виконувати програму тієї партії, до якої він належить. Від нього вимагається постійно пропагувати цю програму, обстоювати її переваги перед програмами інших партій, особливо перед громадянами іншої політичної орієнтації.

Політична освіта як обов'язкова умова становлення справжнього політика. За будь-яких обставин, рівня підготовки і досвіду політичної діяльності політик має навчатися політиці взагалі й зокрема тому, що суспільно-політичні процеси в суспільстві динамічно розвиваються, змінюються, ніколи не залишаються сталими.

Вчитися політики можна скрізь: у школах, університетах, на семінарах, практикумах тощо. Таке навчання організують партії, профспілки, громадські об'єднання, фонди, ініціативні групи, інші суспільні інститути.

Навчаючись політики, політик вчиться демократії, не лише розумінню сутності явищ і процесів, що відбуваються в суспільстві, а й вмінню узгоджувати особисту ініціативу, уявлення, погляди з інтересами інших людей.

Здобути відповідні знання політик може навчаючись у навчальних закладах різних форм, а також за рахунок самоосвіти, співпраці зі своїми експертами, помічниками, консультантами. Стосовно останніх, то їхній вибір має здійснюватися за двома основними принципами. *Перший* – “чого мені самому бракує”. Іншими словами політик добирає експертів, помічників з тих питань, напрямів діяльності, які з різних причин є складними для нього. Наприклад, він має недостатні знання з економіки чи політики, права, соціології. *Другий* – “що зробить експерт, консультант, вивільнивши мені час для особистої діяльності”. Тобто політик економить час, концентруючись на тому, що є необхіднішим у його безпосередній діяльності.

До теоретичних наукових дисциплін, які обов'язково має опанувати політик, належать історія, філософія, економіка, соціологія, педагогіка, а особливо політологія, політична психологія, право.

Політик і державна символіка. Національно-державні символи – невіддільна складова формування, фіксації та самовідтворення ідентичності будь-якої нації і держави як соціокультурної та політичної спільноти. Символ – це образ держави, певне загальне уявлення про неї. Він також є засобом взаємодії людей, регулювання їхньої соціальної поведінки.

У кожного народу є створені ним самим, визнані й прийняті візуальні та звукові національно-державні символи, що мають конкретний зміст і супроводжують його життя, відносини з іншими народами, людьми. Шанобливе ставлення до власних національно-державних символів – свідчення політичної культури, високої громадянської свідомості людини, її патріотизму.

Символіка — субсистема політичної системи суспільства, держава. Вона включає в себе прапор, герб, гімн, конституцію, свята, політичні ритуали тощо. Національно-державними символами можна вважати також окремі міста (Київ як давньоруська столиця), споруди (статуя Свободи у США як символ “американської мрії”, демократії), Києво-Печерську лавру, Софійський собор (як символ релігії), грошові одиниці (українська гривня, американський долар).

Політик має не просто шанувати національно-державні символи своєї держави, а й робити усе задля їх пропагування, виховання любові й поваги до них у співгромадян.

Мистецтво спілкування. Спілкування — необхідна передумова існування як особи, так і суспільства загалом, взаємодія двох або більше людей з метою обміну інформацією пізнавального, оцінного характеру. Спілкування має практично таку саму структуру, що й будь-яка інша діяльність. Це потреба, мотив, способи спілкування та його результат. Небезпідставно спілкування багато хто вважає специфічним, самостійним видом діяльності.

Розрізняють спілкування формальне і неформальне.

Формальне спілкування зумовлене відповідними соціальними функціями людини і регламентоване за формою та змістом (керівник — підлеглий, контролер — пасажир).

Неформальне спілкування — більш суб’єктивне і менш регламентоване. Мета такого спілкування, його характер багато в чому визначаються особистими стосунками між людьми (мати — дитина, чоловік — дружина, пасажир — пасажир).

Специфічною формою контактів і взаємодії людей є *ділове спілкування*. Воно належить до формального спілкування і слугує для обміну думками, встановлення контактів, підтримання певних зв’язків між людьми, які репрезентують різні, але багато в чому взаємозаінтересовані організації, структури, людські спільноти.

Ділове спілкування здебільшого орієнтоване на певний результат, хоча інтереси сторін при цьому можуть бути надто різними, а то й взагалі протилежними. У діловому спілкуванні виокремлюють три фази [112, 14]:

- початкову, протягом якої встановлюються контакти;
- основну, протягом якої реалізується така послідовність дій: встановлення проміжної та кінцевої мети спілкування, безпосередні мовні та документальні контакти, взаємний аналіз

вихідних і проміжних позицій, пошук узгоджених рішень, визначення подальших перспектив спілкування;

- завершальну, протягом якої формується підсумки ділової взаємодії.

М. Доронін, досліджуючи проблему ділового спілкування, вирізняє такі типи людей [112, 19–20]:

- “*черепахи*” — намагаються ховати свої почуття та переживання під “панциром”, не здатні виявляти їх бурхливо;
- “*хамелеони*” — тримають ніс за вітром, швидко підіграють співрозмовнику: співчують, обурюються, підлещуються залежно від обставин;
- “*леви*” — постійно рухаються, їхній внутрішній світ не обмежується службовими справами. Вони відчувають свою ділову перевагу і пишаються цим;
- “*дикобрази*” — завжди стривожені, обережні, ворожі, ніби постійно очікують неприємностей від навколишніх;
- “*безбарвні*” — здається, ніби розчиняються у навколишньому середовищі, нічим не вирізняються, не залишають сліду в пам’яті.

Спілкуючись, варто пам’ятати, що партнери передають один одному інформацію вербально (слова, мова) і невербально (одяг, міміка, поза, жести). Неважко помітити, що кожна людина намагається використувати той канал інформації, який є виразним для неї. Гарний оратор, наприклад, наголошуватиме на мовних, ораторських здібностях й менше надаватиме уваги своєму одягові або жестам. Натомість досвідчений політик, громадський діяч визначить свої вразливі місця при спілкуванні й докладе зусиль для їх удосконалення.

Ділове спілкування може відбуватися у формі бесіди, листування або по телефону.

Бесіда. Переважна форма ділового спілкування, яка має кілька фаз.

Перша фаза — власне початок розмови, коли будь-що треба спробувати встановити позитивний емоційний контакт, зосередити співрозмовника (співрозмовників) на проблемі, питаннях, які є предметом бесіди. Якщо це бесіда однієї людини з порівняно великою аудиторією, то потрібно врахувати стан, особливості такої аудиторії: чи втомлені слухачі чи спокійна, збуджена, однорідна або неоднорідна аудиторія, представники яких соціальних груп в ній переважають тощо. Отже, початок розмови має бути таким, щоб зацікавити, залу-

чити на свій бік якомога більше людей. Можливо, виступаючий зосередить увагу аудиторії на якійсь події, факті, що цікавлять багатьох. А може, просто пояснить, чому йому потрібна ця зустріч, які причини спонукали до неї. Іноді починають розмову з якогось дотепного жарту, прислів'я, приказки. Зрозуміло, що небажано починати розмову з вибачень, невпевнених фраз на зразок “Я не збирався з вами зустрічатися”, висловлювати подяку на чиюсь адресу тощо.

Друга фаза — передання інформації. Тут усе залежить від підготовленості виступаючого до розмови, його ораторських здібностей, вміння виокремити головне. Навіть досвідчені політики, громадські діячі ґрунтовно готуються до бесіди, добирають потрібні факти, цифри, інші аргументи.

Третя фаза (найважливіша) — аргументація. До неї також готуються заздалегідь, добираючи такі аргументи, які були б вагоміші, ніж у співрозмовника. При цьому варто врахувати, що аргументів має бути кілька, щоб не повторювати постійно один і той самий. Також потрібно врахувати, чи сприйматиме інша сторона запропоновані аргументи, які аргументи висуватиме вона у свою чергу.

Ділову розмову бажано вести у формі діалогу, уникаючи монологу, вміло ставлячи потрібні закриті запитання (на які можна відповісти лише “так” чи “ні”), відкриті (відповіді на які потребують пояснень, додаткової інформації), переломні запитання (які переводять увагу з одного предмета на інший), риторичні, запитання для обмірковування та ін.

Досягти успіху у діловій розмові неможливо, якщо ви:

- різко заперечуєте іншій стороні, обриваєте її на півслові;
- демонструєте бажання не дати можливості іншій стороні взагалі висловити свою точку зору;
- не враховуєте, а то й ігноруєте погляди іншої сторони;
- різко реагуєте на критику, демонструєте свою підозру до іншої сторони щодо її точок зору, аргументів.

У процесі спілкування люди стикаються з різноманітними труднощами, які називаються бар'єрами у спілкуванні. Такі бар'єри можуть виникати з різних причин, що зумовлюють відмінності між людьми, — соціальних, політичних, релігійних, професійних. Проте найскладнішими є причини психологічного характеру (сором'язливість, неприязне ставлення до людини-партнера в бесіді, недовіра до неї тощо).

Усуненню або принаймні подоланню бар'єрів у спілкуванні сприяє підвищення індивідуальної культури, що дає змогу людині найповні-

ше використовувати всі засоби і прийоми, що становлять комунікативний потенціал загалом.

У спілкуванні з іншими людьми стануть у нагоді рекомендації відомого психолога *М. Ночевника*:

- не зловживайте критикою і не звинувачуйте інших людей (критика не повинна бути самоціллю, перетворюватися на суцільний негатив);
- умійте наголошувати на невідомому інтересі до людини, з якою вступаєте у спілкування (виявляйте повагу і розуміння до того, з ким спілкуєтеся);
- умійте бути добрим слухачем (треба вміти вислухати людину до кінця, не перебиваючи; вислуховування виконує психотерапевтичну функцію);
- допомагайте людям відчутти їхнє власне значення (кожна людина заслуговує на повагу);
- поважайте думку інших людей;
- уникайте непотрібних суперечок — не можна миритися з несправедливістю, з недоліками, але перетворювати суперечки на самоціль — також не вихід;
- намагайтеся переконувати, уникайте виключно розпорядчого методу керівництва, вказівок;
- запам'ятовуйте імена, по батькові людей, з якими спілкуєтеся (не розчули — перепитайте);
- підтримуйте позитивні емоції, частіше усміхайтесь.

Найчастіше спілкування відбувається у формі розмови (бесіди). Тож корисними можуть бути й такі поради:

- до бесіди потрібно бути готовим (готуватися треба завчасно, прогнозуючи навіть її можливість, перебіг і розвиток). Для цього продумують сценарій бесіди, домовляються про місце, час, можливу тривалість, сподівання, розрахунки на результат;
- бажано розпочинати бесіду у приємному, невимушеному тоні (за винятком бесіди раптового характеру);
- коротко, але точно, цікаво формулюйте перші тези в бесіді (якщо ви починаєте її), на бажання співрозмовника уточніть їх або повторіть;
- спокійно, до кінця вислуховуйте співрозмовника, за можливості не переривайте його різко, не реагуйте мімікою, жестами, словом. Це дратує, спонукає до різких дій, висловлювань;
- виявляйте особистий інтерес до того, чим практично займається, цікавиться ваш співрозмовник;

- якщо критикуєте когось, щось, а особливо співрозмовника, то критика має бути виваженою, адресною, конструктивною. Збираючись критикувати іншого, трохи похваліть його, зауважте позитивне, покритикуйте себе, а вже потім і його.

Розмова (бесіда) — не єдиний спосіб спілкування.

Листування. Досить поширеним і специфічним є спілкування у формі ділового листування. Листи слід готувати з урахуванням важного ставлення до адресата і його інтересів, вони мають містити чіткий виклад того, про що в них ідеться. Останнє залежить від того, якого характеру готується лист: супровідний, лист-замовлення, лист-пояснення, лист-вибачення, лист-рекомендація тощо.

Спілкування по телефону. Таке спілкування порівняно простіше (не бачиш обличчя, реакції співрозмовника, можеш сказати, що завгодно, але те саме стосується і співрозмовника).

До телефонної розмови слід вдаватися, якщо:

- хочете швидко отримати чи повідомити необхідні дані;
- бажаєте оперативно з'ясувати думку певної особи з питання, що вас стосується чи цікавить;
- прагнете дістати згоду на конкретну дію;
- хочете уточнити, чи лишається в силі попередньо досягнута домовленість.

Втім до телефонних розмов також потрібно готуватися, продумувати їх, навіть, якщо потім доводиться вести такі розмови раптово або перестроюватися в процесі розмови. Слід чітко формулювати свої думки, виразно називати імена, прізвища людей, уважно слухати співрозмовника, намагатися не перебивати його, будь-що спробувати зрозуміти, бо це, врешті, відповідає вашим особистим інтересам.

Публічний виступ політика. Без публічних виступів політичної діяльності практично не існує. Бажано, щоб завчасно був погоджений час виступу, визначена його мета. Слід підготуватися до спілкування з тими, перед ким потрібно виступати. Для цього, як мінімум складають тези (структуру) того, про що йтиметься, з урахуванням часу, який буде надано для виступу. А вже від цього залежатимуть обсяг і характер матеріалу (факти, цифри, інші дані).

Під час виступу не слід зловживати фактичним і цифровим матеріалом, наводити його безпідставно. Не менш небезпечно говорити про будь-що загалом, без відповідних тез на підтвердження того, що хочете довести до слухачів, а понад усе, завдяки чому можна схилити їх на свій бік, завоювати прихильників.

Перед виступом обов'язково треба уточнити особливості аудиторії (кількість слухачів, їхній фах, професійну діяльність, вік, інтереси, соціально-політичні смаки й уподобання, віросповідання, національність тощо).

Не поспішайте йти до місця, звідки говоритимете (трибуна, поміст, відкритий майданчик) доти, доки вам остаточно не нададуть слово. Витримайте невеличку паузу, а вже потім прямуйте до місця, звідки говоритимете — спокійно, неквапно, не опускаючи голови, а оглядаючи присутніх і випромінюючи обличчям: “Я зараз скажу вам щось дуже важливе, цікаве, потрібне і саме те, про що ви мало знаєте або ж не знаєте взагалі”.

Виступаючи, слід зважати на такі застереження:

- не поспішайте говорити. Спершу огляньте аудиторію (пам'ятаєте, як актори перед спектаклем поглядають у шпарину завіси — вони хочуть відчутти загальну атмосферу залу, відчутти, в якій його точці їм найбільше симпатизують). Дайте змогу тим, хто зібрався, вас побачити і почути, сконцентрувати на вас увагу. Однак не витримуйте надто довго паузу і подбайте, щоб ваше обличчя не виглядало самовпевненим, а тим більше байдужим або невиразним, розгубленим;
- почніть виступ впевнено, розважливо, але не самовпевнено, не повільно і не мляво;
- початок має бути недовгим, але й не надто коротким — приблизно відсотків двадцять від основної частини виступу;
- коротко привітайте тих, хто вас слухає, але не вдаючись до довгих комплементарних відступів — це швидко набридає;
- чітко сформулюйте тему свого виступу, щоб слухачі зрозуміли, що ви збираєтеся сказати; пропустіть несуттєві деталі;
- якщо є певні труднощі (але не виправдання), що заважатимуть аудиторії найкраще зрозуміти вас, етично, стримано скажіть про це;
- почніть з чогось помітного (наприклад, з життєвого випадку), що зрозуміло всім або привертає увагу більшості, а головне — безпосередньо стосується теми виступу, проблем, що хвилюють зібрання. Не починайте з того, що далеко від інтересів слухачів. Можна “відштовхнутися” від тези, думки, фрази попереднього оратора, чиєсь репліки із залу, отриманої вами записки тощо. Завдання — привернути увагу до себе, а отже, й до того, про що ви говоритимете далі;

- починайте з більш-менш відомого слухачам і поступово йдіть до менш відомого і навіть до того, що їм зовсім невідоме;
- викладаючи свої тези, постійно наголошуйте на головній із них або нагадуйте її складові — так слухачам буде легше вас сприймати;
- обов'язково нагадайте, що ви завершуєте виступ і тоді переходьте до висновку (висновків). Перед цим зробіть паузу, щоб зрозуміти, чи загострилося сприйняття аудиторією того, про що ви говорите. Кульмінація має бути ефективною, а не навпаки. Останнє важливе для акторів, популярних, але не політиків-реалістів;
- йдіть з трибуни (з місця виступу) неквапно, але впевнено, не мляво, визначаючи, чи сприйняла і як сприйняла аудиторія те, про що ви щойно говорили.

Цілком доречно для того, хто готується виступати, буде й така порада: з'ясуйте, що є правдою для цієї аудиторії (у що люди вірять), а вже потім спробуйте:

- сподобатися, запам'ятатися публіці;
- довести тим, хто вас слухає, що ваша точка зору найправильніша;
- за наявності часу поясніть детальніше сенс бодай однієї зі своїх тез принципового характеру.

Абсолютно по-різному поведуться сильний і слабкий політики як оратори.

Сильний оратор здебільшого не боїться будь-яких гострих запитань, записок, реплік і завжди намагається довести людям, що його програма, погляди, пропозиції є найкращими, доцільними, необхідними для всіх. Такий оратор, звичайно, мало уваги звертає на дрібні деталі своєї зовнішності, поведінки, чиїсь зауваження та критику.

Слабкий оратор постійно намагається сказати всім якомога більше “правди”, точніше того, що він сам вважає правдою, часто виправдовується або стурбовано реагує на найменше заперечення, критику своєї позиції тощо. Його може збентежити, вивести з рівноваги навіть чиясь репліка, а тим паче ґрунтовна критика.

Спеціальні поради для політика

Голос. Говоріть неголосно, але й не тихо, пристосуйте голос до аудиторії, говоріть так, щоб вас добре чули. Не говоріть байдуже, не живайте слів-паразитів (що постійно і недоречно повторюються

оратором), підвищуйте тон лише тоді, коли ставите запитання або хочете сказати про найважливіше, закликаєте зібрання до дії. Надмірне підвищення голосу свідчить про агресивність. Сила голосу залежить від розмірів аудиторії та наявності (або відсутності) підсилення звуку.

Обличчя. Міміка має бути стриманою, не відволікати від суті словесної інформації. Намагайтеся час від часу поглядати у зал навіть за всієї складності того, про що говорите. Пам'ятайте: обличчя вимовляє разом зі словами.

Жести. Не робіть незвичних, різких жестів, не починайте і не закінчуйте виступ несподіваним жестом. Якщо виступаєте з трибуни, не жестикулюйте, а коли виступаєте без трибуни і не тримаєте тексту в руках, візьміть бодай в одну руку олівець чи ручку. Якщо вам через надмірну жестикуляцію складно виступати стоячи, говоріть сидячи, коли є можливість. Іноді промовці так почуваються вільніше і більше подобаються слухачам.

Дихання. Спробуйте із самого початку виступу говорити так, щоб дихання було рівномірним. Якщо це складно, робіть невеличкі, непомітні паузи. Вдихайте повітря до початку фрази, а видихайте після її закінчення — ротом і носом водночас. Багатьом промовцям стає в нагоді вміння чергувати довгі та короткі речення, але не забувайте, що основну думку треба висловлювати головним, а не другорядним реченням. А ще краще виважено повторити її двічі.

Одяг. Політик — людина публічна, а тому його зовнішній вигляд, одяг мають неабияке значення, впливають на навколишніх.

Костюми треба носити не дуже світлих і не надто темних кольорів, уникаючи білих, жовтих, малинових, чорних.

Сорочки бажано одягати білі, світло-блакитні, світло-сині, у дрібну смужку. Рукава сорочки мають виглядати з-під рукавів піджака приблизно на два сантиметри, а холоші штанив прикривати застібки взуття.

Добирайте не дуже яскраві краватки, що за кольоровою гамою відповідають сорочці та костюму, і зав'язуйте їх так, щоб вони прикривали застібку пояса.

Проведення ділових нарад. Кожний політик, надто політик високого рівня, має відповідну групу людей, команду, колектив, які з ним і на нього працюють. Тому час від часу виникає потреба проводити спільні ділові наради, на яких вирішуються певні питання, узгоджується стратегія спільної праці, визначаються перспективні питання роботи тощо.

Політик повинен уміти добре підготувати і провести ділову нараду, оскільки від цього залежать як його власні статус та авторитет, так і успіх справи, яку він робить з допомогою інших людей.

До форм ділових нарад належать збори, наради з різних питань, конференції тощо. Усі вони передбачають вирішення певних завдань, а головне — привернути увагу учасників наради до проблем, які обговорюються, уточнити місце і роль у їх розв'язанні кожного учасника, розробити робочий план реалізації окремих конкретних завдань із зазначенням термінів, відповідальних осіб тощо.

Розрізняють такі види нарад:

- *інформаційні*, коли потрібно подати певну інформацію, ознайомити з певними документами, матеріалами, відомостями, точками зору тощо;
- *роз'яснювальні*, або інструктивні, коли є потреба визначитися щодо певної ситуації, події, пояснити певні суспільно-політичні події, явища;
- *звітні*, коли йдеться про реалізацію певних планів, дій, справ, окремих доручень;
- *нагальні*, коли ставиться завдання підвищити кваліфікацію з будь-яких питань, проблем;
- *проблемні* — найскладніші, бо йдеться про те, щоб виробити стратегію відповідної поведінки, способи розв'язання конкретної проблеми.

Будь-яка нарада потребує відповідної підготовки. Без неї розраховувати на успіх важко. Насамперед потрібно чітко визначитися, задля чого, з якою метою має проводитися нарада. Далі треба з'ясувати порядок денний наради, перелік тих, хто в ній братиме участь. При цьому слід пам'ятати, що спершу вирішують найскладніші, неоднозначні питання, а вже потім — другорядні.

Ділові наради не повинні бути тривалими. Продуктивними є ті наради, що тривають не більш як одну годину.

До початку наради потрібно чітко визначити кількість учасників. Зайвих людей, які лише створюватимуть масовість, на нараді не повинно бути. Зазвичай запрошуюють тих, хто безпосередньо причетний до вирішення питань.

До наради потрібно ретельно підготуватися. Це може бути розгорнута доповідь, детальні або короткі тези. Потрібно пам'ятати, що аудиторія найкраще сприймає того, хто говорить не більше ніж 15–17 хвилин. Щоб заволодіти слухачами, насамперед треба сказати про

мету свого виступу, пояснити чому це важливо, далі запропонувати аудиторії, що треба робити і для чого, хто має це робити. При цьому велике значення має те, які способи розв'язання існуючих проблем ви запропонуєте. Іншими словами, потрібно виробити приблизний і можливий проект розв'язання таких проблем, кому і що буде доручено зробити і в які терміни.

У процесі ділової наради важливо також врахувати такі особливості:

1. Не намагайтеся взяти ініціативу виключно на себе, спробуйте почути думки і пропозиції інших учасників наради, дайте їм можливість висловитися.
2. Спробуйте діяти за правилом: критикуєш – пропонуй, пропонуєш – роби.
3. Не намагайтеся давати виконавцям однозначні оцінки на зразок: “Ви цього не зможете зробити”, “Вам це не під силу”, “У вас мало досвіду” тощо.
4. З усіма учасниками наради поведіться однаково (називайте всіх по імені та по батькові).
5. Пам'ятайте, що саме від вас очікують підсумкового, заключного слова, завчасно готуйтеся до нього.

Кожна ділова нарада має закінчуватися прийняттям певних рішень – письмових чи усних. Можна завчасно підготувати проект письмових рішень і запропонувати їх для обговорення або у процесі наради запропонувати проект рішення усно і прийняти його за погодженням усіх, хто бере участь у нараді. Все залежить від конкретної ситуації.

Будь-яка нарада не позбавлена принципів зауважень або й критики. Це природно, бо єдина точка зору існує досить рідко. А тому важливо уважно ставитися до будь-якого критичного зауваження, спробувати спростувати його чи пояснити його сутність, особливості або й відмежуватися від нього.

У будь-якому разі на користь справи буде ознайомлення з усіма існуючими точками зору, думками, пропозиціями, можливо й такими, яких ви абсолютно не поділяєте. Толерантно ставтеся до будь-яких думок, маючи й обстоюючи власну.

Тому, хто веде нараду, такі поради:

- будьте уважним, таким, щоб з вами хотіли спілкуватися;
- умійте слухати інших, враховувати їхню точку зору; власну позицію викладайте чітко і зрозуміло;

- враховуючи думки багатьох, майте й обстоюйте власну точку зору, прокоментуйте свої аргументи і пропозиції.

Як вести бесіду, дискусію, розв'язувати конфлікти. Кожний політик має вчитися мистецтву ведення рівноправного, культурного діалогу, оскільки саме діалог є конкретним засобом спілкування з іншими людьми, взаємодії з ними.

Діалог як засіб уточнення позицій, розв'язання проблем, досягнення домовленостей може мати різний характер:

- *діалог-торг* (коли ставиться завдання отримати від спілкування якомога більше зиску для себе особисто);
- *діалог-компроміс* (коли одна зі сторін певною мірою поступається іншій);
- *діалог-рівність* (ідеальний варіант діалогу, коли обидві сторони мають після його завершення фактично однаковий зиск).

Загальний рівень участі будь-якої сторони (якщо йдеться про конкретних осіб) у діалозі значною мірою визначається рівнем загальної культури взагалі та політичної культури дискусантів зокрема. Вміння розмовляти з іншими людьми не є природженим. Для успішної бесіди потрібно відпрацювати вміння бути контактною, уважною до співрозмовника людиною та багато іншого. Зрештою — це мистецтво.

Розглянемо якості та навички, які мають бути притаманні досвідченому співрозмовнику:

- динамічність, гнучкість поведінки під час ведення бесіди, вміння легко переходити з однієї проблеми на іншу, зберігаючи загальну канву розмови, обстоюючи власну точку зору, виходити зі складних ситуацій, що виникають;
- уміння вислухати, зрозуміти, заспокоїти співрозмовника. Частото, уважно вислухавши співрозмовника, ви зможете поступово, методично довести свою точку зору, навіть використовуючи аргументи протилежної сторони. Неважко помітити, що найкращими співрозмовниками є люди, які вміють слухати;
- здатність стримувати себе, уникати радикальних висновків, пропозицій, різких висловлювань (демонструвати повагу до співрозмовника, зберігаючи водночас самоповагу);
- уникання розмов, що стосуються інтимних сторін життя співрозмовника. Таке можна допускати лише за умови, якщо, образно кажучи, це дозволяє робити ваш співрозмовник;
- уміння вибудувати і витримати до кінця свою лінію поведінки у бесіді. Це непросто, але досить часто вкрай необхідно;

- здатність чітко усвідомити мету співрозмовника. Це дасть змогу не лише зрозуміти його, а й вибудувати власну стратегію бесіди, скоригувати її вже у процесі спілкування.

Важливо усвідомити мету бесіди. Вона може бути різною:

- бесіда як потреба засвідчити своє шанобливе ставлення до співрозмовника, зміцнити, продовжити свої ділові відносини з ним;
- бесіда з метою отримати потрібну вам інформацію;
- бесіда з метою врегулювати стосунки, а то й конфлікт з протилежною стороною;
- бесіда, ініціатором якої є не ви, а ваш співрозмовник;
- бесіда, яка ні до чого конкретно особисто вас не зобов'язує (у вагоні поїзда, на відпочинку тощо).

Бесіди можуть різнитися не лише змістом, характером, а й складністю. Щоб не ускладнювати бесіду зі свого боку, варто дотримуватися таких правил:

- не поспішайте робити висновки з того, що говорить ваш співрозмовник;
- не перебивайте без потреби співрозмовника, дайте йому можливість висловитися;
- покажіть своєму співрозмовникові, що ви справді уважно його слухаєте;
- стежте за своїми жестами (щоб вони не були надто різкими і динамічними), постійно підтримуйте візуальний контакт зі співрозмовником;
- намагайтеся зрозуміти не лише те, про що вам говорить, а й те, що відчуває співрозмовник;
- стежте за жестами, мімікою співрозмовника, намагаючись зрозуміти, чи вони справді відповідають тому, про що він говорить;
- дотримуйтеся загалом схвальної реакції стосовно того, про що говорить співрозмовник, коли це якоюсь мірою збігається з вашою думкою, точкою зору, позицією;
- не вважайте, що будь-яке мовчання співрозмовника є згодою на ваші думки, точку зору;
- уникайте поспішних висновків;
- намагайтеся якомога менше ставити уточнювальних запитань, оскільки це може дратувати співрозмовника;

- весь час вдумуйтеся в сутність того, про що йдеться у розмові, не акцентуючи уваги навіть на неприємних, різкуватих висловлюваннях співрозмовника;
- не вдавайтеся до мовчання як засобу уникнути загострення розмови;
- намагайтеся, щоб вас “не спіймали” під час розмови на суперечностях, тобто будьте логічними й уважними під час бесіди.

Іноді бесіда переходить у суперечку або навіть починається з неї. Суперечка виникає тоді, коли сторони мають надто різні, а то й діаметрально протилежні погляди, точки зору, оцінки певних явищ, ситуацій, вчинків тощо. У будь-якій суперечці є ініціатор і опонент. Зрозуміло, що їхня поведінка під час суперечки також різна. Жоден політик не уникає і фактично не може уникнути дискусій як їх організатор, учасник, спостерігач. Вирізняють дискусії “вільні” та “прогресивні”.

“Вільною” називається дискусія, метою якої є не пошук будь-якого рішення, більш-менш єдиної точки зору, а просто обмін думками.

“Прогресивна” дискусія — групове вирішення (або принаймні знаходження способу вирішення) певної, у тому числі політичної, проблеми.

Якщо політик має брати участь у дискусії або є її організатором, насамперед треба знати мету, приблизний зміст майбутньої дискусії. Далі слід здійснити підготовчі міжособистісні контакти з окремими учасниками дискусії, щоб уточнити її мету, можливості реалізації плану дискусії, на який розраховує політик. Головне — безпосередньо сама дискусія (участь або керування нею). Важливий етап дискусії — її завершення, аналіз і підбиття підсумків.

Метою дискусії для політика часто є прагнення довести правильність власної точки зору і хибність точки зору опонента чи опонентів. Щоб досягти цього, у процесі дискусії слід використати як мінімум два основних елементи:

- *тезу*, тобто предмет дискусії, або на чому ми зосереджуємо свої докази, які обґрунтовуємо як найістотніше, найвагоміше;
- *аргументи* — судження, думки, які мають підтверджувати одну точку зору і спростовувати іншу. При цьому потрібно обов’язково дотримуватися культури аргументації, тобто використовувати реальні аргументи і факти.

Між окремими людьми виникають і міжособистісні гострі ситуації або конфлікти. Вони мають різні причини, але здебільшого конфлікти поділяють на об’єктивні та суб’єктивні.

Зрозуміло, що в разі виникнення конфліктів (а вони є досить поширеним явищем) варто спершу розібратися у самому собі, визначити об'єктивні і суб'єктивні причини, суть конфлікту, проаналізувати можливі шляхи його розв'язання, виробити власну стратегію поведінки у конфлікті.

Конфлікт може мати як негативні, так і позитивні наслідки для подальших відносин, спілкування конфліктуючих сторін. Часто він призводить не лише до погіршення відносин між людьми, а й до їх припинення. Спеціалісти вважають, що загрозу становлять не конфлікти як такі, а їх наслідки. Тому профілактика конфліктів, спроба усунути причини, що можуть їх спричинити, значно важливіші, ніж навіть конструктивне розв'язання конфліктів.

Найчастіше розв'язати конфлікт можна в результаті певного діалогу з іншою стороною. Психологи радять вдаватися до таких прийомів:

- визнайте, в чому має рацію ваш співрозмовник, а в чому ви;
- спробуйте перевести розмову в русло питань, з яких у вас немає істотних суперечностей з протилежною стороною;
- дещо поступіть у суперечці протилежній стороні, якщо предмет такої суперечки не має особливо принципового значення (поступіться бодай на словах);
- спробуйте пом'якшити дискусію за рахунок жарту, спокійного, розважливого тону бесіди;
- визнайте, що ви не зовсім глибоко розібралися в окремих питаннях, навколо яких виникла суперечка, запропонуйте ще раз (з часом) повернутися до спільного їх обговорення.

Неважко зрозуміти, що найважливішою передумовою запобігання конфлікту або успішного його розв'язання є вміння зрозуміти іншу сторону. Слід терпляче ставитися до того, що хтось думає інакше, ніж ви. Будьте завжди готові погодитися, що ваші аргументи, позиція — малодоказові або навіть хибні. Пригадайте вислів відомого французького філософа-гуманіста *М. Монтеня* про те, що ніхто не убезпечений від можливості сказати нісенітницю. Біда, коли її висловлюють свідомо.

Основні способи розв'язання конфліктів тоді, коли їх неможливо уникнути взагалі:

- *мінімізація взаємодії з іншою стороною*, тобто зведення до мінімуму спілкування з людиною, яка конфліктує з вами, сподіваючись, що настане сприятливіший час для позитивного розв'язання конфлікту;

- *відкрита розмова з іншою стороною.* Цим прийомом послуговуються нечасто, оскільки така розмова — справа нелегка. До того ж треба бути досить упевненим у тому, що правда й аргументи на вашому боці й на вашу користь;
- *одностороння поступка.* Це робиться тоді, коли треба поступитися або бачите безперспективність конфлікту особисто для себе, готовність протилежної сторони також дещо поступитися;
- *оприлюднення конфлікту,* залучення до нього впливових осіб, винесення його на їхній суд. Йдеться про третіх осіб, які спроможні допомогти своїм авторитетом, впливовістю, умінням розв'язати конфлікт. Слід хіба що остерігатися, щоб такі особи не скористалися ситуацією у власних інтересах;
- *співробітництво за певних обставин* — найефективніший спосіб розв'язання конфлікту, коли виграють обидві сторони. Розмірковують у такий спосіб: “Я бажаю мати позитивні результати від розв'язання конфлікту і хочу, щоб інша сторона також їх мала”;
- *уникнення активних дій у конфлікті.* Проаналізуйте, можливо, відсутність активності вам вигідніша, ніж її надмірність, інакше конфлікт буде розв'язаний з ініціативи протилежної сторони або ж взагалі сам собою;
- *вибір розумної послідовності особистих дій.* Не варто поспішати, ставити за мету швидке розв'язання конфлікту. Спробуйте розподілити свою стратегію на окремі дії тактичного характеру або на кілька можливих варіантів розв'язання конфлікту, які ви потім послідовно використаєте.

Політична культура політика. Успіх діяльності політика забезпечує (крім знань, навичок і вмінь) політична культура, яка є своєрідним видом людської культури, що межує на стику політики і досягнень суспільства у матеріальній і духовній сферах і виявляється як цивілізована діяльність, поведінка у сфері політики і політичного життя.

Розрізняють політичну культуру окремих політиків, громадських діячів, партій, рухів, націй, класів, держав, країн, народів. *Політична культура окремого політика* — важливий показник його підготовленості (знань, навичок, ідейних переконань), готовності до активної і свідомої політичної діяльності. Зазвичай політик, якому притаманна висока політична культура, дотримується чіткої політичної, грома-

дянської позиції, уміє поєднувати власні інтереси з груповими, корпоративними, загальнонаціональними, загальнодержавними. Його дії переважно відкриті, чесні, послідовні та виважені.

Політична культура — особливий різновид культури, спосіб духовно-практичної діяльності й відносин, які відображають, закріплюють і реалізують основні національні цінності та інтереси, формують політичні погляди й цінності, знання та навички участі громадян у суспільно-політичному житті.

Однією з характерних ознак стану суспільної думки в політичній сфері є авторитет політичних інститутів, партій, організацій, владних структур і довіра до них з боку населення країни. Особа у процесі свідомої діяльності отримує політичні знання й досвід, формує свою політичну свідомість і відповідні політичні відносини.

Політична культура характеризується власним способом реалізації соціально-політичної діяльності людей, у процесі якої змінюються відносини між ними і створюються певні цінності. Політична культура окремої людини формується у процесі навчання, оволодіння професією, продуктивної діяльності зі створення матеріальних і духовних благ, участі в суспільному, громадському житті.

Формування політичної культури, на думку багатьох українців, на сьогоднішній день не може бути дієвим, оскільки демократія ще не вирідніється стабільністю, парламентський демократизм існує лише теоретично, а вибори не відображають істинних сподівань народу. Принаймні так вважає значна частина фахівців з філософії, історії, політології та соціології. Тож звідси висновується, що у свідомості старшого покоління склався ілюзорний імідж соціалізму, який забезпечував ідеальне “соціальне благополуччя” та повну зайнятість в умовах планової економіки.

Політична культура насамперед повинна сприяти усвідомленню загальноісторичної відповідальності українців як нації, вихованню в них справжнього патріотизму, національної гідності та самосвідомості.

У справді демократичному суспільстві політична культура має бути спрямована на виховання громадян, особливо молодих, які поважають закон, але чинять опір у разі, якщо їхні права порушуються. Її реалізація може бути дієвою, якщо людина, особливо молода, матиме чіткі ідеї обмеження влади і готовність боротися законними засобами для підтримки цих обмежень. Досягти такої ситуації можна лише через виховання, формування особистості.

Слід застерегти від роздмухування тільки суто національного, поки воно не утвердиться у свідомості як державно-національне в духовній і державно-правовій сферах, тобто не стане природним і об'єктивно необхідним. Так, *М. Маринович* з цього приводу пише, “що є націоналісти, для яких кожний пункт, кожна кома в Декальозі мають сакральне значення. Вони й не помічають, що їхні народозахисні моделі, не вивірені у часі й конкретних історичних обставинах, можуть призвести до громадянської війни, тобто означати захист народу” до останнього українця [198, 58].

Історія свідчить, що культурний розвиток певного народу не завжди супроводжується формуванням політичної культури, яка передбачає осмислення тих проблем, що стоять перед політичними інститутами для розбудови держави.

Політична культура в різних суспільствах завжди фрагментована, особливо в Україні. На думку *Б. Цимбалістого*, в українців вона надто глибоко фрагментована, бо поділяє їх на Схід і Захід, за релігійним віросповіданням (католики і православні), на велику кількість політичних партій.

Загалом політичну культуру слід визначити як систему відповідних уявлень, установок, переконань у свідомості громадянина, які виявляються в його особистій практичній діяльності.

У реальному житті в процесі формування політичної системи українського суспільства політична культура має бути інтегрованим цілим, де органічно пов'язані, з одного боку, гуманістично й демократично орієнтована політична свідомість і реальна політична творчість трудящих, усього українського народу, а з іншого — політичне мислення та політична активність окремих громадян, які беруть реальну й ефективну участь в управлінні справами суспільства і держави та інших творчих політичних діях.

Молода Українська держава надзвичайно зацікавлена у цивілізаційній соціалізації молодого громадянина, у формуванні в нього демократичної політичної свідомості й культури, законослухняності, які обмежують вияви крайнощів і радикалізму, роблять людину соціально активною, спроможною до саморозвитку та самореалізації.

Проте однієї такої зацікавленості замало. Потрібні ще й практичні дії, спрямовані на заохочення участі молоді у розвитку державотворчих процесів, відповідна молодіжна політика, яка враховувала б інтереси молоді, визначала шляхи розв'язання проблем, які її хвилюють, конкретні дії щодо реалізації такої політики. Адже молодіжна

політика, як і політика взагалі, лише тоді досягає успіху, коли вона зрозуміла, усвідомлена, підтримана, прийнята масами, спонукає їх до активної дії в суспільних процесах.

Донедавна державна політика стосовно молоді була переважно декларативною і повчальною. Молодь розглядали не інакше, як об'єкт ідеологічного, виховного впливу, а не як суб'єкт діяльності у власних і державних інтересах. Цьому сьогодні необхідно запобігти будь-що, зробити все, аби саме молодий громадянин став дієвим суб'єктом державотворення.

Становлення й розвиток державної молодіжної політики передбачає систематичний аналіз стану свідомості як методологічної основи цього процесу і водночас є важливою умовою формування політичної свідомості як основи високої політичної культури особи.

Політична свідомість — система ідейно-теоретичних поглядів, установок та емпіричного ставлення до явищ і процесів політичного життя суспільства, а також політичного розуміння, політичного усвідомлення. Вона зумовлює пізнавальні та практичні функції політичної діяльності, вибір форм і засобів, розвиток соціальної активності, а тому є визначальним фактором політичної поведінки особи.

Вивчення особливостей розвитку політичної свідомості передбачає дослідження тенденцій, динаміки розвитку соціально-політичних орієнтацій громадян, особливо молоді.

Для становлення української державності істотне значення має формування політики національної злагоди, єдності громадян навколо загальнонаціональної ідеї. Саме національна ідея має бути консолідуючим чинником нації, народу. Це зазначав свого часу академік *М. Жулинський*. “Виникає загальна необхідність, — пише він, — формування цілісної системи ціннісних орієнтацій суспільства, концептуальним ядром якої має бути власна державна національна ідея. Головний принцип формування цієї системи ціннісних орієнтацій полягає в урахуванні інтересів усіх верств суспільства, усіх народів, що населяють Україну, а отже, передбачає охоплення всіх сфер економічного, інтелектуального й духовного життя суспільства. По суті, йдеться про відповідну ідеологію, за допомогою якої можна було б формувати нові структури свідомості, нову ментальність нації в її національно-культурній єдності та духовній суверенності” [129, 93].

Участь громадян у суспільно-політичному житті має неабияке значення з огляду не лише на самореалізацію особи, конкретного громадянина, а й на реалізацію загальнодержавних, загальнонаціональ-

них проблем. Іншими словами, досягти політичних зрушень у справі демократизації суспільства можна за наявності високої політичної культури максимальної кількості громадян.

Задля формування такої культури варто було б мати та реалізувати комплексну державну програму соціально-духовного розвитку суспільства, в центрі якої мають бути питання формування громадянської позиції, активної політичної культури громадян.

Як свідчить соціальна практика, занепад політичної культури відбувається в тих суспільствах, де відсутня стабільна, впорядкована демократична, правова держава, тобто, де немає однакового для всіх закону.

У тому разі, коли існує безправ'я народу, але процвітає бездіяльність владних структур, некомпетентність політиків, нездатність політичних партій висунути узагальнювальну концепцію подальшого розвитку національної держави, відбувається постійна боротьба між різними гілками влади, тоді занепадає політична культура, поглиблюються песимізм і соціальна напруженість.

Занепад політичної культури відбувається також і за відсутності певних вагомих соціальних цінностей, якими надихається кожне нове покоління, тобто формується й утверджується на майбутнє шанобливе ставлення до своєї історії, мови й культури і відповідних владних структур.

Найважливішими рисами, які мають бути притаманні справжньому політику, є: освіченість, мудрість, людяність, працьовитість, інтелігентність, мужність, кмітливність, наполегливість, гнучкість, комунікабельність, чесність, колегіальність та ін.

Як і будь-яка інша, політична діяльність має не лише свої особливості, засоби і методи, а й закономірності. Йдеться про технології політичної діяльності.

Зовнішність політика. Важливою складовою, яка формує імідж політика, є його зовнішність. Його можуть характеризувати навіть окремі деталі його одягу, не кажучи вже про загальний смак і манеру одягатися. Наприклад, психологи вважають, що характер, темперамент політика, громадського, політичного діяча видає навіть його краватка:

- яскраву краватку, з викликом, підбрану не в тон носять люди схильні до несподіваних дій, вчинків, ризику. Доволі часто ці ризики межують з відкритою грубістю, безцеремонністю;

- краватку з незвичайними фігурками, контрастних кольорів добирають люди, які люблять ефектну риторичку, демагогію, часто обіцяють навіть те, чого реально ніколи виконати не можуть;
- помірно яскраву, помітну, але таку, що гармонує з одягом носять люди, які схильні до демонстративних вчинків. Вони всьому знають міру, сміливі, у них достатньо розвинене почуття гумору;
- краватку у невиразних блідих тонах найчастіше носять люди, які здебільшого не люблять ризикувати, як кажуть, важкувато на підйом, хиткі у своїх оцінках, точках зору, виборі;
- краваткам у квіточки або різні тваринки віддають перевагу ті, хто мають холеричний, імпульсивний характер, не дуже люблять усталений стан речей – порядок частіше виводить їх із рівноваги, ніж дає спокій і задоволення;
- смугасту краватку, з якимись геометричними фігурками зазвичай люблять ті, хто схильний до плановості, організованості, порядку, кому хаос не імпонує;
- краватку темних, невиразних кольорів носять здебільшого люди стримані, невиразні, які уникають публічності, сутичок, конфліктів.

Існують й інші деталі, які часто є вагомішими, ніж ми вважаємо. Розглянемо окремі поради.

Краще мати однотонний костюм з піджака і штанів, чи костюм-тройку.

Відавайте перевагу чорним або темно-коричневим черевикам з тонкої шкіри. Зазвичай, ділові люди уникають носити взуття білого кольору, яскраві шкарпетки.

Поради жінці-політику щодо вбрання, зовнішнього вигляду. Вона, як і чоловік, має одягатися модно, але без “виклику”. Бажано, скажімо, уникати сміливо декольтованих костюмів, суконь, блузок, коротких спідниць, помітно дорогих, особливо у великій кількості, прикрас. Спеціалісти з іміджу рекомендують жінці-політику, діловій жінці вдень носити вдало підібрану біжутерію, вироби з дерева, срібла, напівдорогоцінних каменів, а дорогі коштовності одягати після 18 години.

Отже, одягайтеся просто, але приємно, без чогось надто строкатого в костюмі (колір різкого тону, незвичний фасон). Зрозуміло, що одяг

має бути охайним, випрасуваним, зручним. Зовнішність підкреслює розумні слова і так само думки.

Кілька порад стосовно того, як триматися під час публічного виступу.

У процесі виступу, якщо немає попередньої однозначної домовленості, вам можуть подавати записки або ставити усні запитання. Досвідчені оратори не “боятися” ні того, ні іншого, менш досвідчені віддають перевагу першому. Якщо вам зручніше давати відповіді на письмові запитання, попросіть подати їх у такій формі, по закінченні виступу. Якщо ж слухачі наполягають на усних запитаннях, то залишайтеся лише погодитися з цим.

У разі, якщо ж пролунало усне запитання прямо із залу, з натовпу, навіть провокаційного характеру, головне — не демонструвати (якщо це навіть так), що воно несподіване для вас. Не втягуйтеся в суперечку, а тим більше не намагайтеся ще дошкульніше “дістати” свого опонента. Спробуйте коректно відбити його. Тут доречним буде і вдалий аргумент, і дотепна репліка, і комплімент на адресу автора навіть найдошкульнішого зауваження, а то й просто жарг. Не хвилюйтеся, тримайтеся впевнено, бо невпевненість досить гостро відчувають слухач і глядач.

Іноді доводиться виступати без підготовки, за оперативних, раптових обставин. У такому разі за кілька хвилин зорієнтуйтеся в особливостях аудиторії, у тому, чого вона очікує від вас, чи буде їй важливо, цікаво почути вас, а також у тому, що ви хочете сказати і заради чого (переконати, погодитися з чимось точною зору, закликати зібрання до певної дії, щось спробувати зробити тощо). Іншими словами, визначте мету свого виступу.

Публічний виступ політика — складна і відповідальна справа, яка потребує відповідної підготовки, роботи над собою. Особливо це стосується виступів на телебаченні. Телебачення — найдієвіший засіб інформації, спілкування з великою кількістю виборців. Однак використання його політиком — справа складна. Можна набути великої популярності, авторитету, а можна водночас втратити й ту популярність, що у вас вже була.

Якщо вас запросили на телебачення, то насамперед:

- з’ясуйте назву програми, її мету, характер;
- дізнайтеся, хто крім вас братиме участь у програмі;
- уточніть, у якій формі проходитиме програма (бесіди, дискусії, дебати, інтерв’ю, коментарів, відповідей на задалегідь заго-

товлені запитання), залежно від зазначеного треба буде готуватися до неї (передачі);

- з'ясуйте, чи є більш-менш точний сценарій передачі, хто її вестиме;
- дізнайтеся, чи регламентований час, пов'язаний з вашою особистою участю у передачі;
- з'ясуйте, в якому режимі вестиметься передача (запис, прямий ефір, спеціальне монтування);
- дізнайтеся, хто особисто вестиме передачу (ім'я, номер телефону). Підготуйтеся до телевізійної передачі у такий спосіб:
 - якщо вам буде надано можливість виступити, то складіть тези свого виступу (монологу) в межах зазначеного часу;
 - якщо це буде дискусія, обмін думками — напишіть короткі репліки (відповіді) на можливі запитання, спробуйте їх запам'ятати;
 - якщо є потреба, запишіть потрібний матеріал на відеокасету, магнітофон — може він знадобиться потім на телебаченні.

Спробуйте відрепетирувати, відшліфувати свій текст (виступ, відповіді на можливі запитання, репліки), уявляючи можливу ситуацію у процесі телепередачі.

Напередодні передачі надайте особливої уваги своєму зовнішньому вигляду. Ви повинні бути добре виголені, акуратно зачесані (без перуки), у костюмі спокійних кольорів, темних туфлях і шкарпетках. Якщо ви носите окуляри, їх дужки не повинні бути блискучі. У жодному разі не одягайте темних окулярів — глядачі не бачитимуть ваших очей.

Отже, ви — в телестудії (постарайтеся прийти за 10–15 хвилин до початку передачі):

- уточніть, чи правильно буде названо ваше прізвище (ім'я, по батькові), партію, організацію, яку ви представляєте;
- познайомтеся з ведучим програми, вручіть йому свою візитівку;
- скористайтеся послугами гримера, ретушера, який допоможе вам виглядати симпатичніше і привабливіше;
- якщо ви вперше на телебаченні, попросіть оператора, координатора програми показати вам, як дивитися у телекамеру, щоб виглядати якомога простіше, впевненіше;
- перед тим як говорити, посміхніться, розслабтеся, намагайтеся триматися звично, природно;

- намагайтеся говорити чітко, спокійно, виважено, без потреби не жестикулюйте, не закривайте своє обличчя і не торкайтеся його, без потреби не знімайте і не одягайте окулярів;
- якщо ви маєте можливість виголосити перед слухачами і глядачами монолог, посміхніться, зробіть невеличку паузу, привітайтеся і спокійно розпочинайте свою промову.

У бізнесі, політичній, громадській роботі невіддільним атрибутом спілкування, формування контактів є візитні картки, або візитівки. Ними обмінюються відповідно до потреби, ситуації чи певних ритуалів.

Традиційно розмір візитних карток 5×9 см, іноді (у високих посадових осіб) 6×9. Жінки, які беруть участь в офіційних ділових прийомах і є дружинами офіційних осіб, мають візитівку розміром 4×8 см.

Виготовляють візитні картки з цупкого паперу — білого або інших кольорів. Картки можуть містити герб держави, емблему, знак фірми, політичної партії, громадської організації, а іноді й невеличке фото власника.

Небажано візитівку оформляти надто розкішно, перевантажувати текстом і малюнками-зображеннями.

Якщо текст на візитівці пишуть двома мовами, його розміщують на кожному боці окремо. Слід при цьому подбати, щоб текст іноземною мовою був досконалий, ідентичний національній мові.

Виготовляють також спеціальні картки-візитівки для привітань, поздоровлень, висловлення подяки, співчуття, запрошень на різноманітні події (офіційні, дружні прийоми, дні народження, річниці фірм, організацій, партій, ювілейні дати держав, окремих відомих осіб тощо). Такі картки здебільшого пересилають поштою або кур'єром. В один конверт (трохи більший за візитівку) можна вкласти кілька візитівок, якщо вони адресовані людям, які разом працюють, є близькими родичами. На конверті пишуть ім'я, по батькові, прізвище адресата, його посаду.

Той, кому передано візитівку, повинен обов'язково відреагувати на таку дію — надіслати власну візитівку, зателефонувати, висловити подяку під час особистої зустрічі.

У процесі політичної діяльності, як і в будь-якому спілкуванні, не обійтися без подарунків та сувенірів. Їх широко використовують з нагоди свят, урочистостей, нагород окремих осіб та організацій.

Оскільки подарунки і сувеніри мають засвідчити певну повагу до людини, організації, структури, то варто подбати про те, щоб вони не

були надто дорогими, краще з доречною символікою. Простежте за тим, щоб подарунок чи сувенір виявився до смаку тому, кому він адресований, не був непотрібним натяком, аналогією для адресата або ж зайвою, непотрібною річчю. Наприклад, ви подарували дорогу книгу, але без ілюстрацій і мовою, якою той, кому вона дісталася, абсолютно не володіє.

Для цього у коректній формі потрібно поцікавитися смаками, уподобаннями адресата, а ще краще дізнатися про це заздалегідь.

Подарунок чи сувенір повинен бути красиво упакований. Всередину кладуть свою візитівку або листівку — поздоровлення, привітання.

Подарунком чи сувеніром також можуть бути гарні квіти. Найдоречніші — троянди, гладіолуси, гербери, тюльпани, гіацинти, хризантеми, гвоздики. Не бажано дарувати як офіційний подарунок польові квіти, жоржини, іриси та квіти темних кольорів.

Квіти (парна кількість — траурні події, непарна — святкові, врочисті) треба красиво оформити. На вулиці дарують загорнуті квіти, у приміщенні — розпаковані.

Якщо подарунок чи сувенір вручили вам, потрібно обов'язково розпакувати його, а квіти — поставити у вазу. Тому, хто приніс подарунок слід подякувати і висловити своє задоволення на зразок: “Я давно мріяв (мріяла) мати таку чудову річ”, “Мені дуже до вподоби ваш сувенір, спасибі” тощо.

Питання для самоконтролю

1. Сутність політичного іміджу як соціального феномена.
2. Типологія політичного іміджу.
3. Особливості взаємин політика та його електорату.
4. Діалектика відносин політика і політичної партії.
5. Роль і значення політичної освіти у становленні іміджу і формуванні професійних навичок політика.
6. Політик і державна символіка.
7. Особливості спілкування в процесі політичної діяльності.
8. Досягнення успіху в процесі публічного виступу.
9. Техніка проведення ділових нарад.
10. Особливості ведення бесід, дискусій та розв'язання конфліктів.
11. Зовнішній вигляд політика.

Література

1. *Бабкин В., Селиванов В.* Народ и власть. — К., 1996.
2. *Бибик В. М.* Політичний маркетинг і менеджмент. — К., 1996.
3. *Блондель Ж.* Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу. — М., 1992.
4. *Выдрин Д. И.* Очерки практической политологии. — К., 1991.
5. *Головатий М. Ф.* Мистецтво політичної діяльності. — К., 2002.
6. *Головатий М. Ф.* Політична психологія. — К., 2001.
7. *Головатий М. Ф.* Професія — політик. — К., 2000.
8. *Головатий М. Ф.* Соціологія політики. — К., 2003.
9. *Конфликтология* / Под ред. А. С. Кармина. — СПб., 1999.
10. *Кухта Б.* Феномен політичного лідерства: Історичні силуети на тлі епох. — Л., 2000.
11. *Левин А. Я.* Политика и управление. — Н. Новгород, 1991.
12. *Максименко С. Д.* Общая психология. — М., 1999.
13. *Огарев А. В., Понеделков А. В.* Лидер. Элита. Регион. — Ростов н/Д, 1995.
14. *Пахарев А. Д.* Политическое лидерство и лидеры. — К., 2001.
15. *Пойченко А. М.* Інноваційні технології і політична діяльність. — К., 1994.
16. *Почепцов Г. Г.* Теорія комунікації. — К., 1996.

МАУП

ПОЛІТИЧНИЙ АНАЛІЗ, ПРОГНОЗ І ПОЛІТИЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ

Успішною політична діяльність є лише тоді, коли відбувається постійно здійснюваний політичний аналіз, на основі якого певним чином прогнозується, вибудовується стратегія дій та забезпечується консультивання суб'єкта (учасника) політичного процесу.

7.1. Політичний аналіз і політичне прогнозування

Політичний аналіз: особливості здійснення. Політичні явища не є випадковими та ізольованими одне від одного. Усі явища політичного життя перебувають у найтіснішому взаємозв'язку та взаємозалежності. Крім того, вони також мають тісні зв'язки з демографічними, економічними, юридичними та іншими соціальними відносинами у суспільстві. Тобто політичну практику неможливо уявити без політичного аналізу.

Політичний аналіз (від грец. *analysis* — розкладання, розчленування) — це: 1) метод, що передбачає мисленнєве розкладання політичних явищ на окремі складові; 2) сукупність способів і прийомів прикладного дослідження політичної ситуації [191, 14].

Наведене важко назвати однозначним визначенням поняття “політичний аналіз”, яке було б найбільше наближене до сутності політичного менеджменту. Тут якнайліпше підійде таке визначення: **політичний аналіз** — процес збирання і узагальнення інформації про політичну систему загалом та окремі її складові, виявлення зв'язків, взаємозалежності та механізмів взаємодії суб'єктів політичного процесу, його закономірностей, аналогів і детермінант з метою прогнозування напрямів і майбутніх результатів, наслідків політичних дій та їх впливу на розвиток суспільства [207, 19].

Ключовим поняттям політичного аналізу є *політична ідея* як форма осмислення політичної дійсності.

Початок політичного аналізу знаходимо ще в релігійних міфах і легендах (понад 5 тис. років тому), пізніше — у міфах Давньої Греції, Індії, Давнього Китаю і Стародавнього Риму. Такий аналіз мав форму філософських трактатів, певних викладів або тлумачень законів, етичних норм тощо.

За часів середньовіччя до питань, пов'язаних з політичним аналізом (що таке політика, влада, держава тощо), звертаються *Аврелій Августин, Фома Аквінський, Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, А. де Токвіль* та ін.

У XIX ст. політичний аналіз у плані методології дослідження політики, її складових, політичних процесів глибоко розробили *К. Маркс, М. Вебер, В. Парето, Г. Моска*, а у XX ст. — *К. Попер, Х. Арндт, З. Бжезинський, Е. Фромм, Р. Арон, Г. Маркузе, Д. Істон, Г. Лассуел* та інші політологи, соціальні політики, соціологи.

Як провідна теоретико-прикладна галузь у комплексі політичних наук політична аналітика, а отже, і політичний аналіз, сформувалися у XX ст.

Як прикладна дисципліна політичний аналіз виконує три основні функції [206, 23]:

- *описову* (відображення політичної системи, політичних явищ і процесів);
- *регулятивну* (надання пропозицій, рекомендацій, прогнозів щодо практичного розв'язання політичних питань і проблем);
- *прогностичну* (моделювання політичних процесів та їх наслідків у практичній політичній діяльності).

Науковим інструментарієм політичного аналізу є:

- *системний підхід* (систематизація сукупності об'єктів, виявлення їх зв'язків і взаємодій);
- *структурно-функціональний аналіз* (зв'язки і взаємодія груп об'єктів системи);
- *порівняльний аналіз* (зіставлення, виявлення аналогів, суперечностей, відмінностей, визначення динаміки в політиці);
- *математико-статистичний аналіз* (подання суспільно-політичних явищ, процесів у вигляді схем, діаграм, моделей).

Політичний аналіз має яскраво виражений синергетичний характер і тому йому притаманні більшість ознак системності, тобто що найширшого охоплення предмета аналізу.

Політичний аналіз має два основних філософських принципи, на яких він ґрунтується і практично здійснюється:

- *принцип взаємозв'язку політичних явищ*. Зв'язки такого типу є: довготривалими і короткими, істотними і неістотними, безпосередніми і непрямими, випадковими і необхідними, внутрішніми і зовнішніми;
- *принцип постійного розвитку (історизму)*. Усі політичні явища постійно розвиваються (в часі та просторі, генетично — від зародження, становлення, до розвитку і відмирання). Цей принцип часто називають принципом системності.

Політичний аналіз має окремі види (форми), серед яких вирізняють основні: аналіз даних, діахронний аналіз, дисперсійний аналіз, аналіз документів, кластерний аналіз, аналіз когорти, контекстуальний аналіз, кореляційний аналіз, багатовимірний аналіз, багатofакторний аналіз, синхронний аналіз, системний аналіз, структурний аналіз та ін.

Аналіз даних — емпіричний аналіз зібраних даних про політичні явища і події, політичне життя з метою отримання первинної інформації, розкриття певних зв'язків між явищами і даними, що досліджуються.

Діахронний аналіз — аналіз політичних об'єктів, явищ, подій, процесів у їх часовому просторі, тобто робиться спроба поглянути на генезу таких об'єктів і явищ, зафіксувати їх у часі.

Дисперсійний аналіз (за методом Р. Фішера) — дає змогу виявити систематичні розбіжності між результатами безпосередніх політичних змін за певних умов, що також змінюються.

Аналіз документів — один із найпоширеніших у політиці, оскільки перше, а часто й найточніше уявлення про конкретні політичні події, явища, об'єкти політики можна отримати в результаті глибокого аналізу (часто контент-аналізу) політичних документів (проекти, рішення, відозви, програми, статuti, листівки тощо).

Кластерний аналіз — метод групування певних даних про політику, об'єкти політики, політичну діяльність за певними класами. Зібрані та розподілені за класами, такі дані стають ближчими одні до одних і, отже, точнішою загальною картиною об'єкта, події тощо.

Аналіз когорти — аналіз окремих соціальних груп (груп населення) з метою визначення і фіксації найхарактерніших (і відмінних від інших груп) рис, характеристик, політичних дій, політичної поведінки. На основі таких аналізів можна зробити відповідні сьогоденні висновки і довготривалі політичні прогнози.

Контекстуальний аналіз — використовується тоді, коли виникає потреба визначити індивідуальні ознаки будь-якого політичного явища чи об'єкта політики в контексті з іншими.

Політичний аналіз має три основних компоненти, заради яких він і здійснюється:

- аналіз реально існуючої політичної ситуації;
- прогноз розвитку такої ситуації;
- прийняття відповідних компетентних політичних рішень.

Політичне прогнозування: сутність та особливості. Будь-яка майбутня (у перспективі) політична діяльність закономірно пов'язана з минулим і сьогочасним розвитком політики, політичних явищ і дій. Здійснений політичний аналіз дає змогу визначити набір можливих варіантів реалізації мети, завдання в практичній політичній діяльності, тобто політично спрогнозувати можливий перебіг подій та їх результат.

Прогноз загалом — це ймовірнісне науково обгрунтоване судження про перспективи, можливі стани, шляхи, тенденції розвитку певного явища у майбутньому та (або) про певні альтернативні шляхи і терміни їх здійснення.

Не слід плутати прогноз (зокрема політичний) з передбаченням. Останнє має характер певної абсолютизованої вірогідності.

Політичне прогнозування пов'язане з великою кількістю політичних змінних, тому воно також абсолютно відмінне від політичного планування.

Щоб зрозуміти особливості саме політичного прогнозування, нагадаємо, що *прогнозування* взагалі — це: а) форма випереджувального відображення будь-чого у науковому пізнанні; б) процес визначення перспектив розвитку певного явища, події, що ґрунтується на знанні закономірностей розвитку й інформації про минулий і сучасний стан цього явища чи події [240, 75].

Прогноз передбачає певне моделювання явищ, подій, процесів, створення їх уявних образів.

Об'єктами прогнозування зазвичай є процеси, явища, події, на які спрямована пізнавальна і практична діяльність людини. Тому залежно від природи розрізняють об'єкти прогнозування соціальні, економічні, науково-технічні та політичні.

Відповідно до мети розроблення прогнозу (проблемно-цільовий критерій) існують два основних типи прогнозів:

- *пошуковий прогноз* — визначення можливих станів будь-якого явища у майбутньому. Це своєрідна ретроспекція, проектування сучасного явища в майбутнє;
- *нормативний прогноз* — пошук шляхів, можливостей, засобів з метою досягнення бажаного, жаданого, очікуваного стану відповідних явищ. При цьому заздалегідь задаються як основа певні норми, стимули, ідеали тощо.

Крім того, прогнози поділяють на: оперативні (поточні), коротко-, середньо-, довго- і далекостроківі (наддовгострокові).

Основними способами розроблення прогнозів є:

- *анкетування* (інтерв'ю, опитування);
- *екстраполювання* та *інтерполювання* (побудова динамічних рядів розвитку показників прогнозованого явища);
- *моделювання* (побудова пошукових і нормативних моделей з урахуванням імовірної або бажаної зміни прогнозованого явища на певний, передбачуваний період тощо).

Часто в процесі прогнозування використовуються кілька або й усі вказані способи розроблення прогнозів.

Політичний прогноз — процес розроблення науково обґрунтованого міркування про можливий варіант розвитку політичних подій у майбутньому, про альтернативні шляхи та строки їх здійснення, а також про рекомендації з практичної діяльності в умовах певної теоретичної дійсності.

Об'єктом політичного прогнозування можуть бути: політичні системи, політичні партії, влада, політичні групи, окремі особи, тобто усі суб'єкти політики, політичного процесу.

Для здійснення політичного прогнозування, розроблення і реалізації стратегічної політики будь-який політик, учасник політичного процесу повинен обов'язково мати так зване стратегічне мислення у політиці. На думку *О. Валевської*, стратегічне політичне мислення перебуває під впливом і детермінацією історично-культурної традиції народу, країни, певних стратегічних інтересів, ієрархії стратегічних цілей тощо.

Політичне прогнозування, передбачення безпосередньо пов'язане з політичною вірогідністю, оскільки будь-яка політична дія, явище за певних умов і обставин цілком можливі.

Найпоширенішими в політиці є політична, статистична і суб'єктивна вірогідність.

Політична вірогідність — виникнення певного твердження, точки зору, отриманих в результаті логічних дій.

Статистична вірогідність існує тоді, коли враховується відповідна частота (періодичність) повторювання явищ, подій тощо. Наприклад, політичні страйки, які за відповідних умов відбувалися впродовж останнього часу.

Суб'єктивна вірогідність — оцінювання індивідом (спостерігаючою, діючою особою) можливості виникнення певної події на основі повторного досвіду.

Політичне прогнозування — не просто проекція у майбутнє, передбачення очікуваного результату — це науково обґрунтована, всебічна інформація про майбутній розвиток певних політичних процесів і розроблення на цьому ґрунті відповідних стратегічних і тактичних засад політичної діяльності.

Політичний прогноз — це: а) науково обґрунтоване судження про можливий стан об'єктів у майбутньому і шляхи розвитку; б) спосіб наукового обґрунтування політичних рішень.

Методологічною основою політичного прогнозування вважається філософія політики, оскільки лише з її допомогою можна здійснювати справді комплексний, всебічний аналіз політичних явищ, подій, процесів, прогнозувати їх розвиток. Останнім часом почала активно формуватися і така порівняно нова наукова дисципліна, як *політична прогностика*.

Кожен політичний прогноз має відповідний ступінь вірогідності, можливості. Ідеальних прогнозів об'єктивно не існує, хоча завжди ті, хто їх складає, намагаються будь-що уявити його собі як найточніший і найвірогідніший, тобто ідеальний.

Головна мета політичних прогнозів: позбавитися небажаного, неочікуваного, незадовільного (для конкретного суб'єкта політики) розвитку політичних подій; призвичаїтися до незворотного, тобто того, що може відбутися майже неминуче; прискорити вірогідний розвиток певного політичного явища, процесу у бажаному напрямі.

Політичні прогнози здійснюються з метою: визначення основних тенденцій у розвитку міжнародних відносин; передбачення розвитку політичних конфліктів, підсумків виборчих кампаній; визначення популярності політичних партій, громадських організацій, об'єднань, окремих лідерів, державних, громадських діячів, можливих наслідків певного політичного рішення тощо.

Основні функції політичного прогнозу:

- *нормативна*. Під час прогнозування максимально дотримуються певних показників, норм, намагаються реалізувати прогностичну модель;

- *орієнтувальна*. Йдеться про визначення суб'єктом управління найбільш реальних, оптимальних напрямів діяльності та про вибірковий підхід до інформації;
- *попереджувальна*. У цьому разі йдеться про попередження органу управління, суб'єкта політики стосовно можливих та реальних відхилень від існуючої прогностичної моделі.

Типи політичних прогнозів:

- наукові, нормативні, інтервальні;
- коротко-, середньо-, довготривалі.

Політичні прогнози коротко-, середньо-, довготривалі за часовими термінами конкретизуються на:

- *оперативні* (до 1 місяця);
- *короткострокові* (до 1 року);
- *середньострокові* (від 1 до 5 років);
- *довгострокові* (від 5 до 15 років);
- *стратегічні (надстрокові)* — до 30 років.

Розрізняють й інші типи політичного прогнозування, а саме:

- *внутрішньополітичне* — це прогнозування конкретних політичних подій, діяльності політичних інститутів суспільства, політичних процесів, що мають місце в ньому;
- *зовнішньополітичне* — це прогнозування у сфері міжнародних відносин і зовнішньої політики загалом. При цьому найперше оцінюють і прогнозують загальну обстановку у світі, регіоні, країні, відносини між країнами, урядами тощо.

Політичні прогнози можуть бути двох типів:

- *пошукові*. Це виявлення та уточнення тих перспективних проблем, які можна спробувати розв'язати саме політичним шляхом, методом політичного управління. Складається прогноз (припущення) з метою знати, що станеться у суспільстві, політиці за умови збереження реально існуючих суспільно-політичного стану, ситуації;
- *нормативні*. У цьому разі увага зосереджується на шляхах, засобах, можливостях зміни стану справ.

Основні принципи політичного прогнозування:

- *системність*. Політика, політичний процес розглядаються комплексно, в їх цілісності, єдності, як певна сукупність самостійних напрямів (складових) прогнозування;
- *узгодженість*. Самостійні напрями (складові), етапи політичного прогнозу мають бути взаємоузгодженими, взаємопов'язаними, що забезпечує найбільшу вірогідність прогнозу;

- *безперервність*. У міру виникнення, надходження нових даних, інформації в часі політичний прогноз має безперервно коригуватися, уточнюватися, поглиблюватися;
- *верифікаційність*. Існує потреба і необхідність постійного визначення вірогідності розробленого політичного прогнозу, на що і спрямований цей принцип;
- *альтернативність*. Політичне життя може і розвивається за багатьма траєкторіями, напрямками, моделями, оскільки взаємини між суб'єктами політики є також надто мінливими, специфічними. Тобто маємо брати до уваги (припускати) усі можливі шляхи та особливості розвитку політичних відносин, а на цій основі передбачати альтернативні моделі політичних рішень і дій;
- *рентабельність*. Якою мірою здійснення політичних проєктів, дій, рішень може бути максимально зrealізованим і результативним.

Відомий російський політолог *А. В. Сергєєв* виокремлює такі принципи політичного прогнозування:

- ставлення до соціально-політичної дійсності як до об'єктивної реальності. Йдеться насамперед про прогноз розвитку об'єктивних факторів, що впливають на сутність і характер політики, політичних процесів;
- цілісний, системний підхід, тобто потрібно намагатися брати до уваги і розглядати усі частини (суб'єкти) політичного процесу системно, цілісно, в їх єдності, взаємодії;
- визнання історичного детермінізму, тобто об'єктивних закономірностей функціонування і розвитку соціально-політичних систем;
- комплексний характер прогнозування;
- класовий підхід, що конкретизується у принципі партійності.

Мається на увазі, що для політичного прогнозування суттєве значення має прогнозування.

Політичні прогнози складаються за рахунок використання певного інструментарію: анкетування, опитування громадської думки, аналізу різних джерел інформації, даних, результатів різноманітних досліджень (наукових, прикладних, спеціальних).

Існує понад 150 різноманітних методів політичного прогнозування, серед яких найпоширенішими є:

- верифікації (перевірки вірогідності даних);

- іконічного (образного) моделювання;
- аналізу публікацій;
- експертних оцінок;
- генерації ідей;
- побудови сценаріїв;
- інтерв'ю.

Отже, інструментарій політичного прогнозування здебільшого складається з різних методів анкетування, якісних та кількісних методів оцінки різноманітних даних опитування громадської думки, спеціальних систем розвитку подій тощо.

Останнім часом у політиці використовують деякі досить цікаві **інноваційні методи політичного аналізу**, серед яких помітно вирізняються такі:

- *метод колективної експертної оцінки*. Для його використання створюються спеціальні експертні групи, які призначають експертів і на основі їхніх відповідей на конкретні питання визначають остаточну оцінку як своєрідне середнє судження (середнє арифметичне значення оцінок усіх експертів або середнє нормалізоване, зважене значення оцінки);
- *метод колективної генерації ідей (метод “мозкової атаки”)*. Подібний до методу дискусії. Спершу формується група учасників “мозкової атаки” (не більш як 15 осіб). Потім складається проблемна записка учасника “мозкової атаки”, за якою далі ведеться обговорення (критика, доповнення, винесення на розгляд нових думок, ідей, пропозицій). На наступному етапі відбувається систематизація напрацьованих ідей, їх обґрунтування, пояснення. Після цього обґрунтовані ідеї можуть критикуватися з огляду на наявність проблем і перешкод до її здійснення. На завершальному етапі учасники “мозкової атаки” складають перелік тих ідей і пропозицій, які фактично витримали критику і мають право на існування. “Мозкову атаку” можуть здійснювати кілька груп одночасно, паралельно, працюючи над розробкою однієї й тієї самої проблеми;
- *метод побудови сценаріїв*. Основа такого методу — спробувати встановити логічну послідовність дій у політиці, політичному процесі для забезпечення практичного розв’язання існуючих проблем. Це дає змогу врахувати розстановку сил, спланувати поступове наближення до спрогнозованого результату.

Відомий український політолог *В. П. Горбатенко* з-поміж основних методів політичного прогнозування називає ще й такі [76, 46–55]:

- *експертне опитування*. Найчастіше йдеться про заповнення експертами спеціальних анкет, а потім їх обробку;
- *історична аналогія*. Ґрунтується на перенесенні певних закономірностей історичного розвитку, схожих подій за часом з інших сфер знання;
- *контекстуальне картографування*. Системний розгляд об'єкта шляхом послідовного чи комбінованого перегляду, аналізу і синтезу всіх вірогідних комбінацій його складових;
- *сіткові графіки*. Здійснення пошуку та визначення найкоротших шляхів до певної, окресленої мети;
- *дерево цілей*. Поділ об'єкта пізнання на окремі елементи (складові), що ієрархічно, логічно поєднані між собою;
- *імітування*. Побудова, створення відповідних моделей (насамперед математичних) з метою вивчення і верифікації прогнозних рішень;
- *операційне моделювання*. Ґрунтується на застосуванні, використанні математичного апарату;
- *аналіз взаємних впливів*. Передбачає використання своєрідних матриць подій, які впливають на розвиток політичної ситуації або становлять основу дослідження політичних проблем;
- *каузальне моделювання*. Ґрунтується на встановленні відповідних причинно-наслідкових зв'язків відомих політичних подій, явищ;
- *статистичне моделювання*. Це розробка та аналіз моделей, які ґрунтуються на статистичному матеріалі минулого й сучасного;
- *метод гри*. Використовується в безпосередніх передпланових політичних дослідженнях, а також для верифікації політичних прогнозів.

Така класифікація методів політичного прогнозування є найповнішою з усіх нам відомих.

Складання політичного прогнозу є системою відповідних поетапних дій, а саме:

- структурний аналіз відповідної ситуації, а то і політичної системи загалом або окремих її компонентів;
- визначення особливостей і характеру зв'язків у політичному процесі, ситуації та залежностей між ними;

- вияв та визначення головних (домінуючих) тенденцій, напрямів розвитку діючих у системі політичних процесів;
- екстраполяція окремих процесів щодо їх розвитку в майбутньому;
- синтез і взаємодія розвитку окремих процесів;
- підготовка комплексного прогнозу розвитку політичної системи суспільства, окремих її складових тощо.

Зробити політичний прогноз максимально реальним, вірогідним можна лише за умови поєднання викладених дій.

Політичні прогнози переважно роблять політичні експерти.

Політична експертиза в різних країнах здійснюється по-різному, залежно від багатьох обставин та історичної і політичної традиції, рівня демократичного розвитку, особливостей політичних процесів тощо. Існують і спеціальні структури — громадські, державні, якими є інститути політичної освіти, аналізу та експертизи, центри, лабораторії.

Значна увага в окремих країнах приділяється навчанням, теоретичній і практичній підготовці політичних експертів, які, звичайно, є незалежними — вони не входять до жодних суб'єктів політики, діють відповідно до конкретних замовлень на здійснення політичної експертизи.

Логічним наслідком політичного прогнозу є *політичне передбачення*.

Загалом передбачення — це можливість передбачити розвиток, наслідки подій, процесів, явищ. Воно пов'язане з причинно-наслідковим процесом і зв'язками.

Передбачення може ґрунтуватися на релігійній вірі, астрології, життєвому досвіді та наукових даних. Політичне передбачення здебільшого базується на наукових даних і результатах та на глибокому аналізі суспільної практики, політичних процесів [188, 650–672].

7.2. Політичне консультування та політичне інформування

Політичне консультування. Політичний аналіз і політичний прогноз зазвичай здійснюється за чієюсь потребою, запитом, замовленням. Цей адресат найчастіше очікує і отримує від виконавців аналізу і прогнозу політичного консультування відповідні поради.

Політичне консультування — одна з прикладних сфер політичної психології, що перебуває на стику з прикладною політологією і

політичною соціологією і пов'язана з наданням необхідної політико-психологічної допомоги окремому політикові, політичній партії або організації в оптимальному здійсненні ними політичної діяльності [157, 529].

Здійснює політичне консультування політичний консультант — людина, яка має здебільшого певну підготовку, знання, практику суспільної, політичної діяльності.

У реальній політиці *політичний консультант* — фактично партнер того, кого він консулює. Він, як зауважує російський політолог Д. Ольшанський, виконує не допоміжну функцію (стосовно того, кого консулює), а є самостійним функціонером у неупублічній, тіньовій сфері політики [157, 530].

Д. Ольшанський виокремлює такі основні якості політичного консультанта [157, 534]:

- *адаптивні* (швидке сприйняття інформації, навчання тощо);
- *комунікативні*;
- *креативні* (прагнення прогресувати, рухатися вперед, вдосконалюватися);
- *уміння формулювати* (досконале вміння писати, говорити, обґрунтовувати ідеї та положення).

У практичному політичному житті політичними консультантами здебільшого є люди, які з якихось причин полишили реальну політику, відійшли від неї або просто не бажають нею займатися. Зазвичай це високопрофесійні та досвідчені політики, які певною мірою зреалізували себе у політиці.

Окремі українські політологи акцентують увагу на таких правилах надання політичних порад:

- поради мають впливати виключно з оцінки політичної ситуації. Йдеться про те, що будь-які привабливі ідеї та пропозиції, які не є, однак, результатом глибокої аналітичної роботи, не можуть виступати в якості можливих політичних дій як надійні, об'єктивовані;
- необхідно підсумувати переваги і недоліки рекомендованої політики, а також зосередити увагу на її наслідках;
- доцільно підготувати чіткий перелік інструкцій з послідовною регламентацією дій для успішного прийняття політичного рішення.

Політичне інформування. Основним поєднаним процесом у будь-якому, зокрема і в політичному, управлінні є комунікація.

Комунікація (від лат. *coomunicatio* — зв'язок, повідомлення, передача) — процес обміну повідомленнями, інформацією між різними особами, їхніми соціальними групами, спільнотами, організаціями.

Комунікація — це обмін між людьми, їхніми групами, організаціями, державами, культурами спеціальними знаковими утвореннями (повідомленнями), в яких відображено думки, ідеї, знання, досвід, навички, ціннісні орієнтації, програми діяльності сторін, що спілкуються.

Однією з важливих ознак істинної демократії є свобода інформації. Йдеться про публічну інформацію, яка може і повинна бути максимальною доступною для більшості громадян.

Існує багато обставин — насамперед стан держави, її політична система і політичний режим, рівень розвитку демократії, демократичних процесів, у зв'язку з якими свобода інформації можлива лише у певних умовах і обсязі, оскільки в конкретному суспільстві є певні сили і структури, які мало або зовсім не зацікавлені в тому, щоб інформація була прозорою, відкритою й доступною.

Чи не вперше проблему свободи інформації було вирішено у Королівстві Швеції, де у 1766 р. прийняли спеціальний закон про свободу преси. Згідно з цим законом:

- у країні скасовувалася цензура;
- усім надавалися гарантії на друкування та поширення інформації;
- громадянам надавалися право і можливість доступу до державної інформації.

Певні модифікації забезпечення свободи інформації існують в Англії, Німеччині, Японії, США та інших країнах. Однак скасування цензури, як загальної практики у питанні свободи інформації, також передбачає:

- обов'язок державних інституцій відповідати на будь-які запити щодо інформації, в тому числі з боку засобів інформації;
- обов'язкову публікацію (оприлюднення) будь-яких проектів нормативно-правових, інших актів, рішень, введення в дію яких стосуватиметься соціально-економічних та інших інтересів громадян;
- право журналістів (якщо їхня діяльність ліцензована) на доступ до інформації.

Політична інформація як підсистема політичної системи суспільства є однією з важливих характеристик його політичної культури і

відповідно функціонує та поширюється завдяки існуванню політико-комунікативної системи.

Політико-комунікативна система суспільства — це система джерел, споживачів, методів і способів передачі політичної інформації [205, 135].

Основними способами (суб'єктами) передачі політичної інформації є:

- засоби масової інформації (газети, журнали, телебачення, книги, плакати тощо);
- громадські організації;
- неформальні контакти громадян.

Політичні комунікації — це своєрідні соціальні комунікації, які здійснюються переважно у формі лінійної моделі, яка, за визначенням американського соціолога *Г. Лассуела*, охоплює п'ять елементів [16, 98]:

- хто передає повідомлення — комунікатор;
- що передається — повідомлення;
- як здійснюється передача — канал;
- кому передається повідомлення — аудиторія (адресат);
- з яким ефектом (результатом) — ефективність.

Однією з найпоширеніших складових інформації є *політична реклама*, з усіх видів якої найдієвішою визнається реклама телевізійна. Вона переважає над іншими засобами рекламування завдяки таким особливостям:

1. Максимальна оперативність інформування, одночасність і масовість.
2. “Парасоціальний характер”, або ефект присутності. Глядачі почувують себе максимально присутніми на тих подіях, які відбуваються і відображаються телебаченням. Тому саме телебачення має чи не найвищий ступінь довіри з боку громадян (слухачів, глядачів).
3. Персоніфікація політики. Телебачення підсилює ті риси характеру, якості, які позитивно сприймаються (а за невдалих передач — навпаки) населенням, громадянами. Зрозуміло, що такий успіх насамперед досягається тоді, коли телепередачу веде популярний журналіст, коли вона гарно (вдало) зрежисована, а політик тримається щонайкраще.

Як наголошувалося, сучасна політика, політична влада утворюється та існує завдяки інформації, принципово новим комунікативним системам. При цьому технологічний розвиток ЗМІ, впровадження

новітніх інформаційних технологій, Інтернету створило небачені можливості, з одного боку, поширенню і доступу до інформації, а з іншого — надало змогу розповсюджувати не лише стандартизовану, а й відповідно зарегламентовану інформацію, розраховану, наприклад, конкретно на молодь, молоде покоління.

ЗМІ дають змогу не лише впливати на свідомість людей, формувати її, а й маніпулювати такою свідомістю на догоду будь-кому — політичному діячеві, партії, об'єднанню, групі. Фактично можна вважати, що об'єктивної, неупередженої інформації взагалі не існує, як не може бути і стовідсотково нейтрального, беззастережного журналіста, репортера, публіциста. А відтак пам'ятаймо, що те, як про конкретну особу напишуть, скажуть по радіо або телебаченню, великою мірою залежить від ставлення до неї того чи тих, хто готує матеріал для газети, журналу, радіо або телевізійну передачу. Можна дати і кілька конкретних порад.

Якщо про вас чи вашу діяльність готується газетний, журнальний матеріал, бажано, за можливості, з ним ознайомитися до виходу у світ. Винятком є лише ті матеріали, що готуються без вашого відома, на які потім можна давати пояснення чи спростування. Проте в такій ситуації політикові діяти куди складніше.

Якщо ви ознайомилися з текстом, що піде у друк, провізуйте його на кожній сторінці, оскільки не виключено, що згодом виникне потреба уточнювати, чи саме у такому вигляді його побачив читач, у якому ви з ним ознайомилися. Особливу увагу при читанні тексту зверніть на позицію, коментар того, хто готував матеріал. Крім того, потрібно переконатися, що додатково про вас нічого особливо у цьому матеріалі вже не писатимуть. Це потрібно, аби бути переконаним, що жодного додаткового маніпулювання текстом, вириванням з контексту окремих місць, думок не передбачено і не буде.

Зверніть увагу на заголовок матеріалу, чи немає в ньому того, що є або за певних обставин може стати сенсацією, спрацювати не на вашу користь. Перевірте, чи відповідає заголовок сутності того, про що йдеться у матеріалі, особливо, якщо заголовок подано на першій сторінці газети, журналу, листівки.

Поцікавтеся про всяк випадок, чи не буде поруч з матеріалом будь-яких інших компрометуючих матеріалів — статей, карикатур, діаграм, фотографій, які досить часто використовують з єдиною метою — показати політика далеко не в кращому вигляді, а то і дискредитувати його.

Пам'ятайте, будь-яку інформацію можна подати під певним, вигідним для когось (часто не для вас) кутом зору; відредагувати; подаючи однобоко, неточно; інтерпретувати не на вашу користь, приховуючи найголовніше, найістотніше; подати вибірково, відповідно до чиєсь, а не вашої особистої позиції, точки зору.

У політичній діяльності найскладніше використовувати радіо і телебачення, що пов'язане з певними особливостями.

Найперше передача про вас чи за вашою участю може йти у прямому ефірі та у запису. Прямий ефір складніший, але ви у такому разі убезпечені від того, що ваші висловлювання, точка зору не будуть змінені. Проте і працювати у прямому ефірі значно складніше — треба мати добру реакцію, підготовку, вміння вести себе так, щоб вас, як кажуть, “не загнули у глухий кут”.

Якщо ж передача готується і вийде в ефір лише в запису, є загроза, що слухачі чи глядачі побачать її не зовсім у такому вигляді, в якому її було записано. Часто такі передачі переміщуються з коментарем журналістів, інших людей, різноманітними сюжетами і значною мірою втрачають свою первинність, те, про що хотів, намагався сказати політик або намагалися розказати про нього і його діяльність інші.

Окремо варто зупинитися на інтерв'ю. Готуючись до нього, з перших хвилин розмови з інтерв'юером спробуйте визначити, а отже, й поведіться відповідно, якою є атмосфера інтерв'ю: формальна — неформальна, зацікавлена — незацікавлена, довірлива — ворожа, агресивна — доброзичлива тощо.

Зазвичай уже з перших фраз журналіст задає певну тональність, оцінні межі розмови, займає відповідну позицію стосовно того, з ким спілкується, що хоче почути. Наприклад, журналіст говорить: “Я запросив до розмови так званого ліберального демократа”. Зрозуміло, що його ставлення до лібералізму як ідеї, ідеології далеко не краще і очікувати від нього об'єктивності не доводиться. Інакшою буде тональність розмови, якщо ви почуєте щось схоже на: “Я хочу познайомити вас з одним із відомих діячів ліберального руху і повести з ним розмову”.

Даючи інтерв'ю, намагайтеся триматися впевнено, але не самопевнено, говорити виважено і лише про те, що добре знаєте, посилайтеся лише на конкретні факти, цифри, дані. Говоріть просто, зрозуміло, доступно.

Якщо ви використовуєте у своїй діяльності газети, журнали, інші друковані ЗМІ, пам'ятайте про наступні важливі особливості. Обе-

режно ставтеся до використання у пресі своїх фотографій, бо далеко не всі вони можуть спрацювати на ваш позитив. Йдеться не лише про сюжет, характер фотографій, а й про ракурс, у якому вас сфотографовано, оскільки вигідний ракурс мають навіть не всі професійні фотографі, актори, а політичні, громадські діячі й поготив.

Окрему увагу слід приділити ролі та особливостям листівок і різноманітної реклами.

Так, листівки здебільшого розповсюджують під час важливих виборчих кампаній, коли потрібно враз привернути увагу до політика, його діяльності. При цьому вони можуть спрацьовувати і у зворотному плані. Наприклад, кольорова, яскрава, “багата” листівка може викликати у людей запитання: “За які кошти він (вона) їх виготовив?”

Листівка повинна бути недорогою, але виразною, помітною. Політик на ній має посміхатися, бути сфотографованим у такий спосіб і ракурс, щоби пересічний громадянин міг сказати: “Він майже такий як і я, нічим не відрізняється від мене”.

Як і листівка, реклама завжди має адресуватися конкретному адресатові — певній групі людей, зокрема великим соціальним групам. Безадресна реклама — пуста річ.

Треба пам’ятати, що реклама здебільшого повинна бути зорієнтована на тих, хто не визначився остаточно, не має сталих поглядів чи симпатій, так само, як і стосовно конкретного політика як особи.

Реклама має бути зрозумілою, доступною, але не спрощеною, примітивною, оскільки її завдання поліпшити, посилити імідж політика.

Питання для самоконтролю

1. Політичний аналіз: визначення поняття.
2. Основні функції політичного аналізу.
3. Сутність наукового інструментарію політичного аналізу.
4. Види (форми) політичного аналізу.
5. Сутність політичного прогнозу.
6. Мета і функції політичного прогнозу.
7. Основні типи політичних прогнозів.
8. Принципи політичного прогнозування.
9. Основні методи політичного прогнозування.
10. Складання політичних прогнозів.
11. Сутність і особливості політичної експертизи.

12. Політичне консультиування.
13. Якості політичного консултанта.
14. Вимоги (правила) до політичного консультиування.
15. Сутність і особливості використання в політиці політичної реклами.

Література

1. *Горбатенко В.* Принципи, методи і основні етапи політичного прогнозування // Людина і політика. — 2003. — № 5.
2. *Демидов А. И., Малько А. В.* Политология в вопросах и ответах. Учеб.-метод. пособие. — М., 1998.
3. *Зеркин Д. П.* Основы политологии: Курс лекций. — Ростов н/Д, 1996.
4. *Краснов Б. И.* Политическое прогнозирование // Соц.-полит. журн. — 1994. — № 11–12.
5. *Ольшанский Д.* Политическая психология. — СПб., 2002.
6. *Политология: Курс лекций* / Под ред. М. Н. Марченко. — 4-е изд., перераб. и доп. — М., 2003.
7. *Политология: Словарь-справочник* / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М., 2000.
8. *Політологія у схемах, таблицях, визначеннях:* Навч. посіб. / І. С. Дзюбка, І. Г. Оніщенко, Д. Т. Лопаєва та ін. — К., 1999.
9. *Сергеев А. В.* Предвидение в политике. — М., 1974.
10. *Теорія і практика політичного аналізу:* Навч. посіб. / За заг. ред. О. Л. Валевського, В. А. Ребкала. — К., 2003.

МАУП

ПОЛІТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

З давніх-давен люди звернули увагу на те, що політичні події, вчинки, відносини істотно залежать від психологічного стану тих, кого вони стосуються. Тому і політична психологія як наукова дисципліна виникла саме на стикові науки про політику та психології — переважно соціальної.

8.1. Політична психологія як наукова дисципліна і соціальна практика

Формально політичну психологію як наукову дисципліну започатковано в 1968 р., коли в Американській асоціації політичних наук було створено окреме відділення політичної психології. Водночас у Йельському університеті США запровадили спеціальну навчальну програму поглибленої підготовки політологів саме у сфері психологічних знань. Однак практично політична психологія як самостійний і специфічний напрям досліджень склалася значно раніше — ще на початку ХХ ст. у межах дослідження політики й політичних процесів з метою визначення їх залежності від психологічних станів суб'єктів політичного процесу.

Політику творять і реалізують люди. При цьому у своїй діяльності, поведінці вони керуються певними мотивами, цілями, настроями та емоціями. Виходячи з цього політика загалом, як і окремі політичні події та явища, значною мірою залежить від природи, психіки конкретних людей. Коли це так, то дослідження політики, її реальних результатів варто здійснювати саме через дослідження людей, їхнього психологічного стану. Щодо політичної теорії, то це означає, що неможливо пояснити будь-яку форму політичної поведінки (реакції) лише безпосереднім впливом економічних, політичних та інших факторів. Стимули можуть бути одні й ті самі, а поведінка людей різною.

Тому всі форми відображення політики у психіці людей опосередковані їхньою діяльністю, умовами життя, особистими цілями.

Зовнішнє середовище певним чином впливає на всіх людей, але кожний реагує на його стимули залежно від власних, особистісних механізмів, основою яких є психологічні особливості, емоційний стан людини.

Свого часу *Е. Фромм* наголошував на необхідності психологічного аналізу в політиці думок або ідеологій, що приводять туди людину, аби виявити психологічні корені, з яких ці думки та ідеології виростають.

Неважко помітити, що певним політичним процесам, явищам, подіям передують відповідні психологічні явища. Зокрема, йдеться про підвищення популярності ідей і лідерів, які ці ідеї поширюють і пропагують. Можна згадати про повну зміну відповідних ідеалів, цінностей, норм моралі — тобто всього, що стосується психології багатьох. Яскравими прикладами таких змін була передреволюційна ситуація в царській Росії напередодні жовтня 1917 року або психологічна ситуація в колишньому СРСР на час його фактичного розпаду, коли інтенсивно почали створюватися самостійні держави на територіях колишніх республік. Такі метаморфози психолого-політичного характеру наприкінці 90-х років XX ст. спостерігалися в більшості колишніх соціалістичних країн Західної та Центральної Європи, на інших територіях.

Якщо психологічні стани та явища у відповідний спосіб зумовлюють певні політичні події і процеси, то цілком логічно, що й політичні процеси, у свою чергу, сприяють зміні психологічного стану їх учасників. Можливо, найпоказовішим і найяскравішим прикладом тісних зв'язків психології та політики, їх взаємовпливу є ситуація, яка свого часу виникла у процесі об'єднання Західної і Східної Німеччини. Як відомо, ці дві частини Німеччини різнилися не лише рівнем і якістю життя їхніх громадян, а й набагато складнішими процесами, що виявилися і дотепер даються взнаки. Зумовлені ці процеси психологічною несумісністю громадян, світогляд яких сформувався на основі діаметрально протилежних ідеологій. Це саме спостерігається і у вітчизняній історії, коли становлення української державності й в умовах сьогодення значною мірою ускладнюється саме через особливості психологічного складу, різну ментальність громадян, скажімо, Західної і Східної України. З огляду на це, особливу увагу слід зосереджувати саме на тому, яку роль відіграють у політиці, а отже, і в

усій історії людства конкретні психологічні феномени: почуття, надії, розчарованість, очікування, свобода волі громадян або її відсутність.

Побіжно слід зауважити, що в політичній психології є хибним шлях визначення певної, узагальненої психологічної характеристики, скажімо, електорату напередодні або під час виборчих кампаній, референдумів тощо.

За всієї позірної єдності, зокрема й духовної, психологічної, люди (громадяни) абсолютно різняться конкретними цінностями, потребами, запитами й соціально-політичними орієнтаціями. Тому політична психологія має вивчати психологічні компоненти конкретної політичної поведінки окремих соціальних, етнічних груп громадян, уникаючи виняткових, узагальнювальних оцінок їхньої поведінки і психологічного стану.

Загальновідомо, що в демократичних суспільствах або тих, що перейшли від тоталітаризму до розбудови такого суспільства, абсолютно неможливе загальне схвалення дій політиків, громадських діячів. Іншими словами, демократизація суспільних відносин на передній план висуває потребу в особистісному розвитку громадян, а отже, урахування їхнього індивідуального психологічного стану та особливостей. Отже, успіху в політичній боротьбі, діяльності досягають насамперед ті політики і політичні сили — суб'єкти політичного процесу, які враховують ці стани та особливості.

Як зазначалося, політична психологія — наука нова, а отже, потребує наукових розробок. Саме тому справді важко визначити реальну роль людських почуттів, устремлень, бажань в історичному процесі. Крім того, у політології дотепер домінують концепції, які ставлять розвиток суспільства, окремих країн у залежність від певних наукових, технологічних досягнень людей, пояснюють політичні процеси боротьбою окремих класів, соціальних груп не внаслідок їхньої психології, а виключно внаслідок соціальних інтересів. Водночас дедалі частіше доводиться стикатися з намаганням пояснити політичні явища та процеси, особливо ті, що радикально вплинули на соціально-політичне життя використанням психологічних і соціологічних методів. Саме завдяки цьому окремі відомі політологи світу визнали, що в політології загалом відбулася своєрідна поведінська революція. Іншими словами, у дослідженні політики, деяких політичних явищ великого значення набуває вивчення психологічних механізмів, які реально спонукають людей до політичної діяльності. Такі відомі політологи, як *Р. Даль*, *К. Дойч*, стверджують, що сучасна політична наука

має істотно збагатитися знаннями безпосередньо про поведінку окремої людини, індивіда, що сприятиме об'єктивнішому оцінюванню політичних дій соціальних груп, класів, спільнот.

Утім, розглядаючи політичну психологію як науку загалом, а також її окремі складові, слід пам'ятати, що політика є, хоч і багатоплановим, все ж одним із видів людської діяльності, яка істотно відрізняється від діяльності у сфері економіки, культури, тобто має тільки їй притаманні особливості.

Розвиток політичної психології як науки має непересічне значення й об'єктивно зумовлений саме у посттоталітарних країнах, однією з яких є Україна. На підтвердження цього показовими є такі приклади. Розпад СРСР разом з іншими складними процесами спровокував і уможливив такі політико-психологічні, соціальні, духовні процеси, які раніше були не лише невідомі, а й неможливі. Це вибух екстремізму, тероризму, наступ ісламського фундаменталізму тощо. Нині всебічне дослідження джерел зародження, появи та наслідків вияву подібних явищ набуває загальносвітового значення. Ще один приклад: відомо, що комуністична ідеологія (у практичній її площині) у формуванні світогляду мільйонів громадян активно використовувала так званий феномен групового мислення і вже потім — дії. Особливо ефективно спрацював цей феномен на вищих рівнях влади, породжуючи не що інше, як колективну безвідповідальність. Вивчення цього феномена в умовах сьогодення має сприяти переходу до принципово нової системи формування громадської думки. Необхідно вивчати й узагальнювати механізми формування свідомості, зокрема політичної, насамперед на рівні особистості. Тільки завдяки цьому можна сформувати індивідуальну відповідальність як окремого громадянина, так і великого політика або групи політичних діячів за становище, що склалося у суспільстві.

Політику творять конкретні люди. Як особистостям їм властиві специфічні конкретні риси. А тому потрібно враховувати, що дії та вчинки людей безпосередньо пов'язані з їхніми психологічними особливостями.

Отже, як явище політична психологія з'явилася з виникненням політичного життя. Фактично в науку політична психологія виокремилася з політології лише в 60-х роках ХХ ст. Однією з причин цього було те, що політичні партії, організації, об'єднання змушені були шукати нових методів ефективнішого управління учасниками політичного процесу.

Формування політичної психології як науки, наукової дисципліни ґрунтується передусім на ідеях, концепціях видатних філософів різних часів — *Т. Гоббса, Дж. Локка, І. Бетмана, Г. Спенсера, А. Сміта, Т. Петерсона, Р. Мертона* та ін.

Методологію підходів до вивчення психологічних, соціальних процесів, основні методи їх дослідження політична психологія свого часу запозичила в соціології та соціальної психології.

Єдиного, усталеного визначення поняття “політична психологія” не існує. Розглянемо кілька тлумачень найбільш вдалих.

Найчастіше політична психологія трактується як наукова дисципліна, яка виникла внаслідок політизації психології та психологізації політики. При цьому її об’єктивно вважають відносно самостійною складовою системи політичних наук.

Найбільш загальним і простим видається таке визначення: *політична психологія* — це наука, що вивчає психологічні аспекти політичного життя.

Багато фахівців політичну психологію визначають як систему виявів суспільної психології (тобто свідомості), які виражають ставлення людей до політичної системи, спрямовують і характеризують їхню поведінку в політичному житті суспільства.

На думку фахівців з проблем засобів масової інформації, зв’язків з громадськістю, політична психологія становить інтерес завдяки тому, що може відповісти, зокрема, на такі питання: яким є політичний портрет лідера і виборця, якими мотивами може керуватися лідер, приймаючи певні рішення, тобто політичну психологію подають під практичним кутом зору, що також важливо й об’єктивно зумовлено.

Оскільки предметом політичної психології є психологічні компоненти політичної поведінки людей, досить вдалою видається її дефініція відомого українського вченого-управлінця *Г. Щокіна*. *Політична психологія* — це галузь психології, яка вивчає психологічні компоненти (настрої, думки, почуття, ціннісні орієнтації тощо) політичного життя суспільства, що формуються і виявляються на рівні політичної свідомості націй, класів, соціальних груп, урядів, індивідів і реалізуються в їх конкретних політичних діях.

Український політолог *В. Бебик* слушно наголошує, що політична психологія складається із свідомих (раціональних) та позасвідомих (ірраціональних) елементів і тому поєднує логіку соціальної взаємодії з логікою інстинктів, рефлексивність (свідоме відображення дійсності) та рефлекторність (безсвідому форму мислення).

Відома і так звана *двовимірною моделлю політичної психології*, прихильниками якої є, зокрема, група психологів на чолі з *Т. Адорно*. Ця модель зумовлена історико-традиційним існуванням чітко визначених дуалістичних партійно-політичних систем республіканців і демократів (США), лібералів і консерваторів, правих і лівих тощо. Звичайно, у “чистому” вигляді такої моделі практично не існує, але в політичному житті вона відіграє важливу роль.

У тоталітарному суспільстві психологія беззастережно захищала принципи класовості. Навіть визнаючи індивідуальність окремо взятої людини, психологи в колишньому СРСР стверджували, що в індивідуальній своєрідності будь-якої людини певною мірою виявляється загальнокласове, оскільки багатогранність особистих доль має межі, які визначають належність до конкретного класу. Саме на такому твердженні і ґрунтувався загальний висновок, що “у спільності психологічних рис, типових для членів класу, і виявляється реальність класової психології”. Далі виводилися особливості співвідношення психології та ідеології класів, їх спільне та особливе, обґрунтовувалися історичний характер і динаміка класової психології.

Беззастережно обстоюючи класовий характер психології, *В. Ленін* стверджував, що є психологія буржуа і пролетаря і закликав “уміти зрозуміти особливості, своєрідність рис психології кожного прошарку, професії тощо... маси”. Він доводив, що пролетаріату в умовах капіталізму властиве “справжнє прагнення до соціалізму”.

Виокремлюють такі основні функції політичної психології:

- *пізнавальну* — дає змогу людині чітко орієнтуватися в політичному житті й вибирати способи своїх дій;
- *адаптаційну* — сприяє пристосуванню суб'єкта політики до навколишнього середовища;
- *мотиваційну* — дає змогу втілити наміри у певні політичні дії.

Обмеженість наведеного пояснення сутності політичної психології очевидна. Слід виходити з того, що її основою є власне психологія як наука про психічне відображення дійсності у процесі життєдіяльності, внутрішнього світу людини, конкретних її зв'язків із зовнішнім світом, про можливості розвитку психіки людини. З огляду на викладене окреслимо предмет, об'єкт і методи політичної психології.

8.2. Предмет, об'єкт і методи політичної психології

Предметом політичної психології є відповідні психічні процеси, стани і властивості людини, які модифікуються, коли вона взаємодіє з владою.

Таке загальне визначення можна дещо поглибити, розширити, деталізувати. На думку західних авторів, предметом політичної психології є психологічні компоненти політичної поведінки людини, дослідження та аналіз яких дає змогу застосувати психологічні знання до пояснення власне політики. Це визначення, однак, не охоплює психологічних компонентів політичної поведінки окремих соціальних та етнічних груп.

Важливо брати до уваги й те, що в психологічній науці багато складових, які є предметом політичної психології і вирішуються в межах соціальної, педагогічної та вікової психології, соціології, економічної науки, філософії, історії. Це, зокрема, політичне виховання, суспільна свідомість, політична активність, політична культура тощо.

Оскільки основними напрямками політичної психології є біхевіористичний, когнітивістський, психобіографічний та психоісторичний, то в кожному з них дещо по-різному трактується і об'єкт політичної психології.

Психологи-біхевіористи, наприклад, предметом політичної психології вважають певні особливості політичної поведінки конкретної людини, політика, лідера, політичної групи, партії, організації тощо. Вони стверджують, що, вивчаючи поведінку, її можна не лише зрозуміти, пояснити, а й відповідно змоделювати, сконструювати. Тому і самі політики, на їхню думку, є об'єктом маніпулювання. Такий погляд не можна заперечувати.

Когнітивісти вивчають і досліджують закономірності ідеологічного процесу як складного, суперечливого і неоднозначного явища; їхня мета — на основі розвитку політичної психології гуманізувати політичні відносини. Тож не можна відкидати й такий погляд.

Психологи-психоаналітики предмет політичної психології розглядають крізь призму насамперед підсвідомого. Використовуючи своєрідний психобіографічний метод, вони прагнуть зрозуміти мотиви конкретних політичних вчинків.

У колишньому СРСР до 60-х років ХХ ст. політичної психології як науки фактично не існувало. Політична свідомість громадян ототожнювалася з панівною ідеологією, а будь-які відхилення від

неї вважалися абсолютно неприпустимими, аномальними. Іншими словами, політична свідомість громадян зводилася виключно до комуністичної ідеології.

Наприкінці 90-х років в умовах розпаду СРСР, кризи комуністичної ідеології, відмови від комуністично-соціалістичних ідеалів, формування політичного плюралізму інтерес до політичної психології значно зріс, оскільки до того часу не було потреби теоретично обґрунтовувати складні політичні явища, яких не існувало.

Останніми роками інтерес до політичної психології за кордоном, зокрема в посткомуністичних країнах близького і далекого зарубіжжя, посилюється завдяки таким складним політико-психологічним явищам, як внутрішня і зовнішня політика, тероризм, етноконфлікти, дискримінація окремих соціальних груп, наявність конфліктного потенціалу, формування субкультури протесту і недовіри громадян до владних структур.

Основними *об'єктами політико-психологічних досліджень* є: політична участь; політичне лідерство; політичні цінності та установки; мотиви, що впливають на політичну поведінку; політична соціалізація; індивідуальна, групова та масова політична свідомість.

Методи досліджень, використовувані у політичній психології: соціологічні опитування, тестування, моделювання політичних ситуацій, психосемантичний аналіз, експертна оцінка, створення психологічних портретів, аналіз біографій політичних діячів та ін. Більшість із перелічених методів дослідження запозичено із соціального, клінічного, когнітивного та інших напрямів психології.

Розглянемо особливості найпоширеніших методів досліджень.

Спостереження — один з основних емпіричних методів психологічних досліджень. У політичній психології — це спеціальне, систематичне і цілеспрямоване спостереження за політичною поведінкою, діями, процесами з метою з'ясування їх сенсу, змісту, мети і спрямованості.

Соціологічні опитування — метод, який часто використовують для збирання первинної вербальної інформації про явища індивідуальної та суспільної свідомості, об'єктивні факти і процеси. Цей метод широко використовують також у соціологічних, психологічних, економічних, демографічних, політологічних, педагогічних та інших дослідженнях. Оскільки в політичних процесах нерідко задіяно багато осіб, то завдяки цьому методу вдається визначати психолого-політичні стани, орієнтації, прогнозувати поведінку значної кількості людей,

окремих соціальних, демографічних груп, класів тощо. У політичній психології велике значення надають багаторазовим соціологічним опитуванням (панельним), за допомогою яких можна простежити динаміку політичних явищ і процесів. Для оперативного вивчення громадської думки використовують так звані зондажні опитування (опитування-блискавки, опитування-голосування). Найпоширеніші анкетні соціологічні опитування: поштові, друкування анкет у засобах масової інформації, телетайпні. Технологію опитувань політична психологія запозичила у соціології.

Тестування — метод психологічної діагностики за заздалегідь заготовленими стандартизованими запитаннями та завданнями (тестами). У політичній психології завдяки тестуванню можна виявити відмінності в політичних поглядах окремих політиків, між різними явищами, визначити рівень політичної культури, грамотності людини, наявність у неї певних навичок, знань, особистісних характеристик.

Моделювання політичних ситуацій — дослідження політико-психологічних процесів і станів за їх реальними (фізичними) або ідеальними (насамперед математичними) моделями. Під моделлю розуміють систему об'єктів і знаків, які відтворюють окремі істотні властивості системи — оригіналу. У такій спосіб можна змоделювати прогнозований, скажімо, мітинг, дискусію, партійні збори, виборчу кампанію тощо.

Психосемантичний аналіз. Ґрунтується на психосемантиці — галузі психології, що вивчає генезис, будову і функціонування індивідуальної системи значень в індивідуальній свідомості (образи, символи, символічні дії).

Звичайно, що складнішими є політична дія, процес, явище, то більше методів їх дослідження (у поєднанні) використовує політична психологія.

8.3. Особливості та форми виявлення політичної психології

Можна виокремити щонайменше шість основних особливостей політичної психології як науково-прикладної дисципліни.

1. Формування політичної психології у процесі безпосередньої суспільно-політичної діяльності, активності громадян, їхньої практичної взаємодії як між собою, так і з різними суб'єктами, інститу-

тами влади. Тому вивчати, аналізувати політичну психологію можна саме з урахуванням цих обставин.

2. Відображення політичних подій і процесів, яке має фактично поверховий характер. Політичну психологію не можна сприймати спрощено, однозначно, без відповідного осмислення.

3. Домінуюча роль чуттєвих, емоційних елементів свідомості, а не раціональних. Тому політичні процеси важко спрогнозувати, передбачити їх соціальне значення.

4. Швидка і чутлива реакція людини на зміну політичних умов, політичної ситуації. Така політична мобільність властива переважній більшості суб'єктів політики.

5. Неоднозначний вплив різних ідеологій на людей, а точніше на формування, існування політичної психології у процесі зіткнення, боротьби ідеологій. Без такого зіткнення політичний процес взагалі неможливо уявити.

6. Відображення не перспективних, майбутніх, а насамперед сьогоденних, поточних інтересів і потреб людей. Тому політичні процеси, події завжди детерміновані в часі.

Форми виявлення політичної психології:

- політичні цінності, потреби, інтереси, прагнення, сподівання, воля;
- політичні відчуття, емоції, настрої, думки, упередження, ілюзії, міфи;
- звички, навички, традиції, вдача;
- навіювання, переконання, наслідування, чутки.

Деякі з цих форм (політичні цінності, потреби, політичні думки, політичні міфи, політичні традиції) розглянуто в підрозділі 2.2.

Політичні інтереси. Будь-який колективний інтерес охоплює індивідуальні та групові інтереси. Колективний політичний інтерес лише умовно можна вважати таким, оскільки він ніколи не є штучним поєднанням політичних інтересів окремих учасників політичного життя. Інша річ — спробувати відшукати в політичному інтересі багатьох людей те спільне, єдине, що об'єднує їх на певний, іноді короткий час.

Політичні інтереси — головні спонукальні мотиви політичної діяльності, а також те, за рахунок чого суб'єкти політичного процесу — особи, соціальні групи, класи, партії, рухи, об'єднання — виявляють своє ставлення до матеріального, соціального та духовного життя. Таке ставлення є неоднозначним, а тому політичні інтереси класифі-

кують як: індивідуальні, групові, класові, національні, суспільні; державні, партійні, окремих громадських організацій і об'єднань; такі, що виникають стихійно або на основі певних розроблених програм; прогресивні, реакційні, консервативні.

Залежно від особливостей певної країни найважливішими політичними інтересами можуть стати інтереси класів, націй, національних меншин, окремих соціальних, релігійних, етнічних, демографічних груп (наприклад молоді) та ін.

Політичні чутки. Громадська думка, розуміння і ставлення до політики, політичних подій, явищ формуються не лише за рахунок існування офіційної, зорганізованої інформації, а й значною мірою за рахунок такого складного соціально-психологічного явища, як чутки.

Чутки — специфічна форма невірогідної або частково вірогідної інформації, що надходить від однієї особи або групи про певні події чи ситуації. У політиці — це інформація про політичні події.

Політичні чутки можна класифікувати на:

- чутки-бажання, чутки-страховища, агресивні чутки;
- абсолютно невірогідні, невірогідні (з елементами правдоподібності), правдоподібні, вірогідні (з елементами неправдоподібності);
- такі, що непокоять громадську думку; викликають лише поодинокі або групові антигромадські настрої; руйнують зв'язки між людьми, групами;
- стихійні, навмисне сфабриковані;
- такі, що поширюються на малу групу або на велику аудиторію;
- такі, що мають високу вірогідність виникнення, поява яких надто мало ймовірна;
- продуктивні та непродуктивні.

Умовність наведеної класифікації пояснюється тим, що політичні чутки найчастіше перебувають на межі, на переході з однієї в іншу, залежно від багатьох обставин об'єктивного і суб'єктивного характеру.

Політичні чутки мають кілька етапів свого впливу: операційний (вплив суб'єкта), процесуальний (прийняття або неприйняття чутки об'єктом), результат впливу (реакція об'єкта впливу на чутку).

Найчастіше політичні чутки поширюють з метою:

- посилення значення (або навпаки) політичної чутки серед громадськості;

- певного утвердження, посилення авторитету (або навпаки) суб'єкта поширення політичної чутки;
- бажання попередити інших про певну небезпеку соціального чи іншого характеру.

Причин виникнення політичних чуток багато, але основними з них є: недостатня, необ'єктивна поінформованість громадян щодо суспільно-політичного життя (дефіцит надійної інформації); низька комунікативна культура спілкування тощо. Характерною особливістю політичних чуток (як і чуток взагалі) є те, що вони значною мірою самотранслюються, усно передаються від суб'єкта до суб'єкта, а тому мають велику мобільність. І саме завдяки тому, що вони в процесі поширення все більше суб'єктивуються, вдосконалюються, політичні чутки значно впливають на психіку людей — їм часто довіряють більше, ніж об'єктивній інформації, існуючим засобами інформації.

Зазвичай на побутовому рівні чутки найчастіше майже ототожнюються з плітками, хоча багато фахівців з проблем зарубіжної культури під пліткою розуміють повідомлення цілком вірогідної інформації приватного характеру, яка не могла б розголошуватися, бути доступною для широкого загалу.

Хоча загалом чутки є певним компенсатором браку інформації, вони далеко не завжди відіграють позитивну роль, зокрема в політичному процесі. Більшість фахівців (психологів, соціологів, політичних психологів) сходиться на тому, що основними засобами щодо профілактики чуток могли б бути:

- підтримка високого рівня об'єктивної інформованості громадян про найважливіші питання, проблеми життя суспільства;
- зниження значущості тих соціальних об'єктів, подій, явищ, які є предметом або навколо яких можуть виникати чутки;
- ведення необхідної роз'яснювальної роботи щодо спростування або попередження вже існуючих чуток тощо.

Політична психологія та інші науки. Політична психологія певною мірою пов'язана з іншими науками, що по-різному впливають на неї, детермінують, зумовлюють її стан, подальший розвиток і перспективи.

Щоб знайти спільне та виокремити особливе у психології та інших науках, слід постійно вдосконалювати наукові завдання і конкретний предмет дослідження цієї науки.

Очевидно, що політична психологія має багато спільного насамперед з психологією і певною мірою є похідною від неї. Це можна пояс-

нити тим, що предмет дослідження психологічної науки — конкретні факти психологічної діяльності, психологічні властивості особистості (характер, темперамент, вольові якості тощо), тобто психологія вивчає факти, закономірності, механізми психіки — внутрішнього світу людини.

Політичну психологію розглядають у контексті трьох основних груп психічних явищ: психічних процесів; психічних станів; психічних властивостей.

Оскільки наукою про закономірності становлення соціально-психологічної реальності, про її структуру, механізм розвитку та функціонування є соціальна психологія, то саме вона найтісніше пов'язана з політичною психологією. Ці науки мають багато в чому подібні предмети і завдання, але найважливіше те, що обидві у той чи інший спосіб стосуються проблем спілкування, психології особистості, малої групи, прийняття рішень тощо.

Ефективність політики залежить безпосередньо від характеру використання філософського знання. Отже, політична психологія не може розвиватися як наукова дисципліна без урахування особливостей розвитку такої філософської науки, як філософія політики, тим більше що предметом цієї науки є політична влада у всіх її формах. Оскільки політична влада має на меті розкрити загальні закономірності політики, визначити внутрішню логіку її розвитку, зв'язки з іншими сферами суспільного життя (економічного, духовного, соціального), то можна вважати, що філософія політики вивчає загальне, тоді як політична психологія — особливе, а саме: психологічні особливості політичних явищ, процесів тощо.

Політична психологія функціонує і як складова соціальної філософії, оскільки містить дослідження суспільства, соціальних спільнот і верств, соціальних дій і соціальних взаємозв'язків у суспільстві.

Проблематика політичної психології тісно пов'язана з питаннями, досліджуваними соціологією — наукою про суспільство. Із соціологією політичну психологію єднає вивчення закономірностей, які спостерігаються у суспільних явищах, а також поведінки окремих суб'єктів соціально-політичних процесів.

Ще тіснішим є зв'язок політичної психології з політичною соціологією, оскільки її предметом є закони взаємодії всіх структур і сфер життєдіяльності суспільства з політичними, соціально-політичними потребами, інтересами, діяльністю осіб, соціальних груп, етносів (народів), їх організацій, рухів, інститутів.

З іншими науками політичну психологію зближують певна схожість, подібність понятійних апаратів. Так, понятійний апарат політичної психології досить близький до понятійного апарату психології, філософії, політології, соціальної психології та інших наукових дисциплін. Проте він має й суто специфічні поняття, особливості яких зумовлена інтелектуально-почуттєвими якостями. Саме почуттєве сприйняття людиною політичної ситуації призводить до того, що в історії політики і політичної діяльності існує так багато логічно незрозумілих політичних дій.

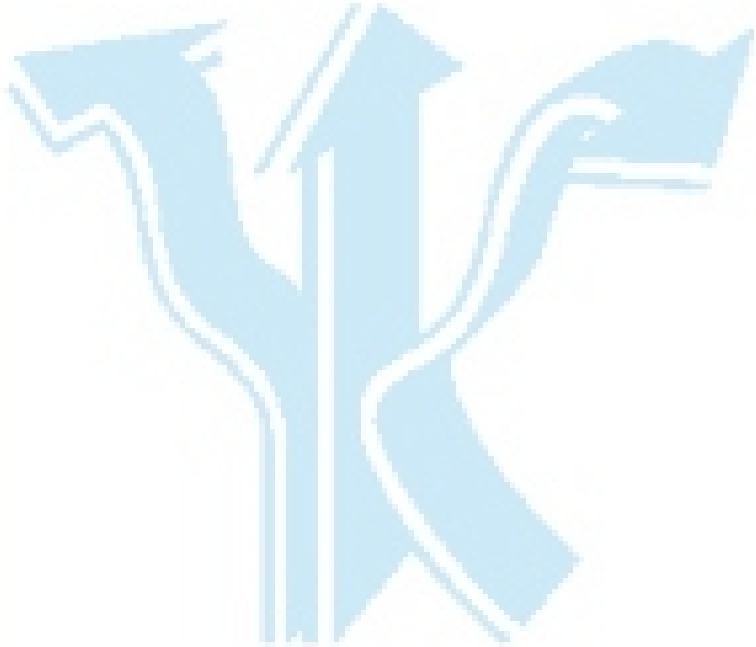
Питання для самоконтролю

1. Сутність поняття “політична психологія”.
2. Предмет і методи політичної психології.
3. Основні напрями політичної психології.
4. Основні особливості політичної психології.
5. Політичні цінності, політичні потреби, політичні інтереси, політичні думки, політичні міфи, політичні традиції.
6. Взаємозв’язок політичної психології з іншими науками, насамперед суспільними.

Література

1. *Бибик В. М.* Політологія: теорія, методологія, практика: Підручник. — К., 1997.
2. *Гаєвський Б. А.* Сучасна українська політологія: Навч. посіб. — К., 1999.
3. *Головатий М. Ф.* Політична психологія: Навч. посіб. — К., 2001.
4. *Головатий М. Ф.* Соціологія політики. — К., 2003.
5. *Ленин В. И.* Полн. собр. соч. — Т. 11.
6. *Леонтьев А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность. — М., 1982.
7. *Основы психологических знаний: Учеб. пособие / Авт.-сост. Г. В. Щёкин.* — 3-е изд., стер. — К., 1999.
8. *Политическая социология.* — Ростов н/Д, 1997.
9. *Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.* — К., 1997.
10. *Психология: Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского.* — 2-е изд., испр. и доп. — М., 1990.

11. *Словник соціологічних і політологічних термінів* / Уклад.: В. І. Астахова, В. І. Даниленко, А. І. Панов та ін. — К., 1993.
12. *Соціальна філософія: Короткий енцикл. слов.* / За заг. ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. — К.
13. *Социальная психология: Краткий очерк* / Под общ. ред. Г. П. Предвечного, Ю. А. Шерковина. — М., 1975.
14. *Фромм Э. Бегство от свободы.* — М., 1990.

МАУП

ТЕХНОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Успіху в політичній діяльності досягають завдяки багатьом чинникам, та найбільше залежить він від підготовленості політика. Йдеться не лише про знання, здібності, особисті якості, а й про володіння політичними технологіями, які мають свої особливості, механізми дії та впливу на окремих громадян та спільноти. Важливо, хто і з якою метою їх використовувє, наскільки моральними є дії, вчинки суб'єктів політичного процесу.

9.1. Спілкування, політичні орієнтації та політична участь як основа політичних технологій

Спілкування. Політика неможлива без відповідних дій, стосунків, спілкування між її суб'єктами.

Спілкування — відносини сторін, спрямовані на досягнення певної мети. Воно складається з таких основних компонентів:

- *змістової частини*, тобто те, для чого, власне, спілкування здійснюється, яка його мета;
- *структури*, що виявляється у певній формі, в якій спілкування, власне, і відбувається;
- *конкретних дій*, завдяки яким спілкування здійснюється.

Спілкування поділяють на позитивне (спрямоване на набуття, придбання будь-чого) і негативне (пов'язане з позбавленням, втраченою чогось). Залежно від цього спілкування має різні мету, спрямованість, форму.

Успіх у політиці, політичній діяльності досягається завдяки багатьом обставинам, проте найбільше він залежить від особистих психологічних якостей політика, його підготовленості до такої діяльності.

Йдеться не лише про його знання, здібності, а й про особистісні риси, якості та відповідну підготовленість до політичної роботи, тобто вміння застосовувати певні політичні технології. *Політичні техно-*

логії – сукупність цілеспрямованих дій, зорієнтованих на досягнення відповідного політичного результату як методу “перетворення” об’єктивних законів політики на механізм управління, тобто перекладу абстрактної мови політичної науки на конкретну мову рішень, документів, нормативів, вказівок, що регламентують діяльність людей і стимулюють їх на найефективніше досягнення зазначеної мети.

Люди по-різному ставляться до політики. Одні беруть активну участь у її практичній реалізації, інші – індиферентні до неї. Зацікавленість політикою зумовлена багатьма чинниками (вік, стать, соціальне становище, сімейний стан, кланові, національні традиції, інформованість, рівень освіти, культури, інтелекту та ін.). Відповідно до цього вироблено таку типологію політичних ролей:

- пересічні громадяни (об’єкт політики, політичних процесів);
- пересічні громадяни, опосередковано залучені до політичної практики як члени профспілок, виробничих колективів тощо;
- громадяни, які належать до виборного органу, є активними членами певної політичної організації;
- громадські, політичні діячі, які активно займаються практичною політичною діяльністю;
- професійні політики (для них політична діяльність є домінуючою);
- політичні (загальнодержавні, загальнонаціональні) лідери.

Коли людина бере участь у політиці, вона керується здебільшого двома мотивами: *альтруїстичним* (вдосконалити суспільне життя) та *егоїстичним* (здобути владу, популярність, багатство). Більшість політиків демонструє перший і намагається приховати другий мотив, особливо на початку діяльності. Мотиви визначають мету і програму політичної діяльності. Мотивуючими чинниками політичної діяльності є потреби самовираження, самореалізації, визнання, свободи, самозабезпечення, влади тощо. Звичайно, усі вони взаємозалежні. Щоб розпізнати справжню мету політичної діяльності суб’єкта політики, передбачити її результат, слід уважно аналізувати характер і особливості його потреб.

Вибір людиною позиції та відповідної лінії поведінки у суспільно-політичному житті залежить від її політичної орієнтації.

Політичні орієнтації. Політична орієнтація (фр. *orientation* – звернений на схід, від лат. *oriens* – схід) – певні уявлення політичних суб’єктів про цілі, завдання діяльності політичних партій, політичного режиму, суспільства загалом.

Політична орієнтація — це, з одного боку, певні словесно оформлені ідеї та цінності, з іншого — несвідомі або не цілком свідомі мотиви, які людина переживає на емоційному рівні.

Політична орієнтація зумовлює політичний вибір, який залежить від сформованості особистості, рівня її соціалізації, політичної культури, а також від особливостей суспільних відносин, рівня демократизації суспільства. Вибір може бути груповим та індивідуальним.

Груповий вибір часто здійснюють автоматично, під впливом групової орієнтації, особливо на ранньому етапі соціалізації особи, за несформованої політичної культури. Такий вибір найчастіше домінує в нестабільних суспільствах, на перехідних етапах їх розвитку та існування.

Індивідуальний вибір притаманний людині з високим рівнем соціально-психологічного, духовного розвитку, громадсько-політичної активності.

Вибір орієнтації не завжди є остаточним. Це динамічний процес, який нерідко супроводжується елементами дезорієнтації або цілковитою дезорієнтацією. Політологи виокремлюють чотири підходи до політичного вибору: ситуаційний, соціологічний, маніпулятивний та індивідуально-психологічний.

Ситуаційний підхід. Ґрунтується на твердженні, що будь-яка політична орієнтація є реакцією на конкретно-історичну ситуацію.

Соціологічний підхід. Спрямований на аналіз взаємозалежності між індивідуальним і груповим політичним вибором відповідно до соціально-політичної ситуації в суспільстві.

Маніпулятивний підхід. Ґрунтується на здійсненні вибору відповідно до психолого-політичного зовнішнього впливу, а то й просто маніпуляцій. При цьому активно використовуються різноманітні політичні, психологічні комунікації й технології. За інтенсивного розвитку засобів масової інформації, зростання ролі засобів зв'язку в політичному житті маніпулятивний підхід відіграватиме й надалі неабияку роль у формуванні громадської думки, особливо в нестабільних суспільствах, де недостатньо розвинені демократичні засади.

Індивідуально-психологічний підхід. Основою вибору є особистісні психологічні якості (природжені, набуті). Засновник цього підходу — основоположник неофрейдизму *Т. Адорно*, який обстоював ідею “авторитарної особистості”. На його думку, авторитарна особа відрізняється від інших не лише соціально-політичними чи етнонаціональними орієнтаціями й установками, а й особистісними рисами.

Йї він протиставляв демократичну, ліберальну особистість. Цю проблематику досліджували і *Е. Фромм* та спеціалісти з інших галузей знань.

Вибір політичної орієнтації — не одномоментна дія, а процес, в якому людина коригує свою орієнтацію під впливом певних соціально-економічних умов, особистих психологічних змін. У цьому процесі вона ідентифікує себе з окремою особою або групою осіб. Політичні переваги зазвичай і формуються внаслідок макрогрупової (“середовищної”) ідентифікації. Наприклад, людина може ідентифікувати себе з бізнесменами, управлінцями, середнім класом тощо. Такі ідентифікації ґрунтуються на відповідній психологічній близькості до тієї групи, якій людина симпатизує.

Характерними виявами групових психологічних ідентифікацій є ідентифікація на національному ґрунті. Національна чи націонал-державна орієнтація відображає систему політичних уподобань і переваг. Основним її важелем є прагнення націй, етносів до незалежності.

Політичний вибір здійснюється на основі певних цінностей. Для одних домінуючими є загальногуманістичні цінності, для інших — цінності певної релігії, соціальної групи тощо. Вибір може бути й суто прагматичним, ґрунтуватись на особистісних цілях та інтересах.

Політичні процеси неможливі без участі в них різних суб'єктів, яку називають політичною участю.

Є кілька *концепцій політичної* (передусім електоральної) *участі*.

Теорія раціонального вибору. Згідно з цією теорією більшість людей схильні до раціональної поведінки (не ототожнювати з логічною поведінкою). Її прибічники вважають, що людина намагається досягти максимального результату за рахунок саме оптимальних, а то й найменших зусиль.

Мічиганська модель. Передбачає, що в політичній діяльності домінує партійна ідентифікація людини, яка є результатом або вихідною політичної соціалізації.

Психологічна школа. Її прихильники домінуючими у політичній участі й діяльності вважають мотиви й установки людини, намагаються щонайконкретніше вивчити взаємозалежність установок та поведінки, конкретних дій особи.

Інституціональний підхід. На думку його прихильників, політична участь залежить не від конкретних психологічних характеристик особистості, її соціального статусу, рівня освіти, а від можливостей громадян (виборців) впливати на владу.

Реалізується політична участь у виборах, управлінні та самоуправлінні, прийнятті політичних рішень та здійсненні контролю за їх доцільністю; політичних кампаніях (мітингах, маніфестаціях, зібраннях), акціях громадянської непокори (війнах, революціях); діяльності політичних партій, різноманітних громадських об'єднань, у процесі самостійної індивідуальної політичної діяльності. Рівень, масштаби політичної участі — показник рівня демократичності суспільства, загальної та політичної культури його громадян, інших суб'єктів політики.

Особливості політичного процесу завжди зумовлені не лише політичною орієнтацією, а й відповідною політичною поведінкою, діяльністю його учасників. Політична діяльність визначається самою природою політики — формуванням відповідних політичних відносин між суб'єктами політики, які часто мають протилежні запити та інтереси, судження і спрямування активності.

Політична участь, діяльність завжди індивідуальні. Йдеться про індивідуальний стиль політичної діяльності не як сукупність окремих якостей, а як цілеспрямовану систему взаємопов'язаних дій, завдяки яким досягається певний результат.

Залежно від характеру поведінки учасників політичного процесу поділяють на лідерів, активістів, послідовників, лідерів громадської думки.

Лідери очолюють політичний рух завдяки своїй підготовленості, авторитету, соціальному статусу тощо.

Активісти виступають посередниками між лідерами і тими, хто їх підтримує. Вони впливають на рядових учасників політичних дій і процесів, децю змінюють стратегію і тактику політичного дійства, а головне — активно допомагають лідерам у їхній діяльності.

Послідовники мають різний ступінь політичної, соціальної активності, загалом підтримують ідеї лідерів, але з різних причин недостатньо чітко усвідомлюють навіть власні інтереси у політичній боротьбі, а тому менш діяльні, ніж активісти.

Лідери громадської думки своєю не стільки організаторською діяльністю, скільки інтелектуальною (особливо в засобах масової інформації) підсилюють емоційне, психологічне напруження навколо проблем, які є предметом політики.

Політичну поведінку, взаємодію різних соціальних груп, осіб, соціальних, політичних інститутів називають політичними відносинами. Існують дві форми політичних відносин: *політична діяльність*,

яка відображає динамізм політичних відносин, їх залежність від зусиль конкретних учасників політичного процесу, і *політична організація*, яка відображає структурованість політичних відносин, їх сформованість на основі певних норм і правил.

Політична участь не лише забезпечує реалізацію інтересів і запитів громадянина в процесі політичної діяльності, а й є дієвим засобом політичної соціалізації, формування політичної культури, громадянської позиції особи.

У процесі політичної діяльності політик, громадський діяч вступає у певні контакти з іншими політиками, має відносини з державою, ідеологією, політикою, владою. Ці відносини багато в чому визначаються тим, наскільки політик знає їх сутність, особливості функціонування, як володіє прийомами, технологіями політичної діяльності. Адже йому випадає жити і діяти за конкретного політичного режиму, певних політичних партій, громадських об'єднань, інших суб'єктів політики.

9.2. Сутність та особливості політичних технологій

Політичні технології (від грец. *techne* — мистецтво, майстерність) — сукупність методів і систем послідовних дій, спрямованих на досягнення необхідного політичного результату.

У політичній практиці вони постають як сукупність методів застосування об'єктивних законів політики, матеріалізація абстракцій політичної науки в конкретні рішення, документи, нормативи, розпорядження.

Політичні технології є системою засобів, завдяки яким реалізуються політичні цінності, інтереси. Вони є невіддільним структурним елементом політичної культури окремих суб'єктів політики, суспільства загалом.

Загальні, основні особливості політичних технологій зумовлені характером політичного процесу, який охоплює найрізноманітніші види політичної діяльності в межах конкретної політичної системи. Серед них — політична участь, яка має на меті формування в процесі політичної діяльності певних позицій, вимог, настроїв, та політичне функціонування як професійна політична діяльність щодо вироблення правових норм, управління політичними інститутами.

Без знання особливостей, класифікації, специфіки політичних технологій та без уміння їх використовувати досягти успіху в полі-

тичній діяльності практично неможливо. Для практичного ж оволодіння ними насамперед потрібні відповідні науково-теоретична підготовка, вміння вивчати й аналізувати об'єктивні умови, в яких діють конкретні суб'єкти політики. Це стосується соціально-економічної, політичної ситуації в країні, регіоні; особливостей функціонування соціальних і національних груп у суспільстві, їхніх потреб та інтересів; розстановки політичних сил; статусу та рівня впливу на громадян політичних партій, рухів, об'єднань, засобів масової інформації.

Політичні технології поділяють на *загальні* (стосуються інтересів багатьох суб'єктів політичного процесу) та *індивідуальні* (притаманні окремим суб'єктам політики).

З-поміж загальних найпоширенішими є технології завоювання (виборчий процес як комплекс спеціальних технологій) та утримання влади.

Індивідуальні технології використовують окремі політики в процесі своєї політичної діяльності. Ці технології пов'язані із завоюванням популярності, умінням контактувати з громадянами (виборцями, членами певної партії, об'єднання тощо), майстерністю дискутувати, виголошувати промови, вести мітинги, збори, вдосконалювати власний імідж тощо. До найпоширеніших індивідуальних політичних технологій належать: публічні виступи, участь у бесідах, дискусіях, розв'язанні конфліктів; прогнозування політичної діяльності; виступи на радіо, телебаченні; підготовка матеріалів для друкованих засобів масової інформації та ін. Кожна з таких технологій має свої особливості, завдяки яким створюється певний імідж політика, його авторитет і популярність, формується і збагачується досвід політичної діяльності. А головне — використання певних технологій має на меті врахування індивідуальних, зокрема й психологічних, особливостей політика. Готуючись, наприклад, до публічного виступу, політик передусім повинен знати про час, мету та його характер і відповідно готуватися до спілкування з аудиторією. На цьому етапі важливою є підготовка тез (структури) виступу, визначення суті та спрямування розмови, наявність імовірних запитань. Політик обов'язково має попрацювати і над зовнішністю, жестикуляцією, диханням тощо, усією манерою поведінки. Усе це і є індивідуальною технологією політичного виступу.

Розрізняють політичні технології *демократичні* і *недемократичні*. Тобто суб'єкти з недемократичною політичною культурою практично неспроможні використовувати демократичні технології, і навпаки.

Існують *базові* та *другорядні* політичні технології.

До базових належать технології, які використовуються під час організації та проведення виборчих кампаній, такі, що запобігають соціально-політичним конфліктам, дають змогу розв'язувати їх, досягати політичного консенсусу в суспільстві.

До другорядних зараховують, зокрема, технології прийняття політичних рішень, організації масових політичних акцій: зборів, мітингів, маніфестацій тощо.

Політичні технології існують в кількох варіантах, а саме:

- розроблення та ухвалення певних політичних проектів і рішень;
- реалізація політичних рішень;
- технології формування політичної влади;
- виборчі технології;
- технології організації діяльності політичних партій, організацій, об'єднань;
- технології формування громадянської свідомості, політичної культури;
- технології формування громадської думки;
- технології узгодження суспільних інтересів;
- технології розв'язання політичних конфліктів тощо.

Характер та особливості політичних технологій зумовлені особливостями суспільства, сутністю політичного процесу як сукупності діяльності суб'єктів політики.

Політичні технології будуються і реалізуються насамперед на певному, часто специфічному сприйнятті людиною навколишньої дійсності, на відповідних реакціях щодо такої дійсності. Політичні технології також пов'язані безпосередньо з конкретними соціальними ролями, які постійно виконує окрема людина як особистість. Так, для досягнення успіху в політиці, політичній діяльності різні за характером політичні технології використовуватиме звичайний робітник або військовослужбовець, активіст чи лідер політичної партії.

Найзагальнішими і найпоширенішими є технології прийняття політичного рішення, технології організації та проведення виборчих кампаній.

Технологія прийняття політичного рішення — процес реалізації політичної мети на основі накопиченої інформації.

Кожне політичне рішення є невід'ємним елементом політичного процесу, результатом певних попередніх дій. Іншими словами, це

своєрідний процес, за якого накопичена інформація, розвиваючись, перетворюється на відповідні спонукальні акти (вказівки, розпорядження, накази, дії тощо). Політичні рішення є елементом політичного процесу і не можуть існувати статично. Їх класифікують у такій спосіб:

1. *За спрямованістю на конкретну проблему.* Рішення правильне (проблему розв'язано відповідно до мети); рішення нейтральне (проблема залишається на попередньому рівні); рішення неправильне (проблема стає ще гострішою, загальна ситуація погіршується).

2. *Як правові та неправові.* Правові — рішення, прийняті згідно з конституцією, законами та розпорядчими актами конкретної держави. Неправові — рішення, прийняті всупереч чинним законам і актам.

3. *На основі суб'єктно-об'єктних відносин.* Це означає, що суб'єкт влади при прийнятті рішення може одночасно бути і його об'єктом. Верховна Рада України, наприклад, приймає певні рішення щодо організації та власної діяльності.

4. *За ступенем значущості.* Значні, або кардинальні; чергові (що радикально не змінюють ситуації); нейтральні (прийняті з незначних суспільно-політичних питань, наприклад, утворення різних дорадчих, консультативних органів, тимчасових комісій, робочих груп).

5. *За термінами дії, виконання, реалізації.* Довготривалі (різноманітні мораторії); безперервної дії (дія багатьох статей конституції країни), короткотривалі (рішення про заборону мітингу, пікету, страйку тощо).

Процес прийняття політичного рішення відбувається в кілька етапів: а) підготовчий (відбір і аналіз інформації); б) розробка проекту рішення (проекту програми); в) затвердження і прийняття до виконання рішення; г) реалізація прийнятого рішення; д) автономне існування результатів реалізованого рішення, поширення його наслідків.

Дотримання вимог усіх етапів може забезпечити прийнятому рішенню адекватність щодо ситуації. Це залежить і від компетентності тих, хто готує його, і ступеня врахування громадської думки, знання суспільно-політичної ситуації.

Технологія підготовки і прийняття політичного рішення розпочинається з аналізу суспільно-політичних відносин у тій сфері, якої воно стосуватиметься. Спершу треба вивчити, наскільки предмет майбутнього рішення відповідає реальності, чи не стосуватиметься воно псевдопроблем, позірних відносин. Відтак потрібно з-поміж ба-

гатьох подій і явищ виокремити саме тенденційні, а також визначити їх сутнісні особливості. На цьому етапі важливою є об'єктивність інформації, доступ до її джерел.

На етапі підготовки проекту політичного рішення може працювати одна особа або група осіб. За колективної підготовки проекту більше шансів серед альтернативних точок зору знайти ту, яка задовольнила б інтереси багатьох. Особливо важливим є колективне вироблення рішень стосовно інтересів великої групи людей – конституцій, меморандумів, програм і заяв політичних партій, об'єднань, груп тощо. На цьому етапі великого значення набуває прогнозування перспективи рішення (аналіз того, наскільки дієвим, результативним буде рішення, як сприятиме воно розв'язанню проблем у суспільстві, між суб'єктами політичного процесу).

Не менш складним є процес затвердження політичного рішення та прийняття його до виконання. Іноді він відбувається у безкомпромісній політичній боротьбі. І хоча в багатьох парламентах, політичних партіях, інших суб'єктах політики відпрацьовано певний механізм розгляду і прийняття рішень, боротьба навколо них нерідко триває досить довго, гостро й непрогнозовано. Особливо складними є ці процеси в країнах зі слабкими демократичними засадами і традиціями, де немає чіткого поділу влади між її гілками і бракує механізмів противага, що нерідко зумовлює прийняття нелегітимних рішень, а отже, перешкоджає створенню відповідних умов для їх реалізації. Легітимність рішень – це насамперед дотримання чинних законів. Залежить легітимність і від сприйняття громадянами ідеї, змісту, мети політичного рішення. Поєднання цих умов щонайкраще здатне забезпечити виконання прийнятого рішення.

Незаконність політичного рішення породжує різні “групи тиску”, лобістські групи. У демократичних суспільствах лобіювання певних рішень, законів давно набуло цивілізованих форм і стимулює ефективне їх виконання. Це офіційні виступи в парламентах, на з'їздах, інших зібраннях політичних партій, у засобах масової інформації, організація листів, телеграм, дзвінків тощо.

Здійснення ухваленого політичного рішення є складним, часто тривалим і суперечливим процесом. Воно пов'язане з відповідними змінами соціально-політичної, економічної ситуацій. Тому після прийняття рішення зазвичай ще залишається ймовірність багатовекторності, непрогнозованості розвитку політичного процесу. Це вимагає від усіх, хто причетний до прийняття рішення, певних зусиль і щодо

його реалізації. Нерідко в суспільній практиці виникає потреба доповнення, радикального доопрацювання уже прийнятого політичного рішення.

Технології прийняття політичних рішень великою мірою зумовлені характером політичного режиму. За авторитаризму, тоталітаризму рішення приймають здебільшого в закритому, таємному режимі, вузьким колом людей, не беручи до уваги точки зору опозиції. За демократичних режимів, навпаки, дбають про чіткість процедури прийняття політичних рішень, використовуючи компроміс, консенсус, намагаються узгодити позиції. Це сприяє уникненню соціальних, політичних конфліктів, значною мірою забезпечуючи стабільний розвиток суспільства.

Стрижнем політичної діяльності, політичної участі, а також і використання усього розмаїття політичних технологій, є влада, яку здобувають або демократичним (всенародні вибори), або недемократичним (насильство, авторитаризм, диктатура) шляхами. Іноді ці шляхи міняються місцями, поєднуються або взаємодоповнюються. Наймасовішими є виборчі технології.

Виборчі технології — це сума політико-організаційних, інформаційних, пропагандистських та інших дій з метою приведення до влади окремого політика, групи політиків чи відповідної політичної організації, об'єднання, сили. Тому вони багато в чому враховують і використовують психологічні аспекти і стани об'єктів і суб'єктів політики.

9.3. Специфіка та психологічні особливості використання окремих політичних технологій

Схарактеризуємо кілька політичних технологій, які використовують у політичній діяльності як окремі (особистісні), так і загальні.

Поширення чуток, пліток. Це одна з найпоширеніших і найпростіших політичних технологій, сутність якої полягає у поширенні в будь-який спосіб наклепницьких, дискредитаційного характеру даних про будь-який суб'єкт політики, найперше про політичних, громадських, державних діячів. Особливо ефективно такі технології використовують засоби масової інформації — радіо, телебачення, які переважають, скажімо, друковані засоби інформації у швидкості її поширення.

Телефонні технології. Таких технологій багато: від відвертого прохання підтримати певного політика, політичну організацію, силу,

до технології так званого пізнього дзвінка, коли конкуренти піднімають телефонними дзвінками сонних громадян, виборців, з метою дискредитувати супротивника, противників або хоча б посягати в їхніх серцях зерна сумнівів щодо конкретного політичного адресата.

Технології “масових зборів”, “акцій протесту”. Найчастіше їх використовують для боротьби з існуючою владою: спроби максимально посилити загальну невдоволеність громадян вирішенням певних питань, проблем, діяльністю влади, її органів, окремих політиків тощо.

Таємна домовленість. Про висунення кандидатури, яка реально не претендує і не може виграти вибори (зайняти певний пост тощо). Такі технології використовуються з тим, щоб максимально відтягнути, відібрати голоси у реальних претендентів на владу (пост). Практично завжди це робиться на виборах до парламентів і навіть на виборах президентів.

Погрози. Значно поширені політичні технології. Погрожують у будь-який спосіб — відкрито і таємно, вдаючись не лише до шантажу, а й актів політичного спротиву, терору.

“Клонування” ЗМІ. Часто політичні супротивники вдаються до того, що випускають номер видання з назвою відомого, поширеного видання, в якому не просто спростовуються раніше оприлюднені факти, оцінки тощо, а й роблять це ті самі суб’єкти політики, які до недавня декларували абсолютно протилежне.

Технології на зразок “лестощі охлократії”. Лестощі приємні не лише громадським, політичним діячам, політичним лідерам, а й звичайним громадянам, масам. Доволі часто, щоб принизити того, хто занадто зарозумівся, складно пише або говорить, звинувачують у надмірному теоретизуванні, якого, мовляв, простий народ не просто не розуміє, а така зарозумілість йому (народу) зайва, шкідлива. На перший план як визначна риса простих громадян у минулі комуністичні часи висувалися їхні революційний ентузіазм, класова свідомість. Предметом гордості була не освіченість, грамотність, а те, що “ми університетів не закінчували”, “народу це, мовляв, не потрібно, оскільки у нього є революційне відчуття ситуації” тощо. За таких обставин у самого народу формується ілюзія непогрішимості, безпомилковості в оцінюванні політичної ситуації.

Технології на зразок “ідеологічне кліше”. Їх називають ще технологіями “навішування ярликів”. Це — відповідна класифікація людей, особистостей на основі загальних штучних кліше, що мають або не

мають однаковий сенс, ознаку, особливості. Наприклад, без будь-якої деталізації громадян або організації “записують” до “правих”, “лівих”, “консерваторів”, “революціонерів”.

Політичні технології на зразок: “порушення синтаксичних структур”, “заплескування закінчень фраз”, “підміна понять” та ін. Це політичні технології, які складають і використовують у мовленні, виступах, проголошенні промов тощо. “Заплескування” виступу будь-якого оратора є яскравим виявом таких технологій, або коли промовцю не дають можливості завершити виступ, то його просто перебувають вигуками, репліками. Найчастіше такі політичні технології побудовані на тому, що виступаючому, оратору одночасно і дають змогу говорити, і заважають це робити.

Технології на зразок “маленька переможна війна”. Такі технології найчастіше використовують під час масових виборчих кампаній. Історія знає тисячі прикладів, коли невисокий рейтинг, популярність політика, громадського діяча вдавалося швидко підвищити шляхом однієї акції, події, до якої він особисто був причетний. Не обов’язково, щоб це була якась одна акція і надто гучна. Іноді це сума певних, досить різних дій, завдяки яким ставлення до конкретної особи стає прихильнішим. У політиці останніх років таких прикладів достатньо. Так, у Росії після відомого серпневого путчу, коли Борис Єльцин оголосив своїм наступником мало кому відомого працівника силових структур Володимира Володимировича Путіна, рейтинг останнього становив не більш як 2 %. Варто було йому у відповідь на терористичні акції у Москві оголосити війну чеченському сепаратизмові, пообіцяти “мочити” бандитів у сортирах, сісти за штурвал літака-внищувача тощо, як рейтинг довіри до нього з боку росіян підвищився майже на 80 %.

Політичні технології на зразок “нагадю, це — Я”. Найпоширенішими політичними технологіями, особливо, у період масових виборчих кампаній, референдумів є ті, що розраховані:

- на звичайну (як більшість громадян), пересічну особистість, яка є своєрідним статистичним представником електорату, не має великих, а то і майже жодних зазіхань на владу, вважає, що від її голосу, точки зору загалом мало що в суспільстві залежить;
- на те, щоб просто познайомити виборців зі своєю особою, нагадати про себе, прозондувати, а чи сприйме його громадськість, чи варто далі намагатися сподобатися оточенню, електорату.

До технологій на зразок “нагадую, це — Я” вдаються і громадяни, які спершу, на якомусь етапі, засвідчили себе активною громадською, політичною діяльністю, але потім через різні обставини зменшили свій діяльнісний потенціал, втратили налагоджені зв'язки зі своїми симпатиками. Вдаються до технологій нагадування про себе і ті, хто лише розпочинає торувати шлях у політику.

Такі технології використовують найчастіше і найпоширеніше не лише як статтю у газеті, журналі, виступ на радіо, телебаченні, як листівку, а й започатковуючи бодай невеличке, кількаразове, власне періодичне видання (що далеко не кожному до снаги). У цих виданнях час від часу з'являються фотографії його патрона, розповіді про його непересічну, результативну діяльність, про спілкування з політиками, людьми, які є не просто авторитетнішими, а й представниками вищого ешелону національної еліти тощо. Розрахунок доволі простий — читач, пересічний громадянин постійно пам'ятає, що автор і герой такої технології не лише реально є, він діє, працює заради розв'язання насамперед їхніх власних проблем.

Упродовж усього часу своєї діяльності саме до такої технології активно вдаються багато депутатів, політиків, громадських діячів. Проблема тут, очевидно, може виникати лише з коштами на утримання видання та з людьми, які можуть зробити це якісно, професійно, етично, оскільки іноді можна отримати стосовно автора, кандидата, його авторитету, популярності також діаметрально протилежний результат.

Нагадати про себе можна кількома або навіть і однією публікацією на актуальну для багатьох громадян тему.

Досить часто політики, громадські діячі нагадують про себе, вітаючи громадян у різні святкові дні, християнські свята. Однак найкраще і найвдаліше з точки зору психології це виглядає тоді, коли політик ще й долучає себе, своє власне життя і буття до такої події. Так, народний депутат України Олександр Задорожний до 23 лютого 2002 р., майже за місяць до виборів у депутати Верховної Ради України, привітав киян, саме тих, чия доля пов'язана з Дарницьким вагоноремонтним заводом, дотепною лубочною листівкою з Днем захисника Вітчизни. І не просто написав щирі й теплі слова. У листівці було вміщено ностальгічного змісту фотографію із сімейного альбому О. В. Задорожного — прийняття військової присяги ним самим. До речі, Задорожний не просто регулярно нагадує своїм виборцям про себе. У багатьох школах, бібліотеках, зокрема Дарницького, Хар-

ківського районів Києва, він створив спеціальні юридичні консультаційні пункти, на кожному з яких є стенди, матеріали не лише про суспільно-політичне життя столиці, а й про його власну депутатську діяльність, зрозуміло, з фотографією обранця народу.

Нагадати про себе можна, підписуючись від імені великої політичної сили, але водночас висловлюючи і власну точку зору. Так, кандидат у народні депутати 2002 року від Компартії України по виборчому округу № 214 м. Києва Володимир Майборода, вітаючи ветеранів у день 23 лютого 2002 р., “назвав” усіх винуватців наших проблем. Він написав так: “Вы создали своим самоотверженным трудом и героически защитили в жестоких боях с врагами наше социалистическое Отечество, ныне предательски разрушенное правящей верхушкой и буржуазными холоуями: медведчуками, юлями тимошенками, “зятьками” США панами юценками, тигипками, суркисами, кравчуками, пустовойтенками и другими. На выборах 31 марта эти перевертыши и национал-демократы снова хотят путем обмана и шантажа попасть в парламент. Мы уверены, ветераны — мудрые люди и на этот раз не дадут себя обмануть”. (Орфографію збережено.)

Можна просто листівкою чи у спеціальній газеті привітати електорат з черговим святом, нагадуючи про себе, а можна зробити це ще краще — розповісти про самого себе невідривно від певного свята. Це чудово зробив, зокрема, народний депутат України Леонід Черновецький, який привітав усіх жінок з 8 березня 2003 р. (майже за місяць до виборів) спеціальною газетою, в якій умістив своє інтерв’ю під назвою “Жінки в житті народного депутата Леоніда Черновецького”. Зрозуміло, що йшлося про найдорожчих (вміщено фотографії) жінок для кандидата в народні депутати на черговий термін — про маму, дружину, доньку, та ще й серед політиків-жінок він виділив Наталію Вітренко та Юлію Тимошенко, хоча й зізнався, що “не підтримує ідеологію Вітренко і не відчуває її як людину”(?) У цій політичній технології останнє явно було зайве, бо спрацьовувало зовсім не на користь Черновецького.

Леонід Черновецький не оминув увагою і сильну статтю. У газеті “Правда Лівобережжя” (№ 1, 2002 р.) він тепло привітав чоловіків з нагоди Дня захисника Вітчизни, коректно зазначивши при цьому, що цей день “став продовженням традицій Дня Радянської Армії та Військово-Морського Флоту”, та ще (і це досить істотно) вмістив військову фотографію свого тата (1945 р.) і власну військову фотографію (1971 р.). Така діалектика поколінь взагалі завжди спрацьовує на позитив.

Політичні технології на зразок “я зроблю те, чого ніхто не зможе зробити”. Нерідко політики, громадяни, які лише пробують зійти на політичний олімп, вдаються до технологій-переконань, що саме вони можуть зробити і зроблять те, до чого не додумався або неспроможний зробити будь-хто інший. Звичайно, при цьому громадянам пропонують іноді майже фантастичні (хоча й не позбавлені сенсу) пропозиції, заходи, проекти. Так, Геннадій Балашов упродовж кількох років включно до виборів депутатів Верховної Ради 2002 року фактично “експлуатував” одну й ту саму виборчу технологію, хоча й міняв манеру її використання. Він настирливо пропагував таку ідею, як скасування податку на додану вартість. Якщо це зробити, то, за твердженням пана Геннадія, можна знизити ціни на 20 %, збільшити прибутки громадян і підприємств, створити додаткові робочі місця, а відтак вирішити багато з реально існуючих проблем.

Цікаво, що Геннадій Балашов у кількох спеціальних випусках “Комсомольської правди в Україні” у лютому 2002 р. опублікував авторську “Казку про злі податки, або про те, як добрий Брод і відважний Бал врятували планету Щастя”. Доволі цікавий, фантастично-дитячий комікс, у якому, до речі, однозначно проглядаються симпатії автора — політика Балашова до виборчого списку політичної партії “Яблуко”. Не слід особливо зважати на використання в коміксі імен Бен Ладена, Моніки Левінські, спроби Геннадія Балашова довести читачам, що з потенцією і сексом у нас все в порядку, навіть у Верховній Раді. Виникає питання: “А до чого останнє?”

Децю по-іншому, конструктивніше і з надією на успіх у виборчій кампанії 2002 року нагадав про себе народний депутат України, член виборчого блоку “Єдність” Олександр Губатенко. Він опублікував свій “Звіт перед виборцями” у спеціальному випуску Київської економічно-політичної фундації “Відродний”. І не просто доповів, що зробив, а проаналізував, скільки і який характер мали звернення до нього, його помічників — громадян округу, виклав власне бачення суспільних процесів, що відбуваються в Україні. Крім того, він вмістив у своєму звіті схвальні думки про себе людей, яким можна справді довіряти, — ректора НУТУ “КПІ” Михайла Згуровського, тодішнього голови Солом’янської райдержадміністрації Валерія Тарчука, директора заводу “Елекон” Миколи Колотая, інших поважних осіб і навіть кандидата в народні депутати від його ж виборчого округу № 218 м. Києва, колишнього голови Жовтневої райдержадміністрації Миколи Підмогильного. Піарівська виборча технологія

відтак з усіх боків виконувалася блискуче: прозвітував (є про що); вибачився (не все зроблено); засвідчив, що спроможний зробити більше. Ось його слова: "...я бачу свій депутатський шлях іншими очима... добре видно, що було зроблено не так, що не вдалося, що можна було зробити краще, доцільніше... Вдалося далеко не все. Проте набуто досвіду, і він дозволить мені у майбутньому працювати набагато ефективніше, ким би я не був". Зі сказаного видно, що і зазіхань на депутатство майже немає і виглядає звернення природно, щиро, відверто.

Цікаву передвиборну технологію такого самого характеру в 2002 р. використав кандидат у депутати Київради від виборчого округу № 28 учитель Дмитро Гордієнко. Він не просто розповів про себе, виклав свою програму дій, пообіцявши, зокрема, в 2003 р. мінімальну пенсію в м. Києві 400 грн та лінію метро від станції Лівобережна до масиву Райдужний, а й разом з цим поклав у поштову скриньку кожному виборцю проект договору про відповідальність і співпрацю між Дмитром Івановичем Гордієнком (якщо він стане депутатом) і сім'єю, яка цю угоду підпише.

Не біда, що невідомо, скільки сімей такий договір підпишуть, як збере ті договори пан Гордієнко, який контроль за їх виконанням можливий (якщо він можливий взагалі), а головне саме те, що ні Гордієнко, ні окремо взята сім'я, ні сам договір не мають юридичної сили. Очевидно, розрахунок робився на політичну, правову малограмотність тих, хто на такий гачок "клоне". Хоча як передвиборна технологія такий пасаж досить оригінальний.

Ще вдаліше у такому плані спрацював кандидат у депутати Київради 2002 року В. І. Непоп по виборчому округу № 80 м. Києва. Він розповсюдив своєрідний "Договір-наказ депутата до Київради Непопу В. І." зі своїм підписом. Виборці (у разі підтримки В. І. Непопу) мали підписати договір-наказ, предметом якого визначається "об'єднання зусиль та спільних дій для надання необхідної допомоги, правового захисту виборцю в питаннях суспільно-політичного, правового та місцевого значення". Нічого, що обов'язки сторін у згаданому документі виписано так, що вони фактично повторюють обов'язки виборців і депутата відповідно до чинного українського законодавства. Такий варіант підзвітності депутата своїм виборцям не може бути абсолютно програвшим, оскільки значна частина народних обранців, на жаль, про той самий народ забувають у день, коли оголошені результати виборів.

Політичні технології на зразок “клонування, або шоу двійників”. Виборча технологія, пов’язана з появою у списках, а потім у мандатах (коли йдеться про вибори до рад) однофамільців взагалі не нова. І не лише у світовій практиці — в Україні її хоча й обережно, але все ж випробували ще у 1994 р., потім під час довиборів у народні депутати, коли в одному з округів, де мала висуватися кандидатом Юлія Тимошенко, було висунуто чотири кандидатки з таким самим прізвищем, одна з яких мала ще й ім’я Юлія.

Передвиборне шоу-клонування на виборах 2002 р. перевершило, однак, усі попередні. Ось окремі приклади “клонування”. Олександр Олександрович Мороз — лідер Соціалістичної партії України і Олександр Федорович Мороз — перший номер у списку кандидатів від політичної партії “Всеукраїнська партія трудящих” — 1967 р. народження, освіта середня спеціальна, проживає у м. Києві, електрик малого приватного підприємства “ВПК”. У Тараса Стецьківа (зі Львова) також з’явився претендент на мандат — ще один Стецьків. У Тараса Чорновіла “з’явився” брат-близнюк Тарас Чорновіл. Преса активно дискутувала навколо цього факту. У народного депутата Олександра Чубатенка по 218 виборчому округу м. Києва з’явився однофамілець Геннадій Чубатенко, що на той час мешкав у м. Миколаєві, тимчасово не працював, самовисуванець.

Клонування — виборча технологія, розрахована передусім на неуважних, плутаників, недолугих, байдужих людей, яка в підсумку хоч і не введе виборця в оману, та все ж відбере бодай частину голосів у тих, хто на них по-справжньому, як Олександр Чубатенко, заслуговував.

Політичні технології на зразок “теледебати”. Цей тип політичної технології надто поширений і чи не найпотужніший, оскільки, використовуючи її, є змога охопити найширший громадський загал, оперативно і швидко донести свою точку зору, позицію до кожного, навіть байдужого виборця, вплинути на його уподобання, а то й на вибір. Зрозуміло, однак, що за багатьох обставин (все на виду — зовнішність людини, її мова, інтелект, переконання, життєві погляди) теледебати можуть виявитися і останнім виступом людини — майбутнього політика перед своїми виборцями.

Поширеними є політичні технології, які іменують **антитехнологіями**. Вони використовуються виключно зі знаком “мінус” і мають на меті у будь-який спосіб створити незадовільне враження від політичного супротивника, політичної сили, події тощо, детермінувати їх.

Український політолог *Д. Видрін* вважає, що на відміну від справжніх політичних технологій як засобів і шляхів послідовного досягнення бажаного результату в політичних антитехнологіях ставка робиться на досягненні приватного і найближчого результату за умови ігнорування загальних і довготривалих наслідків рішень, що приймаються.

Основними базисними засадами утворення і використання політичних антитехнологій є:

- соціально-економічні проблеми окремих соціальних груп і класів суспільства;
- недосконалість політичної системи суспільства, взаємин між суб'єктами політики і влади;
- брак політико-правових засад здійснення політики (проведення референдумів, опитувань громадської думки, виборів тощо);
- низький рівень політичної культури суб'єктів політичного процесу.

Досить часто базовими засадами політичних технологій, особливо антитехнологій, є національні, етнічні особливості громадян, особистісні якості окремих людей, такі, як надмірна довірливість, схильність до драматизування явищ і подій, їх фетишизація. Важко знайти політика, який не використовував би національні особливості, інтереси, скажімо, виборців, електорату для завоювання власного авторитету або авторитету політичної сили, яку він презентує, обстоює.

Однією з найпоширеніших політичних антитехнологій, зокрема, є *популізм*. Популізм політичний — це сенситивність (чутливість) великих людських мас до спрощених пояснень, обґрунтувань складних суспільних проблем, примітивних лозунгів і закликів, а також демагогічні політичні дії політиків, що використовують таку сенситивність.

Загалом політичний популізм забезпечують кілька політичних антитехнологій, серед яких центральна, за визначенням Д. Видріна, є своєрідною “презумпцією істинності простих рішень”.

Політичний популізм легко використовується в процесі контактів, спілкування з людьми, які не схильні до глибокого, ґрунтовного мислення, досконального пізнання сутності та особливостей суспільно-політичних явищ. Часто політичний популізм вдало спрацьовує там, де на відміну від складних пропозицій, шляхів та засобів розв'язання існуючих проблем пропонуються прості, доступні, зрозумілі, замість великих, масштабних справ — малі, сьогочасні, конкретні. Тому полі-

тичний популізм найефективніше спрацьовує на буденному, регіональному рівні. Коли є місце і можливість для використання політичних антитехнологій, то це не що інше, як свідчення того, що політика як суспільне явище виводиться, за образом визначенням Макіавеллі, за межі моралі. Вона стає політикою аморальною, що абсолютно не робить її соціально затребуваною, демократичною, цивілізованою.

Питання для самоконтролю

1. Основні компоненти спілкування.
2. Диференціювання людей відповідно до їхнього ставлення до політики.
3. Сутність та особливості політичної орієнтації та політичного вибору.
4. Визначення феномена “політична технологія”.
5. Політичні технології та їх види.
6. Технологія прийняття політичного рішення.

Література

1. *Бєбик В. М.* Базові засоби політології: історія, теорія, методологія, практика. — К., 2000.
2. *Бєбик В. М.* Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг: Навч.-метод. посіб. — К., 2001.
3. *Бєбик В. М.* Як стати популярним, перемогти на виборах та утриматися на політичному олімпі. — К., 1993.
4. *Виборчі технології: Зб. матеріалів / Упоряд. В. Ціон.* — К., 1998.
5. *Вьдрин Д.* Очерки практической политологии. — К., 1991.
6. *Гаджиев К. С.* Политическая наука. — М., 1995.
7. *Головатий М. Ф.* Мистецтво політичної діяльності. — К., 2002.
8. *Головатий М. Ф.* Професія — політик. — К., 2000.
9. *Гончаров Д. В.* Теория политического участия. — М., 1997.
10. *Кирилюк Ф. М., Кремень В. Г., Ирехин Ю. В.* Психология и политика. — К., 1993.
11. *Общая и прикладная политология: Учеб. пособие / Под общ. ред. В. И. Жукова, Б. И. Краснова.* — М., 1997.
12. *Пойченко А. М.* Інноваційні технології і політична діяльність. — К., 1994.

13. *Пойченко А. М.* Політика: теорія і технології діяльності. — К., 1996.
14. *Політологічний* енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 1997.
15. *Паніотто В.* Маленькі хитрощі демократичної процедури // Філософ. і соціол. думка. — 1998. — № 10.
16. *Почепцов Г.* Теорія комунікації. — К., 1996.
17. *Практикум* по політології: Учеб. пособие для вузов / Под ред. М. А. Василюка. — М., 1999.
18. *Рудич Ф. М.* Много ли власти нужно власти? — К., 1999.
19. *Скиба В. Й., Горбатенко В. П., Туренко В. В.* Вступ до політології. — К., 1996.
20. *Шиллер Г.* Манипуляторы сознанием. — М., 1980.
21. *Щёкин Г.* Теория социального управления. — К., 1996.

МАУП

ТЕХНОЛОГІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ І ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ

10.1. Вибори як найвиразніша система демократії

Найбільшим надбанням демократії є вибори. Завдяки виборам громадяни мають право і можливість обирати і бути обраними; обирати того, кому вони довіряють, або ту політичну силу, угруповання, напрям, якому вони найбільше симпатизують; вплинути на розподіл влади; підтвердити повноваження правлячих осіб або ж позбавити їх влади; контролювати діяльність окремих політиків, державних, громадських діячів, влади загалом.

У демократичній державі народ є джерелом влади, проте безпосередньо владу він не здійснює, а обирає своїх представників — партії, окремих громадян (депутатів) — безпосередніх посередників між урядом і народом, а відтак і посередників між державою і народом. Щоб така процедура була максимально демократичною, дієвою, потрібно мати досконалі виборчі процедури, за якими відбуваються вибори.

Існують дві основні системи виборів — пропорційна та мажоритарна, а вже потім змішана та куріальна.

Пропорційна система виборів. Особливість полягає в тому, що депутатські мандати розподіляються пропорційно до кількості голосів, які подали виборці за кожен з партій у багатомандатних виборчих округах. Кількість мандатів при цьому від окремо взятого виборчого округу визначається залежно від встановленої законом квоти, наприклад, один депутат чи сенатор від 100 тисяч виборців. Виборці за такої системи голосують за певні політичні партії, які представлені списком кандидатів.

Пропорційні виборчі системи поширені в Австрії, Бельгії, Данії, Ісландії, Італії, Люксембурзі, Норвегії, Швеції. Слід зауважити, що і в цих країнах виборчі системи мають свої особливості. Так, у Королівстві Данії при голосуванні виборці не просто зазначають партію,

якій віддають перевагу, а й роблять позначку проти кандидата, якого хотіли б бачити своїм депутатом. У Польщі депутатські мандати розподіляються між партіями за пропорційною системою.

Мажоритарна система виборів. Це найпростіша і найпоширеніша система. Існують одномандатні, багатомандатні та преференційні мажоритарні системи (коли виборець зазначає кандидата, якого бажає бачити депутатом).

Одномандатна мажоритарна система. Вся територія поділяється на округи, в яких обирають по одному депутату (того, хто набрав відносно більшість голосів). Одномандатні системи існують в Австралії, Великій Британії, Канаді, Новій Зеландії, Південно-Африканській Республіці, США, Франції.

Багатомандатні мажоритарні системи. Кожен виборець має стільки голосів, скільки обирається депутатів від виборчого округу (Велика Британія, Нова Зеландія, Японія).

Преференційна мажоритарна виборча система. Це своєрідний рейтинг кандидатів, який здійснює виборець. Якщо жоден кандидат не отримує більшості голосів, зі списку кандидатів вилучають того, хто набрав найменше “перших місць”. Його “перші місця” анулюють і передають тим кандидатам, які в цих бюлетенях посіли другі позиції. “Перші місця” підраховують ще раз і знову виводять з “гри” кандидата, який отримав найменше таких місць. Так роблять доти, доки певна кількість кандидатів не набере абсолютної більшості голосів (50 % плюс один).

Отже, відмінність між пропорційною та мажоритарною системами виборів можна сформулювати так: за пропорційною системою виборів кожна партія отримує кількість мандатів, що відповідає частці отриманих нею голосів; за мажоритарною системою перемагає той кандидат, якому вдалося зібрати у певному окрузі найбільшу кількість голосів виборців.

В окремих країнах вибори проводяться за змішаною системою.

Змішані виборчі системи. Такі системи ґрунтуються на комбінації елементів пропорційної та мажоритарної систем. Так, у ФРН половину депутатів бундестагу (національного парламенту) обирають за принципом одномандатної мажоритарної системи, а половину — за пропорційною мажоритарною системою.

Змішану виборчу систему використовують в Угорській Республіці. Тут депутати за індивідуальними списками обираються за мажоритарною системою, а за партійними списками — за пропорційною системою.

Куріальні виборчі системи. Якщо в країні існує порівняно гостра проблема забезпечення представництва у парламенті нечисленних етнічних або соціальних груп, то вибори здійснюються за куріальною виборчою системою. Тобто для кожної курії передбачаються відповідні норми представництва і для них створюються виборчі округи (Зімбабве, Нова Зеландія, Фіджі).

В Україні вибори 1998, 2002 років проводилися за змішаною пропорційно-мажоритарною системою: із 450 депутатів Верховної Ради України половина (225 осіб) обиралася за партійними списками, а половина — від територіальних виборчих округів.

Особливості виборчого процесу. Розглядаючи сутність та особливості виборів, виборчого процесу, слід звернути увагу на те, що доволі часто виборчий процес розглядають як акцію суто політичного характеру і змісту, хоча фактично він є специфічним і складним інститутом конституційно-процесуального права. Це так, оскільки в процесі виборів обов'язковою вимогою є дотримання певних процедурно-процесуальних норм, які відповідно регулюють суспільні відносини у сфері конституційного провадження, виборчого процесу, організаційної діяльності конкретних органів державної влади та органів місцевого самоврядування, обрання посадових осіб держави тощо.

Отже, *виборчий процес* — це сукупність політичних, процедурно-процесуальних норм, які забезпечують регулювання відносин у суспільстві шляхом формування представницьких органів влади, органів місцевого самоврядування та посадових осіб.

Коли йдеться про *легітимність виборчого процесу*, то його забезпечують (в ідеалі):

- законність (досконала правова база та її абсолютне дотримання);
- багатопартійність (рівне право і можливість усіх політичних партій реалізувати свою політичну волю);
- вільне і рівноправне висунення кандидатів;
- гласність;
- відкритість;
- свобода здійснення передвиборної агітації;
- рівні можливості всіх кандидатів у веденні виборчої кампанії;
- однакове, неупереджене ставлення до кандидатів з боку відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування.

Фактично виборчий процес має чотири послідовні, взаємопов'язані стадії:

- підготовки;
- основну;
- агітаційно-пропагандистську;
- завершальну.

Будь-який виборчий процес (вибори президента країни, народних депутатів (парламентаріїв), депутатів місцевих рад, сільських, селищних, місцевих голів тощо) має свою специфіку та особливості й відбувається в межах тих політичних процесів, які спостерігаються в суспільстві, значною мірою зумовлює його зміст, характер, особливості.

У демократичних суспільствах робиться все задля того, аби виборчий процес (вибори) був максимально чітким, зрозумілим і прозорим, оскільки від цього залежить як ступінь зацікавленості громадян в участі у ньому, так і свідомість їх волевиявлення.

Щодо особливостей демократизації українського суспільства варто наголосити на тому, що доволі часто і справедливо українську демократію називають партійно-клановою, демократією незавершеної політичної модернізації (М. Михальченко). Така модернізація швидко, досконало і результативно у пострадянському просторі відбулася фактично лише в республіках Балтії, досить повільно цей процес йде в Україні, Білорусії, Молдові і практично — через воєнні сутички, війни, інші конфліктні ситуації і катаклізми й причини — модернізація загальмувалася в Грузії, Вірменії, Азербайджані та інших країнах. Такі метаморфози з демократією, особливостями її становлення, розвитку пояснюються багатьма факторами об'єктивного характеру, спричиненими як суспільно-політичною ситуацією в країні та навколо неї, так і нерозвиненістю суб'єктів політичного процесу, їх неузгодженою взаємодією, неможливістю досягти політичного консенсусу в суспільстві загалом.

10.2. Виборчі технології: сутність, різновиди, особливості використання

Загально визначеного, найживанішого поняття “виборчі технології” не існує. Найчастіше у політологічній літературі зустрічаються поняття: “виборчі методи”, “методи виборчої боротьби”, “передвиборчі технології”, “політичні технології виборчої кампанії” та інші, однак

усі вони безпосередньо стосуються такого складного і багатоманітного політичного процесу, як вибори, виборча кампанія.

Так чи інакше, але **виборчі технології** — це сукупність прийомів, способів, дій, методів і засобів, що супроводжують і обстоюють вибори (виборчу кампанію).

В українській політичній науці політичні виборчі технології предметно аналізують *В. Бебик, А. Білоус, Д. Видрін, Л. Кочубей, С. Одарич, А. Пойченко, М. Томенко* та інші науковці, які звертають основну увагу на такі два важливі аспекти:

- а) виборчі технології — один із найпоширеніших видів політичних технологій взагалі;
- б) виборчі технології — важливіший засіб політичного впливу на громадян, формування громадської думки великої кількості людей.

Так чи інакше, але **виборчі технології** — це методи, інструменти організації виборчих кампаній, спрямовані на формування думки і поведінки виборців.

Оскільки вибори — обов'язковий і постійно діючий елемент будь-якої політичної системи, найважливіша умова і засіб її демократичного розвитку, то закономірно, що виборчі кампанії мають і свою періодичність, і відмінні особливості. Такі особливості найперше пов'язані з функціями політичної діяльності, яка на рівні владних структур виглядає наступним чином:

- аналітична (діагностична) функція;
- директивна (прийняття і впровадження рішень) функція;
- мобілізуюча функція.

Виборчі технології визначальною мірою зумовлені за своїм характером і змістом виборчим законодавством, яке розробляється і затверджується у кожній окремо взятій країні. Фактично процедура голосування, як важлива складова виборів, визначалася у великій групі законів окремих країн ще у III–II ст. до н. е., а пізніше, починаючи із середньовіччя, виборче право, виборча система і порядок проведення виборів фактично повністю закріплювалося вищими законодавчими органами країн — парламентами, конгресами, сеймами, кортесами, кнесетами, думами і т. ін.

З VI ст. і в Україні фактично бере початок зародження парламентаризму, традицій виборчої системи на рівні племені, племінних союзів, князівських дружин тощо, і особливо цей процес розвивається в XV–XVIII ст., тобто з початком так званої козацької доби.

За радянських часів виборчий процес детермінується Конституцією СРСР 1936 р., яка містила спеціальний розділ “Виборча система”. Тоді офіційно встановлювалися квоти депутатів, зокрема від КПРС, громадських організацій, профспілок тощо.

Упродовж багатьох років сформувалися **моделі виборчих кампаній**, які насамперед різняться тим, хто безпосередньо є їхнім організатором. На цій підставі вирізняють американську, французьку і німецьку моделі:

- *американська модель*. Виборчою кампанією зазвичай займаються спеціальні агенції та установи, що працюють на конкретних кандидатів;
- *німецька модель*. Організаторами виборів є працівники апаратів політичних партій, які є менеджерами виборчої кампанії;
- *французька (змішана) модель*. Організують виборчу кампанію представники партійного апарату, політичних партій і спеціалісти-політтехнологи.

Серед виборчих технологій можна назвати і схарактеризувати такі основні:

- *технології з вивчення громадської думки та загальної суспільно-політичної ситуації в країні, регіоні, окремому виборчому окрузі*. Такі технології пов'язані з аналітичними процедурами, проведенням різноманітних опитувань громадян, соціологічних досліджень різних варіантів тощо. Їх мета — визначення найбільш сприятливих умов і обставин, за яких політик, політична організація (сила) може розраховувати на успіх у майбутніх виборах;
- *іміджеві виборчі технології*. Ці технології пов'язані з формуванням максимально позитивного іміджу суб'єкта (особи, організації, партії, політичної сили) виборчого процесу. Основу таких технологій становлять інформаційна, пропагандистська діяльність;
- *технології політичного рекламування*. До таких технологій належить багатоаспектна діяльність засобів масової інформації, організація наочної агітації, масово-пропагандистська діяльність у процесі всієї виборчої кампанії, що здійснюється усіма наявними засобами;
- *деструктивні (антитехнології) політичні технології*. Їх часто називають “брудними”, “маніпулятивними”, “чорними”, “некоректними” і т. ін. Зазвичай такі технології є протизаконними і аморальними.

Політичний PR (паблік рилейшнз) як засіб здобуття і утримання політичної влади використовують найчастіше і він є найпоширенішим.

На побутовому рівні, в житті PR нерідко подається, характеризується і пояснюється, як щось здебільшого негативне, пов'язане з “промиванням мізків”, нав'язуванням чужої (звичайно, негативної) думки, точки зору, як спосіб обробки і формування загальної думки, точки зору, свідомості. Водночас PR — явище набагато складніше, динамічніше, сутністю якого є специфічні особливості при використанні в політиці та суспільному житті.

Провідний російський політолог-теоретик *Дмитро Ольшанський* вважає, що політичний PR — це засіб управління масовими політичними комунікаціями [157, 9].

Довгий час у колишньому СРСР, країнах так званого соціалістичного табору, науковий і практичний інтерес до PR взагалі був відсутній за двох основних обставин. Перша: реально існувала, обстоювала і пропагувала комуністичну ідеологію, політичну систему і практику суспільного буття комуністична пропаганда, яка потужно фінансувалася з партійної каси та державного бюджету. Друга: науковий і практичний інтерес і використання політичного піару має місце у суспільствах з високим рівнем соціально-економічного розвитку, соціального розшарування, зростанням кількості міського населення, вплив на свідомість якого найкраще здійснювати через різноманітні засоби інформації, особливо теле- і радіокомунікації.

Термін PR (паблік рилейшнз) пов'язують з іменем третього президента США Т. Джефферсона (1807 р.), автора Декларації незалежності США, який доводив, що справжня демократія можлива лише за умов найтіснішого зв'язку влади з громадськістю.

До вказаних двох обставин слід додати і третю, не менш важливу. Як справедливо зауважує український фахівець в галузі інформаційних технологій *Г. Почепцов*: “У політиці принципово не буває індивідуальних подій. Кожний її вияв — це масова подія. До того ж не просто пасивний вихід на масову аудиторію, але достатньо активна робота з аудиторією, що сприймає стандартизовані форми. Це організована заздалегідь комунікативна подія, відрепетирувана, така, що враховує істотну роль глядачів при цьому” [196, 216].

Окремо виділяють соціологічні **піар-технології**. До таких технологій українські політологи *В. Полторак* і *О. Петров* відносять:

- *технології рейтингування* (коли завчасно і наполегливо подаються рейтингові місця політичних лідерів, політичних сил і т. ін.);
- *інтерактивні опитування* (найчастіше такі опитування ведуться окремими телеканалами, які завчасно обстоюють, “обслуговують” конкретні політичні сили);
- *інтернет-опитування* (найперше використовуються технологічно розвиненими країнами);
- *пуш-полівські опитування* (найчастіше використовуються як популістські, рекламні, прогностичні).

10.3. Технологія організації і проведення виборчої кампанії

Справжня демократія неможлива без загального виборчого права, прямого і таємного голосування, відкритої конкуренції між партіями в їх боротьбі за політичну владу, без свободи слова, зборів, думок, об'єднань, преси тощо. Тож цілком закономірно, що з усіх видів політичної діяльності найважливішою, особливо в демократичному суспільстві, є депутатська діяльність.

Форми такої діяльності залежать від конкретних соціально-політичних, економічних, психологічних умов, що сформувалися в країні, від рівня представницького органу, в якому працює політик (парламент, органи місцевого самоврядування). Відповідно депутати-політики також мають різні права, обов'язки, повноваження.

Депутат (від лат. *deputatus* — призначений, посланий) — людина, обрана членами представницького органу влади, членами парламенту. Депутати обираються населенням у процесі виборів або, скажімо, в умовах диктатури призначаються владою.

Парламенти XIX — початку XX ст. склалися з депутатів-парламентаріїв, яких знали як шанованих у суспільстві людей. Нині члени парламентів, особливо сучасних західних демократій, — це зазвичай люди з вищою освітою, професійні політологи — випускники спеціальних навчальних закладів, для яких політична діяльність фактично є діяльністю професійною.

Депутати в абсолютній більшості країн мають депутатський імунітет, певні пільги і компенсації, їхня діяльність високо пошанується в суспільстві. Вони можуть обиратися за партійною, мажоритарною і змішаною системами. Якщо вибори відбуваються за партійною сис-

темою, то партії оголошують своїх кандидатів на партійних зборах або зборах виборців в округах.

За мажоритарної та змішаної виборчих систем кожний громадянин може виставити свою кандидатуру, якщо за законом він має право бути обраним і подати певну кількість підписів (в Україні — певну суму грошей) на підтримку своєї кандидатури.

Якщо в мажоритарних виборчих системах власник прямого мандату вибуває (у разі відставки або смерті), то в цьому окрузі призначають і проводять довибори. Щоправда, в окремих державах мандат вибулого депутата передають особі, яка визначається законодавчим органом (наприклад, у США). Звільнене місце прямого кандидата може зайняти також його заступник, якого обирали разом з прямим кандидатом. Така практика існувала, зокрема, у Франції в епоху П'ятої республіки.

Спеціалісти-політологи у структурі депутатської діяльності виділяють кілька блоків: гностичний, конструктивний, проєктувальний, організаційний та комунікативний.

Гностичний блок пов'язаний з формування депутатом-політиком нових ідей, умінням аналізувати причини будь-яких явищ, працювати з науковою, спеціальною літературою.

До конструктивного блоку відносять здібності та вміння діяти послідовно, виважено, творчо.

До проєктувального блоку належать здібності та вміння розраховувати свої дії на перспективу, беручи до уваги зроблене, вміння вибирати для своєї діяльності певні форми і методи.

До організаційного блоку зараховують усе, що дає змогу депутатові організувати свою повсякденну роботу.

Комунікативний блок формують уміння спілкуватися, співпрацювати з іншими людьми.

Депутатська діяльність значною мірою зумовлена суспільними потребами, відповідними інтересами конкретних соціальних груп, політичних партій, об'єднань, окремих громадян. Усе це — об'єктивні детермінанти політичної діяльності, до яких можна додати і суб'єктивні інтереси, і потреби самого депутата. Отже, політична діяльність потребує врахування та узгодження політиком інтересів різних суб'єктів політики з тим, щоб певним чином регулювати політичні відносини. Практично політик у своїй діяльності може використовувати різноманітні чинники, але насамперед — правові, соціальні та психологічні.

Формування команди. Щоб стати депутатом, потрібно перемогти на виборах. Виборча кампанія — одна з найскладніших акцій, яка потребує врахування багатьох обставин. Передусім вона є багатоскладовою, багатоступеневою, потребує не лише матеріально-фінансових ресурсів, організаційних зусиль, доброї підготовки самого політика, а й певної групи людей-одномумців, які працюватимуть спільно, згуртовано на єдину мету впродовж досить тривалого часу.

Отже, перший етап підготовки політика до виборів — формування ділової, потужної команди. Потрібно визначити, хто має загалом увійти до такої команди, люди яких спеціальностей і професій. Це наперед політолог (ще краще — спеціаліст у галузі політичних технологій), соціолог, психолог, історик, економіст, менеджер, спеціаліст з мас-медіа. Ядро команди кандидата має становити “психологічне число” 7 плюс-мінус дві особи, хоча для виконання різноманітних функцій можна залучати й більше людей.

Найчастіше команда кандидата комплектується так, щоб після його перемоги на виборах кожний з її учасників міг продовжувати працювати з політиком, реалізуючи його програму. Щоправда, нерідко навіть на рівні кандидата на високу державну посаду багато з членів його команди, що виграла вибори, подальшого докладання своїх зусиль не мають.

Як мінімум, до команди кандидата мають входити менеджер, політолог, економіст, прес-секретар, іміджмейкер. У кожного із названих членів команди може бути певна кількість помічників, виконавців, з яких зазвичай формують такі робочі групи: аналітиків, преси, організації роботи з виборцями, підготовки і редагування виступів та інших матеріалів тощо. Все залежить від того, наскільки велика команда.

Істотне значення має вибір кандидатом довірених осіб. Так, згідно з українським законодавством, кандидат до місцевих органів влади може мати до трьох довірених осіб; кандидат у депутати парламенту — до п'яти осіб; кандидат на посаду мера або губернатора — до 10 осіб; кандидат у президенти України — до 30 довірених осіб. Звичайно, треба мати реально діючих, ефективних довірених осіб, а не просто використовувати законодавчий дозвіл на певну їх кількість.

Цікавий досвід роботи і використання можливостей довірених осіб застосував свого часу Л. М. Кравчук під час перших президентських виборів у незалежній Україні. Він розподілив мандати своїх довірених осіб фактично порівну між областями (по одному на область), а решту віддав фахівцям у галузі економіки, права, вивчення та аналі-

зу громадської думки, преси, громадським діячам, іншим впливовим особам. За цією системою кожна група налічувала близько 20 осіб. Групи мали таку структурно-функціональну будову:

- 1) керівник групи підтримки — довірена особа кандидата;
- 2) заступники керівника:
 - з організаційно-масової роботи;
 - із зв'язків з громадсько-політичними організаціями;
 - із зв'язків із засобами масової інформації;
 - із зв'язків з трудовими колективами;
- 3) керівники підгруп з роботи:
 - з громадсько-політичними організаціями;
 - з трудовими колективами;
 - з молоддю;
 - з ветеранськими організаціями;
 - з жіноцтвом;
 - з військовослужбовцями та співробітниками МВС і СБУ;
 - з національними меншинами.

Такі досить численні групи підтримки займалися агітацією та збиранням підписів на підтримку свого кандидата, а після його реєстрації — формуванням громадської думки про нього.

Аналіз соціально-політичної та економічної ситуації. Фактично з початком формування команди кандидата розпочинається і ґрунтовний аналіз соціально-політичної, економічної ситуації у відповідному виборчому окрузі (регіоні). Без такої аналітичної інформації про реальний розклад політичних сил практично неможливо ні розробити стратегію виборчої кампанії, ні підготувати програму кандидата, ні правильно розподілити фінансово-матеріальні та інші ресурси, виділені (зібрані) на кампанію. Для цього потрібно мати об'єктивну інформацію про:

- історико-географічні особливості округу (регіону);
- соціально-демографічні, економічні характеристики, проблеми, перспективи розвитку округу (регіону);
- наявність та особливості діяльності політичних партій, громадських організацій, об'єднань, неформальних об'єднань тощо;
- особливості округу, регіону (межі виборчих дільниць, кварталів, вулиць із зазначенням кількості виборців, їхнього соціального статусу, професій);
- особливості минулих виборчих кампаній у цьому окрузі (регіоні);

- наявність авторитетних осіб, державних діячів, лідерів партій, громадських, неформальних об'єднань;
- наявність та впливовість засобів масової інформації;
- дані про суперників кандидата (їхні слабкі й сильні сторони) та ін.

Важливо також глибоко проаналізувати, чому, за яких обставин переміг у цьому окрузі (регіоні) попередній політичний лідер, громадський діяч. Не зайвим буде визначити і своєрідний рейтинг (престиж, авторитет, статус) певної організації, структури, об'єднання тощо. Черговим важливим етапом виборчої кампанії є розробка програми кандидата. Її, зрозуміло, можна готувати лише тоді, коли зроблено всю попередню роботу, маючи дані про ситуацію у виборчому окрузі (регіоні).

Розроблення програми. При підготовці програми варто врахувати такі основні вимоги:

- 1) програма по суті має містити відповіді й основні способи розв'язання проблем, наявних у виборчому окрузі, регіоні, які найбільше хвилюють виборців, — соціально-економічні, політичні, духовні, культурологічні, правові тощо;
- 2) структурно програма має складатися з кількох основних блоків, не містити дріб'язкових питань;
- 3) програма за змістом, стилем викладу має бути доступною і зрозумілою виборцям.

Готуючи програму, потрібно розробити три її моделі.

Перша програма — широка, об'ємна, з усіма деталями її практичної реалізації. Такою програмою користуються усі, хто здійснює виборчу кампанію, але до широкого загалу вона здебільшого не доводиться.

Друга програма — коротша (4–6 с.), її оприлюднюють серед широкого загалу, в засобах масової інформації, використовують на виборчих дільницях, розклеюють на будинках, парканках тощо.

Третя програма — найкоротший варіант, оформлений, власне, у вигляді окремих фраз, гасел, закликів. Це своєрідна програма-листка, яку використовують для найпростішого оприлюднення цілей, мети діяльності кандидата.

Розробляючи будь-який варіант програми, починають з найдегальнішого, обов'язково дбаючи про те, щоб у ньому не було:

- слабких місць, за які могли б “вчепитися” суперники, піддати їх сумніву, а то й критиці;

- пустопорожніх обіцянок, яким, власне, не повірять і самі виборці;
- пунктів і позицій, що повторюють пункти програм інших кандидатів.

Коли програму підготовлено, узгоджено, вивірено, слід приступати до детального розписування об'ємного, деталізованого плану проведення кампанії власне, як такої. Він повинен передбачати:

- задекларовану причетність кандидата до політичної сили, руху, блоку, структури чи навіть окремих авторитетних осіб, які справді є авторитетними і визнаними у цьому окрузі (регіоні);
- створення певного контрасту між кандидатом і його суперниками;
- ставку на базову соціально-економічну чи іншу проблему, яка хвилює багатьох громадян і потребує свого нагального розв'язання;
- створення якомога позитивнішого іміджу кандидата і негативного іміджу його суперників;
- утворення передвиборної коаліції (якщо в цьому є потреба);
- ставку на певні владні структури, авторитетних політиків, впливових осіб;
- ставку на відповідні засоби масової інформації;
- деморалізацію своїх суперників, конкурентів.

Звичайно, стратегію виборчої кампанії як загальний документ для всієї команди кандидата викладають стисло, у формі своєрідного плану конкретних дій із зазначенням термінів, відповідальних осіб тощо.

Будь-яка виборча кампанія передбачає підготовку і використання відповідних засобів інформації та наочної агітації.

Основні засоби масової інформації:

- преса;
- телебачення;
- радіо;
- кінопродукція (відеокліпи, відеофільми, ролики).

Наочна агітація і сувенірна реклама:

- рекламні листівки, програми, заклики;
- календарики-листівки;
- гороскопи-листівки;
- сумки, значки, етикетки, емблеми тощо.

З усього переліку наочної агітації слід особливо виокремити найпоширеніші та найефективніші — різноманітні листівки. Вони мають бути короткі, зрозумілі, не дуже яскраві, але й не темного кольору, розміщені в місцях найбільшого скупчення людей.

Великого значення щодо психологічного впливу на виборців, електорат надається використанню відповідних гасел, закликів. Вони по-різному діють на громадян. Прості, зрозумілі, закличні на зразок “За нами Україна!”, “Майбутнє України — в надійних руках”, “Я зроблю Україну кращою” тощо сприймаються позитивно, особливо, коли їх автор — знана, авторитетна, популярна людина, а не випадковий політик середньої руки.

Часто гасла, заклики спрацьовують у зворотному напрямі. Наприклад, гасло “Виберіть депутатом нормальну людину” фактично стверджує, що нормальним є лише той, хто є автором або ким таке гасло використовується, решта кандидатів на виборах ненормальні.

Не спрацьовують на широкий електорат і гасла на зразок “Виберіть мене — я вирішу всі ваші проблеми”, “Потрібен інший (новий) депутат”. У першому гаслі багатьох виборців відлякує максималізм кандидата. Друге гасло взагалі не містить ніякого змістового навантаження. З досвіду виборчих кампаній відомо, що їх вигравав саме той кандидат, який у процесі всього передвиборного марафону постійно наголошував, що на відміну від інших кандидатів не обіцяє розв’язати усі або більшість проблем виборців. Він, навпаки, інформував, що не в змозі цього зробити сам, але кілька абсолютно конкретних справ довести до кінця спроможний і обіцяє: побудувати дорогу, міст, поновити роботу заводу, відремонтувати школу тощо.

Народ зрідка підтримує тих, хто багато обіцяє, надто різко критикує, а то й ганьбить інших, зрештою, може навіть розчаруватися у такому кандидатові. Відомі випадки, коли кандидат упродовж усієї виборчої кампанії постійно, особливо на зустрічах із виборцями, наголошував на позитивних сторонах своїх конкурентів, але давав зрозуміти, що не треба так вже однозначно довіряти їхнім, не завжди реальним, а то й пустим обіцянкам.

Організуючи виборчу кампанію, беручи в ній участь, слід звертати увагу на такий важливий елемент виборчої системи, як поділ певної території на виборчі округи. Області, де мають відбутися вибори, поділяють на виборчі округи, округи — на виборчі райони і дільниці.

Поділ на виборчі округи по-різному впливає на можливість успіху для окремих політичних партій, рухів, об’єднань, сил. Саме тому

геометрія виборчих округів — предмет уваги всіх, хто сподівається на успіх у виборах.

Існують певні умови поділу на виборчі округи:

- виборчі округи визначаються за кількістю мандатів: одномандатні округи, де голосують за одним мандатом, і багатомандатні округи, де голоси виборців розподіляються щонайменше між двома мандатами;
- за розміром округу, щоб максимально забезпечити ефект пропорційності;
- залежно від розмірів інших виборчих округів в одній виборчій області, щоб у такий спосіб не надати будь-яких привілеїв, не створити невідгдних (або навпаки) умов для певної політичної партії.

Виборчий округ — це тимчасове територіальне утворення, яке існує лише на час виборів. Проте він може існувати упродовж тривалого часу, якщо, скажімо, вибори не завершуються за один тур, якщо жоден із претендентів на виборчий мандат не може зібрати потрібної кількості голосів.

Часто саме визначення виборчих округів є предметом усіляких маніпуляцій. Наприклад, кандидат добре знає, що найбільше його прихильників, однодумців, симпатиків проживають у тому районі (навіть у межах міста), де він балотується. Якщо ні, то, зрозуміло, що він спробує якось вплинути на територіальні межі цього округу. Те саме стосується прихильників певних партій. Зрозуміло, що кандидат від “лівих” із самого початку виборів може не мати жодних надій на успіх, якщо сам він є яскраво вираженим “правим”, і навпаки.

Разом із складовими виборчої кампанії, вдалою її стратегією і тактикою велике значення надається іміджу кандидата. *Імідж* — не лише те, як кандидат виглядає зовні, а й те, яким постає загалом в уяві своїх виборців, електорату за спільної взаємодії:

- зовнішніх даних;
- психологічних характеристик;
- комунікативних здібностей;
- рефлексивності (здатності зрозуміти інших);
- моральних і фізичних якостей;
- життєвого досвіду;
- ділових якостей і професійної компетентності;
- загального рівня культури і політичної культури зокрема;

- соціальних характеристик (посада, походження, сімейний стан, громадська діяльність тощо);
- наявності політичної програми, платформи та ін.

Виокремлюють такі основні напрями конструювання іміджу кандидата:

- зовнішня симпатичність і привабливість;
- комунікативна механіка (уміння спілкуватися);
- ділова риторика (уміння говорити, виголошувати промови, виступати).

Кожна з трьох складових має певні особливості. Так, зовнішня привабливість — це одяг, зачіска, макіяж, манера поведінки, рухи, міміка, жести, поза, голос та ін. Тобто все, за чим зустрічають людину і формують про неї першу думку.

Комунікативна механіка — це набутий досвід, навички спілкування, вміння сподобатися іншим. Виграє той, хто вміє вести індивідуальну бесіду, спілкуватися не лише з малими, а й великими групами людей. Тобто спілкування може бути з окремими особами, малими групами людей, великими групами і масовою аудиторією. При цьому важливо поважати точку зору, думки інших, уміти слухати, бути уважним, доброзичливим, володіти культурою діалогу, полеміки, вміти встановлювати й підтримувати контакт з іншими людьми.

Ділова риторика — вміння вести ділові розмови, виступати перед аудиторією. Говорити впевнено, по-діловому, красиво, так, щоб вам повірили, вами зацікавилися, захопилися — непросто. Для цього потрібно щонайдосконаліше оволодіти риторикою як наукою, де важливо все: знання і культура мови, жести, вміння враховувати особливості аудиторії тощо.

Проведення виборів завжди регулюється певним законом, за яким і обирають депутатів, представницькі органи взагалі. Найчастіше закон про вибори є ввідним до відповідних статей Конституції. Що ж до виборів одних державних органів (наприклад, уряду) іншими (наприклад парламентом), то, звичайно, ця процедура регламентується Конституцією.

10.4. Виборча політика мовою гасел і сентенцій

- Вирішили балотуватися — ідіть до кінця. Пам'ятайте, від помилок ніхто не застрахований.

- Залежно від ваших особливостей вибори можна сприйняти і вести як гру, потребу пізнання, бізнес, потребу набути досвіду політичної діяльності.
- Щоб перемогти на виборах, потрібно чітко усвідомити, що ви хочете сказати людям; сказати саме те, що прагнули; сказати так, як збиралися сказати.
- Факт — не пропаганда. Пропаганда — це інтерпретація факту.
- Ідеї без людей, що їх поділяють, — мертві.
- Не економте на вивченні громадської думки.
- Ні стратегії, ні тактики у політика немає, поки вони не викладені на папері.
- Щоб вам повірили, потрібно стати “своїм”.
- Кандидата не можна змінити, його можна лише трошки підфарбувати, поліпшити.
- Спробуйте створити імідж своїй дружині (чоловікові). Якщо дружини (чоловіка) немає, не згадуйте про неї (про нього) на виборах взагалі.
- У зовнішності кандидата найголовніше — обличчя, очі.
- Виборці спочатку вас бачать, а вже потім чують.
- Довірена особа не повинна бути кращою і достойнішою, ніж кандидат. Проте у неї має бути те, чого все-таки трохи бракує кандидатіві.
- Дбайте про те, щоб виглядати ефектно, але знайте міру.
- Будь-що сподобайтеся репортерам, журналістам.
- Не завищуйте свою самооцінку, бо люди часто про вас думають далеко не те, що ви думаєте самі про себе.
- Пам’ятайте, жінки люблять охайно одягнутих чоловіків і не надто яскравих жінок.
- Люди хочуть відчувати, а не думати. Дійте на їхню підсвідомість.
- Серцевина будь-яких виборів — гасла. Відмова від власних гасел — трагедія, провал.
- Гасла визначаються потребами тих, до кого вони звернені.
- Гасла мають бути короткими, запам’ятовуватися.
- Рекламу (листівки) насамперед розміщують на зупинках транспорту, біля входу в під’їзди будинків, у транспортних засобах, на стінах будинків.
- Ворог вашого ворога (супротивника) — ще не ваш товариш.
- Здібний політик намагається ніколи не виправдовуватися.

- До того, як розкритикувати свого опонента, скажіть про нього хоч щось приємне, похваліть.
- Перш ніж сказати щось негативне про конкурента, скажіть, що ви самі цього не робитимете.
- Вдалими є фрази на зразок: “Я ніколи не вдамся до пліток про мого супротивника”, “Моя команда не створює жодних перепон для мого противника на виборах” та ін.
- Зізнайтеся у своїй помилці. Вам швидше повірять, ніж коли будете виправдовуватися.
- Слабкий оратор намагається говорити багато, сильний говорить те, що від нього хочуть почути.
- Не використовуйте у виступах, спілкуванні слів, значення яких ви не знаєте.
- Якщо ви маєте виступати по телебаченню, прийдіть на студію трохи раніше, щоб встигнути адаптуватися.
- Спробуйте самі відповісти, чому саме вам люди мають віддати перевагу на виборах.

Хоч би як ви діяли, пам'ятайте, за все, що обіцяли і робили, колись доведеться звітувати перед Богом і людьми.

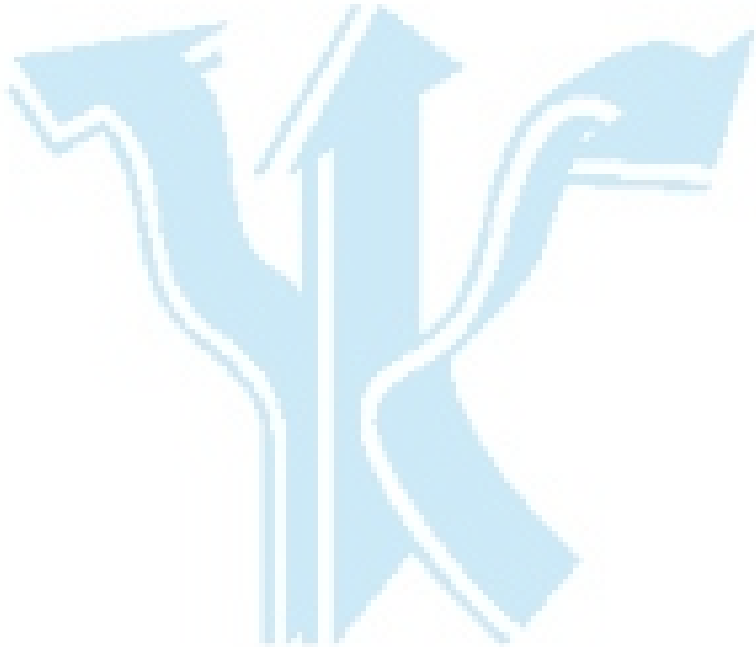
Питання для самоконтролю

1. Основні виборчі системи, їх сутність і відмінності.
2. Сутність основних технологій виборчої кампанії.
3. Виборчі технології: їх різновиди і особливості використання.
4. Моделі виборчих кампаній.
5. Політичні PR технології

Література

1. *Бєбик В. М.* Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг: Навч.-метод. посіб. — К., 2001.
2. *Блек С.* Паблик рилейшнз. Что это такое? — М., 1990.
3. *Вибори і референдуми в Україні: проблеми теорії і практики.* — К., 2001.
4. *Виборчі технології: Зб. матеріалів / Упоряд. В. Ціон.* — К., 1998.
5. *Вишняк О. І.* Електоральна соціологія: історія, теорії, методи. — К., 2000.

6. *Головатий М. Ф.* Соціологія політики. — К., 2003.
7. *Доценко Е. М.* Психологія маніпуляції. — М., 1997.
8. *Журавський В. С.* Політичний процес в Україні: аналіз, по-
иски, рішення. — К., 1995.
9. *Ольшанський Д.* Політичний PR. — СПб., 2003.
10. *Ольшанський Д.* Політична психологія. — СПб., 2002.

МАУП

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Абетка* українського політика: Довідник / За ред. М. Томенка. — К.: Смолоскип, 1997.
2. *Абизов В. Є., Кремень В. Г.* Політичне рішення: механізм прийняття. — К.: НІСД, 1995.
3. *Авторханов А.* Технология власти. — М., 1991.
4. *Актуальні проблеми політики: Зб. наук. пр. / За ред. С. В. Ківалова.* — О.: Юрид. літ-ра, 2001. — Вип. 10, 11.
5. *Алексєєнко І.* Політична участь: Здобутки, проблеми, перспективи // Вісн. УАДУ. — 2000. — № 4. — С. 267–274.
6. *Алмонд Г., Верба С.* Гражданская культура и стабильность демократии. — М.: Полис, 1992.
7. *Амелин В. Н.* Социология политики. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1992.
8. *Анатомия кризисов / Под ред. А. Д. Арманда, Д. И. Люри и др.* — М.: Наука, 2000.
9. *Андрущенко В. П.* Історія соціальної філософії: (Західноєвропейський контекст): Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К.: Тандем, 2000.
10. *Андрущенко В. П., Михальченко М. І.* Сучасна соціальна філософія: Курс лекцій: У 2 т. — К.: Генеза, 1993. — Т. 1.
11. *Анцупов А. Я., Шилов А. И.* Словарь конфликтолога: 2-е изд. — СПб.: Питер, 2006.
12. *Арон Р.* Демократия и тоталитаризм. — М.: Текст, 1993.
13. *Атаманчук В. Г.* Теория государственного управления: Курс лекций. — М.: Юрид. лит., 1997.
14. *Ашин Г. К., Понедельков А. В., Игнатов В. Г., Старостин А. М.* Основы политической элитологии: Учеб. пособие. — М., 1999.
15. *Афанасьев В. Г.* Системность и общество. — М.: Политиздат, 1980.
16. *Бабкин В., Селивенов В.* Народ и власть. — К., 1996.
17. *Бабосов Е. М.* Социология управления: Учеб. пособ. для студ. вузов. — 3-е изд., стер. — Минск, 2002.
18. *Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В.* Основы психологии управления: Учебник. — Харьков, 1999.
19. *Бандурка А. М., Греченко В. А.* Влада в Україні на зламі другого і третього тисячоліть. — Х., 2000.
20. *Бандурка А. М., Друзь В. А.* Психология власти: Учеб. пособие для вузов. — Харьков: Ун-т внутр. дел, 1998.
21. *Бєбик В. М.* Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика: Монографія. — К.: МАУП, 2000.

22. *Бибик В. М.* Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг: Навч.-метод. посіб. — К.: МАУП, 2001.
23. *Бибик В. М.* Політичний маркетинг і менеджмент. — К.: МАУП, 1996.
24. *Бибик В. М.* Політологія: теорія, методологія, практика: Підручник. — К.: МАУП, 1997.
25. *Бибик В. М.* Як стати популярним, перемогти на виборах та утриматися на політичному Олімпі. — К., 1993.
26. *Бевзенко Л. Д.* Социальная саморегуляция. Синергетическая парадигма: Возможности социальных интерпретаций. — К.: Ин-т социол. НАН Украины, 2002.
27. *Бердяев Н. А.* О русской философии: В 2 ч. — Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991. — Ч. 2.
28. *Бертран Рассел.* Власть. Новый социальный анализ. — Лондон: UNWIN BOOKS, 1996.
29. *Білоус А. О.* Політико-правові системи: світ і Україна: Навч. посіб. — К.: Асоц. молодих укр. політол. і політиків, 2000.
30. *Блек С.* Паблик рилейшнз. Что это такое? — М., 1990.
31. *Блондель Ж.* Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу. — М., 1992.
32. *Боднар А.* Основы политологии (наука о политике). — К., 1991.
33. *Бодуен Ж.* Вступ до політології / Пер. з фр. О. Марштупенка. — К., 1995.
34. *Бойченко І. В., Куценко В. І., Табачковський В. Г.* Суспільні закони та їх дія. — К.: Наук. думка, 1995.
35. *Борцов Ю. С., Коротец И. Д., Шпак В. Ю.* Политология в вопросах и ответах. — Ростов н/Д: Феникс, 1998.
36. *Браун П.* Посіб. з аналізу державної політики. — К.: Основи, 2000.
37. *Будзан Б.* Менеджмент в Україні: сучасність і перспективи. — К.: Основи, 2001.
38. *Бурдые П.* Социология политики. — М.: Социо-Логос, 1993.
39. *Бухари Н.* Как А. Квасневский победил на президентских выборах в Польше // Власть. — 1996. — № 3.
40. *Валевський О. Л.* Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізм впровадження: Монографія. — К.: НІСД, 2001.
41. *Варивода Я.* Масова свідомість як об'єкт національної безпеки // Людина і політика. — 2001. — № 2 (14). — С. 88–96.
42. *Вебер М.* Избранные произведения. — М.: Прогресс, 1990.
43. *Веймер Девід Л., Вайнинг Ейден Р.* Аналіз політики: концепції і практика: Пер. з англ. — К.: Основи, 1998.

44. *Виборчі технології: Зб. матеріалів / Упоряд. В. Цюн. — К., 1998.*
45. *Вибори і референдуми в Україні: проблеми теорії і практики. — К., 2001.*
46. *Выдрин Д. И. Очерки практической политологии. — К.: Инноцентр, 1991.*
47. *Видрін Д., Табачник Д. Україна на порозі XXI століття: Політ. аспект. — К., 1995.*
48. *Вишняківський П. О. Виборчі технології. — К., 1993.*
49. *Вишняк О. І. Електоральна соціологія: історія, теорії, методи. — К.: Ін-т соціології НАНУ, 2000.*
50. *Волков Ю. Г., Поликарпов В. С. Человек: Энциклопедический слов. — М.: Гардарики, 1999.*
51. *Ворожейкин И. Е., Кибанов А. Я., Захаров Д. К. Конфликтология: Учебник. — М.: ИНФРА-М, 2000.*
52. *Гаджиев К. С. Политическая наука. — М., 1995.*
53. *Гаджиев К. С. Политическая философия / Отд-ние экон. РАН. — М.: Экономика, 1999.*
54. *Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: Учеб. для высш. учеб. завед. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Логос, 2000.*
55. *Гаєвський Б. А. Сучасна українська політологія: Навч. посіб. — К.: МАУП, 1999.*
56. *Гаевский Б. А. Философия политики: Монография. — К.: МАУП, 2001.*
57. *Гаек Ф. А. Конституція свободи / Пер. з англ. Мирослави Олійник та Андрія Королишина. — Л.: Літопис, 2002.*
58. *Гальчинський А. С. Україна: поступ у майбутнє. — К.: Основи, 1999.*
59. *Гегель В. Ф. Лекции по философии истории. — СПб., 2000.*
60. *Гегель В. Ф. Политические произведения. — М.: Наука, 1978.*
61. *Гелей С., Рутар С. Основи політології. — К.: Знання, 1999.*
62. *Гозман Л. Я., Шестопал Е. Б. Политическая психология. — Ростов н/Д: Феникс, 1996.*
63. *Головатий М. Ф. Мистецтво політичної діяльності. — К.: МАУП, 2002.*
64. *Головатий М. Ф. Політична міфологія: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2006.*
65. *Головатий М. Ф. Політична психологія. — К.: МАУП, 2001.*
66. *Головатий М. Ф. Політична психологія: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. — К.: МАУП, 2006.*
67. *Головатий М. Ф. Політичний менеджмент: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2005.*
68. *Головатий М. Ф. Соціальна політика і соціальна робота: Термінол.-понятійн. слов. / М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк. — К.: МАУП, 2005.*
69. *Головатий М. Ф. Соціологія політики. — К.: МАУП, 2003.*

70. *Головатий М. Ф.* Професія — політик. — К.: Парламент. вид-во, 2000.
71. *Головаха Є. І., Бекешикіна І. Е., Небоженко В. С.* Демократизація суспільства і розвиток особистості від тоталітаризму до демократії. — К.: Наук. думка, 1992.
72. *Голосов Г. В.* Сравнительная политология: Учебник. — Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1995.
73. *Гончаров Д. В., Гончарева И. Б.* Введение в политическую науку. — М.: Юристъ, 1996.
74. *Горбатенко В. П., Бутовська І. О.* Політичне прогнозування: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2005.
75. *Горбатенко В. П.* Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика. — К.: Генеза, 2006.
76. *Горбатенко В. П.* Принципи, методи і основні етапи політичного прогнозування // Людина і політика. — 2003. — № 5.
77. *Горбатенко В. П.* Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть: Монографія. — К.: Академія, 1999.
78. *Дашутін Г. П., Михальченко М. І.* Український експеримент на терезах гуманізму. — К.: Парламент. вид-во, 2001.
79. *Демидов А. И., Малько А. В.* Политология в вопросах и ответах: Учеб.-метод. пособие. — М.: Юристъ, 1998.
80. *Державна політика: аналіз та механізм її впровадження в Україні:* Навч. посіб. / За ред. В. А. Ребкала, В. В. Тертички. — К.: Вид-во УАДУ, 2000.
81. *Державна політика в гуманітарній сфері (матеріали круглого столу).* — Івано-Франківськ, 2001.
82. *Джилас М.* Лицо тоталитаризма. — М.: Новости, 1992.
83. *Джон Дьюї.* Моральні принципи в освіті / Пер. з англ. М. Олійник. — Л.: Літопис, 2001.
84. *Діалог цивілізацій: нові принципи організації світу:* Матеріали Всесвіт. конф., Київ, 24 травня 2002 р. — К.: МАУП, 2002.
85. *Дмитриев А. В.* Политическая социология США: Очерки. — Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1971.
86. *Доган М., Пеллеси Д.* Сравнительная политическая социология: Пер. с англ. — М., 1994.
87. *Доценко Е. М.* Психология манипуляции. — М., 1997.
88. *Дюверже М.* Политические партии. — М.: Академпроект, 2000.
89. *Жаба С. П.* Русские мыслители о России и человеке: Антология русской общественной мысли. — Париж: УМСА-PRESS, 1954.
90. *Журавский В. С.* Политический процесс в Украине: анализ, поиски, решения. — К.: УФИМБ, 1995.
91. *Журавский В. С.* Политическое развитие Украины: субъекты и объекты. — К.: Логос, 1995.
92. *Зеркин Д. П.* Основы политологии. — Ростов н/Д: Феникс, 1996.

93. *З починів* українського соціалістичного руху: Мих. Драгоманов і жєневський соціалістичний гурток. — Вїдень, 1992.
94. *Иванов В. Н., Патрушев В. И.* Инновационные социальные технологии государственного и муниципального управления. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Экономика, 2001.
95. *Ідеологія: брак ідеологів* // Уряд. кур'єр. — 2002. — 27 черв.
96. *Ильин В. В., Панарин А. С., Бодовский Л. В.* Политическая антропология. — М., 1995.
97. *Иноземцева В. Л.* Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. — М.: Логос, 1992.
98. *Інтєлігенція і влада: Матеріали Всеукр. наук. конф. 22–23 жовтня 1999 р.* — О.: АстроПринт, 1999.
99. *История* политических и правовых учений: Конспект лекций. — СПб.: Альфа, 1996.
100. *История* социологии в Западной Европе и США: Учеб. для вузов / Отв. ред. акад. РАН Г. В. Осипов. — М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999.
101. *Казмиренко В. П.* Социальная психология организаций: Монография. — К.: МЗУУП, 1993.
102. *Канке В. А.* Основы философии: Учебник. — М.: Логос; КноРус, 2000.
103. *Канетті Е.* Маса і влада. — К.: Альтернативи, 2001.
104. *Канончук С. Г., Ярош О. А.* Розвиток демократії в Україні: 1999. — К.: УНЦПД, 2000.
105. *Карпачова Н.* Національна ідея: реальний захист прав і свобод людини // Голос України. — 2000. — 7 берез.
106. *Карпунов О. В.* Вступ до етнополітології: Наук.-навч. посіб. — К., 1999.
107. *Касьяненко М. Д.* Педагогіка співробітництва: Навч. посіб. — К.: Вища шк., 1993.
108. *Князєв В. М.* Соціальна технологія та управління політичними процесами в Україні. — К.: НІСД, 1995.
109. *Коваленко А. О.* Політичний аналіз і прогнозування. — К.: Наук. світ, 2002.
110. *Конституція* України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К.: Вікар, 1997.
111. *Концепція* адміністративної реформи в Україні. — К., 1998.
112. *Конфликтология* / Под ред. А. С. Кармина. — СПб.: Лань, 1999.
113. *Конфликтные* и кризисные политические ситуации, их динамика и пути их преодоления // Основы политологии: Курс лекций. — М., 1991. — Ч. 2.
114. *Кордун О. О. та ін.* Особливості виконавчої влади в пострадянській Україні: Монографія / О. О. Кордун, К. О. Ващенко, Р. М. Павленко; За заг. ред. О. О. Кордуна. — К.: МАУП, 2000.
115. *Королько В.* Основы публік рилейшнз. — К., 1997.
116. *Крапивенский С. Э.* Социальная философия. — Волгоград: Комитет по печати, 1995.

117. *Краткий* политологический словарь / Под ред. С. Г. Рябова, З. И. Тимошенко. — К., 1992.
118. *Кресіна І.* Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: Етнополітологічний аналіз: Монографія — К., 1998.
119. *Крос К., Гакет Р.* Політична комунікація і висвітлення новин у демократичних суспільствах: Перспективи конкуренції. — К.: Основи, 2000.
120. *Кузьмин П. В.* Политическая деятельность: теория и практика в современной Украине: Монография. — Симферополь: Оригинал-М, 2007.
121. *Кузьмин П. В.* Політична діяльність: теоретичні засади та практика сучасної України / Автореф. на здоб. наук. ступ. д-ра політ. наук. — О., 2008.
122. *Кульчицький С. В.* Курс політичної історії України ХХ ст. — К., 2000.
123. *Кухта Б.* Феномен політичного лідерства: Історичні силуети на тлі епох. — Л.: Кальварія, 2000.
124. *Кучма Л. Д.* Про найголовніше. — К., 1999.
125. *Лагунова М. М., Шахов В. А., Шевченко М. Ф.* Концептуальні засади теорії політики: Навч. посіб. — К., 1999.
126. *Лагунова М., Пшеничник О.* Вступ до політичних наук: Практикум. — К.: Вид-во УАДУ, 1997.
127. *Лазоренко О. В., Лазоренко О. О.* Теорія політології. — К.: Вища шк., 1996.
128. *Лебедева М. М.* Политическое урегулирование конфликтов. — М.: Аспект-Пресс, 1999.
129. *Лебон Г.* Психология народов и масс. — СПб., 1995.
130. *Левин А. Я.* Политика и управление. — Н. Новгород: Изд-во Нижегород. ун-та, 1991.
131. *Ленин В. И.* Государство и революция // Полн. собр. соч. — Т. 33.
132. *Литинський В'ячеслав.* Народи поневолені і народи недержавні. — Л.: Політика, 1925.
133. *Литвин В.* Нові орієнтири нових партій // Політика і час. — 1991. — № 12.
134. *Литвин В.* Політична арена України: Дійові особи та виконавці. — К.: Абрис, 1994.
135. *Лисовий В. С.* Культура — ідеологія — політика. — К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997.
136. *Ложкин Г. В., Пovyкель Н. И.* Практическая психология конфликта: Учеб. пособие. — 2-е изд., стер. — К.: МАУП, 2002.
137. *Максименко С. Д.* Общая психология. — М., 1999.
138. *Малиновський В. Я.* Державне управління: Навч. посіб. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К.: Атіка, 2003.
139. *Маркс К., Энгельс Ф.* Твори. — Т. 2.
140. *Матвеев Р. Ф.* Теоретическая и практическая политология. — М., 1994.

141. *Матвиенко В. Я.* Прогностика: Прогнозирование социальных и экономических процессов: Теория, методика, практика. — К.: Укр. пропILED, 2000.
142. *Мигул І.* Політичні ідеології: порівняльний аналіз. — К.: Укр. перспектива, 1997.
143. *Микита Шаповал.* Загальна соціологія. — К., 1996.
144. *Мирончук В. Д., Храмов В. О.* Основы политологии: Курс лекций. — К.: МАУП, 2000.
145. *Михальченко М. І., Журавський В. С., Танчер В. В.* Соціально-політична трансформація України: реальність, міфологеми, проблеми вибору. — К.: Логос, 1997.
146. *Михальченко М., Самчук З.* Україна доби межичасся: блиск і убозтво куртизанів. — Дрогобич: Відродження, 1998.
147. *Михальченко Н. І.* Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? — К.: Ін-т соціол. НАНУ, 2001.
148. *Нагорна Л.* Національна ідентичність в Україні. — К.: ІП і ЕНД, 2002.
149. *Наука о политике:* Учеб. для вузов / Под ред. Артура Боднара. — К., 1991.
150. *Наукові записки: Збірник // Політологія і етнологія.* — К.: ІП і ЕНД, 2002. — Вип. 20.
151. *Новітня Україна 1991–2001 (Роздуми видатних сучасників):* Кол. моногр. / М. М. Амосов, Володимир (В. М. Сабодан), Л. І. Грач та ін.; За заг. ред. М. Ф. Головатого, Г. В. Щокіна. — К.: МАУП, 2001.
152. *Оболонский А. В.* Бюрократия и государство. — М.: Ін-т государства и права РАН, 1996.
153. *Общая и прикладная политология /* Под общ. ред. В. И. Жукова, Б. И. Краснова. — М.: Союз, 1997.
154. *Общественное мнение и власть: механизмы взаимодействия.* — К., 1993.
155. *Овчинников В. С.* Политические конфликты и кризисные ситуации // Социал.-полит. науки. — 1990. — № 10.
156. *Огарев А. В., Понеделков А. В.* Лидер. Элита. Регион. — Ростов н/Д: Изд-во СКНЦВШ, 1995.
157. *Ольшанский Д.* Политическая психология. — СПб.: Питер, 2002.
158. *Ольшанский Д.* Политический PR. — СПб., 2003.
159. *Основы этнодержавознавства /* За ред. Ю. Римаренка. — К., 1997.
160. *Основы демократії: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. /* За ред. А. Колодія. — К.: Ай-бі, 2002.
161. *Основы политической элитологии /* Г. К. Ашин, А. В. Понеделков, В. Г. Игнатов, А. Н. Старостин. — М.: ПРИОР, 1999.
162. *Основы політичної науки: Курс лекцій /* За ред. Б. Кухти. — Ч. 3. Політична свідомість і культура. — Л.: Кальварія, 1998.
163. *Основы политологии (наука о политике):* Учеб. для вузов / Под ред. А. Боднара. — К., 1991.

164. *Основы* теории политической системы / Т. Манов, М. Марченко, В. Мшвенлерадзе и др. — М., 1985.
165. *Партийное* строительство в Украине: 90-е годы. — Одесса, 1998.
166. *Пахарев А. Д.* Политическое лидерство и лидеры: Монография. — К., 2001.
167. *Пейн Т.* Права людини / Пер. з англ. І. Совчака. — Л., 2000.
168. *Пэпто Р., Гравитц М.* Методы социальных наук. — М., 1970.
169. *Пірен М. І.* Основи політичної психології: Навч. посіб. — К.: Міленіум, 2003.
170. *Піча В. М.* Соціологія: загальний курс: Навч. посіб. — К.: Каравела, 1999.
171. *Пойченко А. М.* Інноваційні технології і політична діяльність. — К., 1994.
172. *Пойченко А. М.* Конфлікти і політична діяльність. — К., 1996.
173. *Пойченко А. М.* Політика: теорія і технології діяльності. — К., 1996.
174. *Пойченко А. М., Ребкало В. А., Хворостянський О. І.* Конфлікт у політичному житті сучасної України: теорія і технологія розв'язання: Навч. посіб. — К.: Вид-во УАДУ, 1997.
175. *Политика* и политическая культура в условиях становления и развития украинского общества: Материалы Всеукр. науч.-практ. конф. молодых ученых. — Одесса, 1999.
176. *Политическая* социология. — Ростов н/Д: Феникс, 1997.
177. *Политическая* психология: Учеб. пособие для вузов / Под общ. ред. А. А. Деркача, В. И. Жукова, А. Г. Лаптева. — М.: Академ. проект; Екатеринбург: Деловая кн., 2001.
178. *Политическая* социология: Учеб. для вузов / Под ред. чл.-кор. РАН Ж. Т. Тощенко. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002.
179. *Политический PR* / Д. Ольшанский. — СПб.: Питер, 2003.
180. *Політична* психологія: Конспект лекцій для навч. модуля / Уклад.: М. М. Лагунова, М. І. Пірен, В. А. Ребкало. — К., 2002.
181. *Політична* система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / За ред. Ф. М. Рудича: Навч. посіб. — К.: Парламент. вид-во, 2002.
182. *Політологічний* енциклопедичний словник: Навч. посіб. — К.: Генеза, 1997.
183. *Політологічний* енциклопедичний словник / Упоряд. В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-ге вид., допов. і переробл. — К.: Генеза, 2004.
184. *Політологічний* словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. — К.: МАУП, 2005.
185. *Политология*: Энциклопедический слов. / Общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянова. — М., 1993.
186. *Політологія*: Етнологія: Соціологія: Доп. та повідомл. III Міжнар. конгр. українців. — Х.: Око, 1996.

187. *Політологія*. Кінець XIX — перша половина XX ст.: Хрестоматія. — Л.: Світ, 1996.
188. *Політологія: Курс лекцій*. — 4-е изд., перераб. и доп. / Под ред. М. Н. Марченко. — М., 2003.
189. *Політологія: Підруч. для вищ. навч. закл.* / За ред. Ю. І. Кулагіна, В. І. Полуріза. — К.: Альгерпрес, 2002.
190. *Політологія: Підручник* / І. С. Дзюбо, К. М. Левківський, В. П. Андрущенко та ін. — К.: Вища шк., 1998.
191. *Політологія: Словарь-справочник* / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. — М.: Гардарики, 2000.
192. *Політологія у схемах, таблицях, визначеннях: Навч. посіб.* / І. С. Дзюбо, І. Г. Онищенко, Д. Т. Лопаєва та ін. — К., 1999.
193. *Політологія: Учеб. пособие для вузов* / Сост. и отв. ред. А. А. Радугин. — М.: Центр, 1997.
194. *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги. — К., 1994. — Т. 1.
195. *Почепцов Г. Г.* Символы в политической рекламе. — К., 1997.
196. *Почепцов Г. Г.* Теорія комунікації. — К., 1996.
197. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави: Зб. наук. пр.* / За ред. В. М. Литвина, М. М. Слюсаревського. — К.: Знання, 2001. — Вип. 3.
198. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави: Матеріали Другої всеукр. наук. конф., 13–14 листопада 1997 р.* — К.: ДОК-К, 1997.
199. *Проблеми та перспективи української реформації* / Г. В. Щокін, В. І. Куценко, М. Ф. Головатий та ін.; За ред. М. Ф. Головатого, Г. В. Щокіна. — К.: МАУП, 2001.
200. *PR в органах державної влади та місцевого самоврядування: Монографія* / О. В. Бабкіна, В. В. Басалюков, В. М. Бебик та ін.; За ред. В. М. Бебика, С. В. Куніцина. — К.: Сімферополь, 2003.
201. *PR у державних організаціях: Матеріали наук.-практ. семінару* / В. В. Басалюков, В. М. Бебик, С. В. Куніцин та ін.; За ред. В. М. Бебика, С. В. Куніцина. — К., 2003.
202. *Психологія и психоанализ власти: Хрестоматія: В 2 т.* — Самара: БАХРАХ, 1999. — Т. 2.
203. *Психологія масової політичної свідомості та поведінки* / За ред. В. О. Васютинського. — К.: ДОК-К, 1997.
204. *Распопов Н. П.* Политическое развитие и модернизация. — Н. Новгород: Изд-во Нижегород. ун-та, 1994.
205. *Ребкало В. А., Бебик В. М., Поїченко А. М.* Практична політологія: Навч. посіб. — К.: Вид-во УАДУ, 1998.
206. *Ребкало В. А., Валєвський О. Л., Кальниш Ю. Г.* Політична аналітика та прогнозування: Навч. посіб. — К., 2002.
207. *Руденский Е. В.* Социальная психология: Курс лекций. — М.: ИНФРА-М; Новосибирск: НГАЭиУ; Сибирское соглашение, 2000.

208. *Розумний М.* Політичний вибір України. — К.: Смолоскип, 1999.
209. *Ролз Дж.* Політичний лібералізм. — К.: Основи, 2000.
210. *Романов В. Є. та ін.* Вступ до аналізу державної політики: Навч. посіб. / В. Романов, О. Рудік, Т. Брус. — К.: Основи, 2001.
211. *Романов В.* Державна політика й реформи // Вісн. УАДУ. — 2001. — № 2. — Ч. 2. — С. 72–77.
212. *Роцин С. К.* Западная психология как инструмент идеологии и политики. — М., 1980.
213. *Рудич Ф. М.* Чи багато влади потрібно владі? (Україна в контексті трансформації політичних структур у країнах СНД і Балтії, Центр. і Схід. Європи): Навч. посіб. — К.: Довіра, 1998.
214. *Рудич Ф. М.* Політологія. Курс лекцій: Навч. посіб. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000.
215. *Рябов С. Г.* Політологічна теорія держави. — К.: Тандем, 1996.
216. *Рябов С. Г., Томенко М. В.* Основи теорії політики. — К.: Тандем, 1996.
217. *Себайн Д. Г., Торсан Т. Л.* Історія політичної думки. — К.: Основи, 1997.
218. *Сергій Кримський.* Принципи духовності ХХІ століття // День. — 2002. — 15 листоп.
219. *Система социологического знания: Учеб. пособие.* — 3-е изд. / Сост. Г. В. Щёкин. — К.: МАУП, 1998.
220. *Системы высшего образования развивающихся стран: Каталог.* — М., 1986.
221. *Sulrepper Sir John.* An Exact Collection of All the Remonstrancer, etc. — London, 1643. — P. 266.
222. *Сорокин П. А.* Человек. Цивилизация. Общество. — М.: Политиздат, 1992.
223. *Сорос Дж.* Криза глобального капіталізму: Відкрите суспільство під загрозою. — К.: Основи, 1999.
224. *Соціальна філософія: Короткий енцикл. слов.* / Заг. ред. і укл. В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. — К.; Х.: ВПМ “Рубікон”, 2007.
225. *Социальные технологии: Толковый слов.* / Отв. ред. В. Н. Иванов. — М.; Белгород: Луч — Центр соц. технологий, 1995.
226. *Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні / За ред. С. Д. Максименка, В. Т. Циби, Ю. С. Шайгородського та ін.* — К., 2003.
227. *Социологический энциклопедический словарь.* На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / Ред.-коорд. Г. В. Осипов. — М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1998.
228. *Социологический справочник / Под ред. В. И. Воловича.* — К., 1991.
229. *Соціологія: Короткий енцикл. слов.* / Уклад. В. І. Волович та ін. — К., 1998.
230. *Скиба В., Горбатенко В., Туренко В.* Вступ до політології: Екскурс в історію правн.-політ. думки. — К., 1996.

231. *Скуратовський В. А., Палій О. М.* Основи соціальної політики: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2002.
232. *Скуратовський В. А., Шевченко М. Ф.* Соціальні системи та соціологічні методи дослідження: Навч. посіб. — К.: Вид-во УАДУ, 1998.
233. *Словник соціологічних і політологічних термінів /* За ред. В. І. Астахової та ін. — К., 1993.
234. *Стратегія планування виборчої кампанії /* К. Пейн, К. Хед, Ш. О'Коннел. — К., 1997.
235. *Стулова І. М.* Політичні інститути й економіка: взаємодія та взаємозалежність / Автореф. дис. ... канд. політ. наук. — О., 2002.
236. *Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї /* Редкол.: М. І. Михальченко, Ф. М. Рудич. — К.: Вид-во Укр.-фін. ін-ту менеджменту і бізнесу, 1999.
237. *Сучасна українська політика: політики і політологи про неї.* — К.: Укр. центр політ. менеджменту, 2008. — Спецвипуск: Політичні технології.
238. *Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї /* Редкол.: І. Ф. Курас, М. І. Михальченко, Ф. М. Рудич та ін. — К.: Ін-т держави і права НАН України, 2002.
239. *Сучасний виборчий PR:* Навч. посіб. / В. В. Лісничий, В. О. Грищенко, В. М. Іванов та ін. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К.: ВД “Персонал”, 2004.
240. *Теорія і практика політичного аналізу:* Навч. посіб. / За заг. ред. О. Л. Валецького, В. А. Ребкала. — К.: Міленіум, 2003.
241. *Тертичка Валерій.* Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. — К., 2002.
242. *Технології політичної влади: Зарубіжний досвід.* — К.: Вища шк., 1994.
243. *Тихомиров Ю. А.* Публичное право. — М., 1995.
244. *Тихонравов Ю. В.* Геополитика: Учеб. пособие. — М.: ИНФРА-М, 2000.
245. *Токар Л.* Національна ідея в самопізнанні і самотворенні народу // Уряд. кур'єр. — 2002. — 7 листоп.
246. *Токовенко В. В.* Політичне керівництво і державне управління: проблеми взаємовідносин та оптимізація взаємодії: Монографія. — К.: Вид-во УАДУ, 2001.
247. *Том Ф.* Кінець комунізму. — К.: Козаки, 1999.
248. *Україна* в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / За ред. Ф. М. Рудича. — К.: МАУП, 2002.
249. *Україна* на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи / Г. В. Щокін, М. В. Попович, М. С. Кармазіна та ін.; За ред. Г. В. Щокіна, М. Ф. Головатого. — К.: МАУП, 2000.
250. *Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз /* За ред. О. Дергачова. — К.: Політ. думка, 1996.
251. *Українське суспільство на порозі третього тисячоліття /* За ред. М. О. Шульги. — К.: Ін-т соціол. НАН України, 1999.

252. *Управління людськими ресурсами: Понятійно-термінол. слов.: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. Г. В. Щокіна, О. В. Антонюка, М. Ф. Головатого. — К.: МАУП, 2006.*
253. *Фадеев Д. А. Опыт политики переходного периода. Испания после Франко // Полис. — 1991. — № 5.*
254. *Фартушиний А. А. Українська національна ідея як підстава державотворення. — Л.: Львів. політехніка, 2000.*
255. *Философский энциклопедический словарь. — М.: ИНФРА-М, 1998.*
256. *Философский энциклопедический словарь. — М.: Сов. энциклопедия, 1983.*
257. *Халитов В. Ф. Власть: Кратологический словарь. — М.: Республика, 1997.*
258. *Халитов В. Ф. Кратология как система наук о власти. — М.: Республика, 1999.*
259. *Харчева В. Основы социологии: Учебник. — М.: Логос; КноРус, 2000.*
260. *Цветков В. В., Горбатенко В. П. Демократія — Управління — Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства. — К.: Ін-т держави і права НАН України, 2001.*
261. *Цуладзе А. М. Политические манипуляции, или Покорение толпы. — М.: Университет, 1999.*
262. *Цуладзе А. М. Формирование имиджа политика. — М.: Университет, 1999.*
263. *Шабров О. В. Политическое управление: проблема стабильности и развития. — М.: Интеллект, 1997.*
264. *Шалушкин Н. Н. Основы менеджмента и бизнеса: Спецкурс для деловых людей. — К., 1995.*
265. *Шаян Л. П. PRo Суспільні комунікації. — К.: ТОВ “Група компаній “Динаміка”, 2008.*
266. *Щёкин Г. В. Социальная теория и кадровая политика. — К., 2000.*
267. *Щёкин Г. В. Теория социального управления и кадровой политики. — К., 2000.*
268. *Щёкин Г. В. Теория социального управления: Монография. — К., 1996.*
269. *Шибутани Т. Социальная психология / Пер. с англ. В. Б. Ольшанского. — Ростов н/Д: Феникс, 1999.*
270. *Шляхи формування громадянського суспільства в Україні. Забезпечення права людини на свободу слова та інформацію: Матеріали засідання “круглого столу”, Харків, 11 квітня 2001 р.: Наук. зб. — Х.: УАДУ ХФ, 2001.*
271. *Шульга Н. А. Этническая самоидентификация личности. — К., 1996.*
272. *Ясперс К. Смысл и назначение истории. — М., 1991.*
273. *Яценко А. И. Целеполагание и идеалы. — К.: Наук. думка, 1997.*

ЗМІСТ

Передмова	3
Розділ 1. ПОЛІТИЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК НАУКОВА ДИСЦИПЛІНА І ПРАКТИЧНИЙ ФЕНОМЕН	6
1.1. Управління як соціальний феномен.....	6
1.2. Соціологія взаємовідношень людини і політики	17
1.3. Політичне керівництво і політичний менеджмент	50
Розділ 2. ПОЛІТИКА ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ВИД СУСПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І ВЗАЄМОДІЇ	58
2.1. Політика як діяльнісний феномен.....	58
2.2. Політична взаємодія: основні детермінанти і характер	62
Розділ 3. ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ ТА ОСНОВНІ ЙОГО ДЕТЕРМІНАНТИ	78
3.1. Політичне життя і політичний процес	78
3.2. Політичні інтереси, орієнтації та політичний вибір.....	83
3.3. Громадська думка, політична свідомість і політична культура громадян	89
Розділ 4. ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ, ПОВЕДІНКА ТА ДІЯЛЬНІСТЬ	102
4.1. Політична участь та політична соціалізація.....	102
4.2. Політичні відносини та політичне мислення.....	107
4.3. Політична поведінка та її особливості	112
4.4. Політичні рішення.....	130
Розділ 5. ПОЛІТИЧНА БОРТЬБА ЯК ОСНОВНИЙ ЗАСІБ ЗДОБУТТЯ І УТРИМАННЯ ВЛАДИ	141
5.1. Соціологія політичної боротьби та окремі її доктрини.....	141
5.2. Основні засоби політичної боротьби	146

Розділ 6. ЯК ЗДОБУВАТИ ПРИХИЛЬНИКІВ, АБО ІМІДЖ ПОЛІТИКА	176
6.1. Політичний імідж як соціальний феномен.....	176
6.2. Складові формування іміджу політика.....	178
Розділ 7. ПОЛІТИЧНИЙ АНАЛІЗ, ПРОГНОЗ І ПОЛІТИЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ	209
7.1. Політичний аналіз і політичне прогнозування	209
7.2. Політичне консультування та політичне інформування.....	219
Розділ 8. ПОЛІТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	227
8.1. Політична психологія як наукова дисципліна і соціальна практика.....	227
8.2. Предмет, об'єкт і методи політичної психології.....	233
8.3. Особливості та форми виявлення політичної психології.....	235
Розділ 9. ТЕХНОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	242
9.1. Спілкування, політичні орієнтації та політична участь як основа політичних технологій	242
9.2. Сутність та особливості політичних технологій.....	247
9.3. Специфіка та психологічні особливості використання окремих політичних технологій	252
Розділ 10. ТЕХНОЛОГІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ І ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ	263
10.1. Вибори як найвиразніша система демократії	263
10.2. Виборчі технології: сутність, різновиди, особливості використання.....	266
10.3. Технологія організації і проведення виборчої кампанії	270
10.4. Виборча політика мовою гасел і сентенцій.....	278
Список використаної та рекомендованої літератури	282

The proposed study guide embraces a comparatively new training course of the discipline "Political management" that is now in the making. It contains the focal points related to organization and practical carrying out of political actions, processes, happenings, implementation of any given policy in general.

It is designed for students of the departments teaching political science, sociology, political psychology, philosophy of politics, political management, as well as for postgraduate students, political scientists, and politicians.

Навчальне видання
Головатий Микола Федорович

ПОЛІТИЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

Навчальний посібник
2-ге видання, доповнене

Educational edition

Holovatyj, Mykola F.

POLITICAL MANAGEMENT

Educational manual
2nd edition, supplemented

Редактор *Т. М. Коліна*
Коректор *Т. К. Валицька*
Комп'ютерне верстання *Т. Г. Замура*
Оформлення обкладинки *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 16.11.09. Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 17,20. Обл.-вид. арк. 17,53. Наклад 1200 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП «Видавничий дім «Персонал»
03039 Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. XX

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.08*

Надруковано в друкарні «ДП «Видавничий дім «Персонал»